Refik Halid Karay

Bir Ömür Boyunca

İNKILÂP

Bir Ömür Boyunca / Refik Halid Karay

© 2009, İnkılap Kitabevi
Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş

Sertifika No: 10614

Bu kitabın her türlü yayın hakları Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince İnkılap Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş.'ye aittir.

Sayfa tasarım İsmet Sayar
Kapak tasarım Okan Koç
Redaksiyon Ayşegül Oral
Yayına hazırlayan Aslıhan Karay Özdaş

ISBN: 978-975-10-2886-0

09 10 11 12 13 9 8 7 6 5 4 3 2 1

Baskı
İNKILÂP KİTABEVİ BASKI TESİSLERİ

İNKILÂP
Çobançeşme Mah. Sanayi Cad. Altay Sk. No. 8
34196 Yenibosna - İstanbul
Tel : (0212) 496 11 11 (Pbx)
Faks : (0212) 496 11 12
posta@inkilap.com
www.inkilap.com

Refik Halid Karay

Bir Ömür Boyunca

anı

İNKILÂP

Refik Halid Karay

1888 yılında Beylerbeyi'nde Serveznedar Mehmed Halid'in oğlu olarak doğan Refik Halid'in anne tarafı Kırım Giraylarına dayanmaktadır; baba tarafı ise 18. yüzyıl sonlarında bir kolu Mudurnu'dan İstanbul'a göçen Karakayış ailesindendir. "Galatasaray Sultanisi" ve "Mekteb-i Hukuk"ta okuyan yazar, Meşrutiyet sıralarında gazeteciliğe başlamıştır. Kısa sürede hiciv yazılarıyla üne kavuşmuş, "Fecri Âti" edebiyat topluluğunun kurucularından olmuştur. "Kirpi" adıyla yazdığı taşlamaları ve siyasal yazıları sonucu İttihat Terakki hükümetince Anadolu'nun çeşitli illerinde beş yıl sürgüne gönderilmiş, ancak I. Dünya Savaşı'nın son yılı İstanbul'a dönebilmiştir. Dönüşünde Robert Kolej'de öğretmenlik, Sabah gazetesi başyazarlığı, iki kez Posta-Telgraf Genel Müdürlüğü yapan Refik Halid, bu süreçte "Aydede" mizah dergisini çıkarmıştır.
Siyasal yazıları ve görüşleri nedeniyle memleketten ayrılmak zorunda kalan yazar, Halep'e yerleşerek yayımladığı "Vahdet" gazetesindeki yazıları ve çalışmalarıyla Hatay'ın Türkiye'ye bağlanmasına katkıda bulunmuştur. 1938'de yurda dönen Refik Halid, dergi ve gazetelerde günlük yazılar yazmış ve 20 kadar roman kaleme almıştır.

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan zaman dilimini, güçlü gözlem yeteneği ve dilinin zenginliğiyle farklı türlerdeki eserlerine taşıyan Refik Halid, Memleket Hikâyeleri'nde Anadolu gerçeğini; Gurbet Hikâyeleri ve Sürgün gibi eserlerinde, derin memleket hasretini edebiyatla buluşturmuştur. Yazarın, Ago Paşa'nın Hatıratı, Kirpinin Dedikleri gibi mizah eserlerinde; Bir Avuç Saçma, Makyajlı Kadın gibi kroniklerinde; Minelbab İlelmihrab ve Bir Ömür Boyunca adlı hatıratlarında, çok yönlü ve renkli anlatımı, sosyal-siyasal ortamın resimlendirilmesini sağlar. Anahtar, Nilgün, İki Cisimli Kadın, 2000 Yılın Sevgilisi, Bugünün Saraylısı gibi romanlarında ise sürükleyici kurgular içinde tasvir yeteneğiyle yaratıcılığını birleştirerek, genel olarak bireysel ilişkileri ve özel olarak da kadın-erkek ilişkilerini mekân-zaman boyutlarında derinlemesine ele alır, romanların geçtiği dönem ve mekânlara ait ince detaylara yer vererek anlatımını zenginleştirir.

18.7.1965 tarihinde İstanbul'da ölen yazar Refik Halid, muhalif kaleminin keskinliği, temiz İstanbul Türkçesi, renkli anlatımı, tasvir gücü ve yaratıcılığıyla, Türk edebiyatının en güçlü isimlerinden biridir.

Kitap yayına hazırlanırken yapıtın edebi niteliği göz önünde tutularak yazarın özgün anlatımı korunmuş, gençlerin de yararlanması amacıyla bazı sözcükler dipnotlarla açıklanmıştır.

Prof. Dr. Ali Birinci'nin katkılarıyla...

İÇİNDEKİLER

Başlangıç **11**
İmdada Yetişen Hızır **18**
Koluma Giren Meçhul Dost **23**
Ziya Gökalp'in Bir İyiliği **28**
Dostluk Gören Sürgün **35**
Taçlılar Resmi Geçidi **40**
Üç Mutasarrıf Tipi Daha **43**
Hürriyet Tarihinde Yeri Olan Geyik **47**
Dolmabahçe Sarayı'nda II. Abdülhamit'i Nasıl Görmüştüm? **50**
Kendimi Şehzade Gibi Satıyormuşum **54**
Deme Kış Yaz; Oku Yaz... **58**
Çocukluğumun Çiftehavuzlar Gazinosu **62**
Öldürdüğümüz Üç Gazeteci **65**
Cezalarını Bulan Gazeteci Katilleri **69**
Tantuna Götüren Kitaplar **74**
Sürücü-Vardacı-Perdeci **77**
Şimendifercilik Oynadığımız Zamanlar **81**
Ayastefanos'tan Yeşilköy'e **85**
Beni Görmemezliğe Gelen Adamın Başından Geçenler **89**

Balkan Harbi'nde Ayastefanos **92**
Dil ve Din Tiryakiliği **97**
Öyle Deme, Böyle De **100**
Sürgünün Sütü **104**
Kimdi Bu Kadın? **108**
Eski Pehlivanlarda Manevi Vasıflar **111**
İşte Geldim Gidiyorum; Şen Olasın Halep Şehri **114**
Nişan Meraklısı **118**
İki Boyunduruk Arasında **122**
Bu, Uğurlu Bir İpti **126**
İlk Defalardan Birkaçı **130**
Ölümden Kurtardığım Zabit **133**
Aile Berberi **137**
Sürgünde Yazdıklarım **140**
Belediye Başkâtipliğim **144**
Mazi'de Dolaşırken **148**
Emniyet Müdürlüğünde **154**
Huzur Veren Karar **157**
Memur Kalsaydım Neler Olabilirdim? **160**
Başkâtipliğim **163**
Babıâli Vakası ve İki Fransız **165**
Büyük Atatürk de... **167**
Bir Padişahın Uğursuz Gözleri ve Ayakları **170**
Veliler ve Adliler **173**
Bir Şehzade Beni Kurtarmak İstedi, Aksi Oldu **178**
İşkence Yuvası, Bir "Gizli Zindan" **181**
Rıza Tevfik'in Bir Mektubu **185**
İlk Defa Nasıl Tevkif Edildim? **189**
31 Mart İsyanının İlk Günü Başımıza Gelenler **192**

Beyazıt Meydanı'nda **194**
Kurşun Yağmuru Altında Nikâh Şahitliğim **196**
Bir Hıdrellez Hatırası **199**
Sürgünde Yanıma Gelmek İsteyen Rum Kızı **201**
Bir Sadrazamın Oğlu, Gözümün Önünde Öldürüldü **204**
Fecr-i Âti ve Sinâ-i Emel **208**
Refet Paşa'nın İstanbul'a Girdiği Gün, Ben Mahkeme Huzurundaydım **212**
Yatağımı Kendi Elimle İlk Defa Bekirağa'ya Serdim **218**
İki Postacının İdamı **222**
Bir Anahtarın Azizliği **225**
Çok Şey Gören Bizim Nesil **229**
Birahaneden Kovulduğumuzun Resmidir **231**
Atatürk'ün İçliliği **234**
Bir Tramvay Grevi, Hayatımın Rotasını Değiştirdi **238**
Suriye'den İki Kere İhracım İstenmişti **240**
İşgalde Bile Racon **243**
İttihatçı-İtilafçı Meselesi **248**
Rıza Tevfik'in Gümülcine'de Dövülmesi **251**
Dedektifliğimin Cezası **254**
Gerçekleri Hâlâ Yazmayalım mı? **257**
Ankara'ya Davet **262**
Sultan Hamit'e Atılan İftiralar **269**
Fecr-i Âti'nin Kuruluşu **272**
Köprü'de Olaylar **277**
Mahmut Şevket Paşa **282**
Diğer Sadrazamlar **284**
Beyrut Günleri **286**
Meşrutiyet Liderleri **291**

Şakadan Ölümüm **295**
Bir Beyanname **301**
Atatürk'le Aramız **312**
Son Osmanlı Harpleri **316**
Yüzelliliklerin Affı **321**
İlahi Adalet! **325**
Harbi Umumi'de Beslenme **328**
Bir Halı Hikâyesi ve Gerisi **333**
Tek Parti **336**
Sözde Bir Dost **338**
Dr. Rıza Nur **342**
Atatürk Düşmanlığı **354**
Eski Dostlar **360**
İstiklal Mahkemeleri **366**
Ne Oldum Dememeli **370**
Son **374**

Başlangıç

Ömrümün yetmiş beş yılından; bu satırları yazarken (1963 sonu) o yaştayım, yirmi ikisini, hem de tam gençlik dinçlik, kabına sığmazlık çağını sürgünde geçirmiş bir adama; sürülmesi kolay, sürgünü bol, politik ceza ve cefayı olağan işlerden, hükümet idaresi icabından sayan Türkiye'de bile, az rastlansa gerektir.

Zira çoğu kimse sürgünlüğe dayanamamış, ya kısa zamanda affa uğramış, yahut sürgünlük hayatında iz, eser bırakamamış, yahut da o halde geri dönmüştür ki, çarçabuk öbür dünyayı boylamış, boylamadıysa bile yarı ölü, sönük, sünepe, yılmış, verimsiz kalmıştır.

Bende bunların hiçbiri olmadı. Hem dayandım, hem dayattım, biraz ürküttüm, epeyce tutuldum. Anadolu'da geçirdiğim birinci sürgünlüğümden Memleket Hikâyeleri ile geldim, Ziya Gökalp tarafından kayırıldığımdan, tersyüzü çevrilmekten kurtuldum.

Gerçek gurbette yaşadığım ikincisinden ise *"Sürgün"* romanıyla dönmeden önce, Büyük Atatürk'ün misafiri olarak yanına çağrılmak gibi; hatırladıkça göğsümün, kabardığını duyduğum, yüksek bir iltifata eriştim; fakat resmî affı bekledim.

Talihsizlikle talihliliğin birbiriyle yarış ettiği ve galiba ikincisinin önde geldiği bir hayattı bu...

Peki, neden sürgünlere düşmüştüm?

Birincisinde sırf yazılarımdan, *Kirpinin Dedikleri*'nden dolayı, hem de hiçbir partiye girmediğim, aktif politika yapmadığım halde İttihat ve Terakki komitesinin zulmüne uğramıştım. Bu parti yurtta "İttihat" sağlamak şöyle dursun, bütün İmparatorluk ahalisini birbiriyle kanlı bıçaklı etmiş, "Terakki" yerine taş üstünde taş, omuz üstünde baş bırakmadıktan başka, memleketi dünya haritasından silinmiş hale sokarak tarihimizin en büyük felaketine uğratmıştı. O sebeptendir ki, şimdi bile hicviyelerimde haklı olduğuma inanmaktayım.

Zaten ikinci sürgünlüğümün sebebi de, asıl o parti değil midir?

Anadolu Kurtuluş Hareketi'nin esas ve gaye bakımlarından taraftarı olmakla beraber, komitecilerden birçoğunun o harekete katılmasına bakarak tekrar hortlayacakları ve günün birinde yeni hükümeti de ele geçirerek yine vatanı parçalatmaları ihtimalinden korkmuş, eski kinimi bir türlü yenememiş, o tesir altında atıp tutmuştum.

Meğerse haksız değilmişim!

Zira ben kaçıp vatanıma en yakın, kapı komşusu bir bölgeye –o bölgenin bir kısmı tekrar vatan sınırları içine katılmış ve katılması propagandasında az çok emeğim geçmiştir– yerleştikten sonra Millî Hükümet, mahud[1] komitecileri, hem de Büyük Kurtarıcı'yı öldürmeye kalkıştıkları için temizlemek zorunda kalmıştı. Ben de bu tarihten ve temizliğe iyice inandıktan sonra, hükümet aleyhindeki yazılarımı kesmiş –zira gurbette de gazetecilik ediyordum– fasallığı[2] kötülemeciliği bırakmış, uysal bir sürgün vatandaş olmuştum.

1 mahud: bilinen, adı geçen

2 fasal: dedikoducu

Keşke bahsi geçen komitecilere Millî Hükümet, başlangıçta yüz vermeden çalışmaya başlayabilseydi; başıma ikinci sürgünlük gelmezdi. Daha mühimi, Atatürk, kurtardığı İzmir'de de ele güne karşı –bir zaman sığınacak delik arayan suçluları kayırıp barındırmasına karşı– onların ihanetine uğramazdı.

Nitekim Ankara hükümeti, sadece Sarıkamış'ta tecrübeli kumandanların nasihatlerini hiçe sayarak bir orduyu karlara gömüp savaş yerinden kaçmasından dolayı vazifesinden alınıp Yüksek Harp Divanı'na verilmesi lazım gelen ve hiçbir şey olmadığı halde bir "ne oldum delisi" olan Enver'i, "huduttan içeriye sokmamak" ve Cemal Paşa gibi daha az suçlu, fakat kendini fazla beğenmiş hırslı bir kodamana da iltifat göstermemek yolunu tutmuş, isabet etmişti. Bunların şakası yoktu zaten...

Asıl tuhafı şudur ki, saltanatı kaldırmak gayesi güden Millî Hareket Başkumandanının aksine, Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı Orduları Başkumandan Vekilliği eden ve asili bulunan lapa ve pelte Padişahı kılıcının tersiyle ürküten Enver'in, geleceği hesaplayarak hanedandan bir sultancıkla evlenmeye can atmasının sebebi, kanaatimce harp kazanıldığı takdirde Babıâli baskını taklidi bir darbe ile Osmanlı tahtına geçmek, şu acayip Enveriye kabalağı gibi başımıza bir de devlet bakımından o derece acayip bir Enveriye saltanatı ve hanedanı geçirmekti! Damat ve Başkumandan Vekilliği, ayağının altında basamaktı, "Yurtta sulh, cihanda sulh" yerine, padişah-ı nevcah[1] efendimizin ilk işi Hind-ü Sin'e yürümek olurdu.

1 padişah-ı nevcah: tahta yeni geçmiş padişah

Cemal Paşa merhum da Suriye'de, tarihimizdeki "tavaif-i müluk"[1] usulü, kargaşalıktan faydalanarak bir taht kurmak hülyasına epeyce kapılmıştı, sanırım. Yakıştırılmaz değildi, sakalı da hazırdı!

İşte *Bir Ömür Boyunca* adını verdiğim hatıraların yazılış çeşidinden bir örnek... Hoşunuza giderse okumaya devam edersiniz.

Yaşadığımız o devirler, bugün hatıralarımızın mehtabında gördüğümüz kadar mükemmel olmamıştır.

Bir noktayı da açıklamalıyım...

"İttihat ve Terakki"ye birçok sebeple muhalif olduğum malum. Acaba muhalif denilen ve çoğunluğunu "Hürriyet ve İtilaf" teşkil eden başıbozuk parti ve topluluklara karşı minnet, muhabbetle mi doluyum? Bunların kayırıcısı, hayranı, meddahı mıyım?

Hayır! Katiyen! Hatta bilakis!

Minelbab İlelmihrab'da, gerek "Hürriyet ve İtilaf"ın, gerek hükümete gelmiş, geçmiş ve göçmüş çeşitli muhalif eşhasın[2] ne beceriksiz, ne perişan, ne zavallı, bazen de ne hiçten adamlar olduğunu, fiil ve hareketleriyle belirtmiştim. İttihatçılar gülünç olmamışlardı, daima korkunç idiler; İtilafçılarla muhalifler ise gülünç vaziyetlere düşmekten, sebep oldukları veya beceremedikleri işlerde gözyaşı döktürürken bile gülünce kaçmaktan kurtulamamışlardır.

Balkan Harbi'nin kötü, "Halaskârlar" hareketinin perişan sevk ve idaresi yüzündendir ki, iktidarı tekrar İttihatçılar elde etti ve etmekle de Birinci Dünya Savaşı'na tepetaklak

1 tavaif-i müluk: İslam beylikleri
2 eşhas: şahıslar, kişiler

atılmamıza yol açıldı. Daha kahredici felaket mi olur? O felakete uğramazdık, şayet devletin başında bir "Babıâli baskını" ile pabuçlarını bırakıp kaçacak derecede köksüz bir heyet yerine hükümet dizginlerini tutmasını bilen gerçekten değerli insanlar bulunsaydı!..

Ne Büyük Harp'ten önce, ne sonra muhalif zümreden tek adam çıkmadı; hatta bir Mahmut Şevket Paşa bile! Sanırım ki, dünyanın hiçbir memleketinde ve parti ismi altında o derece perişan bir topluluk –dağınıklık demek daha doğru– hükümete geçmek yetkisini kendinde görmemiştir. Bir daha da göremez inşallah!

Aslında memleketi felakete, başka başka sebeplerle bu iki parti el değiştire değiştire sürüklemiştir. İkisi de müdafaa edilemez; zaten edenler de –makale, kitap, hâtırat– ne yazdılar, ne söyledilerse "eveleme geveleme"den ibaret kalmış, dört buçuk partizan artığından gayrı kimseyi kandıramamıştır.

Bir *Ömür Boyunca* için şunu da bildireyim ki, ta çocukluktan başlayarak uzun uzun, ara vermeden hep bir devir üzerinde durup bezginliğe sebep olmamak, sahne ve şahıs değişiklikleriyle biteviyelikten kurtulmak için kronolojiye uymayacağım; eskiden "istitrad" dediğimiz "ara sözler"le, ileriye atlama ve geriye dönmelerle okurları, bazı münasebetler bulup İstibdat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet yıllarının birinden öbürüne götüreceğim; hele vakalar ne kadar ciddi olsa güleryüzle.

Bunun bir sebebi de ukala, kem surat haller takınarak sürekli şekilde bir devirde mıhlanıp kalmamak, ara sıra "teneffüs"e çıkarak kendime hava aldırmaktır. Yaşlı için dü-

şünür ve hatırlarken devir değiştirmeler hem eğlence, hem teselli, hem dinlenme olur. Dilerim hatıratım sizler için de böyle olsun.

Hatıratıma başlamadan önce umumi bakımdan arz edeceğim bazı mülahazalarım[1] daha var:

"Dün" veya "geçmiş gün" sihirli bir mefhumdur; kendisinden uzaklaştıkça bize çok defa gerçekte olduğundan daha hoş görünür. Geriye hatıra kuvvetiyle baktığımız zaman, manzarayı aydınlatan güneş ışığı değildir; ayınki nevinden o ışık, kusurları örtücü, güzel tarafları büyültüp hatta kötüyü iyileştirici, kısacası aldatıcıdır.

Mazi –şahıs veya manzara olsun– usta bir makyajla arkamızda bekler; tıpkı sahneye çıkmaya hazır, sırasını kollayan bir oyuncu yahut perdesi açılmak üzere düzenlenmiş bir dekor gibi! Düşünmeye başlar başlamaz bu oyuncu yahut sahne dekoru karşımızda düzenbaz görünüşü, gösterisiyle belirir.

Seyrettiğimizin artık gerçekle alakası yoktur; uydurduğumuzu görmeye ve ona inanmaya koyulmuşuzdur. Canla, başla överiz de:

"Ah ne iyi idi! Öyle güzeldi ki... Tadına doyulmazdı! İnsan hayran kalırdı. Meftun olurduk!"

Kimlerdir, nelerdir bu yaptıklarımız, göklere çıkardıklarımız? Maziye hayranlık bazı kimselerde hastalık halini alır, hastaları dinlerseniz. Eski zamanın her şeyi güzeldir, hoştur, hayat tarzı latiftir; kadınları âfet, erkekleri yiğit, çocukları melektir. Ahlak üstün derecededir; şöyledir, böyledir, enfestir, en lezzetlidir, fevkaladedir, harikuladedir! Hele kendileri!?

1 mülahaza: düşünce, görüş

Hiçbiri pek de öyle değildir. Franklin "istikbali görmek güç, bugünü görmek kolaydır" demiş, ama fikrimce "bugün"ü görmek de zordur, hele "dün"ü bütün gerçekliğiyle "bugün"ün tesirinden kurtularak görmek, yani hatırlamak hemen hemen imkânsız bir iştir, büyük marifettir.

"Kör ölür badem gözlü olur, kel ölür sırma saçlı" hikmeti yok mudur? Onu "mazi" için de söyleyebiliriz. Kime rastladınız ki gençliğini ve gençlik halini methetmesin? Onu en iyi anlatan Nasreddin Hoca'dır: Geçmiş zamanını över, över de sonra söylenir; "Gençliğimde de bir şey değildim ya!"

Madame de Maintenin diyor ki "Eski zaman övülür, zira muhayyilemiz ümitlerle beslendiği kadar, üzüntülerle de beslenir."

Hiçbirimiz, şimdi böbürlendiğimiz kadar mükemmel değildik; sade bizler mi? Yaşadığımız o devir de, bugün hatıralarımızın mehtabında gördüğümüz kadar mükemmel olmamıştır. Yaşlılar hatıralarıyla yaşarlarmış. Eğer onlar geçmiş günlerini sahtekâr ay ışığı altında görmeselerdi hatıralarıyla geviş getirmekten zevk alamazlardı. Bu bakımdan o aldanış yaşlının işine yarar, "Aldanmak en büyük tesellidir" diyene hak vermeli, hele yaşlılar bahis konusu olunca...

Fakat ben bu hatıralar serisinde elimden geldiği kadar, hatta nefsimi zorlayıp "dün"ü de "bugün"ü de olduğu gibi göstermeye çalıştım; aldanmamaya, aldatmamaya gayret ettim. Titiz, tiryaki, somurtkan, kıskanç ve hele gençliğe düşman bir ihtiyar tipi olmamayı, muhitime zehir saçmamayı da vazife bildim.

Yaşlılarda bu halin bir sebebi de –karakter hesaba katılmakla beraber– vücudun çözülmesi, uzuvların rolünü yeri-

ne getirememesi, zevk alma hassasının azalması, iş görememekten gelen aşağılık duygusu gibi çöküntü alametleridir.

O alametler ve o haller bende henüz baskı yapacak dereceye varmamıştır; belki de üzerimde tesirsiz kalmıştır.

François Mauriac "Yaşlanmayı Bilmek" bahsinde şöyle bir şey söyler:

"İlerisi için projeleri ve tasavvurları bulunan, sonuna kadar bize ihtiyacı olan, bizim de kendisine ihtiyaç duyduğumuz bir yaşlı... Böyle olmayı istemeliyiz. Yaşlılığı kumlarla örtüp boğan bir çöl olmaktan kurtarmak için yapılacak şey, yürek kuvvetiyle o çoraklığı ve münzeviliği bereketli hale getirmek, çölü vahalarla şenlendirmektir."

Bunu yapmaya, arzu duyarak çalışıyorum. Elimden gelen bu; karınca kararınca!

İmdada Yetişen Hızır

Gurbete yeni gittiğim sıralarda idi. Beyrut civarında Cuniye kasabasının epeyce uzağında, hoş manzaralı münzevi bir pavyonda oturuyordum. Başıma bir iş geldi. İşin ne olduğunu anlatamayacağım. Yalnız şu kadarını söyleyim ki ortada suç yoktu. Yoktu ama dili dilime, dini dinime uymayan ve hakkımda en ufak fikri bulunmayan tamamıyla yabancı bir diyarda bunu kime, nasıl, ne kadar müddette, neler çektikten sonra ispat edebilecektim!..

Cuniye denilen yer Kesruam kazasının merkezidir... Lübnan devletinin, içinde tek yerli Müslüman oturmayan, baştan başa Maruni yahut başka isimlerde hep Hıristiyan

cemaatle meskûn bir kazası! Ne Türkçe konuşan birini bulmak, ne de bir Müslüman memurla karşılaşmak imkânı var.

Bulunsa, karşılaşsam bile o adamın beni ismimle, mesleğimle tanıması ihtimali hiç yok. Derdimi ancak ve belki hükümet merkezinde anlatabileceğim... Bir sürü fena muameleye uğradıktan, üzülüp eziyet çektikten, günlerce mevkuf[1] kaldıktan sonra!

Gücüme giden bir noktaya da işaret lazım: O memleket daha dün bizim hükmümüz altında idi; sadece ismimi söylemek muamelenin hafiflemesine ve sesimin yükselmesine yeterdi; şimdi sarı çizmeli Mehmet Ağa'dan farkım yoktu.

Nitekim böyle de oldu. Bir ikindi üstü, öğle uykusundan henüz kalkmıştım, silahlı jandarmalar beni evimde bastırdılar, bir otomobile koyup –eski tabirle "tahtelhıfz"[2]– kaza merkezine götürdüler. Hükümet dairesine girdik; tevkifhaneye sokmalarından tabii ne olabilirdi? Alt kata iniyorduk... bereket oralarda bu gibi yerler pek modern değildir ama hiç olmazsa tenhadır; sabıkalılara, yankesicilere ve eroincilere rastlamazsınız. Zira Cebel'de öyle Beyrut'taki gibi fisk-ü-fücür[3] ahali barınamaz.

Şu var ki –siyasi hayatımın çeşitli maceralarından biliyordum– akşama doğru tevkif edilmek bir talihsizliktir. Zira meram anlatacak yüksek memurlara başvuruncaya kadar mesai saati sona erer, herkes bir tarafa dağılır. Artık yakanız polisin, jandarma çavuşunun elindedir; geceyi en fena şartlarla mevkuf geçirmeye mahkûmsunuzdur.

1 mevkuf: tutuklu
2 tahtelhıfz: gözetim altında
3 fisküfücur: günahkâr, ahlaksız

Tahminim gibi tevkifhanenin yolunu tutmuştuk. Lakin tam kapı açılıp da içeriye tıkılacağım sırada yukarıdan bir jandarma koştu, muhafızlarıma Arapça bir şeyler söyledi. Tek kelimesini anlamamakla beraber yanımdakilerin vaziyetinde lehime bir değişiklik olduğunu derhal sezmiştim. Fazla ümide kapılmadım ama derin bir nefes aldığımı hatırlamaktayım. Derin nefes almak? Bunun ne olduğunu ehli bilir... Yani bizim gibi Bekirağa Bölüğü'ne girenler, sürgüne gidenler, idam sehpası boylamaktan yahut ensenize giren bir kurşunla cansız yere serilmekten nasılsa kurtulmuş olanlar!

Benim şimdi politikaya karışmadığım galiba politikacılığın eski devir heyecanlarından mahrum bir hale gelmesinden! Çok şükür darağacı ve siyasi cinayet faslı kapandı; politikacılık ölüm kertesine kadar dayanmayan bir şekle, az zararlı eğlenceler arasına girdi, heyecanı azaldı.

Hikâyeye geliyorum: Yukardan inen jandarma ile –öbürleri dağıldılar– tekrar birinci kata çıktık. Bu nazik delikanlı:

"Faddalu!"

Yani "buyurun!" diyerek bir kapı açtı. Burası boş duran, pencereleri açılmış, tertemiz bir jandarma koğuşu idi. Demir karyolalardan birini gösterdi; hal ve tavrıyla, oturmamı, istirahat etmemi anlatıyordu.

Hemen çöktüm. Muhafız kapıyı örtmeden çekilip gitti. En hayırlı alamet bu! Çok geçmeden delikanlı yeniden göründü; işaret ediyor:

"Yukarı çıkacağız."

Mevkiim yükseliyordu. Az sonra yine verilen işaret üzerine üst kattaki orta kapıdan içeriye girdim. Meydana nazır

geniş bir oda, bir salon... Yazıhane başında esmer, tıknaz, genç bir adam oturuyor. Kaymakam olacak. Acaba Fransızca biliyor mu? O mevkiye gelmiş olmasına göre bilecek...

Masaya doğru yaklaşıyorum, ayağa kalktı. Hayırdır, inşallah! Birbirimize bakıyoruz; diyeceği şeyi düşünüyor gibi bir hali var. Ne lisandan söyleyecek? Arapça ise fena...

Birden gayet fasih[1] bir Türkçenin salonda bülbül gibi öttüğünü işittim.

"Safa geldiniz Refik Halid Beyefendi! Geçmiş olsun!" Hayretler içindeyim. O devam ediyor:

"Siz beni tanımazsınız, daha doğrusu unutmuşsunuzdur ama ben zatıâlinizi tanırım. Bir defa iltifatınıza nail olmuştum. Kadıköy vapurunda üç sene evvel!"

"Af buyurunuz... dalgınlık, şaşkınlık, bir de şu vaka... Hatırlayamadım..."

"Nereden hatırlayacaksınız? Ben o sırada Mülkiye Mektebi'nin son sınıfında idim; meçhul bir talebecik! Siz meşhur bir muharrirdiniz. Bir sabah vapurla şehre iniyordunuz. Yanınızda Falih Rıfkı, Necmeddin Sadık, Yakup Kadri beyler vardı; hep büyük muharrirler... Gayet neşeli idiniz, edebî bir bahis üzerinde latifeler yaparak ayakta konuşuyordunuz. Usul usul meclisinize yaklaştım; hayran hayran dinlemeye koyuldum. Fakat arada yine bir mesafe bırakmıştım, fazla yanaşmaya cesaret edemiyordum. Siz bunu fark ettiniz ve bana dönerek dediniz ki "Neden uzak duruyorsunuz? Geliniz! Görüyorum ki sözlerimizden zevk alıyorsunuz; zevk aldığınıza göre bizdensiniz! Sizin fikirlerinizden de istifade ederiz."

1 fasih: açık ve düzgün

Kaymakam zile bastı, hademeye emir verdi ve bana dönerek:

"Birer turunç şerbeti içelim mi?"

"Teşekkür ederim, içerim. Fakat şu benim iş..."

"Bütün mesuliyeti üzerime alıyorum, devlethanenize teşrif edersiniz. Mesele kapanmıştır, bir suitefehhüm![1] O gün Kadıköy vapurunda bana gösterdiğiniz hüsnümuameleye bir mukabele olsun, bu! Zira sizin sayenizde her biri ayrı bir kıymet teşkil eden dört büyük muharririn meclisinde bulundum; dünya benim oldu. Ne kadar zamandır o zevatı yakından tanımak istiyordum; mektepte günlerce arkadaşlara övünüp durdum."

"Talihim varmış ki şu müşkül vaziyetimde imdadıma Hızır gibi yetiştiniz."

"Orası öyle! Hakikaten bir şans eseri... Vazifeye bir hafta evvel başladım ve Müslüman olduğum halde tamamıyla Hıristiyanlarla meskûn bir kazaya tayin edildim. Burada idare edenle edilenlerin başka dinden olması aynı dine mensup olmasından daha iyi netice veriyor."

Şerbetleri içtik. Ömrümde hiçbir şerbet bana bu derece rahat bir:

"Oh!" çektirmemişti... hatta Tih sahrasında bile! Hükümet konağından elimi kolumu sallayarak çıktım. Jandarmalar selam vaziyeti almışlardı. Hürriyetin –bilmem kaç yüzüncü defa olarak– bir daha keyfini sürüyor, ıslık çalarak köy yollarından akşamın dağlara deniz maviliği veren yumuşak ışığı içinde mesut, evime, odama, yatağıma dönüyordum. Rıza Tevfik'in Cuniye şiirinde söylediği gibi:

1 suitefehhüm: yanlış anlama

Havada bir safa cereyanı vardı.
Dağlardan, taşlardan taşıyordu hayat!

Koluma Giren Meçhul Dost

Ömrüm boyunca kaç defa pek güç vaziyete düştüm ve kaç defasında birtakım hayırlı tesadüflerle feraha kavuştum? Başımı geriye, yarım asır kadar öncesine çevirip baktığım zaman bunların epeyce bir yekûn tuttuğunu hayretle görmekteyim.

Size hiç beklemediğim bir tesadüfle gayet zor bir çıkmazdan nasıl kurtulduğumu geçenlerde bu sütunda anlatmıştım. Şimdi de yine menfa[1] ve gurbet hayatımla alakalı bir başkasından bahsedeceğim:

Birinci Dünya Harbi'nden evvel, Mahmud Şevket Paşa'nın katlini muhalefeti ezmek için cana nimet bir vesile olarak kullanmak isteyen hükümet bir taraftan suçluları asmak üzere Divanı Harp kuruyor, öte yandan İstanbul'u arayıp tarayarak yakaladığı muhalifleri Bekirağa Bölüğü'ne, yani askerî tevkifhaneye dolduruyordu. Nihayet bir sabah alacakaranlıkta o mevkufları Bahr-i Cedid (yeni deniz) adındaki –insan olsa çoktan iki büklüm, hatta yatalak hale gelecek– yaşlı bir vapura yükledi; ver elini Sinop'a yolladı.

Bu ayrı bir hikâyedir ve tabiidir ki cinsdaşlarımızdan söz ederken "yükledi" fiilini kullanmamın sebebi bindirme şeklini belirtmesi bakımından kâfi derecede manalıdır.

Vapurumuz, yine bir sabah vakti –tevkif edilişim de sa-

1 menfa: sürgün

baha rastlamıştı; politikacılar için sabahlar ekseriya netameli olur... Darağacıyla da öyle bir saatte karşılaşmak mukadderdir!– Sinop limanına demir attı, ihraç yahut yükünü boşaltma işine başladı.

Kötüsü şu idi ki, köhne tekneye kasabadan kimse, tek hamal yahut kayıkçı ayak basmayacaktı. Yatak ve eşya denklerimizi kendimiz sırtlamak, sırtımızda olarak o malum oynak merdivenden inmek, kayığa atlamak mecburiyetinde idik. Jandarmalara en ufak yardımda bulunmamaları için muhafızlarımız emir vermişlerdi. Bir kısmı beyzade, bir kısmı kalem efendisi ekserisi şimdiye kadar hamallık etmemiş olan sürgünler apışıp kaldılar.

Bereket –sırf haysiyetimizi kırmak maksadıyla– Hükümet siyasi mevkuflar arasına birtakım serseriler de katmış ve isimlerini gazetelerde ilan etmişti. Mesela Dahiliye Nezareti Şube Müdürü bilmem ne beyin adını bir "yankesici Todori" veya "karmanyolacı Sotiri", işsiz, güçsüz takımından biri, bir "Kız Ali" yahut "Parmaksız Osman" takip ediyordu. Onlar siyasilerle eşit muamele görmekten memnun, biz meyus bir halde idik.

Ama niçin deminki cümlenin başına "bereket" sözünü koymuştum? Sebebi şu; bağlayıp üstüne oturarak inme sırasını beklediğim yatak dengini kendi sırtıma vurmaktan, bu vaziyette karaya ayak basmaktan beni ve benim gibi birkaç çıtkırıldım İstanbul çocuğunu –daha o zaman pek gençtim, belki de kafilenin en genci ve refah içinde büyümüşü!– kurtaran o eski tabirle "mazanna-i-su"[1] eshabından külhanbeyleri oldu.

1 mazanna-i su: kendisinden ancak kötülük beklenen kimse

Biri –kılığıma, kıyafetime, cüssesizliğime, perişan hâlime bakıp hatırı sayılır bahşiş ümidiyle– yanıma sokuldu ve dengi işaret etti;

"Götürelim mi beyim?"

Saatlerden beri ne yapacağımı bilemeyerek sürgüne gitmekten fazla üzüntüye yol açan hamallık meselesi, bir anda ve en muvafık[1] şekilde hallolunuvermişti. Karmanyolacı Sotiri bir çeyrek mecidiye yani gümüş beş kuruşluk ümit ediyordu, daha çoğunu o devirde kimse kimseden böyle hizmetler karşılığı beklemezdi. Otuz para ile karın doyurulan saadet asrında idik, ama otuz parayı kolayca bulmak da her yiğidin kârı değildir.

Ben namlı Karmanyolacı Kara Sotiri'nin avcuna hemen bir mecidiye sıkıştırıverdim. Adamın gözleri hayret ve memnunluktan mecidiye kadar açıldı, büyüdü ve şıkırdadı, sanki! Sürgündaşım Karmanyolacı önde, sırtında yatak dengiyle –kendisinin yatağı değil, başında fesinin püskülü bile yoktu!– ben arkasında elimi kolumu sallayarak bir müfettiş edasıyla merdiveni indik; kayığa bindik.

Kordon altındaki Tersane Meydanı'na çıktığımız zaman deftere isimlerimiz yazıldı: Evvela Sotiri'ninki, karmanyolacı kaydıyla... Arkasından benimki: Beyoğlu Belediyesi Başkâtibi ve muharrir unvanlarıyla! Mizah ve hiciv sahasında hâlâ kıymetini muhafaza ettiğini edebiyatçıların söyledikleri ilk eserim Kirpinin Dedikleri bu suretle mükâfatlandırılmış, ilk mükâfatı görmüş oluyordu!

Benim gibi bir Sotiri'ye rastlamak talihinden mahrum kalan Sadrazam Kâmil Paşa'nın kısacık boylu, sakallı, biçare

1 muvafık: uygun

ve beceriksiz bir oğlu –ismi galiba Mehmet Bey'di– vapurdan sırtında yatağı ile inmişti. O hazin manzaranın hüznünden ziyade komikliğini hatırladıkça kızıyorum.

Tersane Meydanı ağaçsızdı, toz toprak içinde idi; sürgünler öbek öbek yerlere veya eşyalarının üzerine çökmüşler, kederli kederli düşünüyorlar, aralarında dertli dertli fısıldaşıyorlardı. Ben aşağı yukarı, sert adımlarla, dişlerimi sıkmış, yüzüm allak bullak biteviye yürüyordum.

Ne olacak? Hapishaneye mi sokacaklardı, Kale İçi zindanına mı? Yoksa kalebent ve mahkûm sayılmadığımızdan serbest mi bırakacaklardı? Bilmiyordum. Sotiri yükünü bir tarafa indirmiş, kendisini o müşkül anında sigaraya, yemeğe, yatağa, hatta belki de "esrar"a ve şaraba kavuşturacak olan mecidiyenin gönül ferahlığı ile koşup bir tarafa gitmişti.

Yürümeme devam ediyordum. Birden yanımda bir ses:

"Vay Refik Bey, siz de mi buradasınız?"

Süslü giyinmiş, elinde altın saplı baston, kravatında ince iğne, sevimli ve neşeli yüzü ile otuzbeşlik bir zat bir sürgün daha... Gözüm ısırıyor bir türlü bulamıyorum. Elimden tuttu, sıkıyor ve gülümsüyor, diyor ki:

"Haydi geliniz! Çıkalım buradan!"

"Çıkabilir miyiz?"

"Elbette, benimle olduktan sonra kim ne diyebilir? Buyurun, buyurun!"

Kulaklarıma inanamıyorum. İnanamıyorum ama kapı tarafına doğru kol kola yürüyoruz. İnanmaklığım lazım! Hatta iman etmekliğim... Zira kapıyı tutan zabıta kuvvetleri önüne gelince meçhul dostum amirce bir tavırla sadece:

"Refik Halid Bey benimledir! Biz çıkıyoruz," dedi; geçtik. Anladım ki, bizlerden, sürgünlerden, hükümetin bulduğu uydurma tabirle "mütebaidîn"den değil. Bizde hükümetlerin her çeşidi, görülüyor ki "tabir-terim" uydurma meraklısıdır! Artık dışarıdayız. Günlerdir sürüp giden mahpusluk bir anda sona erdi. O kadar hafifledim ki uçacağım. Dostum bunu hissetmişçesine kolumu bırakmıyor, senli benli oluverdi:

"Tanımadın, beni... Ben ağabeyin Niyazi'nin arkadaşı Nusret değil miyim?"

Hatırladım: İkisi de, hatta üçümüz de maliye memuru idik. Onlar Meşrutiyet'in ilanından sonra serbest hayata atılmak hevesiyle ortaklaşa bir komisyonculuk yazıhanesi açmışlardı: Çalışmamış, işi yürütememiş, ayrılmışlardı.

"Ben şimdi burada muhasebeciyim, diye izahat veriyordu, hiç üzülme, icap edeni yaparım, rahatını temin ederim. Sözüm geçer. Paran var mı yanında?"

"Var."

"Ne zaman ihtiyacın olursa söyle, istediğin kadar veririm. Ağabeyin sayılırım, öyle say beni!"

"Teşekkür ederim."

"Karnın açtır herhalde... Şu Alkibyadi Oteli'ne girelim de biraz bir şey ye. Sen Yanni'lere, Tokatlıyan'lara alışmışsındır ama Sinop'ta arama öyle şeyler!"

Nusret Bey'in bir kardeşi de *Tercüman-ı-Hakikat* gazetesinin sahiplerinden ve Düyunu Umumiye memurlarından Nüzhet Bey'di; gazetesinde bir ara mütercimlik etmiş, başmakaleler bile yazmıştım. İkisi de iktidar partisinin adamları idi ve Nusret Bey'in bir mevkufu öbürlerinden ayırıp kor-

don dışına çıkarışı da, muhasebeciliğinden ziyade bu mensubiyetinden ve iyi huyluluğundan ileri geliyordu.

O devrin particileri politikayı birbirlerini asmak, vurdurmak derecesine götürürlerdi, vahşice hareket ederlerdi, ama eski zaman haydutları gibi bir nevi "adab"a ve "erkân"a riayetten de geri kalmazlardı; yani mesleğin "racon"u vardı. Bu racon sayesinde Anadolu'ya sürgünlüğüm esas itibariyle dört buçuk yıl süren bir mektep tatili, uzun bir "week-end" gibi geçti ve bana *Memleket Hikâyeleri*'nin itibarını kazandırdı.

Ziya Gökalp'in Bir İyiliği

Birinci Dünya Harbi'nin bitmesine çok kalmamıştı. Bizim için ufukta tam manasıyla bir "fecr-i-kâzib -Yalancı sabah", Brest-Litovsk görünmüş, Talat Paşa oraya gitmiş. Dahiliye Nezareti vekâletine Cemal Paşa gelmişti. Sonuncu menfam Bilecik'te iken bu, memleketin sanat âlemiyle alakalı tek devlet adamı, dört yıldır hasretini çektiğim İstanbul'u görebilmekliğim için –benden hiç hazzetmeyen cahil Sadrazamın iş başında bulunmamasından faydalanarak– on günlük bir sıla izni vermişti; on günden beri İstanbul'da idim.

Fakat on gün sona ermeden epeyce şeyler olmuştu: İsmimi koymamın yasak edilmesine rağmen *Yeni Mecmua*'da imzalı bir hikâyem çıkmıştı; Ziya Gökalp beni himayesine almış, geri dönmeyeceğimi kapalı bir şekilde sezdirmişti; Cemal Paşa da vaziyeti öğrenmiş, hatta bir konuşmamızda Talat Paşa'ya sözünü geçirecek öyle bir zat tarafından kay-

rılmamdan memnun kaldığını söylemişti. Kendi nüfuzu beni tekrar sürgüne gitmekten alıkoymaya yetmiyordu. Zira harbin sonuna doğru devlet Talat-Enver-Cemal üçlüsünden yani bir "trionvira"dan Enver-Talat ikilisine düşmüş, bu acayip ve felaketli kumar oyununun iki bıyıklı, bir sakallı üç birlisinden; sakallısı artık bir kıymet ifade edemez olmuştu.

Enver Paşa kupa beyi, Talat Paşa orya (karo) papazı idi; Cemal Paşa merhum da bir ara maça birlisi vazifesini görüyordu. Oyunun sinek papazı belki cemiyetin merkez-i umumisi idi; lakin hepsinin yerini tutan esrarlı ve mutlak nüfuzlu bir kâğıt, bir kart, bir joker mevcuttu ki o da hâlâ hürmet ve muhabbetle andığım Ziya Gökalp idi.

İşte bu jokerin kudretine güvendiğimden iznimin bittiği gün tekrar sürgüne yollanmayacağımdan emin, evden çıkmış, şehre iniyordum... Yanıma eciş bücüş bir adam sokuldu, ismimi sordu. Derhal anladım: Sivil memurdu, tevkif edilmiştim!

Birlikte vapura bindik, Kadıköy'den köprüye çıktık. Az sonra Polis Umum Müdürlüğü dairesinden –şimdiki Emniyet Müdürlüğü binasından– içeriye girdik. Teslim muamelesi yapıldı; kendimi muhtelif yerlere sevk edilecek mevkuflar koğuşunda buldum.

Buranın şefi bir komiserdi. Dedim ki: "İşte bir yanlışlık var. Benim menfaya sevkimden vazgeçildi. Cemal Paşa ve Ziya Gökalp Bey meseleyi biliyorlar. Müdürlerden biriyle konuşmama müsaade edin!" Etmedi ve yanıma kattığı bir polise emir verdi: "Götürün beyi!"

Nereye? Trene mi? Hapishaneye mi birden anlayamadım. Ara sokaktan postane önüne çıktık; yan taraftaki yoku-

şa tırmanıyoruz. Talimat almış ki polis benimle konuşmuyor, suallerimi cevapsız bırakıyor ve adımlarını da gittikçe sıklaştırıyor.

Baktım, *Yeni Mecmua*'nın da barındığı İttihat ve Terakki merkezinin civarındayız. Oraya renginden dolayı Kırmızı Konak denirdi; harbin ve fena idarenin bezdirdiği halk nazarında lanetleme binalardan biriydi. Öyle ikinci bir bina da Enver Paşa'nın Boğaziçi'ndeki yalısı idi; önünden ve arkasından geçenlerin gözlerinde beddua okunduğu belli olurdu.

Polis Kırmızı Konak sırasındaki ahşap, boyasız bir evin kapısını çaldı. Orası neresi birden sezdim: Tevkifhane! Kapı henüz açılmamıştı, cebimden çıkardığım kartımı iyi yüzlü, genç polisin eline sıkıştırdım, görülmesinden korkarak almıştı. Çabucak demiştim ki:

"Aman çok rica ederim, kartı şu Kırmızı Konak'ın kapıcısına veriver ve tevfikhanede bulunduğumu da söyle!"

Memur n e "evet", n e "hayır" cevap vermeye vakit bulamadan kapı açıldı. Dar bir antre... Karşıda dönemeci! Bir merdiven... Ve tam kapı yanında bir masa, başında bir kâtip. Polisin uzattığı kâğıdı aldı, göz gezdirdi ve yüzüme bakmadan:

"Ceplerinizde ne varsa boşaltınız, şuraya koyunuz!" dedi, deftere künyemi kaydetmeye başladı. Beni getiren polis teslim ilmühaberini alıp hemen gitmişti. Acaba kartımı Kırmızı Konak'a bırakacak, dediğimi söyleyecek miydi? Eğer bunu yaparsa kurtulmak ihtimalim çoktu; yapmazsa gerisin geri Bilecik'e gittiğimin resmi idi! Bir defa gidince de yeniden dönmekliğim ancak harbin sonuna ve bir affa kalacaktı.

Kâtip merdiveni işaret etti: "Buyurun! Yukarıya teşrif edin!" Nezaketle konuşuyordu ama kaşları çatık, suratı asıktı. Basamaklardan çıkıyorum; birinci kattayım... Kapılar örtük... Fakat ikinci kattan sesler geliyor. Oradayım: Dört oda tıklım tıklım insanla dolu. Kimi ayakta, kimi yerde bağdaş kurmuş veya uzanmış vaziyette... Uyuyanlar, baş başa verip konuşanlar, bir kenarda diz çöküp murakabeye dalanlar, secdeye kapananlar, her çeşidi var. Hepsinde saç sakal uzamış, kıyafet perişan, betbeniz kül!

Asıl acayibi ortada iskemleye, sedire, sıraya, karyolaya benzer bir şey yok. Eşya namına tam kokozluk! Cemaat arasından kendime yol açıp bir pencere yanı buldum; ayakta duruyorum; ne kadar müddet duracağım, geceleyin nerede, ne üzerinde, nasıl yatacağım? Sürgündeki yatağımı ve hürriyetimi hasretle arıyorum; dokunsalar ağlayacak haldeyim.

Yanıma biri yaklaştı, sordu:

"Neden dolayı getirdiler seni?"

Anlattım, dedi ki:

"Karışık bir iş bu! Dur hele. Bizim hocayı çağırayım da derdini söyle. O ne derse doğru çıkar, iki senedir burada mevkuftur."

"İki sene mi?"

"Üç senelikler de var. Adamı unutuveriyorlar bazen!"

Hoca denilen zat Romanyalı bir genç... Hatta galiba Müslüman da değil. Lisanı da oldukça çetrefil. Hikâyemi dinledi ve hükmü verdi.

"Bugün perşembe... Elini tez tut. Yarın tatil günüdür, başvuracağın büyük ve küçük memurlardan kimseyi yerlerinde bulamazsın. Cumartesi sevkiyat günüdür, seni trene koydukları gibi götürürler."

"Peki ama dışarıya kiminle haber yollayayım?"

"Tahliye edilen biri olur, belki... Şans işi!.."

"Müdürle konuşamaz mıyım?"

Konuşulamazmış. Yanma kimse giremez, girene cevap vermez, kapı dışarı edermiş... Aksi bir jandarma zabiti imiş! Kâtip ise korkağın biri imiş, yardım beklenemezmiş. Ara sıra aşağıdan bir ses geliyor, bir isim çağrılıyor. Ziyaretçi mi, tahliye emri mi? Çağrılan iniyor, az sonra dönüyor. Çıkan yok.

Dayanamadım, çağrılmadığım halde ürkek ürkek merdivenlerden indim, sahanlıkta durdum, ümidim –sebebini bilmemekle beraber– kâtipte. Bana bakıyor; ben de kendisine bir şey söyleyeceğimi ellerimi ağzıma götürerek pandomim oynarcasına anlatmaya çabalıyorum. Karşısında biri duruyor, görmemezlikten geliyor. Yukarıya çıkıyorum; duramadığımdan tekrar iniyorum. Yine sahanlıktan işaretler etmekteyim.

Bu defa yalnız kalmış olan kâtip işaretlerime eliyle cevap veriyor: "Yanıma geliniz!" manasına... Sevinçle koşuyorum, yüreğim sevinçten çırpınıyor. Alçak sesle, etrafı kollayarak diyor ki:

"Refik Bey! Ben maliyede memurdum, pederinizin büyük bir iyiliğini görmüştüm. Size elimden geleni yapacağım. Nereye, kime haber yollayacaksanız bir ara çıkıp arzunuzu yerine getirmek vazifemdir. Üzülmeyiniz, inşallah akşam olmadan buradan kurtulursunuz. Haydi çıkın yukarıya... Mektubunuzu yazıp getiriniz. Fakat aman! Kimse sezmesin. Mahvederler beni! Ne zalim heriflerdir bunlar... Şerlerine lanet! Sizi tanıdığımı belli etmemek için deminden beri mahsus yabancı duruyordum."

Merdivenleri öyle çıktım ki inişten kolay geldi bana! Mektupları yazmaya hazırlanıyordum, aşağıdan bağırdılar.

"Refik Halid!.." Arayan kim? Sakın Polis efendi kartımı yerine götürmüş olmasın! İndiğim zaman karşımda "İttihat ve Terakki" merkezi umumisi kapıcısını buldum. Soruyor:

"Kartı siz mi yolladınız?"

"Evet, Ziya Gökalp Bey'in haberi var mı?"

"Daha gelmedi. Gelince veririm."

"Küçük bey de gelmedi mi?"

O da gelmemiş. Kapıcı –merkezi umumi binası içinde çıkan bir mecmua muharririnin tevkif edilebilmiş olmasına şaşkın halde çekilip gitti. Kâtip icap ederse oraya kendisinin uğrayacağını, isimleri geçen mühim zevatı bizzat göreceğini söylüyordu.

Yine yukarıdayım ve hâlâ ayakta... Yarım saat geçti, geçmedi, ismim bir daha çınladı. Muhakkak kurtuluş haberi! Kapıcı efendi tekrar karşımda:

"Ziya Beyefendi geldiler," diyor "işinizle meşgul oluyorlar. Merakta kalmamanız için beni gönderdi."

Daha ne isterim? Yüzüm güldü; sevinçten dilim dolaşarak yukarıya fütursuz çıkıyorum. Lakin bekleyiş devam ediyor, uzuyor. Civardaki bir mescitten müezzin ikindi ezanını okudu. İş sarpa sardı, galiba! Galiba yolculuk var (O devirde bu türkü yoktu?) derken bir nida daha:

"Refik Halid Bey!"

"Bey" unvanı manalı... Herhalde tahliye emri gelmiştir; zira öbür çağrılışlarda sadece ismim kullanılmıştı. Merdivenlerden, basamak denilen şeyler yokmuşçasına indim. Kâtip mütebessim:

"Polis Müdüriyetinden şimdi telefon ettiler," diyor "derhal serbest bırakılmanız emri verildi. Geçmiş olsun beyim. Peder beyefendinin mübarek ellerinden öperim. Allah sizi bir daha buralara düşürmesin!"

Ziya Gökalp gerçekten lazım geleni, güçlüğe uğrayarak yapmış. Sonradan öğrendim: Tahliye emrini verecek olan ancak Dahiliye Nezareti vekilliğinde bulunan Cemal Paşa'dır. Resmî daireler cuma dolayısı ile kapalıdır. Paşayı nerede, nasıl bulacak? Telefona sarılmış, Falih Rıfkı Bey'i ele geçirmiş, o da Bahriye Kalem-i Mahsus Müdür Muavini idi. Adresi sırf Ziya Gökalp istediği için vermiş. Konuşmalar, emir çıkmış, polis müdüriyeti "Gizli Zindan"a tahliye kararını bildirmiş.

Kurtuldum. Gökalp'e ve dostum Atay'a teşekkürler... Yine sonradan haber aldığıma göre, Cemal Paşa merhum Şişli'de Sürenyan Apartmanı'nda, meşhur şair Nâzım Hikmet'in babası, zamanın matbuat müdürü Hikmet Bey'in dairesinde bulunmuş. Şairin anası kültürlü, sohbet ehli bir kadındı... Sonraları bizim Yahya Kemal de onun kültürlü sohbetlerinden müstefit olmuştu.[1] Ben, gençliğini, hemşiresi hanımla beraber Erenköy civarında gezdikleri zamanı hatırlarım. Yine hatırımda kaldığına göre babaları bir asker paşası ve galiba Macar asıllı idi.[2] Abdülhamit bu zatı bir ulema heyeti başında Çin Müslümanlarına yollamıştı ki heyette teyze oğlum doktor Ecevit'in babası da bulunmuştu. Yani şimdiki Çalışma Bakanı Ecevit'in büyük babası, Meclis-i

1 müstefit olmak: istifade etmek, yararlanmak

2 Ferik Mustafa Celalettin Paşa'nın oğlu, Enver Celalettin Paşa. Macar değil Polonya kökenliydiler.

Tetkikat-ı Seriye azasından Hoca Mustafa Efendi. Dini bütün olmakla beraber, yenilikleri de kabul eden zeki bir Kastamonulu olan o zat, çocukluğumun ve gençliğimin hatıraları arasında epeyce yer tutar. Kendi ailesinde bulunmayan fotoğrafları bende mevcut, Allah rahmet eylesin.

Duası bir bakıma kabul olunmuştu ki bir daha oralara düşmedim... Ama beterleri başıma geldi. Bunlar ayrı hikâyedir ve zaman buldukça nakledilecektir.

Geçen gün, 35 sene sonra, yolum uğradı; aynı semtten geçiyordum: Ev duruyor... Hamdolsun ben de durmaktayım.

Dostluk Gören Sürgün

Ankara, Birinci Dünya Harbi sırasında, bir yangın neticesi kül ve kalıntı halini alınca barınmak zorlaşmıştı; içecek su bulunamıyordu; kumlu kireçli sızıntılarla böbreklerimiz zedeleniyordu. Dahiliye Nazırı Talat Bey'e bir telgraf çekerek menfamın Bilecik'e naklini rica ettim; eşref saatine rastlamış olacak ki mırın kırın etmeden izin verdi.

Demiryolu ile İstanbul'a bağlı olmak Ankara'nın çilesine katlanmayı göze aldıran tek sebepti. Zira o devirde ahali için motorlu vasıta yoktu; denizden hiçbir yere, bilhassa İstanbul'a gidilemiyordu. Anadolu içinde iken, faraza birini kuduz köpek ısırsa –hele mevsim kışa tesadüf ettiği taktirde– yarı yolda kudurması, han odalarında en acıklı ve korkunç şekilde ölmesi beklenebilirdi. Kasabaların çoğunda doktor bulunsa ilaç bulunamıyor, ilaç bulunsa doktor elde edile-

miyordu. Üstelik her tarafta tifo, grip salgınları halkı kırıp geçirmekte idi.

Vali Reşit Bey isteseydi –nitekim bunu kendisi bana açıkça söylemişti– telgrafımı çektirmezdi, zira valilerin, hele onun gibi nüfuzluların idare tarzları tamamıyla keyfî, adeta derebeyi usulünde idi. Lakin Reşit Bey bu nüfuzunu kullanmıyor, sürgünlere ve hepsinden fazla bana çok iyi muamele ediyordu. Hatta bir defasında evime nefis Engürü armutları göndermek nezaketini de göstermiş, kaba bir partici olduğundan dolayı manasız vesilelerle aleyhimde raporlar veren polis müdürüne karşı şahsımı daima korumuştu.

Son iyilikleri de şunlar oldu: Bilecik'e giderken muhafaza altında yani bir suçlu, bir mahkûm gibi gönderilmemde ısrar edenleri dinlemedi, nakil izni tezkeresini elime verdi ve serbestçe seyahat edeceğimi söyledi. Bir şey daha yapmıştı: Mektupçu Bey'in, o tezkereye "teb'id edilen eşhas meyanında bulunan Refik Halid" cümlesini yakıştırmamıştı. Vali "eşhas" sözünü gözümün önünde çizdi ve ismimin sonuna yine kalemde bir "bey" ilave etti. Bu hareketi bana, gönderdiği armutlardan daha tatlı ve gönül alıcı gelmişti.

Ayrılırken demişti ki: "Sizi Bilecik'e değil dosdoğru İstanbul'a yollamak isterdim, buna çalışacaktım." Vali nezaketlerini yapadursun, polis müdürü ile merkez kumandanı meğerse belli etmeden beni göz hapsine almışlar; bineceğim trene bir polis ve bir inzibat çavuşu koymuşlar. Yolda kaçıp gidiverirmişim! Nereye? Niçin? Kıyafetimi değiştirerek devlet merkezine girecek, Enver Paşa'yı mı vuracak, Talat Bey'e mi suikast yapacaktım? Komitacı, çeteci mi idim, ben?

Yaranmak gayreti ile yapılan budalalıkların haddi, he-

sabı mı vardır? Mektupçu bey de tezkereyi sırf yaranmak maksadıyla o şekilde yazmıştı. Acayibi şu idi ki bu zat kalem erbabındandı, şair geçinirdi; hatta zamanın Ankara'sını hicveden bir kıtasında kelime oyunları yaparak "Ankara"yı "en kara"ya ve "Engürü"yü "en geri"ye çevirmişti; şuna buna sinsi sinsi okuturdu. Vakadan bir buçuk sene sonra hükümet değişince beni buldu, kin gütmemden, zarar vermemden korkarak hareketini tevil[1] için diller döktü. Güya "eşhas" lafını kasten sokmuş, "bey"i de yine kasten koymamış: Vali kalemiyle tashih etsin, itibarım öyle bir kalemin tashihiyle yükselsin diye! İnanmış göründüm. İçinden "kandı, çocuk!" demiştir.

Hatırımda kaldığına göre daha iyi bir yere terfian tayinini rica için beni ziyarete gelmişti! O kadarını yapmadım ama mani olmaya da tenezzül etmedim.

Lokomotifler odun ile işlediğinden tren Ankara-Bilecik seferini bir buçuk güne güç sığdırdı. Yeni menfama güzel bir sonbahar sabahı ayak bastım. İlk işim nakil tezkeresini mutasarrıfa götürmek olmalıydı. Bakalım karşıma kim, nasıl bir adam, bir dost veya düşman mı çıkacak? Öyleleri vardır ki! Şans meselesi... O gün cumaya rastlamıştı, resmî daireler tatildi. Yoldan yürüdüm. Temiz, ferah bir sokakta, kapısı açık duran ve eşiğinde jandarma bekleyen evi kolayca buldum.

Kılık kıyafetim düzgün... Belki de düzgünden de üstün... Zayıf olmakla beraber halim biraz çalımlı da! Jandarma –jandarmaların elinde bir adam olduğumu aklımdan geçirmediği için– hemen koştu; selam verdim. Girdiğim antrenin

1 tevil: söz ya da davranışı başka anlam verecek şekilde yorumlama

sol tarafına rastlayan odanın da kapısı açıktı; içeride iki kişi oturuyordu; epeyce genç iki zat...

Ben girince ayağa kalktılar. Mutasarrıf olduğunu tahmin ettiğim yakışıklısı, daha ağzımı açmaya vakit bırakmadan güler yüzle:

"Buyurunuz, safa geldiniz Refik Halid Bey!" dedi. Tanıdıktı ama kim? Zaten ötekini de gözüm ısırıyor. Cebimden tezkereyi çıkarmakla meşgulüm, oturamıyorum. Epeyce şaşkınım; şaşkınlığımda memnunluğun da tesiri var; tezkereyi okumadan diyor ki:

"Bırakalım şimdi, onu! Şöyle teşrif ediniz. Buraya gelişinize çok memnun oldum. Otelde kalamazsınız, rahat edemezsiniz, hemen bir pansiyona taşınmanız lazım." Karşısındakine döndü; emir veriyor:

"Muhasebeci Bey! Beyefendiye hemen bir yer bulmalısınız. Hani ya şu Protestan kadının pansiyonu yok mu? En muvafığı orası olacak. Acaba boş mu? Jandarma bakıversin..."

Oturmuşum; birbirimizi nezaketle süzüyoruz, ama onun bakışları eskiden tanıdığı birinde sürgünlük hayatının ne dereceye kadar iz bıraktığını tetkik edercesine merakla dolu. Benimkiler ise karşımdakini tanıyamamaktan mahcup, epeyce de bön!

"Azıcık süzülmüşsünüz..." diyor. Orası doğru: Ankara'da şiddetli bir grip geçirmiştim; ayrıca yangın, fena sular ve kifayetsiz gıdalar benzimi büsbütün soldurmuştu, tipik bir harp ve menfa mağduru çehresi almıştım.

"Beni tanımadınız... Halbuki meslek arkadaşıyız, hem de iki taraftan, maliyeden ve matbuattan... İsmim, Hakkı Behiç."

Sonradan ilk Ankara hükümetinde Maliye Vekili olan Hakkı Behiç işte bu zattır. Meşrutiyet'ten önce ikimiz de Maliye Nezareti'nde kâtiptik; Meşrutiyet'te ikimiz de matbuata intisap etmiştik.[1] Ama o, isim yapmayacak kıymetli, lakin ağır makaleler yazardı. Birbirimizi görmez olmuştuk.

Asıl tuhafı, muhasebeci bey ile de meğerse aynı kalemde bulunmuşuz. Sıra kendisine gelip de yüzüne daha dikkatle bakınca tanıdım: Azıcık pepeme, terbiyeli, sakin, iyi bir memurdu. Üç meslektaştan biri mutasarrıf, öteki muhasebeci olmuştu; terakki etmişlerdi.[2] Üçüncüsü sadece sürgün olabilmişti!

Bununla beraber onlardan yaşça hayli küçüktüm, şöhretçe hayli büyük..

Hakkı Behiç lisan bilir, okumayı sever, çok düzgün yazar, mürtekiplerle[3] vurgunculara düşman, İttihatçı olmasına rağmen fena idareden şikâyetçi bir fikir adamıydı. Mutasarrıf kaldığı müddetçe güzelce arkadaşlık ettik. Sonra Cemal Paşa onu ülkesine, yani Arabistan'a aldırdı; çöl kenarında bir livaya tayin ettirdi; ettirmeseydi Enver Paşa aleyhtarlığı yüzünden atılması bekleniyordu.

Ben Ankara'dan kurtulmuştum. Dostum Hakkı Behiç ise kısa süren bir vekillikten sonra –ileri fikirliliğinden dolayı belki– aynı şehirde uzun bir menfa hayatı geçirdi, yarı menfi olarak yaşadı ve öylece gaiplere karıştı.

Galiba hiçbir rejimin memnun edemeyeceği hasta ruhlu bir idealistti; ihtirasının değil, daha iyiyi bulmak hırsının mağduru oldu. Ben nikbin bir dik kafalı idim; dünya gidişi-

1 intisap etmek: bağlanmak, bir yerde çalışmaya başlamak
2 terakki etmek: ilerlemek
3 mürtekip: rüşvetçi

nin daima bir beğenilecek noktasını buluyordum –ve şaşılacak şey!– hâlâ, şimdi bile bulmaktayım!

Bulmakta devam etmek niyetindeyim de...

Taçlılar Resmi Geçidi

Kral Faruk, benim kendimi bildiğimden beri yani elli şu kadar yıldır tahtından herhangi bir şekilde –öldürülerek veya sürgün edilerek– atılan taçlıların kaçıncısıdır? Çocukluğumun o işlerle alakalı ilk hatırası; Avusturya İmparatoriçesi Elisabeth'in anarşist Luccheni tarafından böğrüne bir eğe sokularak İsviçre'de lüzumsuzca, alçakçasına katlidir.

Henüz on yaşında idim, bir akşam yemeğinde babam o cinayeti kederle anlatmış, İmparatoriçenin güzelliğini uzun uzun övmüştü; tüylerim ürpermişti. Zihnimde ne kadar yer edip kalmış ki evdeki sofra sahnesi hâlâ gözümün önündedir. Halbuki daha evvel yine bir anarşistin öldürdüğü İtalya Kralı II. Umberto hakkında bir şey hatırlayamıyorum. Epeyce hatırladığım kanlı saray vakalarının başında Sırbistan Kralı Aleksandr ile Kraliçe Draga'nın vurulmaları gelir. İkisinin de o zamanki resimleri zihnime nakşolup kalmıştır. Lakin acımadığımı da hatırlamaktayım.

Ben, sebebini pek bilmemekle beraber, Portekiz Kralı ile veliahtının bir günde, yan yana katledilmelerinden hayli müteessir olmuştum. Bunlardan çok önce bir eğlence âleminde sevgilisi ile birlikte öldürülen veya intihar eden Avusturya veliahtına ait hiçbir hatıram yok. Vakayı sonradan kitaplarda okumuş, filmlerde seyretmiştim.

Çocukluğuma rastlayan siyasi cinayetler arasında Fransa Cumhurreisi Carnot'nun yine bir anarşist kamasıyla Lyon şehrinde ve araba içinde öldürülmesi hadisesi varsa da bunu ancak biraz daha büyüdüğüm zaman *Le Petit Parisien* gazetesinin renkli pazar ilavesindeki kapak resminden öğrenmiştim. Küçük yaşta bulunduğum devreye sığan o kabil cinayetler galiba yalnız şu saydıklarımdan ibarettir. Az değil!

Vaktaki gençliğe girdim, bu seferki yeni listeyi yine Avusturya Veliahtının Birinci Dünya Harbi'nin başlamasına sebep olan meşhur katli hadisesi açtı. Arkasından Çar Nikola'yı oğlu, kızları ve Çariçe ile beraber yaylım ateşine tuttular, öldürdüler. Yunan kralı Yorgo da Selanik'te bir suikaste uğramıştı.

İki Cihan Harbi arasında Yugoslavya Kralını Marsilya'da, Fransa Cumhurreisi biçare Doumer'i Paris'te vurdular. Canlarına kıyılmadan tahtlarından atılan son hükümdarlar listesi ise pek dolgundur:

Alman İmparatoru ile başlayan listede Romanya, Yugoslavya, İspanya, Avusturya, İtalya, İran, Belçika ve Osmanlı hükümdarları vardır. Şimdilik defterdeki sonuncu isim Mısır Kralı Faruk... Unuttuklarım olabilir.

Ondan evvel yeni krallardan Abdullah öldürülerek, oğlu halledilerek tahtlarını kaybettiler. Kaza neticesinde ölenleri de unutmayalım:

Belçika Kralı Albert, Kraliçe Astrid...

Şu var ki, halk kralı mahiyetinde, taçlı krallara taş çıkartacak hakiki mühim şahsiyetleri de ötekilerin arasına katmaklığımız lazımdır: Mesela Gandi'yi veya Pakistan liderini... Bunlar da tıpkı krallar gibi suikaste uğrayarak öldüler.

Mussolini ile Hitler'i de ilave edersek defter kapanır... Yenisi açılmak üzere!

Bunlar böylece öldürüledursun, şimalde dört kral normal hayatlarını ikmal etmektedirler. Oralarda, hepsi de uzun ömürlü ve ömürleri müddetince hükümdardırlar. Hollanda'da tek hadise yaşlı Kraliçenin kızı lehine kendi arzusuyla çekilmesinden ibaret kalmıştır.

İngiltere'de ise şayet Kral Edward tam kalbi üzerine bir aşk oku yemeyip de yerinde kalsaydı değişmiş hiçbir şey olmayacaktı. Yine de olmuş sayılmaz. Gözümü dünyaya açtığım zaman İngiltere tahtında yaşlı bir kraliçe oturuyordu. Yirmi yaşıma geldim, o kadın eceliyle öldü. Oğlunun, torununun ve torununun çocuklarının da krallığa geçtiğine ve eceliyle öldüklerine şahit oldum. Yani kırk üç yıl içinde orada taht beş defa şahıs değiştirdi. Şimdiki kraliçe altıncısıdır.

Aynı müddet zarfında İsveç ve 1905'ten beri Norveç aynı kralla kaldı; İsveç'te ikincisi henüz işe başlamıştır. Yarım asırdan beri Hollanda iki kraliçe gördü. Uzun saltanat rekorunu Avusturya İmparatoru François-Joseph, Victoria, Wilhelmina, Oscar III kırmışlardır. Wilhelmina on yaşında anasının vesayeti altında kraliçe olmuştu. Anası ayakta, kendisi kanepeye iliştirilmiş tombulcacık bir kız çocuğu halinde çekilmiş resmi karşımda duruyormuş gibi bütün çizgileri ve dekoruyla hâlâ hafızamdadır. 1880'de doğduğuna göre –benden dokuz yaş büyük olduğunu unutmamışım– şimdi yetmişi geçmiştir.

Küçük çocuklar vaktiyle; hiç de taht ve taç düşkünü olmasalar bile kralla kraliçelere yakından alaka duyarlardı. O zaman film yıldızları yoktu; gazete ve mecmualarda dikkati

en fazla toplayan resimler hükümdarlar, bilhassa kadın taçlılar idi.

Bu sebeptendir ki deminden beri maktul veya sürgün, saydığım ne kadar eski kral, kraliçe, veliaht varsa hepsinin yüz hatları hafızamdan silinip gitmiyor. İstemediğim, çoğundan hazzetmediğim halde ikide bir zihnimde –hatta film yıldızlarını teperek– beliriyor.

Fakat ne derseniz deyiniz, ne derece sevmesek ve beğenmesek bu taçlıların en fenası bile, çok kaba, zekâsız ve bayağısı Faruk da dahil, taçsız ceberut hükümdarlardan Hitler'e kıyas edilince eli öpülecek değilse de "geç yiğidim, geç" diye sırtı okşanacak bir mahluktur.

Üç Mutasarrıf Tipi Daha

Anadolu sürgünlüklerimde diyar diyar gezer, kasaba kasaba yerleşip yine yollara revan olurken tabiatıyla vali, mutasarrıf, kaymakam ve nahiye müdürü unvanlarını taşıyan bir hayli insanla da tanışmıştım. Sinop'ta ilk önce yaşlı başlı, pek mütevazı, eski terbiye ile efendi yetişmiş bir zat karşımıza çıktı; gurbetzedelere akran ve emsal muamelesi gösterdi.

Ne çare ki dört yüzü aşkın bir politikacı kalabalığının yığıldığı bu yer öyle yumuşak elli, çelebi ruhlu, ununu elemiş, eleğini duvara asmaya hazır hale gelmiş bir idare amirine bırakılamazdı. Haftasına tekaütlük emrini aldı ve memleketi pek beğendiği için Sinop'ta kaldı, aramıza karıştı. İyi bir avcı idi ve yaşlılığına rağmen hâlâ avlanıyor, dere tepe yarımadayı dönüp dolaşmakta devam ediyordu.

Yerine kimi, hangi azılı İttihatçıyı yollayacaklardı? Ortaya bir isim attılar: Müştak Bey... Acaba muharrir İsmail Müştak mı? Âyan Meclisi Başkâtibi için bu tayin bir nevi mevkiinden düşme olurdu ama belki de arkasından valiliğe yükselmesini temin edeceği için istikbale hazırlıktı. Nihayet anladık ki yeni mutasarrıf bir başka Müştak Bey imiş. Sürgünleri korku aldı. Kimbilir ne sert, ne koyu fırkacı, astığı astık, kestiği kestik bir adamdı, muhalifleri kasıp kavuracak, şu güzelim Sinop'u başlarına zindan edecekti!

Şunu söyleyeyim ki Birinci Dünya Harbi'nden önce Sinop, üç tane küçük oteli, deniz üstüne meyhaneleri, sokaklarında mandolin sesleri işitilen ve genç kız siluetleri dolaşan Rum mahallesi ile İç Anadolu'nun değme vilayet merkezinde rastlanması imkânsız şen, şirin bir kasaba idi. Boğaziçi'nin –hatta Rumeli kıyısındaki– bir köyünü andırıyordu; tabiat güzelliği de yine Boğaziçi'ni aratmıyordu. Memnunduk; fakat yeni mutasarrıf birtakım tehditler ve tedbirlerle bu pişmiş aşa soğuk su katabilir, hükümete yaranmak gayretiyle hayatı bize zehir edebilirdi.

Öyle ya, "sürgünleri İdadî Mektebi'ne tıkın, yine!" diye bir emir verdi mi hapishane hayatı tekrar başlardı. Belki çok uzun sürmez, karar değişirdi ama denize girerek, meyhanede yahut saz âlemleriyle evde demlenerek geçirdiğimiz güzel yaz mevsimi uçup giderdi.

Müştak Bey makamına oturdu; menfilerden çoğu hoş geldine gitti. Umulmadık şey: Korktuğumuza uğramadık. Bilakis nezaketli muamelesinden cesaret bulan kodaman sürgünler başladılar evinde de ziyarete! O kadar ki akşam yemeğinden sonra mutasarrıfın konağı menfi misafirlerle

dolup dolup boşalıyor. Bir hoş geçiniş ki sürgünler tarihinde galiba ne misali görülmüş, ne menendi işitilmiş!

Derken Birinci Cihan Harbi patladı; pahalılık başladı; daha kötüsü Rus torpidoları ikide bir limana girip deniz vasıtası namına bulduğunu batırdı. Menfilerden çoğunu affedip İstanbul'a, gençleri ise askere aldılar. Kasabada en ziyade mimlenmişler, o meyanda ben kaldım. Kalanları da sahil şehrinde barındırmayı mahzurlu gördüklerinden Çorum'a yolladılar. Müştak Bey daha evvel başka bir livaya nakledilmişti.

Vaktaki yıllar geçti, Bilecik'e yerleştim ve hatıratımda bahsi geçen Hakkı Behiç Bey Suriye'ye gitti... Yerine kim gelse beğenirsiniz? Yine o Müştak Bey!

Sinop'ta sürgünlere müsamahalı muamele göstermesine rağmen İttihat ve Terakki Fırkası'nın –öyle bir yere tayin edilmesinden de anlaşılacağı üzere– sağlam, güvenilir bir mensubu olan Müştak Bey'i bu defa hükümete isyan halinde bulduk. Fena idareden, suistimal ve ihtikârdan,[1] baştakilerin cahilce ceberrutluğundan uluorta dert yanıyor, işlere bakmıyor, bezgin görünüyordu.

Anlaşılan oradaki fırkacılar merkeze vaziyeti bildirmişler, çok geçmeden ve birdenbire, adeta paldır-küldür mutasarrıf değişiverdi. Hatırladığıma göre azledilmişti! Kendisiyle bir daha artık karşılaşmadım; ismine de gazetelerde rastlamadım. Millî harekete iştirak ettiğine, mebus olduğuna yahut politikaya karışıp mükâfat veya mücazat[2] gördüğüne dair de malumat edinemedim. Belki, hepsi olmuştur da be-

1 ihtikâr: vurgunculuk
2 mücazat: cezalandırma

nim gözümden kaçmıştır. Ömrü inşallah vefa ettiyse köşede bucakta kalacak adama benzemiyordu. Bir şeyler olması lazımdı ve buna layıktı.

Yerine münasebetsiz birini gönderdiler; küçük kıratta bir mahluk... İstanbul'a gidip dönmekliğim için on gün izin verildiği zaman beni götürecek olan komiserin eline tutuşturduğu tahriratta[1] Polis umum müdürüne, sırf hükümete yaranmak maksadıyla şunları yazmıştı: "Tahtelhıfz iyzam edilen merkum, *Kirpinin Dedikleri* unvanı altında cemiyeti mukaddese ve ricali âliyei hazıra aleyhinde vaktiyle bir kitap neşretmek cüret ve küstahlığını göstermiş bir şahıs olmagîn ona göre muamele ifası zımnında nazarı dikkati celbe müsareat kılındı."

Halbuki Müştak Bey Sinop'ta bulunduğu sırada kendi halinde, etliye sütlüye karışmadan yaşadığımdan bahisle Cemal Paşa'dan affımı istemişti!

İşte iki zihniyet ve iki ruh...

Fakat daha acayibi şudur: Müştak Bey'i –demin söylediğim gibi– bir daha görmedim. Aleyhimde jurnal yazan mutasarrıf ise Yeni Mecmua'ya kapılandığımı işitince bunu siyasi bir nüfuz ve intisap sanarak İstanbul'a izinle gelişinde komiserin mahut tahriratı bana gösterdiğini tahmin edemediğinden, belki bir faydam dokunur hülyasına kapılmış, ziyaretime koşmuştu! Sakın bu adam yükselmiş olmasın!

1 tahrirat: resmi yazışmalar

Hürriyet Tarihinde Yeri Olan Geyik

Henüz on dokuz yaşında idim, ben onu gördüm. Gazetelerdeki ismi "Gazâl-i Hürriyet" idi; bu ismi, İttihat ve Terakki komitesinin, ensesine arkasından bir kurşun yerleştirerek öldürttüğü muharrir arkadaşım Ahmet Samim koymuştu. Kendisi "Servet-i Fünun" üslubunda yazdığından "Hürriyet Geyiği" diyememişti.

Şu var ki, "Gazâl" bizim ceylan veya ahu adlarıyla andığımız çöl hayvanıdır, geyik ise dağ ve ormanda yaşayan, soğuğa dayanan bambaşka hilkatte bir mahluktur. Ne yapayım ki, muharrir onun Arapça karşılığını bilemediği, bulamadığı için "gazâl" deyip işin içinden çıkmış. Halk bu "Gazâl-i Hürriyet" ismini tutmadı, "Niyazi Bey Geyiği" demekte devam etti.

Şimdi vakaya gelelim: Hürriyet kahramanı Niyazi Bey, istibdat idaresine karşı koyanlarla beraber çetesi başında ve dağ sırtlarında pür silah, kalpağının üzerinde "Ya hürriyet, ya ölüm" yazılı, dönüp dolaşırken, –rivayet bu ya!– bir geyik zuhur eder, yanlarına gelir, yaltaklanır ve aralarına katılır. Artık birlikte gezip tozmakta, kasabalara girildikçe, telgrafhaneler basıldıkça da yine peşleri sıra yürüyüp koşmaktadır.

Nihayet II. Abdülhamid rejimi yıkılır, geyik de öbür hürriyetseverler ve mücahitler gibi İstanbul'a gelir. Gelir de arkadaşları gibi refah yüzü mü görür, bir saray ahırına mı sokulur, önüne yonca demetleri, sütle yoğurulmuş kepek, arpa yahut yulaf mı konulur? Hayır, zavallıyı alıp "Direklerarası" köşesindeki "Letafet" apartmanına götürdüler. Alt

katta, ışık girmez, hava almaz bir bodrum bölmesine kapattılar.

İşte Niyazi Bey'i hürriyet arkadaşlığıyla destekleyen bu aziz hayvancağızı ben o bodrumda ziyarete gittim. "Cemiyet-i Mukaddese" menfaatine –ne ayıp şey, değil mi?– bir kuruş mukabili ahaliye seyrettiriyorlardı.

İçeriye girince yaş gübre ve mayhoşlaşmış kuru ot kokusundan genzim yandı, gözlerim sulandı. Önce karanlıktan ne tarafta durduğunu sezemedim; loşluğa alıştıktan sonradır ki, kenarda bir kıpırdama fark ettim. Artık iyice görüyordum: Biçareyi kalın kirli bir iple dipteki kazığa bağlamışlar. Önünde nemli ot kırpıntıları ve boyaları yer yer dökülmüş, porselen eskisi, çamurlu tortu ile sıvanmış bir leğen... Güya su kabı!

Hürriyet Geyiği'nin yüreği öyle burkulmuş, kara ve iri çok güzel gözleri öylesine mahzun, malihülyalı ki içim sızladı. Bu gözlerde Resne Dağları'nın ve eski hürriyetinin hasreti yanıyordu; belki nedamet de vardı, cinsdaşlarını bırakıp insanlara katıldığına, hürriyet dağdağasına karıştırıldığına, fırsat elde iken kendilerinden ayrılıp dağ yolunu tutmadığına, yanındakilere güvendiğine pişmandı. Hayır, tabiidir ki geyik, hayvan aklıyla bu muhakemeleri yapamıyordu ama muhakkak ki sıla acısı çekiyor, pınar suyu ve taze çimen gözünde tütüyordu.

Niyazi Bey'le Enver Bey; hürriyet remzi,[1] mucizesi, propaganda vasıtası olan geyikleri bu durumda sızlanırken, İstanbul caddelerinden geçtikçe alkışlanıyorlar; civar tiyatrolarda kantocu kızlar beyazlı kırmızılı kurdelalarla süslenip:

1 remz: remiz, simge

diye cıyak cıyak bağırıyorlardı. "Gazâl-i Hürriyet" bu seslere kulaklarını dikmekten de vazgeçmiş, bir deri bir kemik kalmış, son saatlerini yaşıyordu.

Asıl acayibi atlamak, sıçramak, numara ve marifet yapmak gibi tek hüneri olmayan hürriyet geyiği halkın alakasını da çekmemiş, müşteri ve Mukaddes Cemiyet menfaatine para toplayamamıştı. Karnını doyurmak ve bekçi bulundurmak fuzuli sayıldı, bir gün ahırın kapısını örttüler. Rejim değişikliğinin ilk mahzuru bu "Gazâl-i Hürriyet" olmuştu. Ölmüş müydü? Yoksa kesilip eti bir Beyoğlu lokantasına satılmış mıydı? Bilmem. Fakat o devirde, mesela Tokatlıyan gibi maruf lokantalarda, geyik değilse de av etleri arasında karaca bulundurmak âdeti; belki dirisinden umduğu faydayı temin edemeyen hürriyetperverlerin bir uşağı, Meşrutiyet tarihinde yer eden şu bedbaht geyiğin ölüsünden birkaç mecidiye kazanmıştı!

İnkılapların bilhassa insanlar arasında nice acı çekenler türetmesine ve kendim de onlardan biri olmama rağmen ara sıra hatırladıkça, hele çöllerde ceylan sürülerine rastladıkça aklıma hep bizim Meşrutiyet tarihinin bodruma tıkılıp kazığa bağlanmış ip taslamak, bir nevi kalebent haline sokulmuş bahtı kara "Gazâl-i Hürriyet"i gelirdi.

Zaten onu o halde gördükten sonradır ki, Meşrutiyet ve Hürriyet mefhumuna, hususiyle elebaşılarına karşı izanım da, imanım da sarsılmıştı. Galiba Ahmet Samim'de de aynı tesiri yapmıştı ki geyik hakkındaki makalesi rejimin ilk ten-

kidi olarak tarihe geçti ve iki yıl sonra bu değerli gencin hayatına mal oldu. Ben, iki fasılda –dile kolay– yirmi bir sene süren gurbetzedeliğe rağmen yine de hafif atlatmış sayılırım!

Doğrusunu isterseniz –yeri belli olsaydı– hürriyet geyiğinin kemiklerini Abideihürriyet'in içine değilse de civarına gömmek icap ederdi. O, ayrıca bir zamanlar beraber dolaştığı arkadaşlarının; ne katillere, ne kitlelere, ne harplere ve perişanlıklara karışmadan silinip ortadan kaybolması itibariyle, en masumu idi.

Dolmabahçe Sarayı'nda II. Abdülhamit'i Nasıl Görmüştüm?

Son yıllarda iki defa Dolmabahçe Sarayı'nda bulunmak fırsatını elde ettim. Birincisi Missouri zırhlısının limanımıza gelişinde, ikincisi Yunan Kral ve Kraliçesinin İstanbul'u ziyaretlerinde... Bunlarla o sarayı üçüncü defa görmüş oluyordum. Zira on üç, on dört yaşlarında iken –yarım asırlık bir vaka!– aynı sarayda bir bayram resmikabulüne ben de katılmış ve II. Abdülhamit'i taht üzerinde oturmuş, devlet ricaline saçak öptürürken seyretmiştim.

Babam –Vezirden bir evvelki en büyük sivil rütbeyi haiz yani "bala" rütbesinde olduğu için– teşrifat listesine dahildi. Bir şeker bayramı sabahı bana yakasında "Mektebi Sultani" yazılı setre biçimi elbisemi giymemi söyledi: "Seni de saraya götüreceğim," dedi, "gör orasını... Bir gün hatırlar, anlatırsın. Öğrenmiş de olursun!" Hevessizce hazırlandım.

Tabiidir ki muharrir olacağımı o yaşımda tahmin edemediğinden "Gün gelir, hatırlar, yazarsın!" diyemezdi.

Peki, teşrifat listesinde ismimin bulunmadığına göre beni saraya sokarlar mıydı? Endişe içinde idim; arabada somurtuyor, kapıda kalmanın üzüntüsü ile içimin eridiğini hissediyordum. Nihayet Saat Kulesi önüne geldik. Araba o taraftaki yan kapıdan iç bahçeye girdi ve sarayın yine o cephedeki yan medhali[1] önünde durdu. Denize bakan yüksek merdivenli kapıyı görmedim bile...

Girdik... Ne dışarıdaki polisler, ne de içerideki hademe "Şu çocuk da kim? Burada ne arıyor?" falan demedi. Sanki başımda henüz kalıptan çıkmış fes yerine sihirli bir külah vardı; kimse beni görmüyordu. Paltolarımızı arabalarımızda bırakmıştık, vestiyer külfeti yoktu.

Ufak ufak birçok oda... Hepsi de üniformalı sivil, asker ve sarıklı "bendegân"[2] ile dolu. O zamana kadar sarıklı üniforması nedir görmemiştim. Beyaz cübbe hoşuma gitti; galiba rütbe alameti olarak sarık etrafına geçirilmiş olan sırmalar da hiç fena durmuyordu.

Bütün bu kalabalık arasında bıyıklı pek azdı. Hemen hemen herkes sakallı... Sakalın biçimi de –sonradan anladım– padişahınkine benziyor. Meğerse yine padişah gibi çoğu sakallarını –akından hünkâr hazzetmiyor diye– boyatırmış. Bir zamanlar Almanlar da bıyıklarını sonuncu imparatorun bıyığına uydurmazlar mıydı?

Ramazandan o gün kurtulmuş olduğumuz için odalarda sigara dumanından göz gözü görmüyor. Bir sebep de şu:

---

1 medhal: giriş

2 bendegân: kullar, padişahın hizmetinde olanlar

Masaların üzerinde tabak tabak yaldızlı salon sigaraları duruyor. Bunlar herhalde en nefisinden, mesela İskeçe tütününden yapılmış olacak.

Derken iç tarafa doğru bir harekettir başladı; koridorlar geçerek akın halinde yürüyoruz. Göğüslerinde sarı sırma, yeşil kırmızılı ipek hareli kurdele, elmaslı ve mineli nişan, boy boy altın madalya ve renk renk sakaldan teşekkül etmiş süs yükleri taşıyan bir lüks hamallar akını! Fakat içlerinde öyle yaşlılar, takatsizler, iki büklümler, pantolonları düşük, kılıkları sarkık biçareler var ki adım atmaktan âciz!

Farkına varmadım, baktım ki ürkütecek kadar geniş, yüksek kubbeli, kubbesinden kubbe büyüklüğünde avize sarkan bir salona, meyzin sesleri yerine bando-müzika[1] gürültüsü ile inleyen bir nevi Ayasofya'ya girmişiz; küçücek olmuşuz, sırmalı, süslü püslü karıncalar gibi burada kaynaşıyoruz. Boyum müsaade etmiyor ki ilerisini, ortayı, muayede resmini, bilhassa padişahı görebileyim.

Babamla bir ahbabı omuz verdiler; tam yarım asır sonra altında koltuğa oturup ötede dans eden çiftleri seyrettiğim-soldaki iri mermer sütuna dayanarak yükseldim. Artık manzara önüme serilmişti: Tahtı da, üzerindeki padişahı da, yan taraflarına ve arka tarafına dizilenleri de, saçağı tutanı ve buna yaklaşıp eğileni de, hepsini, ne oluyorsa, ne varsa görmekteydim.

Bu, Avrupa gazete ve mecmualarında rastladığım bazı saray toplantıları resimlerini andırıyordu ama arada kadın namına tek mahluk bulunmadığından daha ziyade kralın riyaset[2] ettiği askerî bir meclise benzemekte idi.

1 müzika: mızıka, orkestra
2 riyaset: başkanlık

Muayedenin ne usulde yapıldığı, kimlerin yanlarında ve taht civarında yer aldıkları hakkında hatıralar neşredilmiştir; zaten o cihet beni alakadar etmediği gibi yaşım anlamaya da müsait değildi. Sadece hepimizin titreştiğimiz padişaha dikkatle bakmıştım: Askerce giyinmiş, ufak tefek, siyah sakallı, (Sakalını boyadığını bilmeyen yoktu) ilk nazarda tamamıyla muhatapsız, hemen hemen kalem müdürlerini ve mümeyyizleri[1] hatırlatan bir efendi.

Gazeteler bu efendicikten bahsederlerken zamanın lisanıyla "âlem üzerine Allah'ın gölgesi", "yeryüzünün halifesi", daha neler demezlerdi... Ben o yaşımda Arapça kelime ve terkiplerin de manalarını mükemmelen bilirdim. Mesela "zil" sözünün ses çıkaran madeni alet olmayıp "gölge" manasına geldiğini çoktan öğrenmiştim. Hatta "d" ve "r" harflerinin noktalısı "ze" ile değil de "tı" harfinin noktalısı olan "zayi-meftuha" ile yazıldığını bile! Bizim başımızda bir imla derdi vardı ki "cebir" ve "müsellesat" (geometri) kadar canımızı yakar, emdiğimiz sütü burnumuzdan getirirdi.

Neyse, mevzuya dönelim: II. Abdülhamit Han etrafsız bir kanepeye benzeyen basit tahtı üzerinde sade, vakarlı, sabırlı bir halde kımıldanmadan, konuşmadan, başını birine ve bir yere çevirmeden oturmakta devam ediyordu. "Allah'ın gölgesi" hakikaten en alçakgönüllü, en gösterişsiz bir şekle girmiş, koca kanepenin azameti altında bir nokta kalmıştı. Bendegân hürmetle yaklaşıyor, bir paşanın elinde tuttuğu saçağa ve padişaha doğru eğiliyor ve geri geri yürüyerek çekiliyordu. Yukarıda, kubbe etrafındaki şahnişinlerin[2] bir tarafında ise bando-müzika susmadan çalıyordu.

1 mümeyyiz: sınavda öğrencileri denetleyen öğretmen; katip
2 şahnişin: odanın sokak tarafında dışa uzanan çıkıntısı

Bu, Sultan Hamit'i ilk ve son görüşüm oldu. Demin söylediğim gibi Dolmabahçe Sarayı'nı hâlâ görmek fırsatları hamdolsun zuhur etmektedir. Hem de kadınlı ve şampanyalı kabul resimlerinde, sere serbest!

Kendimi Şehzade Gibi Satıyorumuşum...

Tam otuz sene evvel, bu ay içinde Beyrut'a ayak bastığım zaman ora gazeteleri memleketlerine gelişimi ehemmiyetli bir hadise imişçesine yazmışlardı. Nasıl adammış bu –kendi mübalağalı tabirleriyle– büyük ve meşhur Türk muharriri? Lübnan ve Suriye'de havasından mı, yemeklerinden mi yahut fazla içilen su, şerbet ve rakıdan mı, galiba hepsinin tesiriyle insanlar, bilhassa mevki yapmışların çoğu tıknaz, dolgun, enseli, kelle kulak yerinde, hayli göbekli olurlar. Ben karınsız, zayıf, hatta o devirde epeyce soluk ve çelimsiz idim.

Ayrıca kısa bir müddet sonra ne ile yaşayıp, ne gibi bir mucize ile hayatta kalacağını bilemeyen bir düşkün, dertli bir sürgün, varlıksız ve gelirsiz bir garip idim; büsbütün solmuş ve zibidileşmiştim! İndiğim büyük ve birinci sınıf otel holünde melül melül otururken yanımdaki masadaki tanımadığım birkaç yerlinin ismimi söylediklerini işittim. Nihayet otel müdürüne sordular; o da beni gösterdi. Adamcağızlar –ki demin anlattığım tipte kerli ferli, tavlı ve besili ve hiç şüphesiz paralı pullu maruf şahıslardı– kulaklarına inanmadılar; kısacası şekil ve şemailimi meşhur Türk edipliğine yakıştıramadılar, hayal sukutuna uğradılar. Bahsettiğim ça-

ğımda "Çalıkuşu" muharririnin bu romanı yazdığı sıradaki ve şimdiki çelimsizliğinde idim; gençtim de... Lübnan için hem yaş, gösteriş mahrumu şu "hayal-i-fener" mahluk kıymet vermeye değmezdi!

Bereket o akşam Beyrut'un mühim bir şahsiyeti otele ziyaretime geldi: Sultan Abdülhamit'in sabık damadı Ahmet Nami Bey. Babası vaktiyle bu şehrin belediye reisliğinde bulunmuş, galiba Çerkez emirlerinden maruf ve zengin bir zat idi. Oğlu da boylu boslu, gayet yakışıklı, Türk terbiyesiyle yetişmiş, cidden kibar, natıkalı,[1] damatlığın yüzünü ağartacak gösterişte olduğu için memlekette itibar sahibi idi. Refikasından ayrılmıştı ama hâlâ "el-damad" diye anılıyordu. Üç lisanı; Arapça, Türkçe ve Fransızcayı bütün şümulü ile bilen bir hatip idi de...

Damat beyle böyle münasebetlerim, Lübnan'dan ayrılıp komşu devlet arazisine yerleştiğimden dolayı tavsadı. Lakin birdenbire vaziyet değişivermişti. Ne göreyim? Lübnan'da tanışıp hemen hemen beraberce Cebel'de gezip tozduğum o dost, Suriye Devlet Reisi oluvermemiş mi? Bir gurbetzede için bundan daha ferahlık duyurucu bir haber tasavvur edilemez. Sığınıp yaşamaya çabaladığım yabancılaşmış memleketin başına geçen adam, güzel bir İstanbul Türkçesiyle sohbetler ettiğimiz, azıcık mutaazzım,[2] fakat şahsım hakkında fikir sahibi, nüktelerimi anlayan hemen hemen bir hemşeri! Başım sıkışırsa "Ben geldim!" deyip huzuruna çıkabilirdim.

Çıkabilir ve iyi muamele görür müydüm acaba? Resmî makamın icabı soğuk karşılanmak ihtimali de yok değildi.

1 natıka: düşünüp konuşma gücü, düzgün ve etkili konuşma
2 mutaazzım: büyüklük taslayan

Yanındakiler bir siyasi mülteciye dostluk göstermesinin mahzurunu ileri sürerlerdi belki! Zaten Suriye bu sırada ihtilal ve iç harp halinde karmakarışık idi. Şam topa tutulmuş, tel örgülerle çevrilmiş, yine de çetelerin gece hücumlarından kurtulamıyordu.

Korktuğuma uğramadım: Yeni devlet reisi bir müddet sonra davetlisi olarak beni hükümet merkezine çağırdı: sofrasında bir sürgüne değil, büyük vazifelerde bulunmuş bir yüksek devlet recülüne[1] verilen yeri, baş köşeyi gösterdi. Halep'e dönmek istediğim zaman bırakmadı. Birlikte Lübnan'a, Kuzey Suriye'ye ziyaretlere, av partilerine, memleket gezintilerine gidiyordum. Sizin anlayacağınız ben de orada, gurbette bir nevi "huzuru mutat zevat" gibi bir şey olmuştum!

Böylesi sürgünde aklımdan geçmezdi.

Şu var ki aklım –nice acı derslerden ötürü– başıma geldiğinden etliye, sütlüye karışmıyor, sadece müşahit mevkiinde duruyordum.

İkballerin geçici ve zehirlerinin kalıcı olduğunu, bilhassa bir şahsiyet etrafında bulunup da şımarıklığa kapılanların idbar[2] başlayınca çok hor görüldüklerini bilmekte idim. Bitaraf bir misafir sıfatını muhafaza ettim. Sadece mükemmelen yedim, içtim, gezdim ve dalkavukların envaına köşemden seyirci kaldım. Hele ne devlet reisine, ne nazırlarına akıl öğretmek ihtiyatsızlığına yanaşmadım.

Hatta ikide bir, arzumla bu muhitten uzaklaşıyor, basit köy hayatıma dönüyor, ortalıktan kayboluyordum. Şimdi de

1 recül: devlet ileri gelenleri
2 idbar: talihsizlik

yaptığım gibi hükümet kanalından bir vazife istememekliğim yüzünden –maddi kredim düşük olmakla beraber– manevi kredim bozulmuyordu. Yerlilerin husumetini çekmemiştim.

Ancak Suriye havalisinde barınan gurbetzede ve biçare vatandaşlarım bana meğerse kıskançlıklarından dolayı diş biliyorlarmış. Bunu da bir gece sarayda öğrendim, Devlet Reisinin kâtibi tarafından bana sunulan bir jurnalden! Evet, o bedbahtlardan biri Devlet Reisine bir jurnal takdim etmiş: Güya "iltifat ve inayetini görmekte olduğum damat hazretlerinden yüz bularak şurada burada kendimi Osmanlı Hanedanına mensup bir şehzade gibi satıyormuşum!"

Aklımdan geçse idi, bari! Hoş ana tarafından Kırım hanları soyundan şecereli olmama rağmen asillik taslamaya lüzum da yoktu, zira bana yetecek bir sıfatım vardı; elimde bir gazete de...[1] Zavallı sürgünlerin güttükleri maksat başka idi: Damat Ahmet Hami Bey bir zamanlar sıhriyet[2] hasıl ettiği Osmanlı Hanedanına karşı hürmette, kibarlığı icabı devam ediyor, bu düşmüş büyük aileyi sayıyor, koruyordu; hanedanlığa da meraklı idi. Şimdi benim gibi akıllarınca halk tabakasından birinin asalet ve hanedanlık iddiası onu küplere bindirecek, atılmama yol açacaktı; düşünüp taşınıp damadın bu zaafından faydalanmaya karar vermişlerdi.

Bekledikleri olmadı; fakat başka bir şey oldu: İsmi lazım değil, jurnali imzalayan biçare adamcağız –jurnal hâlâ evrakım arasındadır– bir müddet sonra tam manasıyla aç kaldı, kırlarda ot yiyecek derecede! Aslında kötü değildi, şuna

1 Halep'te yayınlanan *Doğruyol*, sonra *Vahdet* gazeteleri.
2 sıhriyet: evlilik yoluyla akrabalık

buna kanmıştı. Haline acıdım, yıllarca, yardımımla memleketine döneceği güne kadar, âciz soframda kendisine daimî bir yer verdim; adeta bağrımı açtım. İsmimi minnetle, muhabbetle anarak vatanında öldü. Ama benim jurnali okuduğumu anlamadan, bilmeden!

Deme Kış Yaz; Oku Yaz...

Galatasaray Lisesi'ne yani eski ismiyle Mektebi Sultani'ye girdiğim yaşa kadar beni gönderdikleri mektepler hakkındaki hatıralarım hem epeyce sisli, hem de zevksizdir. İlk önce, pek küçükken –o sıralarda Sultanahmet Camii arkasında denize nazır, kocaman bir ahşap konakta kira ile oturuyorduk– civardaki mahalle mektebine gittim. Hani, tarif ve tasvirleri yaşlı muharrirlerin makalelerinde belirtilen mekteplerden biri... Talebenin, yere dizilmiş minderlerde diz çökerek sarıklı ve ak sakallı hoca efendinin karşısında sallana sallana Amme cüzü okudukları basbayağı mahalle mektebi!

Fakat şu farkla: Maarif falakayı artık yasak etmişti; çocukların tabanlarına kızılcık değnekleri indirilmiyordu. Öyle olmakla beraber avuç içlerine değnek vurulmasına hâlâ göz yumulmakta idi. Bu hocayı ve bu binayı aklımda tutamadım; zira ancak bir hafta kadar gidip gelmiştim. Sonra Divanyolu'nda kâgir bir konakta mekân tutmuş olan modern mekteplerden "Şems-ül Maarif"e kaydedildim. Orada sıralar, siyah tahta ve duvara asılmış haritalar, bir de müdür odası vardı.

Vardı ama müdür sarıklıydı, masa başında oturmaya büsbütün alışamadığından ara sıra kalkar, köşedeki minderle sedire bağdaş kurup yerleşirdi. O kadar miyop idi ki, kâğıtları gözlerinin ta yanına, burun hizasına tutmadan okuyamaz, nedense gözlük de kullanmazdı. Bu zat, zamanın sayılı maarifçilerinden, gayet hareketli, mesleğine bağlı, ne fazla sert, ne de yumuşak, tam kıvamında bir müdürdü.

O yıl, Ramazan'ın on beşinci günü padişahın "Hırka-i Şerif" ziyareti için gideceği Topkapı Sarayı'ndan Yıldız'a Unkapanı yolundan dönmesi ihtimali hesaplanarak mektep donatılmıştı, talebe de kapının önüne dizilmiş, ellerine de üzerlerinde Şems-ül-Maarif yazılı ufacık karpuz fenerler, daha doğrusu fanuslar verilmişti. Mevsim kıştı. Hava kapalı ve tabiatıyla soğuktu. Hastalanmamdan korktukları için beni göndermemek istemişlerdi; ayak diremiş, gitmiştim.

Bekledik, titreştik, yatsılar okundu; hünkâr görünmedi. Nihayet denizden döndüğü haberi geldi; dağıldık. Önümüzden geçseydi aldığımız talimat mucibince "Padişahım çok yaşa!" diye hep bir ağızdan bağıracaktık. Kısmet olmadı, hem de bütün ömrümce bu duayı ne içimden, ne yüksek sesle okumak fırsatı da bir daha zuhur etmedi!

Mektepte musiki dersi de vardı: Hamidiye Marşını öğretiyorlardı. Bazı parçaları ve bütün beste hâlâ hafızamdadır:

Ey veliyyü nimeti...

diye başlardı, heybetli bir marştı; o devirde henüz İzmir ve Cezayir marşları da yasak edilmemişti. Sonradan millî hisler uyandırdığı için –Marseyyez marşının körüklediği Fransız

İhtilali göz önünde tutularak– ikisi de milletin repertuvarından silinmişti. Bando-mızıkalar Garp musikisinin zararsız havaları yanında bazı bazı yerli şeyler de çalardı, hem de gerek güfte, gerek beste itibariyle en uyutucu, en ölü parçalar... Mesela: Rast makamından:

Bir acayip hab-ı gaflete düştüm
Ne uyutur beni ne uyandırır.

Asıl acayibi –kaç defa işitmiştim– sadrazam değişip de yenisi at üstünde uyuya uyuklaya Babıâli'ye gelirken bando-mızıka bu gaflet uykusu havasını çalar, seyircilere de, devlet memurlarına da uyku basardı. Sanki o sözler yeni kabinenin bestelenmiş programıydı!

İkinci kış –yazları Erenköy'de kalırdık– Kovacılar'da bir konağa taşındık; mektep de Vezneciler'de... Yol uzunca idi, Derviş isminde uslu bir Midilli ile gidip gelirdim. Üçüncü kış biz de Vezneciler'e naklettiğimiz için artık mektebe komşu olmuştuk; Midilliyi bıraktım. Aradan yirmi sene geçti, Mütareke devrinde idik; "Hürriyet ve İtilaf Fırkası" ikiye ayrılmış, "Mutedil" unvanını alan kısmı o taş binayı kiralamıştı. Her odasından bir hatıra muhafaza ettiğim evi, bir parti merkezi hüviyetinde, yabancı adamlarla dolu, tozlu ve bakımsız bulunca içime bir hüzün düşmüştü.

Ertesi yıl "Mektebi Sultani"ye girmiştim; galiba on iki yaşında idim. "Şems-ül-Maarif" bir müddet daha orada kaldı, hatta zamane modasına uyarak padişah iradesiyle isminin sonuna bir de "Hamidi" unvanı kattı; nihayet Meşrutiyet devrinde ortadan kalktı. Binayı da yıkıcıya vermişlerdi; zaten güç tutunuyordu.

Bu mekteple alakalı iki hatıram var: Biri keskin bir çakı ile parmağımı kesmekliğim ki, izi yarım asır sonra hâlâ kaybolmamıştır. Öteki Kur'an hocamız Halil Efendi'nin yanağıma indirdiği şamar! "Eti senin, kemiği benim" zihniyeti öylesine değişmişti ki, tokadı hazmedememiştim, çığlığı basmış, bir ağlamadır tutturmuştum. Eve gözlerim şişmiş olarak döndüm; tabiatıyla sebebini merak ettiler, zorlayarak söylettiler. Babamın maarife şikâyet etmesinden ürken mektep idaresi, baş mubassırı[1] yolladı, hatırımı aldılar, bir de "mükâfat" varakası getirmişti, mesele kapandı.

Görülüyor ki, hususi mekteplerde falaka değil, değnek değil, tokat bile bundan tam elli yıl önce kalkmıştı. Biz dayak yemeyen neslin çocukları idik. Fakat acayip olan cihet şu idi: Tatil yüzü görmeyen bir nesle de mensuptuk: Kışlıktan yazlığa taşınınca yaz mektebine gitmeye başlardık! Beni de Göztepe ile Erenköy arasındaki Taşmektebe gönderirlerdi ki, resmî ismi "Mekteb-i Lâtif" idi.

Deme kış, yaz; oku yaz.

Fehvasınca[2] kış yaz okur yazardık. O hal Galatasaray'a gidinceye kadar, beş yıl devam etti. Bunalıp kalır mıydık? Hayır. Evdekileri rahat ettirir, biz de sürekli çalışmaya alışırdık... Eğlenirdik de!

1 mubassır: okullarda düzeni sağlayan görevli
2 fehva: içerik

Çocukluğumun Çiftehavuzlar Gazinosu

Şimdi de bu semt ismini taşıyan ağaçlıklı yerin etrafında bir tek köşk, hatta kulübe olmadığı zamanı pek iyi hatırlarım. Ne Operatör Cemil Paşa'nın sonradan kurulan kuleli zarif köşkü, ne de yanındaki daha sonra yapılanlar... Ancak Caddebostan yolunda, H. Rami Paşa'nın "sefertası" ismiyle anılan kat kat balkonlu köşkü ve sırasındakiler mevcuttu.

Yarı ahşap ve oldukça harap meyhane binası bahçesindeki biri yukarıda küçük, öbürü aşağıda büyük, demir parmaklıklarla çevrilmiş iki havuz buraya o ismi vermişti. Meydana sıra sıra kestane ağaçlarını kimler dikmişti? Bilinmez, sormazdık da... O kır gazinosuna, daha doğrusu meyhanesine pazar, cuma ve çarşamba günleri –seyran günleri idi bunlar– Fenerbahçe dönüşü hep kibar adamlar uğrar; azıcık demlenirler ve nihayet güneş batışından bir saat sonra hepsi de hususi arabalarını çekip giderlerdi. Son araba uzaklaştı mı gazinocu havuz başındaki petrol lambalı cam feneri söndürür, bahçe karanlığa gömülür, ses ve hareket kesilirdi.

Beylerin daha fazla gecikmemelerine sebep civarın sokak fenerlerinden mahrum oluşu ve yolların bozukluğu idi. Asayiş yerinde idi ama ışık kıttı ve ışıksızlığa, tenhalığına rağmen hiçbir vakaya rastlanmaması da –bugün hayretlerle karşılamamız lazım gelen– acayip bir keyfiyetti.

Pek iyi bilirim: Çoğu hanımlarla dolu arabaların dönüp dolaştığı Fenerbahçe gezintilerinde ve dönüşlerinde çocukluğumda yetişkinliğime, yani Meşrutiyet'in ilanına kadar kimsenin burnu kanamamış, bir tek kız kadın ne ferdî, ne kolektif tecavüze uğrayarak kırlara sürüklenmemişti!

Çiftehavuzlar Gazinosu'nun devamlıları arasında en mühim sima Babıâli erkânından Ametci Mehmet Ali Beydi... İki sadaret müsteşarlığında vezir rütbesine erişmiş, Meşrutiyet devrinde de bir ara Evkaf Nazırlığı'nda bulunmuştu. Kendisinden bir yazımda uzun uzadıya bahsettiğimi hatırlamaktayım.

Masasında yer alanlar –babam da dahil– hep büyük rütbede devlet ricali idi. Ha, bir de ben! Ben ne idim? Hiç?... On iki, on üç yaşlarında zayıf, nahif, kısa pantolonlu bir çocuk. Babam iyi yüzer, ata biner, araba kullanır, kışları bile her sabah buz gibi soğuk su dökünür, erkek tarafından altı kuşak evvel halis Anadolulu (Mudurnu), kadın, yani ana tarafından Yanyalı, ufak tefek, lakin sağlam bir İstanbullu idi.

Beni de o yaşta binici yapmıştı. Önceleri Midilli, sonraları at sırtında arabasını takip ettirir, gittiği yerlere ve bu meyanda Fenerbahçe'ye ve Çiftehavuzlar'a götürürdü.

Çiftehavuzlar Gazinosu'ndan iki hatıram vardır: Biri, rakı sofrasını donatan çeşitli ve itinalı mezelerden bana verilmemesi, baktıkça yutkunmam, öbürü hoş bir seyir: Mehmed Ali Bey'in büyük havuzdaki kırmızı balıklara fasılalarla kağıt helvası atması!..

O çoğu kıpkırmızı, bir kısmı beyaz ve siyah paftalı balıkların su üstünde yüzen helva etrafına dizilip sisli ve hareketli esrarengiz bir çiçeğe, kırmızı yapraklı, çiçeği sarımtırak iri, azman bir nilüfere benzemeleri hoşuma giderdi. Koca koca lokmalar koparıp da ürkmüşçesine birdenbire kuyruk vurup kaçmaları, sonra tekrar gelip helvaya takılmaları, hele yutarken ağızlarını şapırdatmaları keyfimi arttırırdı.

Bir hatıra daha: Gazinoda istediğim gazozu içip de atı-

ma bindikten sonra karnımda başlayan ıstıraplı cumburtu! Hayvanın her adım atışında karnıma kör mü, keskin mi, yoksa ateşte kızmış yahut buzda donmuş mu, tayin edemediğim şişler saplanıyor, bağırtacak kadar acı veriyordu.

İnatçı, daha doğrusu lüzumsuzca izzetinefsime düşkündüm; önde giden arabadaki babama halimi anlatmadım, Kozyatağı'ndaki evimize kadar azap çekmeyi, dişlerimi sıkmayı tercih ettim. Ağrı at sarsıntısı sona erince kesiliverdi.

Fenerbahçe dönüşü Çiftehavuzlar'da mola veren kadın arabaları da vardı ama sadece konak arabalarıyla gezen, II. Abdülmecit'in memur aristokrasisine mensup olan hanımefendiler... Bu sebepledir ki bahsettiğim mesire ekâbir sınıfının uğrağı olarak meşhurdu; cavalacoz kısım –o devirde içtimai ayrılık kaidesine uyulduğundan– Çiftehavuzlar'a gelmez, yolu uğrasa bile geçer giderdi.

Derken Meşrutiyet ilan edildi; bütün âdetler alt üst oldu. Aziller, değişiklikler, sürgünler, iç ayaklanmalar ve harpler serisi... İşte Çiftehavuzlar o tarihten sonra pek çabuk mevkiini kaybetti; Fenerbahçe de aynı akıbete uğradı, ikisine de nadir olarak ayak basıyorduk, değişikliklerden vakit yoktu ki...

Yukarıda kendinden bahsettiğim Mehmed Ali Paşa Beylerbeyi'ni bırakıp bir müddet evvel yaptırdığı Eyüp tarafında Okçular'daki konağına yerleşmiş, dünyadan elini eteğini çekmiş, altmış şu kadar yaşından sonra Kur'an'ı ezberleyip hafız olmuştu.

Ben de sürgün edilmiştim.

Birinci Dünya Harbi'nin son yılında İstanbul'a döndüğüm zaman Feneryolu'nda oturuyordum. Bir gün dört adım

ötemizde Çiftehavuzlar'a gittim. Meyhane yıkılmış, havuzlar kurumuş, balıklardan tabiatıyla eser yok. Manzara pek acıklı idi; mırıldandım:

Havz tehî (boş), gülistan harab...

Sonra boş havuz kenarında vaktiyle Mehmed Ali Paşa ve dostlarının halka olup birkaç kadeh halis duziko içtikleri, nefis mezeler yedikleri, efendice konuştukları yeri aradım, bulmakta güçlük çektim; her şey o kadar değişmişti.

Ben de!..

Bugün Çiftehavuzlar süslü köşklerin boyuna üreyip türedikleri bir petek villa mantar tarlası... Mamur, memnun, hatta mağrur! Hoşuma gidiyor.

Ama gönlüme hitap edemiyor.

Öldürdüğümüz Üç Gazeteci

Meşrutiyet devrinde iktidarda bulunan hükümetin –yahut bunu destekleyen komitenin– kararıyla vurdurulan üç gazeteciden birincisini yani Köprü üzerinde katledilen Hasan Fehmi'yi şahsen tanımamıştım. İkincisi çok yakın dostumdu: Ahmed Samim. Üçüncüsü de sonradan "Kirpi Diyor ki" başlığıyla makalelerimin çıktığı *Sadayı Millet* gazetesi idarehanesinde birkaç defa görmüştüm: Zeki Bey. Zeki Bey yazılarında Maliye Nazırı Cavit Bey'in siyasetini hırpalayan bir Düyunu Umumiye memuru idi.

Hasan Bey öldürüldüğü zaman biz, gençler Fecr-i Âti

Cemiyeti namına onun muharriri bulunduğu *Serbestî* gazetesine, neşriyatını beğenmemekle beraber matbuat hürriyetini benimsediğimizden dolayı bir teessür mektubu göndermiştik. Azamız bu sırada iktidar partisine henüz tam manasıyla yamanmamış, müstakil fikirlere mütemayil,[1] daha doğrusu kararsızdı. Sonraları –benden başka hemen hemen hepsi– birer hükümetçi kesildi; öbür gazeteciler öldürüldüğü zaman topluluğumuz ses çıkarmaya yanaşmadı. Hem de Ahmed Samim –azamızdan olduğu halde!

Zaten bir tek gazete protestoda bulunmak cesaretini göstermişti: *İştirak*. Onu da ben doldurmuştum. Hikâyesini anlatayım:

Ahmed Samim vurulunca kendisini muhalefete teşvik edenler "Sabah ola hayır ola!" diyerek hepsi bir tarafa sindi. Arkadaşlarından dört tanesi bu haysiyetsizlik derecesindeki medeni cesaretsizlikten iğrendiler, harekete geçtiler: Kıbrıslı Şevket ile Avukat Celal Sofu merhumlar, Halid Göksu ve ben.

Bir şeyler yazacak, bilhassa Samim'in öldürülmeden önce komite tarafından nasıl tehdit edildiğini bildiren mektubunu neşredecek, failin hükümet olduğunu ispata çalışacaktık. İstanbul'da örfî idarenin, divanı harplerin, kısacası hem askerî, hem de sivil iki başlı bir Makedonya diktatörlüğünün hüküm sürdüğü sırada!

Şu var ki, beyanname basmak bizi idama kadar götürebilirdi; fakat neşriyatımızı gazete ile yapabilirsek nihayet müebbet kürekle kurtulabilirdik. Peki öyle bir gazete nerede? En aşağı bizler kadar deli birini bulmamız, bu delinin de bir gazetesi olması icap ediyordu.

1 mütemayil: eğilimli

Bulduk: Türkiye'nin ilk sosyalisti Hilmi. Gazetesinin ismi: *İştirak*. Başlığının altında iki yazı: "Biri yer, biri bakar; kıyamet ondan kopar.", "Sosyalizm efkârının mürevvicidir."[1]

Yolda sahibine rastladım; bir kenara çektim, dedim ki:

"Hilmi, dinle beni: Samim hakkında bir şeyler neşredeceğiz; bize bir defaya mahsus olmak üzere gazete lazım. Bu nüsha çok satılır, kapışılır, müthiş para getirir. Ne getirirse hepsi senin olsun. Tab ücreti, bütün masraf da bizden. Ama ötesinde, Bekirağa Bölüğü var. Gözün kesiyor mu?"

"Para var ya ucunda? Kabul!"

İştirakçi Hilmi basit telaffuzu ile "para" demezdi; kelimeyi iki, hatta üç "r" ile cafcaflı söylerdi: "Parra! Parra" zaten meteliğe kurşun atacak vaziyette idi. Zindana girecekti ama önceden ikişer, üçer "r"li paracıkları kemerine yerleştirmiş olacaktı.

Yukarıda demiştim ya; gazeteyi ben doldurdum. Baş tarafa şehit dostumuzun fotoğrafı ile mektup şeklindeki vasiyetnamesini, Şevket'in beyanname mahiyetindeki mektubunu koydum; üst tarafını şiddetli ve acıklı yazılarla tamamladım. Katil karşısında susan mebuslara, Türkçe gazetelere atıp tutmuştum.

Şimdi bu nüsha –aziz dostum Hakkı Tarık Us tarafından bulunarak bana hediye edildiği için– elimdedir. Bizim gazetelerin adi havadis sütununa kısaca geçirdikleri katil hadisesi haberine kızarak şunu da söylemişim: "Şehrimizde Alman, İngiliz, Fransız, Rum ve Ermeni lisanlarıyla çıkan gazeteler vakadan uzun uzadıya bahsederek hükümeti vazifesini yapmaya davet ettiler, sütunlarını siyah çizgiler arasına

1 mürevvic: bir fikri yayan, propaganda yapan

aldılar. Türk gazeteleri matbuat haysiyetini sefil dergilere indirdiler."

İştirak gazetesinin 31 Mayıs 1326 tarihini taşıyan bu sayısı –hükümet toplatma kararı verip harekete geçinceye kadar– satışa çıkarıldı ve ertesi sabah en çok satılan, kapışılan, satış rekoru kıran bir gazete oldu. Hilmi paraları cebine atmıştı ki yakalandı, zindanı boyladı.

Biz gece yarısından sonra, o saate kadar basılan nüshaları gizlice matbaadan almış, kayıkla Boğaziçi'nin Anadolu yakasına geçirmiş, muhtelif vasıtalarla memlekete sevk etmiştik.

Akşama Şevket'i de tuttular. Yakalananlara ilk sual şu olmuş:

"Gazetedeki yazıları hangi muharrir yazdı? Evvela bunu söyleyin!"

Sual yerinde idi; zira Hilmi hemen hemen ümmî[1] idi; öteki de gazeteci ve muharrir değildi ikisi de mert adamdı, ele vermediler. Bununla beraber ihtiyaten bir köyde gizlenmiştim; gizlenmek neye yarar? Ecnebi memleketlere kaçmadığım taktirde muhakkak tutulacaktım.

Bereket Harbiye Nazırı ve Hareket Ordusu kumandanı Mahmud Şevket Paşa, galiba hareketimizi biraz da haklı bulduğundan her işe burnunu sokan katil komiteye diş biledi-ğinden ve Şevket'in babasıyla ahbap ve meslektaş olduğundan, birçok sebeplerle işi kapatmayı tercih etti; mevkufları[2] iyice azarlayıp korkuttuktan sonra tekerrürü halinde asmak tehdidiyle serbest bıraktı.

1 ümmî: okuma yazma bilmeyen
2 mevkuf: tutuklu

Komite makalelerin tarafımdan yazıldığını tabiatıyla öğrenmiş ve bana bir mim daha koymuştu. Bu mimledir ki sonradan beş yıl menfalarda melul melul melettiler. Mahmut Şevket Paşa'nın katli vesile olmuştu da sürülmekle kurtulmuştum. Yoksa beynime bir kurşun sıkılarak vücudu da, kalemi de izale edilecek dördüncü gazeteci ben olacaktım.

Bunu da, tabii Ahmet Samim'e önceden ihbar ettikleri gibi bana da bildirmişlerdi. Öyle, sadece altında imza yerine tabanca, mavzer kurşunu resimleri konmuş mektuplarla mı? Hayır! Resmen bir makama çağrılarak, şu suretle:

"Bazı ateşli hatipler var, aleyhinize galeyan halindeler. Bunları menedememekten korkuyoruz. Emsalini de gördünüz. Dostane tavsiye ederiz; hükümeti ve Cemiyet-i Mukaddese'yi tenkitten vazgeçiniz. Gençliğinize yazık! Kuvvetli kaleminizi lehte kullanmalısınız."

Tek teselli komiteci hükümet sisteminin kırk yıldan beri tarihe karışmış olmasıdır ve kırk yıllık dostum Ahmet Emin Yalman vakasında memnunlukla gördüğümüz gibi hükümetin parmağı olmadıkça yobaz komiteciler tarafından atılan kurşunların, hedefe isabet etmemesidir. Elhamdülillah eskilerden bunun ne kıymet ifade ettiğini benim kadar anlayacak kimler kaldı? Pek az... Yok gibi!..

Cezalarını Bulan Gazeteci Katilleri

Yanılmıyorsam Ahmet Samim'i bundan 42 sene evvel, 18 Haziran 1910 tarihinde kaybetmiştik; kaybedeceğimizi de az çok biliyorduk.

Zira bir defasında gözümün önünde kendisine ölüme, daha doğrusu öldürülmeye doğru gittiğini söylemişlerdi. İkinci defasında da o, bu akıbeti bir arkadaşına ve dolayısıyla arkadaşlarına yarı mektup, yarı vasiyetname el yazısıyla bildirmişti.

Birincisi; gayet iyi hatırlıyorum, şöyle olmuştu: Bir akşam galiba Kuruçeşme'ye Şeyhülislamzade Muhtar Bey'e gitmek, onu da alıp götürmek için Ebussuud Caddesi'ndeki *Sadayı Millet* gazetesi idarehanesine uğradık. Samim bu muhalif gazetenin baş muharriri idi; sermayesini Rum Patrikhanesi temin ediyor diye şayialar çıkarılırdı.

Samim'in "Fecr-i Âti" azasından olduğunu geçen yazımda söylemiştim. Galatasaray Lisesi'nde, bir aralık Amerikan Koleji'nde bulunduğu cihetle Fransızca ve İngilizce bilirdi. Meşrutiyet'ten önce *Servet-i Fünun*'da yazıları çıktığına göre kalemini ve üslubunu zamane üdebasına[1] beğendirmişti. Şöhreti; hatıratım arasında ve bu sütunlarda yazdığım gibi, hürriyet kahramanı Niyazi Bey'in geyiği hakkında yazdığı tenkit ile başlar.

Neşeli, şakacı, dostlarına bağlı ve bu bağlılıktan dolayı evine karşı azıcık ihmalkâr, çok hür kafalı, ciddilikle havailiği sevimli şekilde mezcetmiş, gayet sevimli ve yakışıklı bir gençti.

Kendisini o akşam –makalesini zorla çabucak yazdırarak– matbaadan aldık. Yolumuza devam etmeden evvel canımız birer kadeh bira yuvarlamak istedi. Sirkeci'deki muharrirler karargâhı Kafkas Lokantası'na girdik. Acele biralarımızı içtik; güle şakalaşa çıkıyorduk, izbe köşede kum-

1 üdea: edipler

pas kurarcasına yer almış bulunan bir grup –bıyıkları sivri, bakışları sert, tavırları dik, kimi kalpaklı zabit, kimi zabitliği göz çıkaran sivil adamlardı bunlar!– Samim'i çağırdılar.

O yanlarına gitti.

Konuşma birkaç dakika sürmüştü. Biz ayakta, kapıya yakın bekliyorduk.

Bahis ne üzerine idi? Tabii bilmiyorduk, işitmemiştik. Ancak muhaverenin sert geçtiğini hareketlerinden anlamıştık. Dışarıda sorduk. Neşesi kaçmıştı, dedi ki:

"Her zamanki gibi tehdit! Hükümet aleyhine yazmakta devam edersem beni de haklayacaklarını söylediler."

"Sen ne cevap verdin?"

"Alaya vurdum."

Tehdidin ikincisi ve daha katisi ve ciddisi nerede, kimler tarafından yapıldı, ben bilmiyorum. Ancak ölümünden sonra *İştirak* gazetesinde neşrettiğimiz vasiyetnamesinden ikinci tehdidin adeta yarı resmî mahiyette olduğunu kendisinden öğreniyoruz. Orada diyor ki:

"Size gayet confidential[1] ve namusunuza tevdi edilmek[2] üzere bir müjde vereyim; fakat bunun hariçte işaası[3] etrafımızda dolaşan tehlikeyi daha yakınlaştırmaktan başka bir şeye yaramaz.

"İttihat ve Terakki Cemiyeti idamıma hükmetmiş; idam olunacağım. Bunu nim resmî[4] surette tebliğ eylediler. Haberiniz olsun. Yalnız arkadaşlarımdan bir şey rica ediyorum bana, Hasan Fehmi'ye yaptıkları gibi mükellef bir cenaze

1 confidential: özel, gizli
2 tevdi edilmek: bırakılmak, verilmek
3 işaa: yayılma
4 nim resmî: yarı resmî

alayı tertip etmesinler. Demirci Köyü'ne, bir bayır tepesinde, küçük ve garip bir köy kabristanı vardır, istiyorum ki beni oraya defnetsinler. O mezarlığın kenarında gençliğimin en tatlı birkaç şiir ve hülya saatini geçirdim; fikrimin o küçük mezarlıkta olduğu kadar hiçbir yerde o kadar derin bir sükûn ve istiğraka[1] daldığını bilemem. Mezarlığın bulunduğu tepeden bütün kırlar, tarlalar, etrafın uzak birer küçük ve yeşil demete benzeyen koruları, ormanları ve nihayet ta ileride Karadeniz'in kâh durgun ve mavi, kâh beyaz ve öfkeli sonsuzluğu görülür; cenazemin orada kalmasını arzu ediyorum. Bana dindarane bir tevekkül geldi ve ölmeye razı, hazırım. Yalnız ne zaman olacağını bilemiyorum."

Vasiyetnamenin fotoğrafını aldırmak, klişesini yaptırmak –duyulur, mani olunur korkusuyla– mühim ve zor bir işti. İstanbul tarafında hafiyelerin ve cemiyet teşkilatının kulağına giderdi. Fotoğraf Beyoğlu'nda o zamanki "Sebah et Joiller" atölyesinde çıkarıldı ve galiba yine öyle, yarı ecnebi bir yerde klişesi yaptırıldı.

"*İştirak*"i nasıl elde ettiğimizi ve neşrinden sonraki hadiseleri evvelki yazımda anlatmıştım. Bir başka defa size İştirakçi Hilmi hakkında da bazı şeyler söyleyeceğim. Sinop ve Çorum menfalarında beraber bulunmuştuk; bu ilk sosyalistimiz kimse ile iyi geçinemezdi; her mutaassıp fikir adamı gibi aksi ve fikirlerine uymayanlara kızgındı. Ancak nedense, "belki de memleketimizde yine ilk sosyalist görüşlü hikâyem olan "Hakkı Sükût" dolayısıyla bana dosttu.

Hatta Enver Paşa ve hükümet aleyhinde tertip edilen bir suikastı vaktinden evvel haber almış, yalnız benden giz-

1 istiğrak: kendi iç dünyasına dalma

lememişti. Yakup Cemil'in kurşuna dizilmesiyle öne alınan bir suikast teşebbüsünü de bir gün yazacağım.

Ahmet Samim, arzu ettiği gibi Demirci Köyü'ne gömülemedi; Sultan Mahmut türbesi haziresinde yatıyor. Fakat istediklerinden biri oldu: Mükellef cenaze merasimi yapılmadı. Hatta tabutu arkasından hiçbirimizin gitmesine müsaade etmediler; fes yeri bile boştu, kuru tahtadan ibaretti. Zaten bu tabut Hilal Matbaası'nın kapısı polis ve jandarma tarafından tüfek dipçikleriyle kırılarak alınıp götürülmüştü.

Hilal Matbaası vilayet konağı ve cami karşısında galiba şimdi Halk Partisi şubelerinden biri olarak kullanılan binadır. Bir ara muhalif *Ahrar* gazetesi orada çıkardı.

Ne *Serbesti* muharriri Hasan Fehmi'nin, ne de Ahmet Samim'in öldürülmeleri muhalefeti susturmaya kâfi gelmişti. Üçüncü matbuat cinayetini işlemeye mecbur oldular; bu sefer de *Şehrah* muharriri Zeki Bey'i Bakırköy'de vurdular. Bir hata eseri iki katil de yakalandı, lakin hükümet mahkemeye tazyik ederek bunları kurtardı.

Büsbütün kurtuldular mı? Hayır.

Onları Cemal Paşa Adana'da bir vesileyle bulup, yağmacılık suçundan sehpaya çekti. Hasan Fehmi ile Samim'i öldürenlerden birisi Babıâli Baskını sırasında kurşun yiyip cezasını buldu; öteki Enver tarafından Kâğıthane'de kurşuna dizildi.

Ve adaleti ilahiye –hikmetinden sual edilemez– bu vakalarda pek çabuk tecelli etti!..

Tantuna Götüren Kitaplar

Tantuna gitmek tabiri yavaş yavaş unutuluyor. Bu söz Abdülhamit devrinde "sürülmek, sürgüne yollanmak" manasına kullanıldığından ve hemen hemen herkes sürülme tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğundan gizli konuşmalarda çok geçerdi. Aslı nedir? Bilmiyorum, daha ziyade eskiden elfaz-ı-savtiye dediğimiz, seslerden yapılan kelimeleri andırıyor: cumburlop, pata küte, çat pat, filan nevinden...

Fransızcam bazı ciddi kitapları da okuyup şöyle böyle anlayabileceğim kıvama gelmişti; iştiham yerinde idi; elime ne geçerse okuyordum. Bu sırada enişte min odasında rastladığım bir kitaba da sarıldım; lakin pazar akşamı mektebe döneceğimden bir günde tamamlayamadığım bu kitabı yanıma alıp mektebe götürmek ihtiyatsızlığında bulundum.

(Bir aralama yapacağım: Enişte m Emin Bey mabeyn kâtiplerindendi, münevver bir zattı, güzel yazar, lisan bilir, elinden resim de gelirdi. Geçen ay memleketi de üzen vefatından dolayı kan ağladığım Profesör Muhittin Etingü'nün babasıydı. Zavallı Muhittin. Ömrüm boyunca onun kadar, kelimenin tam manasıyla, her bakımdan iyi huylu ve kültürlü insana rastlamamıştım.)

Açık saçık bir eser miydi bu? Hayır, aksine çok ciddi idi, hatta korkunçtu: Zamanımızda Çarlık Rusya'da vuku bulmuş kanlı bir ihtilalin hikâyesiydi; adı: "Papaz Gapon'un Hatıraları." Düşününüz Sultan Hamit tahtında otururken böyle bir kitabı evvela elde etmek, sonra okumak, daha sonra da mektebe götürmek? Dehşet! Cezası yüzde yüz –demin bahsettiğim– "tantuna gitmek"... Hem de haritada Yemen'den

tutunuz Fizan'a kadar nereleri, ne cehennemler, ne gayya kuyuları, nereleri yazılı değil ki!

Koca imparatorluk bu... Tam sürgün cezasıyla devlet idaresine uygun, ucu bucağı bulunmaz, kuş uçmaz, kervan geçmez, yılan bağırsağını sürümez menfalar ülkesi! Sonra bizi bula bula Cennet gibi Sinop'lara, Çorum'lara, Bilecik'lere sürmüşlerdi; zira menfa sayılacak memleketlerin en korkunçlarını Meşrutiyet idaresi tasfiye edip işin içinden çıkıvermişti.

Halbuki sürgün cezası rekorunu da yine o idare kırmış, müstebit padişahı geride bırakmıştı; düşününüz ki, İttihatçılar yalnız bir defasında Sinop'a vapur dolusu sürgün göndermişler, az görmüşler, arkadan da her postada bir miktar daha yollamaya devam etmişlerdi. Ellerinden gelse karaya incecik bir berzahla[1] bağlı yarımadacığı çöktüreceklerdi, mübarekler! Bunların yekûnu padişahın otuz üç sene süren kötü idaresindeki mecmuu hesaptan[2] galiba fazla idi!

Neyse, hikâyemize dönelim:

Mektepte talebenin eşya ve çekmeleri bazen kontrol edilirdi: bu işe de ders nazırı ile kodaman mubassırlardan Saryan Efendi isminde bir Ermeni memurdu; Saryan için sarayın bendesi denilirdi.

Aksiliğe bakınız ki, benim mahud kitabı götürdüğüm hafta içinde bir kontrol yapıldı; sınıftan dönüşte mütalea-hanedeki kilitli çekmelerimizi açılmış ve içlerini karışmış bulduk.

Kitap? Kitap ne olmuştu?

---

1 berzah: kıstak

2 mecmuu hesap: toplam hesap

Derin bir nefes aldım: Dokunmamışlardı. Sebebini sonradan düşünerek tahmin ettim: "Papaz Gapon'un Hatıraları" ismi bu eserin bir mektep talebesi tarafından okunacak ahlakî mahiyette bir kitap olduğu zehabını[1] vermişti. Öyle ya, papaz efendi tutup da ihtilal dersi verir mi? Olsa olsa dinden ve "avamir-i-aşere" denilen Allah'ın on emrinden bahseder!

Tantuna gitme kazasını atlatmıştım.

Bir ikincisi de başıma geldi: Çoktandır kendisini müzayede ile satış işlerine kaptırmış olan o zamanki kitapçı Babikyan'dan iki kitap satın almıştım: Fransa cumhurreisliğinde sonradan maktul düşen zavallı ihtiyar Paul Doumer'in meşhur *Çocuklarımın Kitabı* ile Dalmeras'in *Zaferden Önce* isimli biyografik bir eseri.

Birincisinde Cumhuriyetin methi doludur ve gençlere Cumhuriyetçi olmaları nasihatleri verilmektedir. Yani saltanat devrinde işlenecek en büyük cinayetin propagandası! Öbüründe meşhur muharrirlerin şöhrete, zafere erişmeden önceki sönük hayatlarının mizahî tarzda hikâyesi... Yasak değil.

Babıâli yanındaki mescide kapı karşı bir Ermeni mücellidi vardı, ciltlemesi için kitapları oraya bıraktım. Bir gün uğradım; dükkânda iki adam duruyordu; gözlerimizin tutmadığı esrarengiz tavırlı eşhastan... iki hafiye!

Mücellit, onlara sezdirmeden bana kaş göz etti ve yüksek sesle:

"Bitmedi daha," dedi, "ancak haftaya hazır olur."

Çıktım ama şaşkın halde... Bir ay o taraflarda görünmedim; nihayet gittim. Mücellit anlattı:

1 zehab: sanma, sanı

"Ucuz kurtuldunuz... Bereket herifler cahil. *Çocuklarımın Kitabı*'nı zararsız masallar sandılar, okumadılar; lakin nedense Zaferden Önce isminden kuşkulandılar, 'Kim bıraktı?' diye sordular; 'Tanımadığım yaşlı başlı biri' cevabını verdim. Günlerce dükkânda bu adamın gelmesini beklediler. Sonunda kitabı okuyan heyet zararsız olduğuna hükmetmiş; gittiler."

İki seferinde de kitap isimlerinin, içindeki tüyler ürpertici mevzulara uymayan saf, bitaraf, yumuşak mahiyetinden dolayı "tantuna gitmek" akıbetinden yakamı sıyırmıştım. Şans!

Lakin vaktaki Meşrutiyet ilan edildi, başka bir kitap tam beş yıl sürgünde kalmama sebep oldu. Onun ismi de zararsızdı, çocuksu idi ama içi tıpkı ötekiler gibi zehir zemberekti: *Kirpinin Dedikleri!*

Fark şu: Bu kitabı satın alan değil, yazan bendim!

Sürücü-Vardacı-Perdeci

Bizi çocukluğumuzda üç şeyle korkuturlardı. Çarşamba Karısı, Kesikbaş veya Kuyuanası ile mi? Hayır... Onlar daha ziyade pek küçük yaşta, sadece uslu durmamız ve denileni yapmamız için başvurulan çarelerdi. Kendimizi azıcık bilmeye başladık mı haylazlıklarımızı öne sürerek şöyle söylerlerdi:

"Böyle giderse sonun fena! Ya beygir sürücüsü, yahut tramvay vardacısı, yahut da tiyatro perdecisi olacaksın!

Üçü hakkında da az çok malumatımız vardı; hakikaten

istenilecek şeyler değildi. Tabiidir ki, görmemiş olsa da yeni nesil kulaktan işitmiş veya bazı kitaplarda okumuştur. Sürücü beygiri İstanbul içinde bir nevi nakil vasıtasıydı; bilhassa yokuş yukarı çıkılacak araba geçmez zor semtler ve sokaklar ahalisi mesela Eminönü'nden sırttaki mahallelere, Sultanahmet, Beyazıt, Zeyrek civarına kiralık at tutup giderlerdi.

Beygiri de, üstündekini de, hele arkadan koşup hayvana değnek vurarak sürüyen serseriyi de görür, hoşlanmazdık. Beygirler ekseriyetle bakımsız, sevimsiz, koca kafalı, kemikleri sayılan kılkuyruk biçare mahluklardı. Süvari ise setresi yırtık, pantolonu yukarıya sıyrılıp düşük siyah çorapları ve beyaz don paçaları meydanda, tıraşı uzun, at sırtına yakışmaz pelteklikte babayani bir adamdı.

Lakin asıl kötüsü sürücü idi: Göğüs bağır açık, baldırlar sıvalı, karakışta bile yarı çıplak, başta püskülsüz bir fes artığı, müşahhas[1] zibidilik ve sefalet örneği bir külhanbeyi dökümtüsü!

Sürücü beygirlerini toplu halde Eminönü meydanındaki eski Valide Hanı etrafında görürdüm. Müşteri çıkıp pazarlık uydu mu, biri külüstür eğere yerleşmiş, sürücüsü yayan ve arkada, iğri büğrü, çamurlu, zifoslu sokaklara dalarlar, bana utanma veren şansız, çirkin; at ve binicilik haysiyetini kıran bir manzara teşkil ettikten sonra gözden kaybolurlardı.

Sürücü beygirinin baş müşterileri Balıkpazarı meyhanelerinde kafaları iyice tütsülemiş akşamcılardı. Sarhoşluk insanı bir şeye hükmünü geçirmek, kumanda etmek hevesine düşürür; sarhoş gösterişi, cakayı, afur tafuru sever, aşağıda

1 müşahhas: somut, belirgin

bile tutunamadığına bakmaz da yükselmek, yüksekte durmak ister.

O sebeptendir ki, meyhane çıkışı at sırtında eve dönmek sarhoşun bayıldığı şeydir; fakat yürüyemeyecek vaziyette olması ise esas sebeptir. Sürücü beygiri ve sarhoş hakkında iki hoş fıkra hatırlıyorum:

Zil zurna sarhoşun biri sürücüye yaklaşmış: "Beyazıt'a ne vereceğiz?" "Bir çeyrek, paşam!" Müşteri üzengiye ayağını koymuş, kendisini şöyle bir kaldırmış, lakin eğere oturmaya vakit bulamadan öbür taraftan yere inmiş, sormuş: "Geldik mi?" Sürücü hiç bozmamış: "Geldik paşam!" Sarhoş çeyreği basmış ve sağa sola yalpa vurarak yürüyüp gitmiş!

Yine bir akşamcı meyhanede içmiş, içmiş, evine ille at sırtında dönmek arzusuna kapılmış. Meyhaneciden, boyuna bir at bulmasını istermiş. Aksi gibi at da bir türlü bulunamamış. Barba Sotiri bakmış ki kurtulmanın başka çaresi yok, bir küfeci çağırmış –o devirde küfeciler sarhoş ve hasta da taşırdı– kendini bilmez derecede sarhoş olan adamı içine koymuş. Hamal yürüyünce sarhoş gülümsemiş, demiş ki: "Hani ya at yok diyordunuz? Rahvanı bile varmış!"

İşte bizi haylazlık neticesi başımıza gelecek felaket olarak korkuttukları üç meslekten biri bu idi, beygir sürücülüğü... Gece yarıları, karanlık sokaklarda sarhoş binici arkasından baldırı çıplak yayan koşmak, yokuşlara tırmanmak!

İkincisi tramvay vardacılığı idi; o da utandırıcı bir işti: Kalabalık ve dar caddelerde ve atlı tramvayların önünde, elindeki boruyu öttürerek koşan bir baldırı çıplak daha! İçlerinden birkaçı –hâlâ gözümün önündedir– sportmen vücutlu, tığ gibi delikanlıydı... Aksaray'dan yukarı Beyazıt'a

çıkan yahut aksi istikametten inen tramvayların önünde hırpani kılıklı bir koşucu, bir eski Yunan habercisi gibi seğirttiğini hayretle seyrederdim. Bu nokta henüz çocuk olmama rağmen dikkatimi çekerdi: Vardacılar çabuk değişir, bir müddet geçince ortadan silinirdi. Galiba çabuk ölürler yahut batakhanelerde cinsi sapıklığa müptela soysuzlar tarafından kolayca harcanırlardı.

On iki, on üç yaşlarına geldiğim zaman sürücü beygirleri azaldı, derken rastlanmaz oldu. Tramvay vardacıları da lüzumsuz görülerek kaldırıldı. Fakat tiyatro perdecileri uzun müddet iş görmeye devam ettiler.

Perdecilik ne idi? Malum şey... Şimdi de ötede beride, hele taşrada mevcudu bulunsa gerek; iplerine asılarak tiyatroların aşağıdan yukarıya doğru katlana katlana açılan ve kapanan muşamba veyahut kumaş perdelerini idare eden adam!

Bu adam tiyatroya meraklı olmasına rağmen aktörlüğü, hatta figüranlığı bile beceremeyen bir mankafa, bir bedbahttır. Sahnenin yan bölmelerinden görürdük: Kalın ipleri, var kuvvetiyle yakalar, çeker veya bir nevi ustalıkla derece derece bırakırdı; kıyafet ve çehre züğürdü, daima mintanlı ve ekseriya mintanı lime lime, hatta bazen de delik deşikten fanilalı idi. Bir sefil kalıntısı!

Bize ara sıra –vapur çımacılığını da katanlar vardı– kederli bir yüz takınarak:

"Haylazlık edersen beygir sürücüsü, tramvay vardacısı, tiyatro perdecisi olursun! Nice beyzadeler haylazlık ettikleri için böyle olmuşlardır!" dedikleri zaman tevekkeli ürpermez; istikbalimize dair ileri sürülen kötü tahminlerden

ürküp acı düşüncelere dalmazdık. Benim o sahneler hülyalarımda canlanır, rüyalarıma girerdi. Kendimi beygir arkasından koşarken, tramvay önünde boru öttürürken ve sahne aralığında ipleri çekerken görür, titrerdim.

Yine de haylazlık ederdim.

Bereket ki perdeci, vardacı ve sürücü olmadım. Lakin o sözle alakalı bir şey, sadece sürgün oldum ve sürgünlük rekorunu kırdım. Şimdi, çok şükür, sürücülük gibi sürgünlük de kalktı. Geri gelmez inşallah!

Şimendifercilik Oynadığımız Zamanlar

Çocukluğumun uzunca bir kısmı "şimendifercilik" oynamakla geçmiştir. Bilmem şimdiki çocuklarda aynı merak var mı? Biz –tren zamanının en süratli ve heybetli icatlarından, nakil vasıtalarından olması hasebiyle– bu oyuna pek düşkündük.

Kimimiz biletçiliği sever, güya elde zımba, vagonlara girerek yolcuların biletlerini sorar, keserdi. Şu var ki o devirde vagonlara birbirinden geçilmezdi; galiba birinci mevkiler sekiz, ikinciler on, üçüncüler on iki kişilik, iki yandan kapılı münferit bölmelerdi.

Tren hareket ederken memurlar hepsinin kapılarını birer birer örterler, ayrıca üzerlerine bir de ufak demir vururlardı. Yani içeride kapalı kalırdınız. Bilet kontrolü dışardaki basamaklarda yürünerek hem de hareket halinde yarmalar, köprüler geçirilirken, gündüz veya gece, epeyce tehlikeli vaziyette yapılırdı.

Memur kapının tokmağını ve sürgüsünü takur tukur çevirir, üst basamakta durup biletleri zımbalar, yine dış tarafta öbür vagona atlardı. Ama mevsim kış imiş, kar yağıyormuş, fırtına varmış, dünyayı sel götürüyormuş... Vazifesini bu kötü şartlara rağmen yapardı.

Biz çocuklar da ona özenir, o tehlikeli, zor işi oynardık.

Fakat ben daha ziyade lokomotif olurdum; tabiidir ki hem makine, hem makinist! Bir taraftan koşar, bir taraftan düdük öttürür, istasyonlara yaklaşınca süratimi keser, islim salıverir: kalkarken de bir lokomotifin çıkardığı seslerin hepsini, hele pöfpöfleri mükemmelen taklit ettiğim gibi kampanayı da ben çalar ve:

"Tamam!" diye de yine ben bağırırdım. Küçük yaştakileri banliyö hattında çalıştırdığımı, kendime Edirne veya İzmit treni süsü verdiğimi, bahçemde daha uzun mesafelere gidip geldiğimi hatırlamaktayım.

Evet, bizler "Tamam!" diye bağırıyorduk; zira Anadolu yakası çocukları idik.

"Fertik!" diye haykıranlar Rumeli tarafı çocuklarıydı; o hatta son hareket işareti bu acayip kelime idi! Yedi sekiz sene evvel okuduğum bir makalede pek yanlış olarak deniliyordu ki; Haydarpaşa hattı yapılmış, Alman müstahdemler "iş bitti" manasına "fertig" sözünü "fertik" şekline sokarak kullanan, hat muamelatını Fransız lisanıyla yapan, fakat aslında Avusturyalı şirket olan "Şark Demiryolları" idaresi idi. Bir Alman şirketinin elinde bulunmasına rağmen "Anadolu Demiryolları" idaresi bütün memurlarına:

"Tamam!" diye bağırttı. Lisanımıza "Fertiği çekmek" tabiri de Rumeli tarafında işleyen trenlerdeki memurların

haykırışmalarından geçmiştir. O zamanki usul mucibince[1] evvela kampana çabuk çabuk, sonra kısa fasılalarla üç kere vurulur, katarın en sonundaki vagonlara ayrılmış kontrolörler de aynı sesi çıkarır, arkasından şef dö tren bir boru öttürür, nihayet makinist düdük manivelasına basar, tren bütün bu sesli formalitelerden sonra güç bela kalkardı!

Şunu da kaydedeyim ki Türkçe sözlük o "fertik" kelimesi için şöyle diyor:

"Fertik –kaçmak anlamına gelen "fertiği çekmek" ve "fertiği kırmak deyimlerinde geçer." Bildiğime göre -ki bilirim lisanımızda– "fertiği çekmek" tabiri varsa da "fertiği kırmak" yoktur; o manada "kirişi kırmak" ve "ipi kırmak" kullanılır. Bir de "cızlamı çekmek" mevcuttur ama bu, daha ziyade argo sayılır; bayağı tabirlerdendir."

"Cızlam"ın ayrı manası var mı? Galiba yok. Cızlamaktan, yani ateşe konan etin çıkardığı sesten –ki "cızbız" köftesi de herhalde bundan çıkmıştır– alınmış olsa gerek. Belki de ateşe sokulmuş, yanmaya, cızlamaya başlamış gibi acı duymuşcasına kaçmak manasına!

"Şimdi size –yine hatıralarıma dönerek– yukarıda bahsi geçen 'fertik' hakkında malumat vereceğim:

Sirkeci-Küçükçekmece trenlerinde gidip gelen ahali, Alman aslından Rumyos adalı "fertik" sözüne yıllarca aldırış etmedi. Olabilir ki bu sözü tren işletme marifetinin vazgeçilmez kaidelerinden, parola veya şifrelerinden biri sanarak işleyemeyeceğini sanıyordu. Nihayet Anadolu hattı açılıp orada lokomotifin "tamam" sedasıyla da harekete geçebileceği görüldü ve münevver yolcular arasında mırın kırın edenler çoğalmaya başladı.

1 mucib: gereken, gerektiren

Başladı ama kimse fesini bastırıp alakalı makama şikâyet için gitmedi, ecnebi şirketlere hükmümüz geçmeyeceği kanaati umumi efkâra hâkimdi. Fakat Meşrutiyet'in ilanından birkaç yıl önce idi, bir de baktık ki Şark demiryollarında da artık biletçiler "fertik" yerine:

"Tamam!" diye bağırıyorlar. Hem de değişikliğin şaşkınlığın yüzünden ara sıra ağızlarından eskisini kaçırıp hemen düzelterek! Ne olmuştu? Öteden beri "fertik" kelimesine sinirlenen babamdan haber aldığımıza göre biri gitmiş, Nafıa Nazırı Zihni Paşa'ya –ki Erenköy istasyonu karşısındaki caminin yanıdır– dert yanmış; onun millî gayretine dokunmuş, bütün cesaretini toplayıp –zira şirketlere karşı nazırlar bile ileri gidemezlerdi– "fertik"ten vazgeçilerek öte yakadaki trenlerde olduğu gibi "tamam" sözünün kabulünü bir tezkere ile kumpanyaya bildirmiş.

Anlaşılan şirket de inat etmek istememiş; belki o sırada hükümetten bir çıkarı da vardı, talebe boyun eğmişti. Devir öyle idi ki halk Zihni Paşa'yı, gösterdiği celadet ve cüretten dolayı için için alkışlardı. Ecnebi bir şirkete sözünü geçirmek? Mühim mesele, tarihî bir hadise idi!

Bu suretle "fertik" avazelerinden kurtulduk. Mütareke yıllarında demiryollarımıza el atan işgal idaresi kampaya çalınmasını ve "tamam" diye bağrılmasını da yasak etti. Bir bayrak gösterilince tren hareket edivermeye başladı. Ahali şaşırdı.

Şimdi sessiz sedasız, tereyağından kıl çeker gibi usulcacık kalkmaya alıştık!

Ayastefanos'tan Yeşilköy'e

Sorbonne'dan diploma alıp memlekete dönen büyük kardeşim Hakkı Halid iki isim taşıyan bir fen müessesesine, Meskukat-ı Şahane, öbür adıyla "Darphane-i Amire" idaresine ve Fransalı bir mütehassısın yerine "serçeşni" yani baş kimyager tayin edilmişti; çok geçmeden müdür de olmuştu.

Bu, dediğim şey en aşağı yarım asırdan bile ötesine ait bir vakadır. Şark sürat katarı ile bir sabah Sirkeci'ye geldiğini şöyle böyle hatırlıyorum. Yataklı vagonu ilk defa o gün görmüştüm. Bana ancak yirmi iki yaşımda, Paris-İstanbul arası, dönüşte binmek nasip oldu. İnmek istememiştim.

Birader, yukarıda bahsettiğim memuriyete geçtikten bir müddet sonra, hem de bekâr olmasına rağmen Ayastefanos'ta tek başına bir köşk tutup bizden ayrıldı. O devir için bekârın yalnız oturması insanların garibine giden alışılmamış bir haldi; seçtiği yer ise bir Hıristiyan köyü idi... Sadece dört Müslüman ailenin yerleştiği camisiz, imamsız, şapkalılarla meskûn,[1] kilise çanlarının durmadan öttüğü cehennemin bucağı nursuz imansız bir gâvur ili! Frenklik taslayanlarla gerçek Frenkler bu köye San Stefano derlerdi; biletlerin üzerinde de öyle yazılı idi.

Serveti Fünun sahibi Ahmet İhsan, ileride Maarif Nazırlığı da edecek olan Sait Bey, yine maarifcilerden şık sakallı sevimli bir zat –ismini bulamadım– ve bizim birader. Hepsi o kadar ve hepsi de Fransızca konuşan, av, kotra meraklısı, Garplılığa bağlı insanlar...

1 meskûn: insanların oturduğu (yer)

Aralarına derbeder, sivil giyinmiş hoca kıyafetli, alafrangalığa uymaz biri de sokulmuştu: İkmal edilememiş olan "Muhit-il Maarif" adlı ansiklopedi müellifi[1] ve müstakbel Maarif Nazırı, delikanlılığıyla meşhur Emrullah Efendi!

Meşrutiyet idaresi onları burada, bu halde buldu. Ayastefanos'çulara yeni bir sima daha katılıyordu: Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey. Bir ara Keçecizade İzzet Fuat Paşa da bir köşk tutmuştu. Türklerden bilhassa Selaniklilerden yerleşenler çoğalmaya başlamıştı ama hepsi de hürriyetin ilanından sonra.

"Aşk-ı Memnu" muharriri Halid Ziya'nın köye gelişi biraz daha öncedir. Görülüyor ki Ayastefanos münevverler yatağı, Garpliliği benimsemişler barınağı idi; öyleleri burada bir nevi koloni kurmuşlar, kendi muhitlerinde yaşıyorlardı. Hatta gayet iyi biliyorum, koloninin çoğalıp genişlemesini, bilhassa seviyesiz kimselerin istilasıyla İstanbul'un herhangi bir köyüne benzemesini, entarili ve takkeli, muaşeret adabına vukufsuz, sallapati şahıslarla dolmasını istemiyorlardı.

Ben on üç, on dört yaşlarında iken, yani ağabeyimin yeni taşındığı yıllarda –elli sene evvel– sonradan Yeşilköy ismini alacak olan köy yeşilden ziyade çoraktı; sokakların iki tarafına ağaçlar henüz dikilmemişti ve tabiatıyla şimdikinden çok küçüktü. Deniz fenerinin bulunduğu yere uzun uzun tarlalar geçerek giderdik; tek eve rastlamazdık.

Öyle olmakla beraber ufak, temiz ve Avrupa köylerindeki "auberge" denilenler ayarında bir oteli, ayrıca bir de kulübü vardı. Ermenisi az, Rumu çok, Tatlısu Frengi bir hayli, gerçek Frenk ile Müslümanı devede kulak, şehrin başka

1 müellif: yazar

hiçbir köyüne, ne de Kadıköy semtindekilere benzemeyen, ancak Kınalı ve Burgaz adalarını andıran Ayastefanos'un istikbali parlak görülmüyordu...

Çok uzaktı; çok rüzgârlı ve çıplak...

Kimin aklına gelebilir ki halkta deniz merakı uyanacak ve tayyare de icat edilip burada bir meydan kurulduktan başka yanı başındaki Allah'ın kuş uçmaz, kervan geçmez Florya'sı plaj olacak! Bir nokta daha: Benzinle işleyen atsız bir araba ile mesafeleri çarçabuk aşacağımızı da düşünemezdik.

Sabık Ayastefanos'a dair çocukluk ve gençlik hatıralarım az değildir. Bir tanesi şu; beraberce köye giderken biradere sormuştum:

"Orada kalıpçı var mı? Fesim kalıpsız da..."

"Var ama şapka kalıpçısı!"

Şapka kalıpçısı da olur mu imiş, diye düşündüm, iğri büğrü, kenarlı tepeli şapka bir kalıba nasıl girer? Alay etti benimle! Şimdi bunca yıldan sonra Galata'dan Köprü'ye inmek için otomobil ne zaman –vaktiyle Domuz Sokağı dediğimiz– dar yola, daha doğrusu belayı berzaha sapmak için dönse, köşedeki şapka kalıpçısı dükkânı bana bu muhaveremi[1] hatırlatır.

Şapka kalıplanır mı imiş, kalıplanmaz mı? Öyle öğrendik ki! Asıl akla gelmeyecek bu idi, ne tayyare, ne otomobil; Ayastefanos'un şapkalı ahalisine bir gün taş çıkartacağımız... Onlar, bahsettiğim tarihte, bizim nesillerimize bir tuhaf bakarlardı; biz de aralarında tuhaf vaziyette kalırdık. Trenden indik mi ecnebi bir memlekete, en aşağı Atina'ya gelmiş gibi olurduk.

1 muhavere: söyleşme

Ayastefanos nedense zaman zaman tarihte yer almaya mahkûm mevkilerden biridir: Mahut[1] Ayastefanos Mütarekenamesi orada imzalandı. Onun imza edildiği yalının sırasında, az ötede bir yalıda bu acıklı vesikayı imzalattıran ve hükümlerini kabul edip otuz senelik istibdadına destek yapan padişah hakkında tahttan indirilme kararı verildi... Köyün kulübünde, Âyan ve Mebusan bir arada toplanarak!

Fakat köyün tarihinde acıklı ve korkunç bir fasıl daha vardır ki onu herkes bilmez; hakikaten tüyler ürpertici sahneler, facialarla dolu bir yaprak, yapraklar, bir kitap!

Hangisi? Nedir? diyeceksiniz. Hatırlanmıyor bile!

Bu köyün sokakları bir gün geldi ki yüzlerce, binlerce, daha da fazla ölüden, ölüme mahkûm yaralı ve hastadan geçilmez, ayak atılmaz, nefes alınmaz bir hale girdi; ahalisinin çoğu kaçtı.

Nasıl kaçmasın ki, hastalık kolera idi, koleralılar sokaklara serilip göz önünde bakımsız ve ilaçsız inleye sızlaya ölüp gidiyorlardı. Müthişi şuydu ki ölenler daha kaldırılıp çukurlara gömülmeden akın akın yenileri geliyor, eskilerin üzerine yığılıyordu.

Balkan Harbi! Bozulan, çözülen ordunun koleralı efradı, gayri muntazam şekilde geriye çekilirken rastladığı ilk mamureye can atıyor ve orada can veriyor. Size bu şirin köyün başına gelen faciayı büyük kardeşimin tuttuğu günlük notlara göre başka bir yazımda anlatacağım. Zannediyorum ki elimdeki not defteri eşsiz ve çok değerli bir vesikadır; kitapta yeri bulunmalı, kaybolmamalıdır.

1 mahut: bilinen

Beni Görmemezliğe Gelen Adamın Başından Geçenler

İsmini gizleyeceğim. Hakkında pek fena şeyler söyleyeceğimden, okursa üzülür öfkelenir diye çekindiğimden dolayı mı? Hayır... Kendisi kalburüstü şahsiyetlerden değildi; orta derecede bir memurdu. Haydi onu da açıklayalım: Polis idaresine mensuptu; bir ara Paris'e giderek mesleğiyle alakalı bir nevi staj da yapmıştı ama bu "staj" kelimesi bahsettiğim devirde henüz lisanımıza girmemişti; "inceleme" sözü de yoktu; "ikmal-i-mümarese" veya "tevs-i-malumat" nevinden terkipler kullanırdık; sonraları "ihtisas yapmak" tabiri bulundu.

Bizim, Beyoğlu arkadaşımızdı. "Beyoğlu arkadaşı" şu manaya gelirdi. Bir gazino, birahane, lokanta ve açık veya kapalı bir eğlence yerinde bulunurken:

"Merhaba, çocuklar!" diye masaya damlayan ve meclise katılıp tuhaf konuşmalarıyla hoşa giden gece ahbabı. Vazifesi icabı oralarda dolaşırdı, rastlamamak imkânsızdı. Eh, nüfuzu da vardı, düdüğünü öttürdü mü polisler koşuyordu; belki işimize yarardı. Daha on dokuz, yirmi yaşlarında toy çocuklardık, büyüklüğe özeniyorduk, yani hovardalığa ve gece hayatına!

Arkadaş önceleri İttihatçı idi; sonra muhalifliğe geçti. Her iki safhasında da –ki seneler sürmüştü– ne kızdık, ne sevindik; daima gülüp eğlendik. Hatta bir akşam işimize de yaradı:

Bir dostumla beraber "Sketing" denilen patinaj salonunun arka kısmında yeni açılan bir içkili ve kadınlı salona

dalmıştık. Muhitten hoşlandık, masaya birkaç artist çağırdık. Derken arkadaş da sökün etti, mutadı üzere yanımıza oturdu.

Şampanya ısmarladık. Hiç unutmam: En pahalısı o zaman Mum markalısıydı: 120 kuruş, yani bir İngiliz altını! Osmanlı altınından da 12 kuruş yüksek... Bugünkü rayiciyle 52 Türk Lirası!

İşin fecaati fiyatta değil, bu paranın ne benim, ne de dostumun cebinde olmamasında! O, bende vardır diye düşünmüş, ben de onda bulunduğuna hükmetmişim, ısmarlayıvermişiz.

Hesap görüleceği sırada vaziyet belli oldu; başımızdan bir kaynar sudur boşandı. Yıllardır masamıza misafir olarak katılan arkadaşa meseleyi açtık, kendisinden ödünç istedik. Üzerinde yokmuş ve dışarıda da bulamazmış!

"Ancak," dedi, "patrona söyleyeyim, yarın ödemeniz şartıyla ses çıkarmaz, belki..."

Kurtulmuştuk; fakat bu vaka zehirli hatıralar arasına girdi. Zira ertesi günü baba yadigârı altın saatimi –hem de yine oraya gidip tekrar masraf ederek haysiyetimi güya kurtarmak için– beş altına rehine koydum; hepsini yedim ve daha fenası sonradan sürgüne (Sinop) yollandığımdan dolayı kurtaramadım da... Gitti gider! Yan tarafımdaki düğmeyi çekince tatlı sesiyle vakti bildiren güzel çınçınlı bir cep saati idi.

Beş senelik gurbetten döndüğüm zaman arkadaş yine karşıma çıktı. Ahbaplığımız devam ediyordu; ta ikinci gurbet yoluna düşünceye kadar...

Bir akşamüstü Halep'de kahveler ve birahaneler caddesinde dolaşıyordum, birden ne göreyim? Karşıdan o arka-

daş, yanında biriyle konuşarak geliyor. Yüreğim sevinçten hopladı. Kendisini çok mu severdim? Değil; lakin yâd ellerde memleketle alakalı her şahıs ve her şey heyecan vericidir. "Kıssa-i Yusuf"ta olduğu gibi sanki Yusuf'un kokusunu getiren bir gömlektir; sanki iki gözlü kör bir adamsınız da gömlek yüzünüze sürülünce tekrar nura ve sevgilinize kavuşacaksınız... Yakup gibi!!

Ona doğru koştum. İsmini çağıracak, boynuna sarılacaktım. Bütün gençliğimi, binbir hatırayı, yurdumun taze rayihasını getiriyordu.

Göz göze geldik... Bu gözler bir an için gözlerime takıldı... Sonra başka tarafa çevrildiler. Beni tanımamazlıktan geldi ve lafa dalmış taklidi yaparak geçip gitti!

Demin sevinçten hoplayan yüreğim lahzada sönüvermiş, bayat bir midye gibi pörsümüş, atmaz, işlemez olmuştu.

Bereket iyi bir huyum vardır: Bu gibi üzüntüleri çabuk unutmaya bakarım. Gecemi pansiyonuma dönüp bir başıma keder içinde pinekleyeceğime hemen ahbaplar buldum ve geç vakitlere kadar orası benim, şurası senin eğlence âleminde sabahı ettim.

Aradan birkaç yıl geçti. Şam şehrindeyim; bir doktor dostumu bulmak için eczanesine uğramıştım. İçeride, laboratuvarda olduğunu söylediler, girdim.

Kimi görsem beğenirsiniz? Onu! Ama öyle bir "O" ki perişan! Hem şeklen, hem ruhen bitmiş. Önce yerinden kalkamadı; sonra ellerime sarıldı:

"Affet beni," diyordu, "başka türlü yapamadım, görmemezliğe geldim. Zira müdürümle beraber Halep'e bir şirket işi için gelmiştik, jurnal ederler, ekmeğimden olurum diye

korktum. Ama yüreğim yandı, kendime lanet okudum. İşte cezamı çekiyorum."

Meğerse hükümet kendisini bilmem hangi ırktan, yabancıdır diye kulp takıp tabiiyetinden çıkarmış, hudut dışına atmış imiş; şimdi burada, dostum doktorun himayesiyle eczacı yamaklığı ediyormuş! Acıdım mı? Nedense pek fazla değil. Niçin? Bilmem... içimden gelmedi. Medeni cesaretten mahrum oluş bir faziletsizliktir ki, başka ahlak nakiselerinden[1] çok daha iğrendirici tesir yapar. Galiba bundan dolayı tiksintim merhametime galip çıktı: Acıyamadım.

Bizim Beyoğlu arkadaşı sürgünde ne oldu? Sormak arzusu da duyınadım. Doktor, ruhi bir buhran geçirmekte olduğunu söylemişti. Arttı, kötü bir netice mi verdi? Yoksa düzeldi, Suriye'yi bıraktı, işini yoluna koydu mu? Öğrenemedim; muhakkak olan cihet bir daha kendisini göremediğimdir; lafının edildiğine de rastlayamadım...

Şu var ki Halep'te yıllarca kaldım. Onunla karşılaştığım yerden ne zaman geçtimse vakayı hatırlamaktan kendimi alamıyorum. Meğerse içime pek işlemiş!

Kendi itirafı veçhiyle zavallı adam cezasını çabuk görmüştü; hem de aynı memlekete sürgün edilerek... Garip tecelli!

Balkan Harbi'nde Ayastefanos

Şimdiki Yeşilköy'ün, yani eski ismiyle Ayastefanos'un, bundan kırk şu kadar yıl önce Balkan Harbi esnasında ba-

1 nakise: kusur, eksiklik

şına gelen felaketi –Büyük biraderim Hakkı Halid'in günü gününe tuttuğu notlardan parçalar alarak– anlatacağımı evvelce söylemiştim.

İstanbul ahalisinin bile o zaman gözünden kaçan korkunç manzaraların eğer bu notlar olmasaydı, tarihe aksetmeden unutulup gitmesi ihtimali çoktu. Ne yazık ki bizler ehemmiyetli hadiseleri bir yere kaydedip istikbale bırakmak gibi Batılıların daima yaptıkları faydalı bir işe hiç riayet göstermemekte hâlâ devam etmekteyiz.

1870 Harbi'nde Prusya ordularının Paris'i muhasara etmeleri hengâmesini, tanınmış edip "Sarcay" bir kitabında ne canlı anlatmıştır! Hatta kıtlıktan dolayı ne bulurlarsa yiyen ahali arasında zenginlerin ziyafet mönü'lerini yani yemek listelerini kitabına koymuştur. Hatırladığıma göre içinde bilmem ne salçalı; fare yahnisi de vardır!

Zaten Batı diyarında yalnız muharrirler ve tarihçiler değil, halk arasında olanlar dahi çok kıymetli notlarve hatıranameler bırakınışlardır. Mesela bunlar arasında Napoleon'un uşağı da yer alır. Hatta en garibi, meraklılar *"La dame aux Camélias"* adıyla meşhur olan "muteber fahişe"nin, asıl adı ile Marie Duplesis'in o devirde aldığı eldivenin faturasını bulup suretini neşretmişlerdir! Üst tarafını kıyas buyurunuz. Oraları vesikaların kaybedilmediği yerlerdir ve medeniliğin bir vasfı da budur: Aradığın vesikayı bulmak ve yazını vesikaya bağlayıp ortaya gerçek tarih ve eser vermek.

Kardeşim de yüksek tahsilini Paris'te yapmış bir kimyager olduğundan oturduğu şirin köyün acıklı macerasını günü gününe bir deftere yazmaktan kendini alamamış.

Bu deftere göz gezdirdim ve dikkate değer bazı satırlar

üzerinde duruyorum: Şunu izah lazım: Hükümet bir taraftan harp cephesine yeni asker gönderirken öbür taraftan bozguna uğrayan asker de cepheden yaralı ve kollar halinde geri gelmektedir. Köyde kırk bin mutantan asker toplanmış; sevk olunacak. Bunların arasına cepheden dönenler de karışıyor. Ana baba günü! Şimdi okuyalım:

15 Teşrinievvel (Ekim)

"...Burada mevcut zabitlere karşı itaat hissi yok. Çoğunun maneviyatı bozuk. Mühim kısmı fırkacı, "Zabitlerimiz İttihatçı imiş!" diyorlar; zabitler de "İtilafçılar Rumeli'yi sattılar!" demektedirler. Ölüler vagonlarda kalıyor, hastalar sokaklarda ölüyor. Sokaktaki bir hastaya muavenet[1] için (bu hasta koleralıdır) bir Hıristiyan ailesi konyağı kadeh ve çay fincanı ile verdi. Bir Müslüman vatanperver (!) pis, paslı bir teneke kutu ile konyak getirdi, bir fincanı feda edemedi.

Muhacirlerden; koyun ucuz diye alan paşalar, sucukçuluk tedarikinde beyler var! Düşman Çatalca'da, kolera kapıda, ahvali ruhiye ise hep bu merkezde..."

4 Teşrinisani (Kasım)

"Sabah saat beşten akşama kadar on iki saat mütemadiyen süregelen top sesleri işitiliyor. Dün gece gelen beşe çeyrek vapuru yolcuları (o zaman köye vapur işlerdi) iskeleden, hastalarla ölüleri çiğneyerek geçtiler. İstasyonun ilerisindeki yardan ölüleri aşağıya yuvarlıyorlar. Hastaları ip ile sarkı-

1 muavenet: yardım

tıyorlar. Su yok; yiyecek, ilaç yok. Sokak köşelerinde hastalar yardım talep ediyorlar, saatlerce yollarda kalıyorlar. Fırında ekmek bulunmuyor. Köy git gide boşaldı, bomboş oldu. İslam mezarlığı bulunmadığından bir yer ayırttık.

Bazı evlerde ecnebi bandıraları sallandı, köy pek acayip bir manzara aldı. Cephede yedi sekiz bin esir alındığı duyuldu, top sesleri uzaklaşıyor. Düşmanın kaçtığına hükmettik, ferahladık."

5 Teşrinisani

"Bir Avusturya zırhlısı burada demirledi. Bizim köşede iki koleralı askere ilaç, limon verip bir araba buldum. Sokaklar hasta dolu. Biri çamaşır istedi, verdim. Köy büsbütün boşaldı. Askerler "bu köyün halkı nereye gitmiş?" diye soruyor. Günde, dört, beş yüz vefat var diyorlar. Bamya tarlası dolduğundan ölüleri kar kuyusuna, mandıra önündeki çukurlara atıyorlar.

İstasyonun karşısına barakalar kuruluyor; sözde kordon yapacaklarmış. Kahveler, caddeler hasta dolu. Sağlamları da koleraya tutuluyor. Düşen düşene, ölen ölene! İstanbul'dan fasulye aldırttım. Okkası dört buçuk kuruşa!"

6 Teşrinisani

"Merkez Kumandanı Saffet Bey geldi; doktorları ve sevkiyat reisini takdir etti. Köyü koleraya bulaştıran bilardo ve bira düşkünü doktoru salbetti.[1] Ölüleri öküz arabalarıyla ta-

1 salb etmek: asmak

şıyor gömüyorlar. Yalancı hasta da çok. "Vapur geldi" denildi mi dirilip iskeleye koşuyorlar. Avusturya zırhlısı zabitleri karaya çıktı. Önlerinde köyün Cizvit papazları olduğu halde büyük caddeden istasyona geldiler, kumandan ile görüştüler. İzzet Fuat Paşa pusuya düşmüş, yaralı geldi."

7 Teşrinisani (Bayram)

"Sokakları temizlemeye başladık. İskelebaşı Caddesi yıkanacak. Bamya tarlasında, köy içinde hasta azaldı. Şam taburları geliyor. Merkez Kumandanı Saffet Bey'in himmetiyle işler yoluna giriyor. Mevta çukurları henüz açık, kireç döktürüldü."

8 Teşrinisani

"Halep taburları gelmeye başladı. Rum Mektebi ve İzzetpaşa Caddesi pek fena taaffün ediyor,[1] ölüden geçilmiyor. Bunların ve hastaların fotoğraflarını, filmlerini almışlar, kimse ses çıkarmamış; polis vazifesini bilmiyor. Pek seyrek top sesleri duyulmaktadır. Mütareke müzakereleri başladı."

İşte Balkan Harbi felaketi esnasında güzel, şirin, temiz, Yeşilköy'den tüyler ürpertici manzaralar ve sahneler. Bunlar da rüzgâr gibi geçti. İlave edeyim ki defterde daha keder verici notlar mevcuttu; durup dururken üzülmeyelim diye açığa vurmadım. Biz, öyle günler gördük ki!

1 taaffün etmek: kokuşmak

Dil ve Din Tiryakiliği

Hatıralarımı yokladığım zaman şimdi daha berrak ve belirgin olarak görüyor, anlıyorum ki en küçük yaşımdan beri ilericiliği benimsediğim halde Batılıya, ecnebiye ısınamamışım! Isınmayıp da çok soğuk, uzak somurtkan mı durmuştum? Nefret etmiş, ırkçı kini mi gütünüşüm? Hayır. Kıymetli taraflarını beğenmişim; birçok noktalarda onlara benzemeye de yeltenmişim; sanat metotlarına iyice uymuşum; içlerinden az çok hazzettiklerim de olmuş.

Lakin yaşadığım muhitler ve gezip dolaştığım memleketler icabı, kendileriyle düşüp kalkmak vesileleri çıkmasına rağmen ekseriya yan çizmişim ve tanıdıklarımdan hiçbiriyle de tam manasıyle kaynaşmamışım.

Daha tuhafı gençliğimde bile yabancı kadınına âşık olmamışım! Önce Türk ve Müslüman, sonra memleket halkından azınlıkları tercih etmişim. Bunların da evvela dini dinime, arkasından dili dilime uyanlarını!

Bu bakımdan ben doğuştan dindar ve dilciyim. Sadece dostluk hislerim üzerinde değil, cinsi temayüllerim hususunda da din ve dil en "müsait saha" teşkil ediyor. Yabancıyı yadırgamaktan bir an, bir türlü ve hâlâ kurtulamadım; artık kurtulamam da...

Gelelim vakalara: Zira misalsiz lügat kitabı bir iskeletten ibaret kaldığı gibi nefis tahlili ile karışık hatıralar da vaka zikredilmedikçe boş laf mahiyetinden ileri gidemez.

Galatasaray Lisesi'nden ayrılmama sebep iki ecnebidir. Biri Fransızca hocamız zavallı Dubois, öbürü ikinci müdür Mösyö Feuillet! Onlarla kavga ettim de neden mesela Türkçe kısmının en sert hocalarından biri ile, faraza Naim Bey

ile yahut Fransızca ders veren bir Türk veya Ermeni hoca ile, hatta Rum mubassırla işi kavga derecesine götürmedim? Öyle oldu, işte!

Bir ara yabancı memurlarla dolu bir bankaya, sonra da yine yabancı bir ticaret müessesesine girmek fırsatı çıkmıştı; zamanına göre parlak vazifelerdi; yavaştan aldım; fırsat kaçtı, sevindim.

Anadolu sürgünlüğümde harp dolayısıyla tecrit edilmiş ecnebilerin bulundukları şehirlerde de kalmıştım; münevver adamlardı, ahbap kıtlığı da çekiyordum; çekmeye katlandım.

Mütareke devrinde mensup olduğum hükümet, ecnebilere uysal davranmak zorunda idi; hükümet dışında kalanlar arasında da yabancılarla düşüp kalkanlar çoktu, hatta can atanlar vardı. Ben, hatta mevkiim icabı temasa mecbur iken, daima çekingen davrandım. O derece ki aralarında tek ahbabım yoktu ve zamanın elebaşı ecnebilerinden hiçbiriyle rûberû yani yüz yüze gelmemiş, hiçbirinin makamına da, evine de ayak basmamıştım.

Düşününüz ki muhtelit[1] polis müdürü, ismini bile hatırlayamıyorum. Galiba Maxwell idi, beni tanımazdı, ben de onu! Daha mühimi var: Serseri ve küstah zabit Benett ile karşılaşmadığım gibi kendisiyle bir işim de olmamıştı. Posta idaresi kontrol müfettişi sadece iki defa, nezaket ziyareti şeklinde odama gelmişti. Ziyaretini iade etmemiştim.

Dedim ya, bir düşünce ve karar yahut kanaatle değil, fıtri[2] bir uyuşmazlıkla bunlar böyle, kendiliğinden oluyordu, şuur dışı!

1 muhtelit: karma
1 fıtri: yaradılıştan gelen

Aksi gibi başıma öyle bir felaket geldi ki hilkatime taban tabana zıt idi; bir diyara düştüm, idare başındakilerin en nüfuzluları ecnebilerdi. Daha doğrusu hükümet mekanizması –topu, tüfeği, polisi ve jandarmasıyla– onların elinde idi.

Tam on yedi yıl süren bu devirde yabancılardan yine ahbap peyda edemedim; yine bir tanesini bile evinde ve makamında görmeye gitmedim, evime de sokmadım. Karısının sadeliğinden hoşlandığımız babacan, aynı zamanda kişizade, ayrıca bütün arzusu Ankara'ya ataşemiliter tayin edilmekten ibaret bir yarbay müstesna!

O da zaten sadece askerdi, sivil işlere katiyen karışmazdı.

Memleket ecnebi kadınıyla dopdolu idi, her çeşidinden... Ben de uzun müddet bekârdım ve gezginci idim de... Demin bahsettiğim din ve dil cazibesinden kendimi sıyıramadım. Yurdumdaki hayat orada da devam etti, hiç değişikliğe uğramadı.

Vatana döndüm; arkasından Cihan Harbi'nin ikincisi patladı.

Memleket dostluğumuzu kazanmaya çalışan ve o hususta birbiriyle yarışa çıkan ecnebilerin gayretkeşliğine sahne ve saha oldu. Gelsin davetler, toplantılar, ziyafetler, kokteyler, sergiler, filmler! Nefes aldırmıyorlardı. Hepsine çağrılıyordum; gidiyordum da... Hatta eğleniyordum da!

Hâlâ çağırılmakta, gitmekte, hoşça vakit geçirmekteyim de...

Ama o kadar! Umumi toplantılar haricinde –nezaket ve iltifatlarının mahcubu ve medyunu olduğum– bu muhterem zevat ile ayrı bir münasebetim, en ufak bir işim ve alakam yoktur.

İşte çocukluğumdan başlayıp yaşlılığıma kadar dayanan hatıratıma göz gezdirince gördüğüm vaziyet bu! En koyu nasyonalist ve en aşırı bir ırkçı bile daha fazlasını yapamaz. Hoş, öyleleri ekseriya talkını başkasına veren, salkımı kendileri yutan insanlardır; benim yaptığımı bile yapamazlar da yapmayanlara dil uzatmaktan geri kalmazlar.

Ben, kendisinden çok yabancının hünerini, sanatını, teşkilatçılığım seviyorum. Hayran kaldığım da oluyor Ama neyleyim ki gönlümün bir tarafı var ki eriyerek onlara tamamıyla karışamıyor; üstünde yüzüyor. Bir şişeye soksalar, çalkalasalar bile!

Nitekim on yedi sene yurtdışında çalkalanıp durdum. Çalkalanmalar o katı tarafımı eritemedi gitti. Sızlanıp söylenmelerinle rağmen ırkdaşlarım arasında muhakkak ki kendimi daha rahat hissediyorum. Nedir bu? Şu: Ben din ve dil tiryakisiyim!

Öyle Deme, Böyle De

Bizim nesle –kırkbeş sene evvel– ne lüzumsuz ve yanlış şeyler öğrettiklerini, lisan bahsinde ne hatalı ve ne tuhaf yol gösterdiklerini ara sıra düşünürüm de biraz kızar, bir hayli de gülümserim.

Galatasaray Lisesinde Nafi Bey adında, kaşsızlığını örtmek, gizlemek için fesini göz kapaklarının yarısına kadar indirmiş, bir Türkçe hocamız vardı; çelebi adamdı ama kıraat okuduğumuz zaman hele birimiz yanılıp da... "seyahat" veya "aşk" desin... Gözlerimizin kitap sayfasına çevrilmiş olmasını

fırsat bilerek usul usul yaklaşır, habersizce suratımıza tokadı çalardı!

Sebebi?

Şu: Bu kelimeler Arapça aslında "siyahat" ve "ışk" imiş; biz de öyle okumalı imişiz; yani doğrusunu! Peki ama konuşurken ne deriz? Şayet:

"Babam siyahate çıktı. Bilmem kim ışk yüzünden intihar etmiş."

Dersek gülünç olmaz mıyız? Bunu düşünen yok. Dahası var: "muntazam" sözü de yasak kelimelerdendi, cahillik alametiydi; "muntazım" demekliğimiz lazımdı. Mesela:

"Trenler pek muntazım işliyor."

Şeklinde okuyacaktık; lakin tabiidir ki konuşurken ukalalık etmekten çekinerek yanlış, fakat eski tabirle "zebanzed", yani lakırdı arasında kullanılan şekilde söyleyecektik! Aksini yaptık mı şamar hazırdı ve buna karşı:

"Suratıma bir tokat ışk etmeye ne hakkın var, hoca efendi?" diye söylensek Nafi Bey doğru telaffuz ettiğimizden memnun bu sefer de yanağımızı okşayacaktı. Halbuki Arap, sonradan öğrendik, "aşk" yerine "garam" ve "seyahat" karşılığı da "sefer" kullanır; "muntazım" sözünü hiç bilmez.

O halde yapılan ne idi? Tam manasıyla safsata yani doğru gibi görünen boş, kof lafazanlık; zaten "safsata"nın lügat tarifi de budur.

İmla bahsinde de bazı misaller vereceğim: mesela kitaplar "zukak" yazardı. "Zukak" da neymiş, diyeceksiniz? Bildiğimiz "sokak"! Zaten okurken de yazılış şekline aldırmayıp yine bildiğimizi okurduk; yanlış sayılmazdı temga da öyle idi şekline bakmayacak "damga" diye telaffuz edecektik! İkisi-

nin de aslı su katılmamış Türkçedir; "damga", "cehennem" demesine gelen "tamu"dan çıkmadır, dağlama aleti manasınadır. Bilen kim?

Bizlere daha ne kadar çok Türkçe kelimeyi Arapça ve Farsça diye yutturmaya, akıllarınca kibarlaştırmaya çalışırlardı! Zaten afallayıp kaldığımız sualler arasında kelimenin Arapça mı, Farsça mı olduğu meselesi başta gelmez miydi?

Faraza kitapta bir "çardak, çarşaf, pabuç, boza, kilim, kilit, düğme, palan, parça, köstebek, kereste" hatta Allah inandırsın, "çadır, horoz" nevinden günlük konuşmalarda boyuna, asılları düşünülmeden kullanılan sözleri bile soran ve Farisi olduklarını belirtmezsek küplere binen hocalar görmüştük.

İş bununla kalsa! İzahat yermemiz de icap ederdi:

"Efendim," derdik, "çardak" dört kemer manasına "çar" ve "âk" kelimelerinden vücuda gelmiştir. "Çarşaf" ise aslında "çadırşeb" yani gece çadırıdır.

"Aferin! şu 'bumbar' ve 'boza' kelimeleri Türkçe midir?"

"Ne münasebet, efendim. Türkçede o bolluk olur mu? Muhakkak Farisidir."

Öyle de sanırdık. Aradan yıllar geçecek de Türkçecilik kıymet bulacak, Öz Türkçede "bun" sözünün koyun bağırsağı, "bar"ın da kokmuş manalarına geldiğini, "bumbar"ın onlardan çıktığını öğreneceğiz! Olur iş mi? Kimin aklından geçer, o zamanlarda?

Yine imlaya dönelim: bazen de eğrisini yazar, doğrusunu okurduk: "karındaş" gibi. "Çorba" yazamazdık, "çorpa" yazmalıydık; "akşam" yerine de --olur münasebetsizlik değil!– "ahşam" yazılmalıydı.

Daha komikleri şunlardır: "pırasa-pürhassa", "peynir-penayir", "latilokum-rahatülhalkum", "demir-timur", "kerpeten-kelebdan" vesaire! Şeftali ve zerdali kelimeleri de şeftalu ve zerdalu olmalıydı. En tuhafı şu "midenuvaz" idi, yani basbayağı "maydanoz"...

Yabancı asıldan olan maydanoz ile pırasaya ne manalar vermişiz! Birini "mide okşayıcı" ötekini de "çok hassalı" yapıp çıkmışızdır. Ha, en mühimini unutuyordum: yediğimiz mübarek gıdayı "ekmek" şeklinde yazan yoktu; muhakkak "etmek" şekline sokarlar, lakin yine konuşulduğu gibi "ekmek" okurlardı. Güya şeklen birbirine benzeyen iki kelimeyi manalarına göre ayırmış olmak için!

Bu ukalıkları lisanımızdan büsbütün, kati surette atan, konuşulduğu gibi yazan nesil bizimkidir, yani Meşrutiyet nesli. Yazı diline sadece aile arası konuşma lehçesini sokmakla kalmadık, imlayı da telaffuza uydurduk.

Öyle yaptığımız için de bize cahil dediler; "bilmediklerinden dolayı lisanı avamlaştırdılar" itabına[1] uğradık. Ben eski edebiyatı ve inşa tarzını ne mükemmel bildiğimi ispat içindir ki Naima üslubu ile, hatta onunkinden daha ağdalı, adeta Nergisî'ye yaklaşır seri makaleler, birer "Tarih-i mebusan" ve "Seyahatname-i Kirpi-i-na-tüvan" yazmış, o tarzda yazıyı büyük hüner sayanları hayrette bırakmıştım. Henüz yirmi yaşında idim!

Mamafih bunu biraz da bize okutanlara borçlu idim... Ama çoğunu kendi istidat ve merakıma! Yaşıtlarım arasında aynı marifeti nesirde kimse gösterememiştir.

Bir kelimenin Arapça mı, Türkçe mi olduğunu bilmek

1 itab: azarlama, tersleme

lüzumlu da değildi; bilinmese de olurdu. Nitekim bir Fransız ekmek manasına gelen "pain" sözünün latince "panis"den çıktığını ne bilir, ne de sorar; onu ihtisas yapanlar öğrenir. Yarım asır önce böyle bir itiraz kimin haddine?

"Canım, bana ne? Evde konuşurken "o Farsça 'kilim'i yere ser", "şu Arapça 'mangal'ı odaya getir" demedikçe işler görülmez mi? Vazgeçin bu boş sevdadan...

Diyemezdik ki! Hamdolsun ki diyemedik ama hepsinin pabucunu yine bizler dama attık.

Sürgünün Sütü

Beyrut'a ilk gittiğim sene pahalı otellerde kalmaya param yetişmeyeceğinden ve seferi bir pansiyonda barınmayı da haysiyetime yediremediğimden nihayet kıyı boyu bir köye yerleşmekten, bu suretle de şehre küsmüş görünmekten başka çare bulamadım.

Cuniye'de münzevî ve yarı harap bir ev kiralamıştık; damını ara sıra lov dediğimiz taşla merdanelemek lazımdı; yoksa içeriye yağmur işlerdi. Eşyamız tahta karyola ve tahta iskemlelerle masalardan ibaretti. Bina taştan yapılmıştı ama çok iptidaî şekilde... Haçlılar devrinden kalma bir kale burcunu andırıyordu; ismini "Kalatülnah!" koymuştum. Birinci Cihan Harbi'ndeki çöl muharebelerinde bahsi çok geçen bir mevkiden dolayı!

Aile İstanbul'a döndükten sonra bu binada arkadaşım Sabih Şevket'le oturmaya devam ettik. Mevsim bahar... Oralarda sıcaklar başlamıştır ve hikâyemle alakalı olduğu için hemen ilave edeyim: Haşerat çoktan uyanmıştır.

Demin ev hakkında "kale burcu" tabirini kullanmıştım; sebepsiz değildi, zira yemek odasının pencerelerinde sadece kepenkler vardı, cam yoktu; ayrıca tavana yakın yerlerine mazgal deliklerini hatırlatan nefeslikler yapmışlardı; kepenkler örtülünce buralardan içeriye azıcık ışık ve epeyce hava giriyordu... Tabii bazen ufak kuşlar, böcekler vesair hayvancıklar da!

Bereket kocaman terasasından dağlara ve denize doğru görünüş çok güzeldi; Cebel tarafı heybetli, körfez ciheti ise bir kartpostal manzarası kadar renkli –hayır, buna boyalı demek lazım– boyalı, adeta matbaadan henüz çıkmış, henüz kurumamış gibi boya kokulu, cilalı ve yapışkandı.

Kalemizde manastır papazlarının basit ve perhizkâr hayatını sürüyorduk. Zaten ziyaretçilerimiz de etraftaki manastırların, kiliselerin siyah cübbeli Marunî rahipleriydi.

Şu var ki, hayatın en sadesinde, feragatin son haddinde bile ihtirasın yeri oluyor: Civardaki yeni yapı, mavi kepenkleri ve beton damı ile pek şirin bir eve göz koymuştuk. İçine girsek bize gurbet yükü hafiflemiş gibi gelecekti (Sonradan o evi kiraladık).

Her akşam süt alıyor, primüs üzerinde kaynatıp –tel dolabımız olmadığı için– yemek odasındaki masanın üstüne koyuyor, kepenkleri de örtüyorduk. Nefesliklerden giren hava burasını serinletiyordu.

Bir sabah tencereyi yarıdan fazla eksilmiş buldum; arkadaşa içip içmediğini sordum. Elini sürmemiş!

"Bir kedi gelmiş olacak... Ama nereden?" diye düşündük ve kalan sütü de afiyetle içtik. Ertesi sabah –her tarafı gayet iyi örtüp kapadığımız halde– süt bu defa daha çok

eksilmişti. Yine aldırmadık, bulduğumuz kadarını çayımıza karıştırdık.

Üçüncü sabah tencere tamamıyla boştu!

Kapağını kapasak bozulacağı için süt almaktan vazgeçtik; bir taraftan da kedinin ustalığına şaşıyorduk. Muhakkak mazgal deliklerden giriyordu. Yamyassı olarak ve bir yılan gibi süzülerek... Teşbihi yapıyorduk da aslını aklımıza getiremiyorduk!

Süt almamaya başladıktan sonra evin halinde bir değişiklik olmuştu; duvar kovuklarında yuva yapıp yavru çıkarmış kuşlar alacakaranlıkta bağırışıp çırpınıyorlar, adeta feryat ve figan ediyorlar, bize sabah uykusu uyutmuyorlardı.

İkide bir yataktan fırlatıyor, bakıyor bir şey göremiyordum. Gördüğüm yalnız şu idi: Kuşlar bir tehlikeye karşı benden imdat beklediklerini gayet iyi hissettiriyorlar, kapıda göründüm mü hemen susuyorlar, adeta:

"Sakın odana girme! Burada dur; sen dururken içimiz rahat ediyor!" diyorlardı, gurbet hayatının ahmaklaştırıverdiği insanlardan olmadığım için –bu doğuş ve karakter meselesidir– bir tecrübe de yapmaya karar verdim. O akşam yine süt aldım ve kaynatıp masa üstüne koydum. Ertesi sabah kuşlar çırpınmadı, rahat uyuduk; lakin tencereyi yine boş bulduk!

Sütü kuşlar içiyor, karınları doyuyor, gürültüyü kesiyorlar mıydı? Olamazdı, zira iki okka sütü son damlasına kadar içemezlerdi; içseler bile masa üzerinde iz ve kir bırakırlardı. O halde?'

Muammayı çözemedik; kendiliğinden çözüldü:

Kuşların vaveylasıyla uyandığım bir sabah –gün henüz

ağarmıştı– odamdan fırladım. Görünürde fevkaladelik yok. Manzara her günkü gibi latif... Terasaya yürüdüm; bunun önü boylu boyuna, evin uzunluğuna demir parmaklıklıdır; parmaklığı da yine boylu boyuna bir tahta tırabzan kaplamaktadır. Çok defa ellerimi o tahtaya dayayıp dağları ve dutlukları seyrederim.

Yine öyle yapayım dedim; parmaklığa yaklaştım, yaklaşmamla beraber gözlerime inanamadım: Tahta dayanak boylu boyunca dalgalanıp ileriye doğru yürüyordu. Tabii, yürüyemezdi; bu Musa'nın asası değildi! Ama temin ederim ki tırabzan hareket, ilerleyiş ve büklüm büklüm dalgalanma halinde idi.

"Bana öyle görünüyor; uyku sersemliği!" dedim, ellerimi uzattım; tutacak, dayanacaktım... Dehşetle geri çekildim. Tahta sandığım o uzun dayanak birdenbire yerinden kalktı ve bir anda aşağıya doğru kendisini attı. Arkasından koşup baktım: Yağmur borusu kalınlığında upuzun bir yılan geniş kavisler çizerek otlar ve ağaçlar arasından süzülüp kayboldu.

Anladım ki sütümüzü içen o idi; süt bulamayınca kuş yavrularını ve yumurtalarını yemeye mecbur oluyordu. Mamafih hem süt içip hem yavru yemediğine göre insaflı bir yılandı, bir vurguncudan daha kanaatkâr!

O günden sonra uğramadığına göre, istiskali[1] mahut softadan daha iyi de anlıyordu.

1 istiskal: birinin varlığından hoşlanmama

Kimdi Bu Kadın?

Çocuklukla gençlik arasındaki değişme çağında Galatasaray Lisesi'nde bulunanların çoğu gibi ben de o zamanki tabirle alafrangalığa özenirdim. Sonradan bu hale Garplilik denildi; epeyce gülünç ve züppe bir özeniş sayılırken; millî inkılabın hedefi, hatta iç ve dış siyasetin temeli oldu.

Yenilikler arasında balo ve dans da vardı. İnkılap üzerine ilk baloya ellisinden sonra gidenler ve dans öğrenenler ekseriyeti teşkil ediyordu. Halbuki ben on yedi yaşından itibaren balo müdavimlerindendim.

Bu devirde ya ecnebilerin kendi aralarında tertip ettikleri "Yüksek Sosyete" baloları verilirdi yahut şimdiki (yanan, yıkılan) Şehir Tiyatrosu Dram kısmında ve bir derece aşağısı Odeon Tiyatrosu'nda halk balolarına gidilirdi. O halk balolarını kimler doldururdu? Eğer beş yüz çift mevcutsa bunların içinde Türk ve Müslüman olarak bir küme insan güç bulurdunuz... Ve tabiidir ki sadece erkeğini!

Dini dinimize ve dili dilimize uygun bir kadının mevcut olabileceğini düşünmek kimin aklından geçerdi ki...

Baloya ilk gidiş! Bu, bir genç kızın veya taze bir kadının zihninde yer edip kalacak, kendi hayatı bakımından tarihi bir vakıa imiş. Romanlarda öyle okuduk ve filmlerde öyle seyrettik. Mesela en meşhur Fransız aktörlerinin çevirdikleri "Carnet de bal" filmi o noktayı pek mükemmel, iz bırakıcı bir muvvaffakiyetle belirtmiştir.

Fakat bir erkeğin ilk balosundan aldığı zevki ömrü boyunca unutamayacak yaradılışta olmadığı muhakkaktır. Zaten ben de unutabilirdim, şayet o geceye bir vaka karışmasa idi!

İlk gittiğim balo sabık kışlık Tepebaşı Tiyatrosu'nda "maskeli-maskesiz" nevindendi yani isteyen gözlerine "lupkurt" denilen siyah maske parçası takabilir, "domino" ismi verilen siyah bir cübbe de giyebilirdi; frak, smokin mecburiyeti yoktu. Ben –acemilik bu ya– usulen ancak bir gündüz kıyafeti olan ve bizde "bonjur" diye anılan bir "jaket atay" giymiştim; hem de etrafı iplik şeritle, en gösterişlisinden!

Dans etmesini biliyor muydum? Hayır. Daha ziyade baloya gidebilen bir genç olmak için orada bulunuyordum. Okuduğum romanlardaki tiplere benzemek hevesiyle! Hele o sırada *"Servet-i Fünun"* elimden düşmüyordu. Saffeti Ziya'nın telif romanı *"Salon Köşeleri"*, tarif ettiği Beyoğlu sosyete hayatı itibariyle hoşuma gidiyordu. Halbuki sonradan aynı fırsatlar elime geçtiği zaman bundan hiç hazzetmemiş, aksine bucak bucak kaçmıştım.

Şimdi bu yaşımda, vaktiyle o girdiğim balonun ne manzarasına, ne havasına, ne de çetrefil lisanına tahammül edemeyeceğim muhakkaktır. Monden[1] bir iş yaptığıma memnun, daha alışkan bir tavır almaya, acemiliğimi sezdirmemeye çalışarak kalabalık arasında dolaşıyor, hiç eğlenemiyordum. Kaçmaya niyetlenmiştim, birden kulağıma bir kadın sesi pürüzsüz bir Türkçe ile şu sözleri fısıldadı:

"Belli etmeden arkamdan büfeye doğru gel!"

Gözleri siyah kadifeden lif ile çerçevelenmiş, azıcık dolgunca, fakat gençliği ve cazibesi vücudunda bütün esnekliği, çekiciliğiyle kıvranan bu kadını –tembihine uyup kimseye anlatmadan– takip ettim. Büfe yolunda yanındaki adamdan bir lahza kurtulduğu için yanıma sokuldu, dedi ki:

1 monden: sosyetik

"Bil bakayım ben kimim? Tanıyamadın değil mi? Ama ben seni çok iyi tanırım. Hem evini, evdekileri, odanı, karyolanın yerini... Her şeyi! Hepsini!"

Uzaklaştı; kavalyesi merdiven başında görünmüştü. Böylece bütün gece o benim arkamdan koştu, ben onun arkasından... Fırsat bulunca bir şey soruyor, geçiyor cevabını başka bir rastlama sırasında alıyordum. O da her karşılaşmada kulağıma bir şey fısıldıyor, çarçabuk uzaklaşıyordu. Kavalyesi maskeli idi ve cinaî tercüme romanlarından tanıdığımız maskeli haydutları düşündürüyordu.

Kendi kendime diyordum ki:

"Kim ola acaba? Herhalde evin her yerini ve ailemin bütün azasım pek yakından tanıdığına, fasih[1] Türkçesine bakılırsa bizimle sıkı fıkı münasebeti olan, evimize gelip giden komşulardan, ahbaplardan biri... Kaç-göç yüzünden belki hiç karşılaşıp konuşmamışız... O beni daha iyi biliyor; eksériya öyle olur, kadınlar erkekleri kafes, pancur arkasından uzun uzadıya tetkik ederler."

Asıl şaştığım bir Müslüman hanımının gözüne tehlikelerin en büyüğünü alarak baloya gelebilmesi, bu pervasızlığı, cesareti, ihtilalci cüretini göstermesiydi. Evet, kimdi? Sesi de fazla yabancı değildi.

Tabiidir ki o yaşta ve o vücutta ne kadar komşu ve ahbap kızı, kadını varsa zihnimde bir geçit resmi yaptırıyordum; hiçbirinde karar kılamıyordum. Nihayet bir ara tekrar yanıma sokuldu:

"Sana," dedi, "Beyoğlu'nda bir adres vereceğim; yarın akşam saat beşte orada beni ara!"

1 fasih: açık ve güzel konuşma

Zaman modasınca kolalı gömleğimin kolluğuna, kadının elindeki dans karnesinin kordelalı ufacık kurşun kalemini alıp adresi yazdım. İsim söylememişti.

Yazık ki kalem fena cinsten imiş, gömlek de çok iyi kolalı... Ben ise çakır keyif! Jaketimin ipek astarına sürüne sürüne yazı silinmiş! Ertesi gün kendime gelince gömleğe sarılmış, Sherlock Holmes dikkatiyle silik yazıdan bir adres çıkarmak için saatlerce uğraşmıştım.

Bir netice alabildim mi? Yarı yarıya! Numarayı çıkarmıştım: 63.. Sokak ismi okunmamakla beraber ikindiye doğru ses kulağıma geldi; ismi hafıza kuvvetim sayesinde buldum: Tepebaşı ile İstiklal Caddeleri arasındaki sokaklardan en işleği, şimdiki Kallavi Sokağı'ydı.

O akşam hemen koşup gittim; aradım, buldum, kim olduğunu öğrendim mi? Ne gezer! Baloda "kup" denilen ve kadehle verilen şampanyaya bütün paramı harcamıştım, meteliksizdim. Gideceğim evde ya masraf etmek lazım gelirse? Mahcup düşmekten korktum, sersem halde idim de... Evden çıkmadım; randevu yandı. Muamma da çözülemedi, hâlâ kendi kendime sorar dururum ve her baloya gidişimde hatırlarım:

"Kimdi bu kadın?"

Eski Pehlivanlarda Manevi Vasıflar

Çocukluğumuzda güreş ve pehlivan denilince yağlısını bilirdik; Avrupa'da yağlanmadan güreş meydanına çıkılmasına şaşardık. İlk seyrettiğim pehlivan güreşi İçerenköy'de

bir düğün münasebetiyle yapılan baştan savma bir şeydi. Dört, beş yaşlarında idim; şiddetli bir gündoğusu esiyor, tozu dumana katıyordu; pehlivanların yağlı vücutları çamur kesilmişti.

Güreş üzerimde iyi bir intiba bırakmadı.

Şimdi grekoromen yani yağsız güreşe karşı: "Marifet mi öylesi? Gelsinler bakalım yağ sürünerek kapışsınlar da Hanya'yı, Konya'yı anlasınlar!" diyenler, yağlısıyla övünenler çoktur.

Sonradan yağsız güreşmek üzere pehlivanlarımız Batıya gitti; yüzümüzü ağarttılar. Şu var ki, pehlivanlığın manevî vasıfları o seyahatlerle beraber zayıflamaya başlamıştı.

Bu "manevî vasıflar" ne idi?

Eskiden bir pehlivan, hele bir defa o sıfatla anıldı mı maddi kuvvetini manevisiyle de bezemek zorunda idi. Zira halk nazarında pehlivan sadece vücut kuvvetini ifade eden bir mefhum değildi; çok dürüst, iyi huylu, iyi ahlaklı, fazilet sahibi kâmil bir insana da delalet ederdi; çoluğa çocuğa, kıza, kadına emniyet vermesi gerekirdi.

O devrin pehlivanı kuvvetini sadece güreş sırasında gösterir, bunu başka hiçbir işte kullanmaya yanaşmazdı. Pehlivanlar en müsamahalı adamlardı; kızmazlar, böbürlenmezler, iyilik yaparlar, halk arasında çıkan ihtilaflarda hakemlik vazifesine getirilirler ve vazifelerini hakikaten adaletle yerine getirirlerdi.

"O, bir pehlivandır," derdik, "sözüne güvenilir, haksızlığı kabul etmez, gözü kapalı malını, mülkünü, varını yoğunu kendisine emanet edebilirsin!"

Umumi kanaat bu merkezde idi; pehlivan manevi cep-

hesini de idmanla kuvvetlendirip beğendirmek, iki cepheden de ün almak, fazilet hususunda da pehlivan olmak isterdi.

Biz pehlivanları böyle bilirdik. Yine öyle olmalarını dilerim.

Şimdi pehlivan sözüyle alakalı bir hatıramı nakledeceğim: Mektebimizde Farsça hocamıza merak edip sormuştum: "Pehlivan" kelimesinin aslı nereden gelir?

Hocamız bu lisana vukufuyla[1] meşhurdu. Bir an tereddüt etti; sonra cevap verdi:

"Kafkas eteklerinde 'Pehlî' diye bir yer vardır, oraya nisbetle 'pehlivan' denilmiştir. En büyük pehlivanlar bu memlekette yetişirdi!"

Hakikaten böyle midir? Farsça "pehlu", vücudun iki yanından her biri, yan manasına bir kelime olduğuna göre pehlivan sözünün buradan gelmiş olması akla daha yakındı. Aradan elli sene geçti; vakit bulup da hocamızın cevabını bir türlü tevsik edemedim;[2] hâlâ merak eder, dururum.

Kendisi, hamdolsun, hayattadır; yakın senelere kadar karşılaşıyorduk; yarım asır öncesi sual ve cevap kafamın içinde derhal canlanıyor, lakin mahcup ederim diye soramıyordum. Soramadan, öğrenemeden gideceğiz.

Yine eski pehlivanlarımıza dönelim:

Birkaç tanesini yakından tanımıştım. En fazla dikkatimi çeken hususiyetleri şu idi: Hepsi de ruh temizliğine delalet eden mahcup kimselerdi; meclislerinde ar ve hayâ hududunu aşan bir söz oldu mu, çocuk gibi, genç kız gibi kızarırlar-

1 vukuf: bilgi sahibi olma
2 tevsik etmek: belgelendirmek

dı. Bahis uzayınca kalkıp usulcacık sıvışanlarını da hatırlıyorum.

Hoş, dediğim zamanlarda pehlivanlık gibi müstahsen[1] bir mesleğin değil, haydutluğun bile adap ve erkânı mevcuttu. Külhanbeylik dahi "racon" ismi altında bir nevi usul ve kaidelere dayanırdı ki, esasını mümkün mertebe ırz ve mala hürmet, namusluyu himaye teşkil ederdi.

Fikrimce asıl pehlivan, maddeten ve manen sırtını yere getirmesi güç olan iki bakımdan kuvvetli insandır.

İşte Geldim Gidiyorum; Şen Olasın Halep Şehri

Halep şehrinin eskiden beri saz, söz, eğlence yeri olduğu malumdur. Halk şairi de buna telmih ederek:

İşte geldim gidiyorum şen olasın Halep şehri.

Demiştir. Merak etmiştim de sorup soruşturduğum sırada çok eski bir han avlusundan daracık bir pencereyi göstermişler ve aslı var mı yok mu bilemem, demişlerdi ki:

"Âşık Ömer işte bu odada oturmuş. Son zamanlara kadar sazı da duvarda asılı dururmuş!"

Ben de Halep'ten ayrılırken aynı mısrayı tekrarlamaktan kendimi alamamıştım. Hele bekârlığıma rastlayan devirdeki içkili âlemlere dair hatıraların çoğu sadece müsamahalı bir gülümseyişle ara sıra zihinde tazelenip geçilecek, yazılmaya değmez nevidendir.

1 müstahsen: beğenilen, herkesin beğendiği

Ancak bunlardan şimdi aklıma gelen bir tanesi var ki gayet acayip tarzda bir ikram ile alakalı olduğundan ve zengin bir köy ağası zihniyeti belirttiğinden şu seri içinde yer alabilir sanıyorum.

Beraberce gazete çıkarttığımız sürgünlerden biri bir akşam idarehaneden çıkıp geceyi nasıl geçireceğimizi düşünerek yürüdüğümüz sırada dedi ki:

"Bilmem kabul eder misin? Amikli bir ağa var, Türk'tür. Bana haber yolladı. Sana bir ikramda bulunmak istiyormuş."

"Ne ikramı?"

"İçkisi, yemeği, sazı, sözü, kadını vesairesiyle bir davet."

Bu kabil ikramların can sıkan tarafı davet sahibinin ekseriya bütün nezaket ve cömertliğine rağmen mecliste put gibi oturup ağırlığını hissettirmesi, umumi havaya uymaması yüzünden keyfimi kaçırmasıydı. O akşam içimde bir ruh çökkünlüğü de vardı, belki sıla acısının teptiği bir zamanımdı; tanımadığım bir adamın meclisine tahammül edemeyecektim.

"Beni mazur gör," diye cevap verdim, "o halde değilim. Biz bize kalmak istiyorum, bildiklerim, tanıdıklarım, alıştıklarımla!"

"Zaten ağa davette bulunmayacak; eğlence yerlerine adımını atmaz. Kâtibi dedi ki: 'Bey arzu ettiklerini yanına alsın, istediği yerde, istediği gibi keyfine baksın. Masraf ağadan!' Reddetme, adamcağızı kırmış olursun. Bir nezakettir yapacak, bırak yapsın! Seni sevenlerdendir."

Davet ve ikramın böylesine henüz rastlamamıştım. Çöllerde Arap, yaylalarda Kürt, ovalarda Türk ve kasabalarda

hepsinin mükellef ziyafetlerinde bulunmuş, ağırlanmış, hediyelerle de taltif edilmiştim ama ev veya davet sahibinin meydana çıkmadığı olmamıştı.

"Hele bir defa da bunu görelim," dedim. Arkadaşım geriye doğru baktı, yanına derhal bir genç koştu. Meğerse ağanın kâtibi –terbiyeli, sözü sohbeti yerinde bir Ermeni idi– cevap almak için arkamızdan geliyormuş. Mırıl mırıl bir şeyler konuştular. Kâtip kayboldu.

Sordum:

"Ee, ne yapacağız, şimdi?"

"Ben gideceğimiz yeri kararlaştırıp söyledim. Sen kimleri çağırmak istiyorsan kendilerine haber yollayalım, gelsinler."

Birkaç isim verdim; bunlar her geceki dostlarımdı, memleketlilerim, gurbetzedeler! Havanın kararmasını, ışıkların yanmasını bekledik. Zira daha evvel, güneş tepemde yahut karşımda, gözlerimin içinde iken şimdiki gibi o zaman da ağzıma içki koymayı sevmezdim.

Nihayet vakit geldi. Halep'te sular kararamazdı, görünürde su yoktu. Gök karardı, hoş o da kapkara olamazdı ya! Senede sekiz ay bulut yüzü görmezdik; güneş battı mı iri iri yıldızlar şıkır şıkır parlamaya başlardı.

Meşhur Babülfarac Meydanı'ndan iç sokaklara daldık. Yol bizi sittin senedir maruf bir mahalleye götürdü. Yedikule surlarını hatırlatan kalın duvarlarla alçak kemerlerle ve loş dehlizlerle bir kale içi mahallesi. Halep tabesabah[1] orada eğlenirdi. Kalın tahtadan, tokmaklı ve demir çemberli bir ortaçağ kapısını çalardınız, girdiniz mi yine duvarlarla çev-

1 tabesabah: sabaha kadar

rili bir avlu... Sıra sıra odalar... Yukarı katta da odalar vardır; oraya demir parmaklıklı taş merdivenden çıkılır ama merdiven dışarıda, avluya nazırdır. Bazı evlerin bu mahfuz avlularında birkaç ağaca, hatta limon ve portakala da rastlanır.

Manzara, demin işaret ettiğim gibi, tamamen "Kurunivustaî"dir;[1] sanki Haçlılar devrinde Akkâ yahut Kudüs şehrinde, muhasara edilmiş haldesiniz. Kapı devrilecek, birdenbire göğsü zırhlı, başında tulga, elinde mızrak, vahşi suratlı bir Sakson veya Lombar neferi girecek!

Avluya dizilen masalar donandı. Biz sekiz kişiyiz, beş altı tane de her milletten kadın var. Daha evvel kâtip efendi bir görünmüş, ev sahibesiyle konuşmuş, silinip gitmişti. İçki olarak bira içiyoruz. Kasalar boşalıyor, yenileri getiriliyor. Eh, neşeliyiz de...

Yine kâtip geldi, uzaktan baktı, tekrar yok oldu. Kapı vuruluyor; açtılar. Hamallar içeriye iki sandık sokuyorlar. Bunlar bira idi: fakat bildiğimiz kulplu bira kasası değil, şöhretli Münih birası Lövenbrâu sandıkları! Meğerse ağa neşemizi kâfi bulmamış, haber yollamış: İmsakli davranıyorlar, şerefime dokunur, daha fazla masraf etsinler, daha fazla keyiflensinler!

Sandıklar kırıldı, şişeler hasır ambalajlarından çıkarılıp çıkarılıp patlatılıyor. Masa köpük içinde, köpükler içindeyiz. Azını içiyor, çoğunu döküyoruz; bitiremiyoruz. Derken iki sandık daha gelmesin mi?

İşte o zaman bizi bir yıkıcılık, yıkım deliliği sardı. Kadın erkek hepimiz bir şişe alıyor, çalkalayıp masaya, yere, üstümüze başımıza, birbirimize döküyoruz. Ayakkabılarımda bir

1 kurunuvustaî: ortaçağa özgü

gayritabiilik hissediyorum; eğilip baktım: Taş avlunun zeminini yarım santim kadar su basmıştı. Su değildi, bu! Bira idi, hem de nefis Lövenbrâu birası... Bira içinde yüzmek üzere idik. Fakat o kadar dolu idik ki, yüzemez, boğulurduk!

Ziyafetin nasıl bittiğini unutmuşum. Amikli ağa haddinden fazla cömertçe hareket etmişti. Peki, kimdi bu zat? Ne o gece, ne de başka defa yüzünü görmek müyesser olamadı. Ara sıra selam yollardı, beni gıyaben sevenlerdendi, beni mi? Hayır, yazılarımı! Okur yazar mıydı? Ümmî olduğunu söylemişlerdi.

Vefat ettiğini duyduğum zaman bu meçhul dosta malumları kadar, belki daha çok acıdım.

Nişan Meraklısı

Eskiden aile doktorları o ailelerin mahrem-i esrarı idiler. Harice sızması istenmeyen gizli kapaklı her şeyi öğrenirlerdi ve fikirlerini söylerler, yol gösterirlerdi.

Yalnız sıhhat bakımından mı? Hayır... Olup biten bütün işler hakkında! Nitekim benim de bir sene o tarihte riyaziye denilen matematik dersinden imtihanda muvaffak olamadığım aile doktorundan saklanmamıştı. Tatil aylarında bir yardımcı öğretmen bulmak vazifesi de kendisine havale edilmişti.

Aile doktoru çağrılmadan da eve gelen ve ev halkından –hizmetçiler, uşaklar, hatta misafirler dahil– her arzu edeni muayeneden geçirip reçetelerini yazan, yemeye kalarak, orada hoş beşle gönül eğlendiren, icabında geceleyen ol-

gun, babacan, sevimli ve mütevazı olması şart bir insandı. Bilhassa nabza göre şerbet vermesini, büyük küçük kim varsa memnun etmesini bilmeliydi.

Bizim doktorumuz da ikmal imtihanına hazırlanmam için o günlerde münasip birini göndereceğini söyledi. Hocam haftada bir gün gelecek, fakat geceyi de bizde geçirecekti. Bu suretle çalışmaya geniş zaman ayırmış olacaktık.

Bahsettiğim devirde tabiatıyla yazlıkta, Erenköy'deki köşkümüzde idik. Köşk o tarihte İstanbul'un en güzel bahçelerinden birinin ortasında, gayet bakımlı, varlıklı halde idi. Fıskiyeli ve çağlayanlı havuzlar, limonluklar, kanaryalıklar, çeşitli kameriyeler, gerçekten hoştu, eksiksizdi. Hele yemekler!

Bir akşam geç vakit kotra gezintisi dönüşü selamlığa girdiğim zaman babamın karşısında oturan tanımadığım bir misafire rastladım. Ben de bir tarafa iliştim; üçümüz de susuyorduk. Bir ara misafir bey yerinden kalktı, cebinden çıkardığı bir zarfı babama takdim etti; tekrar yerine oturdu. Gözlüklerini taktıktan sonra zarfı açıp mektuba göz gezdiren babam misafire dedi ki:

"Müşerref oldum. İşte talebeniz budur!"

Beni işaret etmişti; anladım ki yeni muallimim o zattır. Kırk sekiz senelik hikâye! Hocamın siması hatırımda ama ismini unutmuşum; bulmak için kafamı zorlamak istemiyorum. Pek lüzumlu değil! Faydası yok, mahzuru var. Zira zemmetmeyecek[1] olmakla beraber yazımı methiyle bitireceğimi de sanmıyorum.

Kendisiyle iki ay çalıştım. Daha doğrusu hoşça günler

1 zemmetmek: kötülemek

geçirdik. Dersten ziyade yiyip içip gezerek tatlı sohbetlere dalmak suretiyle! Bana çocukluğumdan, gençliğime girerken iki şahıs hürriyet fikirleri telkin etmişti: Biri öz dayım İhsan Bey... öbürü de bu muallim bey. Dayım ana tarafından Giraylar'dandı! Yani Kırım Hanları soyundan, açık ve hür fikirliydi, Namık Kemal meftunu!

Yeni hocam da Selanikli idi, müstakbel "Kâbe-i Hürriyet" halkından... Fransızcası yerinde... *Francinet* isimli kitabı okutuyordu ve bunun galiba *Fatin* başlığıyla Türkçe bir tercümesi bulunduğunu, yasak edildiğini söylüyordu. Dimağımı Meşrutiyet lehine doldurmaya ve gönlümde hürriyet aşkı uyanmasına epeyce çabaladı, muvaffak da oldu.

Şu var ki istibdat idaresi aleyhinde atıp tutmasına rağmen gözü makam ve memuriyette, aklı fikri de hiç değilse bir nişan almakta idi. Bunların temini için babamdan muhtelif zevata tavsiye mektupları koparmıştı.

Eh, bizimki rejim adamı idi ama her istediğini yaptıranlardan, borusu ötenlerden değil! Hocam arzusuna nail olamamıştı. Tatil bitince ayrıldık. Kendisini birkaç defa daha gördüm. Birisinde iftar soframızda... Bir noktayı belirtmeliyim: Rütbe, nişan meraklısıydı; lakin vakarlı, efendi tavırlı idi; evin suyuna giderdi, dalkavukluk etmeden!

Derken Meşrutiyet ilan edildi; muallim beyin dilediği ve bana da sempatik gösterdiği hürriyet! Bakalım, beklediği nişanı onun göğsüne bu yepyeni idare mi takacaktı? O idare ki, bizim de kafa tutmaya hiç niyetimiz yoktu. Düğün bayrama biz de katılmış ve 31 Mart isyanında asilerin kazanmamasını biz de istemiştik.

İşte, o sıralarda, Meşrutiyet'in yeniden kuvvetlenip yer-

leştiği günlerde idi, Nişantaşı civarında tenha bir sokaktan geçiyordum, bir de baktım, çoktandır görmediğim hürriyet âşığı hocam kılık kıyafet düzgün, mevkiinden emin adımlarla ve çalımı artmış bir halde karşı kaldırımda gidiyor.

Sevindim; kendisine doğru candan bir tebessümle koşmak, elini sıkmak, hürriyetperverliğimi sezdirmek arzusuna kapıldım. Yani bu fikirleri aşılamış olduğuna karşı –sözle değilse de– hal ve tavrımla teşekkürlerimi, anlatacaktım. Onun da memnunluk duyacağını sanıyordum.

Yaklaştım. Başını kaldırdı, yüzüme, şöyle bir baktı. İğrenç bir idare sisteminin nan ve nimetiyle yetişmiş bu çocuğu dik dik süzdü; yoluna devam etti. Bastonunu kafama vurmadığına şükür!

Benim tebessümüm dudaklarımda donmuş, iyi hislerle çarpan kalbim duraklamış, muhabbet ve minnetle dolu gönlüm buz kesmişti. Daha henüz toydum, siyasi değişiklikler henüz terbiyemi bozamamıştı.

"İstibdat zamanında yalvarıp yakararak almaya muvaffak olamadığın nişanı Meşrutiyet idaresi göğsüne taktı mı?" gibi bir şey söyleyemedim; söyleyemediğime hâlâ yanarım. Belli ki Ahrar'dan[1] olmuş, birine ve bir yere çatmış, işini yoluna koymuştu, istikbalinden emindi; Meşrutiyet'e karşı minnettarlığını bana surat asmakla ödediğine inanıyordu; yahut da gözümün önünde yazılan nişyan tavsiyenamelerini hatırlama utangaçlığı ile birdenbire kaba ve küstah kesilivermişti.

Yıllarca bekledim. Ömrü mü vefa etmedi, ne oldu, bilemem; mebuslar listesinde büyük makam ve memuriyet sa-

1 İstanbul'da kurulan ilk siyasi parti (1908) İttihat ve Terakki'ye muhalefet için kurulmuştu.

hipleri arasında ismine rastlanmadı. Zaten nişan ve rütbeler kaldırılmıştı; kendisi de silindi, gitti; nam ve nişanı kalmadı. Zaten de yoktu!

İki Boyunduruk Arasında

Vaktaki otuz üç yaşında gurbet yolu göründü, bir sonbahar günü Beyrut'a ayak bastım, kendi kendime şöyle söylendim:

"Bizim mektepte Lübnanlı ve Suriyeli eski mektep arkadaşlarım vardı. Acaba bunlar ne oldular? Neredeler? Karşılaşmak nasip olacak mı?"

Sade Suriyeli mi? Cava'lı talebenin bile bulunduğu o zamanki lisenin ilk sınıfları birer Babil kulesi idi. Çoğunun dili birbirine uymazdı. Hatta öğretmenlerinki de! Zira Fransızca öğreten bir kısım hocalar arasında, hâlâ Türkçeyi iyi konuşamayan Rumlara ve Arap Hıristiyanlara da rastlanırdı. Süryani mi, Geldanî mi, Nasturî mi, ne olduklarını kimsenin bilmediği çetrefil Türkçeli birçok insan!

Bunlara Bulgarları, Ulahları ve Şark vilayetlerinin en uzağından ve yabanından gelmiş Ermenileri de katınız, talebe –Hollanda dahil çeşitli Avrupalıları unutmayalım– Birleşmiş Milletler topluluğundan farksızdı; bir "harran gürrâ"dır giderdi.

Avrupalılar "u"yu, Rum aslından olanlar "ş"yi telaffuz edemezler, Araplar "ayn'ı çatlatırlar, "Anadolulular" ekseriya "k"yi "g"ye çevirirlerdi; mektepte doğru dürüst Türkçe konuşulmazdı. Bununla beraber o karışık cemaat pekâlâ an-

laşır, güzel güzel geçinirdi... Birbirine ısınmadan!

Benim Beyrut'a gelişimi gazeteler yazmıştı, indiğim oteli de... Günün birinde bir ziyaretçinin ismini verdiler; tanıyamadım ama kabul ettim. Salona giren göbekli bir adamdı, kucaklaşacakmışçasına kollarım açarak üzerime doğru koştu. Dimdik duramazdım, ben de ellerimi uzattım; konuşmaya başladık.

Hatıralarım arasından güç bela bu simanın çocukluk hali belirdi. Beliremezdi belki... Lakin bir gözünün takma olması hatırlamama yardım etmişti. Cam gözlü talebe bereket mekteplerde nadirdir. Hani "sulu" denilen bir zümre vardır, onlardandı bu çocuk... Sınıf arkadaşlığı etmiştik ama ahbaplığımız ilerleyememişti.

Nezaket gösterdi, ertesi akşam evine çaya çağırdı. Gittim: Bekâr imiş, karnını indirmeye zayıflamaya çalışıyormuş. Karanlık, dağınık, sevimsiz bir ev. Çay yerine bir şişe sıcak şampanya açtı. O zaman Beyrut'ta şampanya –memleket Fransız işgali altında idi– maden suyu mesabesinde[1] ucuz, harcıâlem bir içki idi, on frank, yani devrin parası itibariyle bizim altmış kuruşumuzla alınırdı.

Soğutulmamış şampanyayı ise kimse bir ikram sayamazdı; bu, bir zevksizlik ve bilgisizlik numunesi idi. Arkadaşı gurbette kaldığım on yedi sene içinde bir daha görmedim; tabii aramadım da... Göbeğini küçültmeye muvaffak olamadığı muhakkaktı; zira o vurdumduymazlıkla zayıflamasına imkân yoklu!

Kardeşiyle de karşılaştım, öteberi almak için girdiğim bir tuhafiyeci dükkânında, tesadüfen... Sahibi imiş; karınsız-

1 mesabe: kadar

dı, çok konuştu, beni göklere çıkardı. Sonra farkına vardım: Sattığı şeyleri başka bir dükkân, yüzde elli noksanına verse yine kâr edebilirmiş!

Suriye'yi ara vermeden fellik fellik dolaştığım için Humus kasabasından geçerken aklıma gelirdi: İki sene mütalaahanede yan yana oturup yatılı arkadaşlığı ettiğim biri vardı. Bir Humuslu. Yaşça bizlerden hayli büyük, uzun boylu, çekingen huylu, dili ne Fransızcaya, ne Türkçeye yatar, oldukça kalın kafalı, lakin çalışkan bir talebe.

Aramıza ve bu mektebe düştüğünden dolayı azap çektiğini, derinine bir şeyler düşündüğünü, hatta bazı bazı hepimize kinle, nefretle baktığını hissederdim; sebebini kestiremezdim. Çocuktum, anlamaya lüzum da görmezdim.

Abdülhamit devrinin son yıllarında idik; Yemen'de bir isyan çıkmış, bastırılmasına amca kızımın kocası Rıza Paşa memur edilmiş, sonra da mütareke hengâmesinde Sadrazam da olan bu paşa, ayaklanmayı bastırmak şöyle dursun, asiler tarafından Sana şehrinde kuşatılmış, hükümetin aczi yüzünden işler tamamıyla sarpa sarmıştı.

İşte bu fena haberlerin duyulduğu günlerde idi, nüfus tezkeresinde padişahla aynı ismi taşıyan fakat mektepte o isimle çağırılması mahzurlu görüldüğünden "abdül"ü hazfedilerek ve "a"sı uzatılarak kısaca Hâmid olan bizim arkadaşın yüzü gülmeye başladı.

Küçük ve tecrübesiz aklımla meseleyi kavradım: Humuslu talebe müthiş bir Arap nasyonalisti idi; Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılıp, Arapların istiklale kavuşmasını istiyor, bekliyordu. Bunu bir ara açığa da vurmuştu.

Aramıza soğukluk girdi.

Derken Meşrutiyet ilan edildi, harpler ve nihayet Birinci Dünya Harbi patladı; imparatorluk parçalandı. Şu var ki Suriye istiklale kavuşamadı, Fransızların eline düştü. Acaba bizim Arap nasyonalisti ne yapıyordu? İkinci ecnebi istilasına kafa tutuyor, buna karşı dövüşüp vuruşanlarla el ele vermiş, mücadeleye devam mı ediyordu?

Soruşturdum. Öğrendiğime göre itaatli bir memur olmuştu, hem de ecnebi idaresine uysal davrandığından derece derece ilerliyordu da! Bir gün daha da ilerledi, yerleştiğim, Halep'e bir şube müdürü olarak geldi. Mimli nasyonalistlerden sayılsaydı gelemezdi; öyleleri sürgünde veya boşta, hatta zindanda idiler.

Aynı şehirde ben gazetecilik ediyordum, o şube müdürlüğü... Aylar geçiyordu. Hâlâ birbirimizin yüzünü görmemiştik. Ne o beni arıyor, ne ben ona gidiyordum. Birbirimizden utanıyor gibiydik. Ben, imparatorluğumuzdan kopmuş bir ülkeye mülteci olarak sığınma mecburiyetinde kaldığımdan... O Türk hâkimiyetinden kurtulup Fransız boyunduruğuna girdiğinden ve bunun bir memuru olduğundan dolayı! İkimizin de vaziyeti parlak değildi! Hatta benimki bir derece daha iyi idi: Gurbete düştüğüm halde ecnebi idaresinden iş ve memuriyet kabul etmemiştim. Onlar yeni bir boyunduruğa daha girmişlerdi, benim memleketim tekrar hür olmuştu.

Nihayet bir gece sinemada localarımız yan yana düştü, mektep sıralarında yerlerimizin yan yana düşmesi gibi! Birbirimize baktık, gülümsedik; beş on kelime konuştuk da... Film bitti; millî bir gönül yarasıyla...

Evlenmelerde olduğu gibi arkadaşlıkta da ayrılmalar çok defa feraha kavuşmanın tek çaresidir.

Bu, Uğurlu Bir İpti

Annem İstanbul'da iki yere gidince yarım baş ağrısına tutulduğunu, haftalarca çektiğini söylerdi: Biri Beykoz, öbürü Kartal. Bu, bir vehim veya telkin neticesi miydi; yoksa kuzey tarafları kapalı, lodosa nazır, başka semtlere kıyasla gerçekten havası ağırca olan o yerler, Erenköy'ün püfür püfür esen rüzgârına alışmış bulunan anama sahiden dokunur muydu bilemem. Muhakkak ki hastalanırdı.

On beş, on altı yaşlarında idim; Anadoluhisarı'nda balık merakıyla yazlarını geçiren ortanca biraderime misafir gitmiştik. Göksu'nun makbul mesirelerden olduğu bir devirdi... Zarif kayıklar, narin kikler ve şatafatlı sandallar içinde kısa pelerin çarşaflı, uzun ve beyaz güderi eldivenli, incecik peçeli hanımların seyrana çıktıkları devir... Pierre Loti'ye meşhur *Les Désenchantées* romanını ilham eden Devri Hamidî sonları!

Bir gün Beykoz'a gidip aklımda kaldığına göre Karakulak Suyu başında "Testi kebabı" yemeye karar verildi; annem de istemeye istemeye umumi arzuya uydu.

Testi kebabının, hakikisinin ne olduğunu uzunca anlatmak lazım; sütun kâfi değil. Sırasını getirip bir ara başka nadide yemeklerden bahsederken yazacağım. O asırda Beykoz'a karadan gitmeye yol pek müsait olmadığından vapuru tercih ettik.

Nasıl bir vapurdu, o? Tabiidir ki yandan çarklı idi. Asıl tuhaf ciheti kaptanın yukarıdan, geminin kıç tarafında elle çalışan dümenciye ne yapması icap ettiğini parmak işaretleriyle bildirmesiydi. Dümenci, tentenin ortasına açılmış bir delikten, iki gözünü diker, süvariden işaret beklerdi. Kadınlara ayrılan yerde tek erkek o idi ama bakacak halde miydi?

Çocuklar bu işaretleri öğrenmeye meraklı idiler. Dümeni sağa mı, sola mı, yarım mı, tam mı kıracağını anlatan el ve parmak hareketlerinin ustası olurlardı. Zavallı dümenci akıntılarda çok zorluk çeker, dümen tekerleğine var kuvvetiyle sarılır, bazen gücü yetmez, çımacıyı yardımcı çağırır yahut kenara bağlı bir ip halkadan istifade eder, dümen çarklarından birini oraya takar, azıcık nefes alırdı.

Uzatmayalım... Beykoz'a vardık; arabalarla Karakulak'ı da bulduk. Testi kebabı da pişti, yenildi; dönmek zamanı geldi. Geldi ama vasıta nerede? Saat on bir buçuktan sonra vapurlar işlemez. Sakın bu on bir buçuğu gece yarısına yaklaşan on bir buçuk olduğunu sanmayınız. Ben ezanî denilen saatten bahsettim, yani güneşin batmasından otuz dakika önceki vakit!

Bu devirde vapuru kaçırıp eve dönememek, misafirlikte gecelemek olağan işlerdendi ve şehirde en çok telgraf vapur kaçırma üzerine yahut o bahane ile çekilirdi.

Ben de –yine ağabeyimde misafirken– bir gün Ercüment Ekrem'in Büyükdere sırtındaki baba köşküne gitmiştim. Gecelemek lazım gelince güya vapuru kaçırmış gibi yaptım, Anadoluhisarı'na telgraf çektim. Yedibuçuk kuruş "sürücü ücreti" istemişlerdi. Neden? Zira telgraf ancak Rumelihisarı merkezine kadar gider, orada kalırmış. Anadolu sahilinde

bulunan Hisar'a bunu bir sandala binerek "âdem-i-mahsus" yani sürücü götürüp teslim eder, geri dönermiş!

Telgrafın ilk icadı tarihinden bahsetmiyorum. Anlattığım vaka nihayet kırk beş senelik bir şeydir ve akla sığdırılamayacak bir gerilik örneğidir. Pendik'ten öteye hâlâ çift hat döşeyemediğimize göre münakalat[1] dev adımlarıyla ilerlemiş sayılamaz.

Sadede gelelim.

Beykoz'dan eve, Anadoluhisarı'na iki sandal tutup denizden dönmek mecburiyeti hasıl olmuştu. Biz açıldığımız zaman güzel bir gurup başladı; sular durgundu. Sandallar arka arkaya kayıp gidiyordu.

Babam, annem, dayım ve birkaç kişiyle beraber biz öndeki sandalda idik. Bir ara –devir modası– rugan iskarpinlerimin altında bir gayritabiilik hissettim ama aldırmadım. Az sonra ayakkabıların içinde bir ıslaklık duyunca eğildim, baktım:

Sandal su alıyordu... Hem de şöyle böyle değil, lakırlukur dolan bir banyo gibi, mütemadiyen seviyesi yükselerek! Ayaklarımız artık suda idi, su baldırımızı buluyordu, batacaktık!

Elimi sandaldan dışarıya uzattım, denizle teknenin küpeştesi hemen hemen aynı hizada! Bir haykırıştır tutturduk. Arkadaki sandal uzakta olmamakla beraber tıkabasa dolu. Bir kişi daha alsa onun da batması ihtimal dahilinde.

İçimizden en mahir yüzücü babam... Üst tarafı kendini kurtaramaz. Niçin bağırıyoruz da dolan suyu boşaltmaya yanaşmıyoruz? Korku kimsede, hatta arka sandaldakilerde bile akıl bırakmamış. Dayım, kayıkçıya sormuştu:

1 münakalat: ulaşım

"Çamcağın yok mu?"

Yokmuş. Peki çamcak yoksa başlarımızda fes de mi yok? Benimki ile dayımınki "şilk" denilen katı, su geçmez, silindir şapka gibi mayi almaya elverişli cinsten... İçeri giren su nispetinde boşaltabiliriz. Şayet soğukkanlı davranabilsek ve intizamlı çalışsak! Sadece:

"Çabuk, kıyıya çek! Acele et!" diye sandalcıya emirler veriyoruz. Abrahampaşa Korusu'nun rıhtımı önündeyiz. Beş, on kürek daha... Yanaşacağız ama sular artık üstten de sızmaya başlamıştı. Sandalcı korkudan kürekleri bıraktı.

Tam dibi boylarken rıhtımda redingotlu, siyah şapkalı bir adam peyda oldu; şivesinden Ermeni olduğunu sezdik; doktorluğunu da sonradan öğrendik. İnanılır şey mi? Bu zatın elinde bir kangal ip vardı. Ne münasebetle? İp, baston ve şemsiye gibi yanda taşınması, hele redingotlu kıyafette elde bulundurulması âdet olan şeylerden mi?

Kangalın ucunu maharetle bize fırlattı; galiba tekneyi fazla sarsmadan ipi kapan ben idim. Muhteşem kıyafetli adam, bu redingotlu Hızır öbür ucunu çekti, Zaloğlu Rüstem veya Herkül kuvvetiyle!

Yanaşmıştık; kurtulduk. Vasıta bulunmadığından geceleyin kafile Anadoluhisarı'na kadar yaya yürüdü. Ancak gece yarısından sonra eve kavuşmuştuk; bitik halde! Zira o devirde kadınlar sporcu değillerdi, yürüyüşe gelemezlerdi. Yol da asfalt olamazdı, berbat bir şeydi.

Evet ama tenha bir koruda, geç vakit bu apiko giyinmiş doktor efendi elinde niçin bir kangal iple dolaşıyordu?

Telaştan, kurtuluş sevincinden sormak kimsenin aklına gelmemişti. Hâlâ merak ettiğimi ve gençliğimde muhayyi-

lemi korkunç vakalarla işlettiğimi saklamayacağım. Acaba kendisini bir ağaca asarak intihar edecekti de bizim hadise birdenbire şuurunu geri çevirmeye mi yaramıştı? Mümkün. Galiba o bizi kurtarmıştı, biz de onu! Bu uğurlu bir ipti.

İlk Defalardan Birkaçı

Bir zamandan beri şehir ve kasaba çocuklarıyla gençlerinin pek tabii buldukları, Kalubeladan[1] mevcutmuş sandıkları bazı şeyler vardır ki biz yaştakiler onları ilk gördüğümüz sırada yeni yeni icatlar olarak pek şaşmış, çoğunun hatırasını da unutmamışızdır.

Mesela zinciri çekince yukarıdan su akan depolu alafranga helalar! Evvelce öylesini bilmezdim, on dört, on beş yaşında babamla Tarabya'da devrin en kibar ve ecnebi uğrağı "Summer Palas"a gitmiş, bir yaz akşamı bahçesinde oturmuştuk. Uzun müddet yerimde duramadığım için –hâlâ duramam– bir ara masadan uzaklaşmış, etrafı kolaçan etmeye gitmiştim.

Gözüme WC işaretli uzunca, tek kat bir bina ilişti, kapısı açıktı; girdim. Anlamayacak ne var? Sıralanmış alafranga hela bunlar... Ama yukarıdan sarkan tutamaklı zincirler nedir? Herhalde aşağıya doğru çekilecek... Çekilecek ama o işi uşak, hizmetçi mi yapacak? Sonra kapatacak mı? Neresinden?

Kendiliğinden kapanacağını akıl edemedim. Edememekle beraber dayanamadım, elimi uzattım ve çektim. Bir

1 kalubela: ezel, ruhların yaratıldığı zaman

gürültüdür koptu... Su baskınıydı bu! Asıl korkuncu boyuna akıyor, kesilmiyor, uğultular devam ediyordu. Eyvah! Her tarafa taşacak, bahçeye kadar yayılacaktı! Gözüm çevrilecek, cereyanı durduracak bir musluk aradı, yoktu.

Dışarıya fırladım, adam çağıracaktım. Fakat ses yavaşlamıştı, sadece depoya dolan bir su harharası işitiyorum; nihayet o da kesildi. Etraf sütliman! Ferahladım.

Peki, banyoyu hangi tarihte, kaç yaşımda görmüştüm?

Bunun belli başlı bir hatırası yok. Bazı sobacı ve hırdavatçı dükkânlarında çinkodan yapılmış, bayağı cinslerini bildim bileli görürdüm. Hem de iki türlüsünü: Biri boy banyosu, içine uzanacak büyüklükte olanı... Öbürü "yarım banyo" tabir edileni, içinde ancak oturulacak boyda, suyu vücudun yarısını örteni!

Böbrek sancısına tutulanlar için dükkânlardan kiralanırdı; bir eve o banyolardan birinin girdiğini görenler: "Vah vah, içeride bir hasta var, Allah şifa versin!" diye söylenirlerdi. Çok defa banyo giren evden bir tabut çıkacakmış gibi bu manzara insana ürperti verirdi. Banyo kiralayamayan hastaları iri kazanlara sokarlardı.

On dört yaşlarında Şehzadebaşı semtindeki büyük konağa taşındığımız zaman külhanla ısınan kubbeli ve tepe camlı hamamında mermer kaplı bir banyo bulduk ama bir havuz kadar su aldığından ve âdet olmadığından hiç girmedik.

İstanbul'da banyoya büyüklerden evvel yeni doğanlar sokulurdu; banyo merakı yeni usul çocuk bakımı ile başlamıştır. Babamın kendisinden ve çocuklarından önce torunları banyoda yıkanmıştır... Tabii, küçük ve portatif banyolardı bunlar...

Derken Meşrutiyet'in ilanından sonra Bursa Sokağı'nda bir hamam açıldı, sade banyolu odalardan ibaret ve daha ziyade şurada burada, banyosuz pansiyonlarda barınan ecnebi artistlere mahsus bir yer... Galiba ilk banyoya burada girdim, az sonra da Paris'e gitmiştim, orada alıştım. Kırk dört senelik hikâye! Tayyareci meşhur Bleriot'nun günün birinde Manş Boğazı'nı geçtiği yıl...

Kadın erkek bir arada ve açıkta yeni plajda denize girilmesi benim hatırımda kaldığına göre Mütareke devrinde, işgal polisinin göz yumması ve bizim polise göz yumdurmasıyla başlamıştır. Bu şekilde ilk defa Büyükada'da girmiştik; evrakın arasında o hadiseyi tespit eden birkaç fotoğraf bile vardır. Kadın mayolarının da erkeklerininkinin de göğüsleri kapalı ve omuzdan atkılı olduğu ve diz kapaklarını geçtiği bu resimlerden anlaşılıyor. Sene 1920 galiba...

Otomobile birinci defa –yanılmıyorsam– Galatasaray ile Karaköy arasında binmiştim, taksimetresi bulunmayan bir kira otomobili idi; Hürriyetin İlanı'ndan sonra ve Balkan Harbi'nden önce... O mesafe için ne vermiştim? Aklımda kalmamış ama zannımca bir mecidiye olacak. Yani bir altının beşte biri ki şimdiki hesapla on şu kadar kâğıt lira!

Asıl hevesimi hemen gittiğim Avrupa'da almıştım. Memleketimizde ilk makam otomobiline Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa bindi ve onun içinde öldürüldü. Eskiden suikastlar arabada olurdu; mesela Fransa Cumhurreislerinden Carnot'yu bir anarşist makam landosuna sıçrıyarak kama ile vurmuştu. Portekiz Kralı ile veliahtını otomobilde öldürmüşlerdi. Yugoslav Kralı ve Fransız Hariciye Nazırı Bartoux da yan yana otomobil içinde vuruldular. Birinci Cihan

Harbi'nin patlamasına sebep olan Saraybosna suikastı da otomobil mi, araba mı, herhalde tekerlekli bir nakil vasıtası içinde yapılmıştı.

İlk radyoyu nerede gördüm, dinledim? Öyle bir aletin geldiğini Lübnan'da bulunurken haber almıştım. Karşımızda oturan sakıt[1] hanedan damatlarından biri getirtmiş ve bir ahbaba dinletmişti. Pek merak ediyordum, ilk fırsatta bir tane tedarik ettim ve kendi evimde elimle ayarlayıp işlettim. Oralarda gümrük resmi devede kulaktır, ithalat malı pek ucuzdur.

Buzdolabı da böyle oldu, Halep'de taksitle almıştım, bana topu topu 115 liraya gelmişti. Şaşılacak şey yalnız fiyatı değildir; hâlâ işlemekte olmasıdır! Tam yirmi senedir işliyor. Allah nazardan saklasın... Bugün eşini bin sekiz yüz liraya almak icap eder ki, bütçemi sarsar. Zaten vaktiyle bu paraya küçük bir ev satın alınırdı.

Ölümden Kurtardığın Zabit

Epeyce oluyor: Kıymetine paha biçilmez dostum Profesör Gökay ile bir konuşmamız esnasında bahis nasılsa eski muayenehanesine intikal etti. Bu yeri bırakıp bırakmadığını sordum. Duruyormuş ve esasen bina kendi mülkü imiş.

"Edebiyat tarihinde iz bırakmış bir yerdir orası," dedim. "Zira Meşrutiyet'in ilanı sırasında *Servet-i Fünun* orada çıkardı. Ayrıca sizin hasta kabul ettiğiniz en üst kattaki Babıâli'ye nazır odada "Fecr-i Âti" toplanırdı, *Servet-i Fünun*'un bizim

1 sakıt: düşmüş, düşen

tarafımızdan çıkarıldığı devirde! Hatta mecmuanın birinci sayısını da Fecr-i Âti'ciler hazırlamışlardı."

Başka mevzulara geçildi, ben kırk şu kadar yıllık hatıralara daldım. Gazeteciliğe mütercim ve muhabir olarak günlük *Servet-i Fünun*'da başlamıştım; 31 Mart isyanı hengâmesinde de yine bu gazetede çalışmakta idim. Başımıza bir vaka da gelmişti:

İsyanın en ateşli günlerinde ve şimdi Profesör Gökay'ın Cağaloğlu yokuşu tarafına düşen muayene odasında –muharrirler odasıydı orası– iki kişiydik. Biri ben... Öbürü de tercümeler yapan üniformalı bir genç zabit. Başkaları ürkmüş, idarehaneye uğramışlardı. Zira asi neferlerin gazeteye –Jöntürk taraftarı olduğu için– baskın yapmaları ihtimal dahilinde idi.

Dışarıda silahlar patlıyor. Hem de oyuncak kabilinden silah değil... Mavzer tüfekler, harp silahı! Mermilerin demir telgraf direklerine bir taraftan girip öte taraftan çıktığını gözlerimizle görmüştük. Direklerden biri bugün Gazeteciler Cemiyeti merkezi olan binanın tam önünde idi, geçerken durmuş, hayretle bakmıştım. Yerinde yeller esen o direğe hâlâ bakınca görecekmişim gibi de hatırlıyorum; zihnimde o derece yer etmiş.

Neden silah atıyorlardı? Şenlik yapıyorlardı: İrtica galebe etmiş, şeriat geri alınmış, her şey olup bitmiş sanıyorlardı. Aynı zamanda kıyıda köşede kalmış dinsizleri, padişah hainlerini de cezalandırıyorlardı. Asıl husumet mektepli zabitlere karşı idi. Alaylı olanların ellerini öperler, "mektepliyim" demeye cesaret edenlerin canına okurlardı.

Bizim tahrir odasındaki zabit arkadaş da –eli kalem tut-

tuğuna göre– tabiatıyla mektepli idi. Karşımda arpacı kumrusu gibi düşünüyor, kumrunun yapamayacağı bir şeyi de yapıyor, sinirli sinirli ellerini ovuşturuyordu.

"Sokağa çıkmamalıydınız," dedim, "hele üniforma ile! Buraya gelmeniz de hata... Gitmelisiniz!"

Sözümü bitirmemiştim ki silahlar daha yakından yaylım ateş halinde patladı. Bir asi kafilesi caddeden geçiyordu. İlave ettim:

"Şunlar defolsun, yol biraz ferahlasın da öyle çıkınız."

"Buraya da gelebilirler."

Gelebilirlerdi; nitekim başka gazete idarehanelerine gitmişler, muharrirleri ölümle tehdit etmişler, "Hay hay! Başüstüne! Emrettiğiniz gibi yazarız!" filan neviden yumuşatıcı sözlerle önlenmişlerdi. Ama oralarda karşılarına mektepli ve üniformalı zabit muharrir çıkmamıştı; yani azılı boğalar kırmızı bezle karşılaşıp büsbütün kudurmamışlardı.

Silah sesleri uzaklaştı. Rahat bir nefes alacaktık ki binanın alt katından birtakım bağrışmalar aksetti; kulak kabarttık, adamın biri haykırıyordu:

"Nerede o herifler? Gazeteye yazı yazan gâvurlar hangi odada?"

Eyvah! Basılmıştık. Derken binanın ahşap ve çifte merdiveninde ancak asker kundurasından çıkabilen ayak sesleri duyuldu yaklaşıyor! Hemen koştum, camı kaldırdım, arkadaşa:

"Gel buraya, dedim, çabuk... Atla dışarıya!"

Bu tavsiyemi yanlış manaya almayınız. Ona intihar etmesini söylemiyorum. Pencere geniş ve yayvan bir dama açılıyordu; ötesinde gizlenecek birtakım çıkıntılar, baca yerleri,

kümbetler de vardı. Derhal anladı ve dediğimi yaptı. Birkaç saniye sonra sırra kadem basmıştı; camı indirdim. Odada yalnız başıma kaldım. Kapı da bir tekme ile açıldı.

Karşımda eli mavzerli, gözleri dönmüş, çam yarması bir nefer! Karagöz'deki sırtı baltalı oduncu Himmet Dayının, o korkunç tipin herhalde yakın akrabası! Beni küçümseyerek, daha doğrusu adam yerine koymaya lüzum görmeyerek sordu:

"Nerede imansızlar? Kimse yok mu buralarda?"

"Yok, Ağa! Ben de, kimseyi bulamadım, kimsecikler gelmemiş."

"Sen buralarda ne arıyorsun, be çocuk?"

"Bir ilan verecektim de..."

Yaşım ancak yirmi; bıyıklarım da var yok; etli canlı olmadığımdan büsbütün küçük ve dediği gibi çocuk görünüyorum. Muharrirlik nerede, ben nerede? Neferin aklı almaz böyle şeyi!

Söverek, sayarak, homurdanarak, kunduralarını ve tüfeğinin dipçiğini yerlere vurarak çekilip gitti.

Bekledim. Sonra camı açtım, arkadaşı çağırdım. Kurtulmuştuk! Bilhassa o, en aşağı çirkin bir hakaretten ve bir ihtimalle de manasız bir ölümden kurtulmuştu. Konuşmadan ayrıldık. Konuşacak halde değildik.

Kendisini bir daha göremedim.

Fakat evvelki sene haberini ve teşekkürlerini aldım. Bakınız nasıl:

Oğlum Uğur'u yaz tatilinde bir mektep arkadaşı Bolu'ya, dedesinin evine çağırmıştı; gönderdik. Dönüşünde anlattığına göre arkadaşının büyükbabası çocuğuma demiş ki:

"Senin baban bana vaktiyle 31 Mart isyanında bir iyilikte bulunmuştu, canımı kurtarmıştı. Söyle muhakkak hatırlar... *Servet-i Fünun* matbaasında olmuştu bu iş, zabittim o zaman..."

Kırk şu kadar yıl önce soğukkanlı ve tedbirli hareketimin karşılığını oğlum görmüştü. Eski gazetecilik arkadaşım, genç misafirini iyice ağırlamış Abant Gölü'ne götürmüş, gezip eğlenmesi, hoş vakit geçirmesi için elinden geleni yapmıştı. Birbirimize karşılıklı ve uzaktan "mersi" diyoruz şimdi!

Aile Berberi

Bizim nesil tıraş olma çağına henüz gelmişti ki İstanbul mağazalarının birkaçında ve bu ara iki büyük hazır elbise ticarethanesinde yeni icat makineler satıldığını, kesme korkusu olmadan tıraş meselesinin en kolay, en rahat şekilde halledildiğini öğrendi.

Tabiidir ki ilk arayan ve alanlardan biri de bendim. Tezgâhtar iki çeşit makine gösterdi. Biri sonradan umumileşen malum jilet; öbürü de –ismi aklımdan çıkmamış, "razak" diye bir şey... Nedense onu beğendim. Meğerse kötü mal imiş, bıçak takılan yeri çarçabuk koptu, kırıldı. Kırıldı ama makineye alışmıştım, öteki markadan bir tane edinmeye mecbur oldum.

Bunlar o zaman yüz yirmi kuruşa satılıyordu, yani bir İngiliz altınına, şimdiki elli beş Türk lirasına! Bıçaklarının düzinesi –henüz paketler on ve beş taneye inmemişti– galiba altınışar kuruştu. Kısacası tıraş makinesini kullanmak lüks bir iş oluyordu.

Aile berberi Aris Efendi yeni icattan hiç hoşlanmadı. Eminönü'ndeki dükkânına artık sadece saç kestirmek için ayda iki kere uğruyordum. Aile berberi olur mu? O devirde olurdu. Oğulları, torunları, damatlarıyla bir dam altında oturan büyük ailelerin âdeti aynı berbere gitmek, icabında eve getirmekti. Böylece berber ailenin, aile doktoru gibi az çok mahrem-i esrarı haline gelirdi.

Esasen berberler, dükkânlarında kalfalar çalıştıran yaşlıca ve olgun adamlardı, ancak aile reisinin berberliğini kendileri yaparlar, gençleri kalfalara bırakırlardı. Yine aile reisi dükkâna ayağını atmazdı, berberi ayağına gelirdi. Hatta bazı meraklı zevat evlerinde, ayrı bir bohça içinde hususi berber takımı bulundurur, yabancıya sürünen makas, tarak, havluya temastan çekinirdi.

Bizim perukâr Aris, efendiden bir Ermeni idi; daima siyah elbise giyerdi. Yazın tıraş vesilesiyle akşamüzeri Erenköy'e köşke gelir, bahçenin en hoş bir tarafına, havuzlardan birinin başına oturur, babamın gelmesini beklerdi. Gelip de soyunarak ev kıyafetinde selamlığa çıkınca rakı sofrasının kendine ait ucunda yerini alır, sorulmadıkça söze karışmazdı.

Ama boş gelmezdi, muhakkak nadide bir meze, mesela taze balık yumurtası veya tütün balığı nevinden bir şey, bir de yetecek kadar rakısını getirirdi. Bizim evdeki rakı fena mıydı? Ne münasebet! Rakımız bir senelik miktarda hasırlı ufak damacanalar içinde Amasya'dan getirtilirdi, nefislerin enfesi idi. Şu var ki âdetlerine düşkün, tiryaki meşrep, epeyce orijinal olan Aris Efendi çeşni değiştirmeyi ve ölçü kaçırmayı sevmezdi.

Babamın kırk yıllık berberi idi; "Ermeni patırdısı", küçümseme bakımından ne mükemmel bir sözdür. Bir patırtı... İşte o kadar!

Nihayet fikirler yatışınca Aris Efendi'ye tekrar iltifat edildi. Hiç unutmam: Eve ilk geldiği gece sevincinden ağlamış, bizleri, elinde büyümüş gençleri bağrına basmış, uzun uzun, hayran hayran yüzümüzü seyretmişti.

Aile berberleri –yukarıda işaret etmiştim– yarı sır ortağı oldukları gibi hayırlı işlere de karışırlardı: Mesela gelin veya damat bulmak biraz da onların vazifeleri icabındandı. Zira başka tanınmış ailelerin de berberliğini ettiklerinden gelin ve damat olacak şahısları yakından tanırlar, hüsnü şahadette bulunabilirlerdi.

İşte, tıraş makinelerinin icadından memnun olmayan berberimiz bu Aris Efendi idi. Orijinal bir adamdı... Acayipliğini gösterdi, makine ile tıraş olmaya başladığımdan itibaren bana karşı küskün bir hal aldı, sıraya soğukluk girdi. Fırsat bu fırsattır diye berberi değiştirdim, artık Beyoğlu'nda daha şık ve menekşeli losyonlarla friksiyon yapmasını bilen bir yere, bir Rum perukâra dadandım. Esasen Aris'in eski usul leğenli dükkânından hazzetmeyecek kadar züppeleşmiştim; yeni berberim tıraştan sonra yüzümü sıcak suya batırılmış ufacık peşkirlerle kuruluyor ve kullandığı bezleri bir kâğıt sepetine atıyordu.

Fakat o, pahalı bir dükkândı; her zaman gidemiyordum. Bereket bu sırada, tıraş makineleriyle rekabet için Beyoğlu berberleri gayet ucuza gelen bir karne ve kupon usulüne başvurmuşlardı. Hatırımda iyi kalmamış, galiba beş tıraşlık karneler on kuruşa idi. Dükkândan çıkarken

para yerine karneden kopardığınız kuponu veriyor, kurtuluyordunuz.

Derken Anadolu'ya sürüldüm. Tıraş makinesi bu tarihten itibaren işime daha çok yaradı; ancak Birinci Dünya Harbi yüzünden piyasada bıçak bulunmaz olunca yine berber eline düştüm.

Hatta –iyice hatırlıyorum– harbin son senelerinde ustura da suyunu çekti, eskiler kesmez hale geldi. Almanya bize tahtadan yapılmış bir kör bıçak ve bir şişe hamamotu kokulu krem yolladı. Bu kremi yüzümüze iyice sürecek, beş dakika bekleyecek, sonra o tahta bıçakla tıraş taklidi kremi kazıyacaktık; güya kıllar dökülecek, tıraş olmuşa dönecektik.

Türk derisi bu ameliyeye, daha doğrusu tabaklanmaya gelmedi, sivilcelerle donandı. Şişeyi alanlar, iki kullanışta vazgeçtiler.

Peki Aris Efendi ne oldu?

Harbin son senesine yetişti; ben ikinci sürgünlüğü boylarken sağ mıydı, bilmiyorum. Şimdi işitiyorum ki oğullarından biri Çarşı içinde kuyumcu imiş. Selamını alıyorum. Bir gün, kısmetse arayacağım da... Acaba babasının simasını kırk şu kadar yıl sonra, daha dün görmüşüm kadar bütün hatları ve hareketleriyle hatırladığımı söylesem inanacak mı?

Sürgünde Yazdıklarım

Birinci Dünya Harbi'nde önce Sinop'a sürülmüştüm. Benim ve yüzlerce kişinin oraya gönderilmesine sebep olan siyasi kargaşalık bir derece durulmuş, asılan asılmış, kaçan

kaçmış, vaziyette nispî bir yumuşama belirmişti. Bu arada hükümetin bir nevi polis nazırlığında bulunan Cemal Paşa, azılı muhaliflerden iki şahsı, Ali Kemal ile Rıza Nur beyleri –Paşanın "Hâtırat"ında kopyalarını gördüğümüz iltica mektupları üzerine– affetmiş, birincisine memleket kapılarını açmış, ikincisine de hariçte kalmak şartıyla maaş bağlamıştı.

Hatta daha ileriye varmıştı: Ali Kemal'in gazete çıkarmasına bile izin vermişti. İşte *Peyam*'ın ilk intişarı o tarihe rastlar. Gazetenin bu devreye ait koleksiyonunun edebiyat tarihimiz bakımından kıymeti olsa gerektir: Zira daimi muharrirleri arasında mühim iki şahsiyet, Yahya Kemal ile Yakup Kadri vardır; günlük fıkra yazarlardı ve herhalde güzel yazarlardı.

Ben sürgünde bulunmam dolayısıyla elime kalem almıyordum. Neşredilmeyecek olduktan sonra ne diye yazacaktım? Tembelliğe alışmıştım. Ancak bir defa *Nevsal-i Millî* isimli bir eser için yazı istemişlerdi; oraya "İneğe, buzağıya dair" başlıklı bir makale ve fotoğrafımı göndermiştim; nasılsa neşredilmişti. Hepsi bu kadar... *Nevsal-i Millî* çok rağbet görmüş, verdiği biyografiler edebiyat kitaplarına kaynaklık etmiştir.

Derken Yakup'tan bir mektup aldım; selam, kelamdan mı ibaret? Hayır, *Peyam* için haftada bir, bir muhasebe istiyordu, hem de –sürülmeden önceki piyasama uyularak– yazı başına bir altın ücret verileceğini de tebşir ediyordu. [1]Mükemmel şey doğrusu! Babam her ay beş altın yollamakta idi; dört daha ilave edilince şimdiki piyasa ile en aşağı 450 lira

1 tebşir etmek: müjdelemek

idi bu! Sinop gibi bir balıkçı köyünde yemekle bitmez. Gel keyfim gel!

Fakat makalelere ismimi koymayacaktım; müstear bir isim ve bir başlık bulacaktım. Zaten herkes anlarmış; ağızdan ağıza yayılır, beklenen tesiri yaparmış.

Kabul ettim ve iki yazı gönderdim. Hatırımdan çıkmamış: Biri Erenköy ve Suadiye taraflarındaki Kuleli köşklerle alay ediyordu, öbürü de yeni alıp yürüyen futbol maçlarıyla...

Üçüncüsünü de yolladım; uykuyu öven bir yazı idi; hoştu. 1 ve 2 numaralılar "Nakş-ı ber-âb"[1] başlığı altında ve Aydede imzasıyla neşredildi; Ali Kemal sakladığı o makaleyi harp sonu çıkardığı gazetesinde neşretmişti. Çıkmaması pek tabii idi; zira *Peyam* kapatılmıştı. Güya kapatılmasının sebebi de benim yazılarımı neşretmesiydi.

Bundan sonra yıllarca matbuatta izime rastlanmaz oldu. Birinci Cihan Harbi kopmuş, bizi içine almış, korkunç akıbetlere sürüklüyor, nice kahramanlıklara rağmen mağlubiyete doğru götürüyordu.

Beni de Çorum, Ankara, Bilecik diyar diyar dolaştırıyor. Lakin gittikçe İstanbul'a yaklaştırıyordu. Artık kapısında idim, münasip fırsat kolluyordum.

Bu fırsatın müjdecisi Ömer Seyfettin'in bir mektubu olmuştu; hikâye istiyordu, aklımda doğru kaldıysa *Türk Yurdu* mecmuasına koyacaktı. Durur muyum? İki tane yazdım. Biri "Boz Eşek", öbürü "Küs Ömer" idi, zannediyorum.

Sonradan öğrendim: Birincisini Celal Sahir, Sadrazam Talat Paşa'ya bizzat okumuş, o da beğenmiş, fakat beni sevmezdi, bir hicvimden dolayı hıncı vardı.

1 nakşı berab: suda nakışlar

"Neşrediniz ama ismini koymayınız!" demiş. Hikâyeler sadece R.H. rumuzuyla neşredilmiştir. Mamafih bu bile bir merhale idi: Üç sene evvel ancak müstear isimle yazmıştım, gazete kapatılmıştı; şimdi ismimin ilk harfleriyle ve en baştaki adamın müsaadesiyle çıkıyordu; ümitli idim. Ümidimi sürgünlük arkadaşlarımdan Ferit Bey kırdı;[1] şu hükmü verdi:

"İsmini olduğu gibi koymadıkları müddetçe dönüşü bekleme. Koydukları gün İstanbul'a kavuştun demektir."

Hatif[2] gibi, hatta efsanelerdeki Delpher mabedinin başrahibi Pythie gibi konuşmuştu o mübarek zat! Hakikaten gün gelip de *Yeni Mecmua* bir hikâyemi ismimle neşredince sürgünlük hayatım sona erdi. Ziya Gökalp'in gözüne girdikten kelli kimin haddi beni bir daha şehir dışı etmek!

Nitekim Talat Paşa bile bir yazıma kızıp da:

"Yollayın şunu ters yüzü Bilecik'e... Refik'i orası paklar!" dediği halde Gökalp dayandı: galebe ilim ve irfan adamında kaldı, politikacı yenilmişti. Keşke her zaman, her iş de böyle olsa. *Yeni Mecmua*'ya artık kapılanmıştım ama boğaz tokluğuna bile değil! Çok geçmedi, baş sayfasına konan "Hafta Mübahasesi"ni[3] de bana verdiler. Zaten Sadrazamı öfkelendiren yazı da bu konuşmalardan biri idi, "Harp Zengini"... Makalem zamanenin en büyük harp vurgunucusu Bayramzade'yi küplere bindirmiş, hamisi Topal İsmail Paşa'yı da kızdırmış, lakin halkı hoşnut bırakmıştı.

Bu yazıda bir espri yapmıştım: Bayram kelimesini Arapça'sı olan "id"e çevirmiş ve "idzade" şekline sokmuştum.

1 Ahmet Ferit Tek
2 hatif: gaipten seslenen melek
3 mübahese: görüşme, tartışma

Okunurken "d" harfi "t" telaffuzu alıyor ve zavallı zengini insanlıktan çıkarıyordu.

"Zavallı" dedim, bilerek...

Zira ondan sonra gelen nice Bayramzadeler, iki harpte de birincisine rahmet okutmuşlardır. Tahminime göre bir servet de bırakmadı, sönüp gitti. Esasen kötü bir adam değildi sanıyorum. Zenginliği ismindeki bayram kadar kısa sürmüştü. Fenalık, biz matem ederken onun bayram edişinde idi!

Belediye Başkâtipliğim

Ne zaman Beyoğlu Kaymakamlığı (yani eski Altıncı Daire) binasının Tünel meydanına rastlayan asma köprülü kapısı önünden geçsem benim oradaki belediye başkâtipliğimi hatırlarım. Tuhafı şu ki bunu daima hatırladığım halde başında bulunduğum Posta - Telgraf Nezareti binası aynı hatırlatıcı kuvvette değildir; çok defa maziyi anmadan yürür, giderim, hiç umursamam.

Birincisine yirmi üç, öbürüne yirmi dokuz yaşlarında tayin edilmiştim; birinde ancak yedi ay, öbüründe iki defada altışar aydan bir sene kalmıştım. Memur olarak görüp göreceğim bunlardan ibarettir. Memnunum. Devlet hazinesine benden az yük olmuş kalburüstü insan yoktur. Düşününüz ki mebus veya elçi bile olmadım; fazla bir şeyim de eksilmedi. Para biriktiremediğime bakmayınız. Ne olsam onu yapamazdım, soyumda ve huyumda yok. Biz yaşamasını bilen bir aileyiz.

Başkâtiplik maaşı iki bin kuruştu, kesintileri çıktıktan sonra on sekiz altın, birkaç mecidiye, biraz da zamanın lisanıyla "mağşûşe" denilen bozuk para, gümüş çeyrekler ve kuruşlar tutardı. Teyzemin kocası Hoca Mustafa Efendi –ki merhum doktor Fahri Ecevit'in babası ve şair Bülent Ecevit'in dedesi idi– öfkelendi:

"Bu yaşta bir adama o maaş verilmez; ibzal[1] ve israftır." dedi, belki bir hadis de okudu, dünyanın zevaline işaret etti, orasını unutmuşum. Haksız sayılmazdı, kendisi altmışa yaklaştığı halde ancak bu kadar maaş alıyordu, yahut bir miktar fazla...

"Gözü kaldı," diyemem, acayibine gitmişti. Yukarıda işaret ettiğim gibi o maaşı uzun müddet muhafaza edemedim; yakaladıkları gibi yedinci ayı sürgüne yolladılar. Paradan ayrıldım ama rahata, sıhhate kavuştum. Zira ben kepçe, Beyoğlu kazan, gece demem, gündüz demem, dolaşırdım. Hem eğlenir, hem de müdürüm *Servet-i Fünun* sahibi Ahmet İhsan Beyden aldığım talimatla belediye kontratları yapardım.

Tayinimin ilk günleri kalem odasında maiyetimdeki kâtiplerin komplosuyla karşılaşmıştım. Çoğu İttihatçı idi, ben ise İtilaf Partisi'ne kayıtlı değildim. Ama muhaliftim, *Kirpinin Dedikleri* muharriri idim. İkinci günü masamın üstünde bir tehdit mektubu bulmuştum. "Hemen pılını pırtını topla, git!" demesine birtakım sözler...

Bu efendicikler benim daha önceden, hem de ne korkunç, tabanca ye kama işaretli tehdit mektuplarına alışkın olduğumu bilmiyorlardı; kılım kıpırdamadı. Küçük bir hi-

1 ibzal: savurganlık

tabede bulunup öyle kuru sıkı laflara aldıracaklardan olmadığımı anlattım. İş yatıştı, yatışmasında iki genç kâtibin de yardımını görmüştüm. Onlardan biri sonradan belediye erkânından olmuştu, şimdi emeklidir. Mütareke devrinde başına bir iş gelmişti; eski yardımına karşılık, icap edeni yaptım; hâlâ söyler.

Kalem odası berbat vaziyette idi; karanlıktı, dardı, eski yazıhanelerle tıklım tıklım dolu, tam perişanlık ve sefalet manzarası arz ediyordu. Duramazdım, en şık giyindiğim ve en zevkli yaşadığım sıralarda idi. Ahmet İhsan da zevk sahibiydi, izin verdi, kalemi –demin bahsi geçen asma köprünün yanındaki– iki temiz odaya taşıttık; duvarları kağıtlı, yerleri halılı idi; yazıhaneler de cilalandı, nispeten modern şekilde sıralandı; ferahladım. Hele ben İsviçreli bir mütehassısla aynı odaya geçtikten sonra tahrirat kalemi adeta Avrupai bir manzara almıştı.

Taraftarlarımdan olan öbür genç kâtibin Balkan Harbi'nde aldığı bazı yaralar neticesi sonradan vefat ettiğine çok üzüldüğümü, hâlâ da üzülmekte olduğumu söyleyebilirim.

Sürgüne gidince yerime Mehmet Bey ismindeki tam memur tipi, efendiden, adam evladı bir zat geçti. İnşallah hayattadır, sıhhattedir. Beni küçümserdi ama zihniyetine göre haklıydı. Esasen sıra önceden onundu, ben politikacı icabı, biraz da gençleştirme ve modernleşme cereyanı yüzünden mevkiini bilmeyerek gasp etmiştim. Kendisi bütün manasıyla muhafazakârdı, adeta zamanına kafa tutacak kadar, inadına muhafazakâr...

Hep siyah kostüm, kışın şal yelek giyer, ortadan bu yeleğe iliştirilmiş çift kordonlu saat takar; kamış kalemini kendi-

si açar; lifli mürekkep kullanır; kağıdı elinde tutarak yazar; boş zamanında ellerini dizlerinin üzerine dayayıp kımıldanmadan dinlenirdi. Kusursuz "Başefendi" idi; bu tabir belediye ve bazı daire başkâtiplerinin unvanıdır, kendilerinden o unvanla bahsedilir ve başkâtiplere böyle hitap olunurdu.

Bana "Başefendi" diyemediler, "Başkâtip Bey" diye çağrılıyordum. Yirmi üç yaşında, gümüşî redingotlu, ayakkabıları iki renkli, güderi eldivenli, balolara uzun kuyruklu elbise giyip giden, patinaj salonunda oturup yeşil renkli acayip içkiler içen, hatta o salonun bir tarafında en büyük amiri olan Şehremini, Operatör Cemil Paşa'yı bile görmemezlikten gelerek istifini bozmayan, Asmalımescit Sokağı'nda bir de mantinotası bulunduğu belediye hıfzıssıhha memurlarının raporlarıyla sabit bulunan şu züppeye "Başefendi" gibi ağırbaşlı bir unvan elbette verilemezdi!

Sezar'ın hakkını Sezar'a vermeliyiz. O "mantinota" benim sadece hoşlandığım, ahbaplık ettiğim bir kızcağızdı; sürgüne gittikten sonra bu dostluğa sadık kaldı, mektuplar yazdı, daha ilerisine vardı: Teselli ve oyalama için yanıma, Sinop'a gelmeye bile kalkıştı; tanıdıklarımın en vefalısı ve sadığı çıktı. Zaten mektep arkadaşlarımdan bir tanesinden başka herkes muhabereyi kesmiş, benden yüz çevirmişti. Onun ismini vermeyeyim, belki istemez; şimdi kıymetli bir muhabirimizdir, bir üstad.

Memuriyetimden koparılıp atıldığım Anadolu'dan beş sene sonra dönmüştüm, maaştan bir takıntım kalmıştı, yirmi altın kadar bir şey... Onu verdiler, fakat artık altın suyunu çekmişti, elime Talat, Cavit ve Hüseyin Cahit imzalı evrakı nakdiye sıkıştırdılar.

Şu var ki harpten mağlup çıkmamıza rağmen aklımda kaldığına göre sekiz kâğıt lira yine bir altın değerinde idi, epeyce işe yarıyordu. Sonra, bir daha o itibarı bulamadı. İtibar herhalde imzalardan gelmiyordu; Birinci Dünya Harbi piyasayı ikincisi kadar altüst edememişti de ondan!

Mazi'de Dolaşırken

Biz istibdat çocuğu idik, politikacılık sahasında elifi görsek direk sanırdık, tamamıyla ümmî idik. Nerede, elimize bayraklar verilsin, göğsümüze kokartlar takılsın, vecizeli yaftalar taşıyarak ikide bir sokaklara uğratılalım, meydanlara koşuşturalım bağırıp çırpmalım; "Yaşa!... Kahrol!..." diye şunun bunun için, işin içyüzünü bilmeden avaz avaz haykıralım!... Bilmezdik, öğretemezlerdi öyle şeyler.

Hatta sokak yaygaraları o kadar sevilmezdi ki, "Padişahım Çok Yaşa!"yı da bütün çocukluk zamanımda bir kerecik olsun bağırmak nasip olmamıştı. Hünkâr "Kahrol!" demeye yol açar korkusuyla "Bin Yaşa!"dan bile vazgeçmiş, susmuşluk halini selametin başı saymıştı. Abdülhamit yıllarında, Meşrutiyet'e kadar ses olarak sadece gök gürlemiş, yerden göğe çıt çıkmamıştı ve tabiidir ki, gökyüzü de hiçbir zaman bu kadar başını dinlememişti. Peki sonra? Kasırgalar yerde koptu; göktekilerle güreşmeye kalktı:

Ordumuz etti yemin
Titredi hâk-ü zemin

Her neyse efendim... İşte eski devirde bir gün Alemdağ ormanında –ormandı o zaman burası– dayımla gezinirken, henüz on üç, on dört yaşlarındaydım, beni adam yerine koyup aklından geçirdiğini yüksek sesle söyledi:

"Bizde parlamentonun zararlı bir tarafı vardır, aslı Türk olmayanlar, meclise Türkler'den daha münevver mebuslar gönderirler, küçük düşeriz."

Ben şaşırdım: "Parlamento" nedir? "Mebus" ne ola? Dayı bey neler söylüyor?

Dayım ana tarafından Tatardı, hem de Kırım Hanları soyundan. Tatar'a da benzerdi. O soydan geldiğimiz kütüğümüzde yazılı olduğundan Bâb-ı Meşihat, yani Şeyhülislamlık dairesinde birkaç akçe aylığımız da vardı, ama pek az bulduğumuzdan almazdık; Giray evladına büsbütün yoksul kalmamaları için bağlanmış; zamanla değerini kaybetmişti; beş on mangır... Belki çok eski devirde insanı aç bırakmazdı, ama artık bir kıymet sayılmıyordu...

Sordum: "Parlamento nedir?"

Anlattı, durdu; anlamadım. Ta ki Fransızcam az çok ilerledi, o sayede okuryazar oldum, yaş on altı, on yedi; Meşrutiyetin ilanına iki, üç yıl kalmış. Gizlice Hürriyetçi kesilmemiş miyim? Fakat doğrusunu söyleyeyim, Jöntürk sayılacak, Avrupa'ya firarı düşünecek derecede değil. Politikacılık damarlarım kabarmıyor. Daha ziyade edebiyat heveslisiyim. Gözüm muharrirlikte ve aşkla alakasız çapkınlıkta!

Kaderde meğerse hem sağlam tarafından muharrir hem ciddi şekliyle âşık, hem de azılı sayılmasa da inatçı bir politikacı olmak varmış. Hepsinden sırası geldikçe bahsede-

ceğim. Açığa vurulmayacak taraflarım pek azdır. Hiç yoktur, demiyorum.

Bir ara söz daha:

Bugünlerde adı çok geçen "Anayasa" kelimesi yerine -ki bu isim tek parti rejiminde güya "teşkilat-ı esasiye" tercümesi olarak alınmıştı- keşke "Temel Kanun" diye kabul edilseydi... Daha erkek, tok, heybetli bir söz... Bütün kanunların, idare sisteminin temeli, dayanağı.

İktidarda tutunmak için ölüm cezaları şart mıdır?

Otuz üç yıl süren saltanatında Abdülhamit sadece, o da başlangıçta adi katil suçundan biri kadın, öbürü zenci iki kişi astırmıştır, normal mahkemenin verdiği hükümle... Arkasından idam kararlarını müebbete çevirmiştir; kendisine bomba atanlarınkini bile! Öyle olduğu halde yine de İttihat ve Terakki İdaresinden çok fazla müddet yerinde kalmamış mıdır?

İdamların tamamıyla lüzumsuz olmadığına, Anadolu'da uyanan Milli Şuur'u baltalamak, suçsuz kitleleri marazî bir kana susamışlıkla imha etmek, irtica hareketlerini önlemek, inkılap kahramanını öldürmeye kalkışmak gibi suçlar için, hele öyle bir ölüm kalım davasında elbette tatbik edileceğine şüphe yoktur. Sadece muhalif temizlemekte, iktidarı ele geçirmekte veya kaçırmaktan korkmada kullanılmasını kabul edemeyiz.

Esasen öyle kullanışlarda, siyasi idamlar siyasi tertipleri azaltmadığı gibi, arttırmıştır da. En çok hükümet darbesi İttihatçıların kısa süren iktidarı zamanında yapılmamış mı-

dır? Çoğumuzun hatırladığı "Halaskar" vakasıdır; halbuki Yakup Cemil hadisesi dışında ben birkaçını daha biliyorum. Mesela Prens Sabahattin meselesi gibi!

Kaç vatansever gence ne çileler çektirdiler! Zindanlara soktular, mahkemeler karşısına çıkarıp idam kararı vereceğiz diye korkuttular; sonra kalebent cezasına çarptırarak diyar diyar ortaçağ kalelerinde süründürdüler. Gıyabi idam hükümleri alan hürriyet âşıkları da kaçabildiklerinden Birinci Dünya Harbi devrini, yâd ellerde ıstırap ve para kaygısı çekerek geçirdiler. Sonradan kayınpederim olan eski Ankara mebusu aslı Ankaralı, Jöntürklerden Mahir Said Bey de onların arasındaydı. Büyük biraderim Hakkı Halid de Fransa ve İsviçre'de kalakalmıştı.

Bütün bunlar dile kolay.

Ne Olurdu?

Ben, sürgünlüğümü Anadolu'da belki ellerinde olduğumdan daha korkulu, fakat nasılsa onlardan daha sıkıntısız geçirdim. Hatta Sinop'ta bir takaya binip Rusya tarikiyle[1] kaçanlar –sırlarını açıp bana da kaçma teklifinde bulundukları halde– buna yanaşmadım. İyi de etmişim; firariler, epeyce zahmet çekmişlerdi ve birkaçı, yolunu bulup dönmüştü bile.

Kaçanlardan Mustafa Suphi Bey Bolşevik oldu ve Millî Mücadele zamanında bir heyetle Anadolu'ya geldi, fakat tekrar Rusya'ya dönerken gemi içinde bastırılıp öldürüldü. Bu işlerin aslını, esasını bilmem ki, bir şeyler söyleyeyim;

1 tarik: yol

hamdolsun aralarında değildim. Kaçsaydım acaba ben de dostum gibi Bolşevikleşir miydim? Beni de temizlerler miydi?

Şimdi aleyhlerinde atıp tuttuğum İttihatçı kalıntıları şayet kaldıysa, içlerinden "Keşke!" derler, ama Allah korudu işte! Korumasaydı şu neşriyatı yapamazdım, bir geveze muhalifleri eksilmiş olurdu. Körün istediği bir göz, iki olursa ne söz?

Birkaç sayfa önce bir "Tantun'a Gitmek" meselesi dolayısıyla İstibdat devri hafiyelerinden söz açmıştım. Şimdi de size yeni rejim hafiyeliği ve polisinin acayipliği hakkında başımdan geçen bir vakacığı anlatmadan yapamayacağım.

1938 yılı Ağustos ayındayız. Gurbetten yeni dönmüştüm; büyük kardeşimin Yeşilköy'deki köşkünde oturuyordum, henüz ev tutup yerleşmemiştim. Bir sabah bahçede kahvaltı ederken kapıdan içeri, kendisini tanımamakla beraber, tecrübelerimle sivil memur olduğuna ilk bakışta hükmettiğim bir adam girdi. Eskilerden farkı, sadece baştaki şapka... Biz feslisini bilirdik; peşimizi bırakmazlardı. Hâl, tavır, yürüyüş, bakış, seleflerinin aynı. Bir kâğıt uzattı:

"İmzalayınız," dedi ama nezaketle... Göz gezdirdim: İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nden bir davetiye. Tabii kokteyl partiye yahut sonradan tanzim ve tertip edilen tabutluğun açılış törenine değil! Öğleden önce saat onda müdürlük binasında bulunmam isteniyor. Vaktiyle buna "isbat-ı vücud" denilirdi ve memur refakatinde, yine eski tabirle, "tahtelhıfz" veya "mevcuden" yapılırdı o iş...

"Beraber mi gideceğiz?"

"Hayır efendim, siz kendiniz gideceksiniz..."

Yalan! Trende ve yolda güya görünmeden peşimden ayrılmayacağı muhakkak. Ayrılmasın; zaten polisten korktuğum yok, başındakilerden, hatta Dahiliye Vekilinden bile. Neden korkmuyorum? Önce korkak olmadığımdan... Bir de büyük koruyucu henüz hayatta ve hiç tanımadığım, yüz yüze gelmediğim halde, sürgünde bulunurken lehimde çalıştığını bildiğim Salih Bozok merhum koruyucumun yanında, başı ucunda, yatağı başında. Güveniyorum. Sanki gerçekten kokteyl yahut açılış törenine davetliymişim gibi giyindim, yola koyuldum.

Eski Tas, Eski Hamam

Koyulmadan önce Emniyet Müdürlüğü binasının nerede olduğunu komşudan sormuştum. Meğerse benim kötü hatıralarını gurbet ellerinde bile aklımdan çıkaramadığım eski yer değil miymiş. Hukuk'a devam ederken Mecelle okutmuşlardı, orada bir; "Kadim Kıdemi üzre terk olunur" kaidesi vardı. Şimdi bunun hukuk bakımından izahını yapamam, ama şayet: Eski, eski haline bırakılır manasına da geliyorsa, yani ortada değişen bir şey yoktur, eski tas, eski hamam, değişiklik kabul etmez demekse, o binanın yine aynı işe yaramasını Mecelle'ye uygun buldum, ama azıcık da irkildim. İrkilmem, birinci sürgünden dönüşümdeki bir vakayla alakalıdır, bir "Gizli Zindan" hikâyesiyle... Sinop'a gönderilirken mahut "Bekirağa Bölüğü" ile teşerrüf etmiştim, dönüşte de o gizli zindanla! Meşrutiyet Tarihine yer etmiş bu uğursuz yerlerin unutulup gitmesine gönlüm razı

olamayacağından, ikisine de hatıratımda yer vereceğim. Bilmeyenlerin öğrenmesini istemek –çekilen çilelerin tesellisi olarak da– hakkımdır.

Şeytan aklıma nereden getirdi bilmem: Acaba şu demin-ki "razı" kelimesinin TDK sözlüğünde karşılığı var mı diye bakıverdim, bu sefer de irkildim; "Onaşmış", "Onaşık" imiş! Allah insanı o zindanlara düşürmesin, o kelimelere de! Yandığınız gündür! Dünyadaki bütün Türk illerinde ve lehçelerinde "onaşık" sözünden "razı" manasını çıkaran kimseye rastlanır mı, bilmem! Bildiğim şu: Kelimenin şıkırdaklığına diyecek yok... Kanto'ya bile gelir;

Benim yârim şıktır şık!
Ona oldum ben âşık,
Onaşıktır onaşık!

Şıkır da şıkır! "Ben ayda beş yüz lira maaşa onaşığım –kız onaşık oğlan onaşık– İngiltere bu antlaşmaya çoktan "onaşık" diye konuşunuz, yazınız bakayım. Dil buna onaşık olamaz; sıkıyönetim kararı çıksa bile!

Emniyet Müdürlüğünde

Hikâyemizi nerede bırakmıştık? Tamam, Emniyet Müdürlüğü binası önünde...

Beni şube müdürlerinden miydi, yoksa şeflerinden mi, birinin odasına soktular. Masa başındaki zat, köşede bir kol-

tuk gösterdi, "haber verelim" dedi. Saat elifi elifine tam on.

Kenarda, oldukça göze batmaz bir yerde oturuyorum. İçeriye girip şefle ayakta fısıl fısıl konuşanlar, gizli tavırlar takınarak pusulalar verip, karşılığında kağıtlar alanlar var. Tuhafı bazısını sürgünlüklerimden tanır gibiyim, bazısını da Babıâli Caddesi'nden, uzaktan...

Bekliyorum; bekleyeli yirmi dakika olmuş; şefe dedim ki:

"Haber verilmedi mi acaba?"

"Verildi, efendim, verildi."

Kiminle konuşacağım, kimin huzuruna çıkacağım? O da belli değil. Esrarlı bir hal! Bilirim, orası hep böyledir, başka diyarlarda da öyle midir? Suriye ve Lübnan'da on altı yıl siyasi sebeple polise çağırılmadığım için bir fikrim yok. Düşününüz, hem de faaliyette politikacı ve gazeteci, bir sürgün, bir mülteci olmama rağmen sınır dışı edilmekliğim, iki kere Ankara'ca resmen istenildiği halde –zira aleyhte neşriyat yapıyordum o sıralarda– beni polise bir defa bile çağırmamışlardı. Memleketime girer girmez çağırmışlardı.

Beklemekteyim. Ses yok, odasında bulunduğum şef tarafından bile unutulmuş gibiyim. Birden ayağa kalktım, dedim ki:

"Benimle görüşmek isteyenler galiba bugün çok meşguller, gideyim, bir başka gün haber yollarsanız yahut telefon ederseniz, gelirim." Yani diyorum ki:

"Beni mevkuf tutamazsınız, arkam var, güveniyorum."

Cüret ve cesaretim –geçmişteki delifişek hareketlerimin de ne olsa hatıralarda kalan tesiri var– şefi yerinden kaldırdı, esasen nazik bir amirdi:

"Bir dakika," dedi, "gidip kendim haber vereyim."

Yan kapıdan çıktı, ne konuştular bilemem; herhalde mesele çıkarmak istemediler, az sonra döndü:

"Buyurun, bekliyorlar."

"Şu Refik Halid bu mu?..."

Gire gire Emniyet Müdürü Muavininin odasına girdik; Bekleten oncağızmış meğerse! Ne ismini bilirim, ne cismini. Zihnimde bu simadan pek bir şey kalmadı ama müdür falan, zamanla vali, mali bir şeyler oldu. Yanında üç kişi var; herhalde polisten. Seyr-ü temaşaya değer bir mahluk sayarak kabaca, dört masumu boğazlamış yahut bankaları dolandırmış yaban bir suçluymuşum gibi gözlerini üstüme dikmiş, bakıyorlar. Yahut da "Şu Refik Halid bu mu? Görelim" diyerek sadece merakla bir tetkik...

Müdür muavini kendini beğenmiş, mevkiini çok yüksek gören edalı, cakalı bir hal ve hatır sorduktan sonra sadede geldi:

"Siz "Zavallı İstanbul" diye bir yazı yazacakmışsınız..."

"Öyle bir şey yok, düşünmedim bile. Kim uydurmuş bunu?"

Jurnalcinin verdiği haber hakikaten uydurma... İstanbul birçok bakımdan, hatta yirmi beş yıl sonra, hele bugünlerde yine pek zavallı, ama ben, yeniden kavuştuğum için her tarafını hoş buluyorum, gezip tozmaya doyamıyorum. Bunları söylemedim, sertçe bir ifade ile tekrarladım:

"Tamamen asılsız! Yalan!"

Bir susma oldu. Galiba Dahiliye Vekâletinden gelen

emirde üzerime pek varılmaması kaydı da olacak ki –o sırada Vekil Şükrü Kaya idi, böyle işgüzarlıklar yapar, yaptırır ve yapmakla da iş gördüğünü sanırdı– sorgu, sual kesildi.

Kaya'yı Mütareke'de Muhacirin Müdürü olarak tanımıştım. Vekillikten düştükten sonra epeyce karşılaştık, birlikte içtik bile. Onları da yazacağım.

"Başka bir şey yoksa gideyim."

"Gidebilirsiniz."

"Sizden bir ricam var, lütfen emir veriniz de Suriye'ye dönüş pasaportumun muamelesini yapıversinler, müşkülat çıkarmasınlar."

Yine bir duraklama. Nihayet müdür muavini bey:

"Peki," dedi, "söyleriz."

Huzur Veren Karar

Ve Halep'e gittim... Ama oradaki evimin işe yarar eşyasını, kitap ve elbiseleri alıp yine dönmek üzere! Vekil veya müdür –kanununa uymayan– bir sual sordu diye küsüp tekrar vatansız kalmayı göze alacak derecede kaçık, zırtapoz değildim, aslında politikacılığa çoktan:

"Ben şahımı bu kadar severim!" demiş, aktif siyasetten on şu kadar yıl önce gurbetteyken palamarları çözmüş, tarafsız sulara açılmıştım. O kararı alalı beri huzura kavuşmuştum. Hatta 27 Mayıs mevkuflar curnatasında –curnata bıldırcın akını demesine gelir– Allaha şükür, beni arayan, soran olmadığı gibi makamat-ı âliye'ye yazılmış naz-ü niyaz namelerim de çıkmadı. Yoktu ki çıksın; bir şeye karışmamış-

tım ki, "Gel buraya!" denilsin. Hele son zamanlarda nam-u nişanımı bile kaybettirmiştim, memleketin ab-u havası bana yetiyordu. Hükümete değil, hürriyete bile ihtiyacım yoktu! Mevcut hürriyetle yetinebiliyordum. Fi tarihinde fazlasını istemiştik de evdeki bulgurdan da olmamış mıydık?

Hürriyete eremedikten başka üç haddini bilmezin başına geçtiği bir komite yüzünden üstelik İmparatorluk elden gitmiş. Anayurdumuz bile sadece İngiliz, Fransız, İtalyan değil, Ermeniler ve Rumlar arasında da taksime uğramıştı; böyle utandırıcı bir akıbet de, yenilen devletlerden hiçbirinin başına gelmemişti.

Her halt ettikçe bunu düzeltecek bir Atatürk çıkmaz. Nerede o bolluk!

Beni –isyancı olmama rağmen– "Kahrolsun", "Yaşasın" avazeli ayaklanmalardan korkutan, bu eski ders olmuştur: "Yaşasın" denilenle dediklerimizin az sonra kahretmeleri ihtimali, Meşrutiyet'in ilanından hürriyet kahramanı sandığımız Enver'e "Yaşasın" dediğimiz kadar, hatta daha fazla, mümkün olandan fazla bizi harp çılgınlıklarıyla yıllarca kahrettiğini nasıl unutabiliriz? Eski Cumhurbaşkanı Bayar'ın, vaktiyle kâtib-i mesullüğünü yaptığı Hürriyet katili komitenin başında bulunan Talat Paşa'nın tabutunu, önüne katarak bunu Hürriyet Abidesine gömdürmesi de fikrimce kendisinin şimdi hürriyetten mahrum kalmasına sebep olmuştur. Bazı hatalı hareketlerin hayatta iken çekilen öyle cezaları vardır ki!

Yürürlükteki geçici kanun "dün"ü ne yerdiriyor, ne övdürüyor. "Dün"e dayanmadıkça "bugün"ü nasıl anlatacağız?

Bereket, kısa ömürlü, maalesef zaruretlerin doğurduğu bir yasaktır o. Uzayamaz. Abdülhamit, tam otuz üç yıl "dün" bahsini kapatmıştı. Sebep? İçinde yaşadığımız günleri anlamamamız için. Nitekim bizler anlamadan büyümüştük. "Hürriyet" lafını ancak on dokuz yaşında ağzıma alabilmiştim. Hoş, sadece ağzımda kalmıştı ya! 31 Mart ayaklanmasına ve örfî idarenin ilanına kadar sekiz ay sürebilen tadı da damağımda kalmamış mıydı?

İlk Matbuat Kanunu'nu hazırlayan, savunan Lütfi Fikri merhumdu; bu, Karakulak Suyu kadar hafif bir kanundu; biz kıyametler koparmış, aleyhinde atıp tutmuştuk; hatla "Milletle aramıza giren karakedi" diye karikatürler bile yapılmıştı. Server İskit'in sonradan yayınladığı "Matbuat Tarihi"ni ibretle okur, arkasından yaptığımız kanunlarla bunu karşılaştırırsanız basın hürriyetinin boyuna bukağılar, köstekler vurulup takıldığını görürsünüz. Cumhuriyet devrinde, hiçbir işte o derece gerilediğimiz olmamıştır; asıl kötüsü şudur: İş başına getirdiği adamlar Atatürk'ü de matbuat hürriyetinin kısılmasına göz yumduracak manevralar çevirmişlerdir. Daha ziyade, kendilerini tenkitlerden korumak maksadıyla.

Zamanla nelere alıştık: Balolara, plajlara, kokteyllere, çırılçıplaklığa, Amerikan cikletine, sandviçle karın doyurmaya, tosta, turiste, nebati yağa, siyasi sahada gizli hücrede oy vermeye, referanduma! Fakat matbuat hürriyetine karşı yeni tabirle bir allerjimiz var, onu sindiremiyoruz. Derhal mide bulantısı ve baş dönmesi yapıyor!

En iyisi, bu bahiste direnmeyelim de, tebdil-i makam edelim.

Memur Kalsaydım Neler Olabilirdim?

Hatıralarımın Mütareke yıllarıyla alakalı kısımlarını *Minelbab İlelmihrab* başlıklı eserimde derlemiştim. Bunlar ilk önce ben sürgündeyken *Akşam* gazetesi tarafından tefrika edilmişti, ama hadiseli şekilde;

Birinci defasında hükümet, kanuna uymayan bir kararla neşrini çarçabuk yasak etmişti. Aradan bir süre geçtikten sonra gazete yeniden tefrikaya başladı. Hiçbir tefrikanın o derece kapışılarak okunduğu zaman olmamıştır; yaşlı matbuat erkânı bilir, gazetenin satış kayıtları da şahidimdir. Yine o matbuat –Başta *Cumhuriyet*– kıyameti kopardı; mesele büyüdü, büyütüldü. Nihayet hatıraların durdurulması için bir kanun hazırlandı.

Şu var ki bu kanun, kanuniyet kesbedinceye[1] kadar *Akşam*, her gün hatırattan beş, altı sayfasını –sütununu değil– silmecesine dolduran tefrikalarla eseri bitirmeye muvaffak oldu. Mütareke bahislerini *Minelbab İlelmihrab*'da okuyabilirsiniz.

Asıl maksadım bu noktayı değil, harp sonu hatıralarım arasında Anadolu sürgününden nasıl döndüğümü anlatan parçaların orada yazılmış olduğunu söyledikten sonra, Sinop ve sair yerlere gönderilmeden önceki bir memuriyetimden bahsetmekti. Epeyce tuhaf ve hele "Babıâli Baskını" ile alakalı olması bakımından okunabilir.

Ben, İstibdat devrinde bir nebze Maliye Nezareti merkez kaleminde kâtiplik etmiştim, hatta iki yüz kuruş maaşa geç-

1 kesbetmek: kazanmak, elde etmek

tikten başka tam Meşrutiyet'in ilanı sırasında "Salise" rütbesi de almıştım. O rütbe teşrifat bakımından askerlikte Binbaşılığa, sarıklıkta "Kibar-ı müderrisîn"e muadildir. Dahası var; Mir-ül-ümera rütbeli çoğu Arap ülkeleriyle çöl havalisinde Mutasarrıf ve Kaymakam vazifelerini gören sivil "İzzetlu Paşa" benim rütbemin ancak bir derece üstündedir; daha doğrusu üstündeydi. Gazeteciliğe, muharrirliğe, politikaya atılmasaydım, belki de –belki değil, hiç şüphesiz– Fransızca bilen maliye memuru akran ve emsalim gibi müfettişlikle Fransa'ya gider, onların çoğundan daha görgülü, cerbezeli olduğumdan derece derece yükselir, ne malum Maliye Vekili bile olurdum!

"M" İle Başlayan Dereceler

Eskiden memurlar şu derecelerden geçerlerdi: Önce "mübeyyiz" yani bir yazı müsveddesini temize çeken, arkadan "müsevvid" yani müsveddeyi yazan, "mümeyyiz" o müsveddeyi tashih eden, "müdür" tashihli müsveddeyi tasvip eden. Mümeyyiz yükselir, müfettiş, müsteşar, mütekait olurdu. Dikkat ediniz bu dereceler hep "m" harfiyle başlardı!

Maliye Nâzırı yahut Vekili Refik Halid?

Tuhaf şey doğrusu... Ama Maliye'den dostum merhum Hakkı Behiç –Bilecik sürgünlüğümde de mutasarrıfımızdı– Millî Hükümetin ilk Maliye Vekili olmamış mıydı? Anadolu hareketine vaktinde katılmak şartıyla, beni ona tercih etmeleri de mümkündü. Hem katılırdım da... Zira memur olduğumda İttihatçılarla iyi geçinirdim; "Kirpi" imzalı yazılar yazamazdım; memur ruhu içime işler, ay başında avu-

ca giren maaştan mahrumluk korkusu, bu maliyeciyi "Evet efendim, münasiptir efendim, pek güzel efendim"ci yapardı.

Olmadı, işte!... Ama yine de memur oldum: Mek miktar:

Şehremini Cemil Topuzlu, beni, makama gelir gelmez Beyoğlu Belediyesi Başkâtibi yapıverdi; pek genç yaşımda. *Kirpinin Dedikleri* kitabımın birinci baskısı yeni çıkmıştı. Peki, Belediye Şubesi Müdürü kimdi? En küçük yaşımdan beri akrabamızca tanıştığımız, büyük kardeşimin dostu Ahmet İhsan. Hangi Ahmet İhsan? diye sorabilirsiniz... Soyadı kanunundan sonra kendi aile ismini kullanan Tokgöz, *Servet-i Fünun* sahibi ve benim ilk gazetecilik hocam olan, Edebiyat-ı Cedide ile Fecr-i Âti'ye, tarihe mal edilmiş mecmuasında yer verip birer edebi topluluk şekline girmelerini sağlayan zat.

O zatı her sürgünlüklerimin dönüşlerinde kimseden görmediğim bir sevinç ve alakayla beni bekler bulmuştum. Birincisinde –ilk Dünya Harbinin son aylarıydı– artık çıkmamaya başlamış olan mecmuasının yazı odasında tanıdığı iki edebî ekol muharrirlerinin arasında yer almış fotoğrafımı işaretle sızlanmıştı:

"Artık bu resim aramızda ne arıyor?" diyenler oldu, hem de eski arkadaşlarından... Aldırmadım, işte hâlâ yerinde" demişti.

İkincisinden dönüşümde, mecmua pek sönük halde çıkmaktaydı. Edebiyat tarihinde yer almış "Servet-i Fünun" ismi de Öz Türkçecilik zoruyla Osmanlıca'dan din değiştirmiş,

şeref-i Türkiyetle müşerref olarak "Uyanış" adını takınmıştı! Her deneme namına ne acayiplikler yapmıştık... *Vakit* gazetesinin, neydi o "Acun" mu? "Macun" mu, öyle bir şey oluşu gibi![1] Parmağıyla gösterdi:

Resmim duvardaki yerinde...

"Yine kaldırmadım," dedi, "hem bu sefer köpürüp kaba saba söylendikleri halde!"

Ahmet İhsan, sahibi gibi amansız bir derde tutulup son nefeslerini yaşayan, sönük, fakat mazisi şanlı mecmuasında kaleminden çıkmış son yazılarından birçoğunda, Tan'daki fıkralarımı övüyor, eski öğrencisini hep "Sevgili Refik Halid" diye anıyor, daima "samimi" yazılar yazdığımı ileriye sürüyordu! Öyle olmakla beraber mebusluğunda matbuat hürriyetine ateş püskürenlerin başındaydı, söylemediğini bırakmamıştı.

Başkâtipliğim

Ahmet İhsan, tayinim sırasında İsviçre'deydi, başmühendis ona vekillik ediyordu. Kalem odasına girdim ki dehşet! Buradan daha kötü bir resmî daire odası görmemiştim, ne Maliye'de ne de iş icabı uğradığım başka yerlerde... Düşünmeli, orası Beyoğlu Şubesiydi, zamanına göre temiz bir yapı içinde ve şehrin yine zamanına göre en bakımlı, Batı suratlı bir semtinde. Ayrıca yedi düvel tebasının uğrağıydı da...

Kâtipler kahvelerini hopurdatmakta, sigaralarını fosurdatmakta, bakkal kâğıtları içinde öteberi atıştırmakta

1 Kurun

serbest. Mevsim kış, camlar kapalı, duman, koku, is, toz, ıslak elbise buğusu, hepsi var, hepsi tamam. Muhacir Koğuşu (sonradan öğrendik, o zaman bilemezdik) bir mülteci, tehcir barakası veya Nazi Kampı!

Yaşıyorsa Allah selamet versin, öldüyse rahmet eylesin, usulen ve haklı olarak benim yerime geçmesi lazım gelen emektar kâtip bir Mehmet Bey var; beledî[1] bilgi, resmî kitabet, nüfuz hep onda. Adamcağız başefendiliğe (başkâtiplerin unvanı memurlar ve iş takibine gelenler arasında budur) bir Fecr-i Âtici züppenin türemesinden üzüntülü.

İkisi müstesna, kâtipler İttihatçı. Beni hem küçük görüyorlar, hem de tabiatıyla fırkalarının düşmanı sayıyorlar; adeta greve hazır vaziyetteler. Durum –kalem odası kadar– kötü; hava –yine kalem odasınınki kadar– bozuk. Nuh Nebî zamanından kalma, ortaya yerleştirilmiş, başına geçip oturmaktan hem iğrenilecek, hem utanılacak masa önünde iğreti bir haldeyim.

Bunlar yetmiyormuş gibi, bir akşamüstü kalem dağıldıktan sonra başmühendisin odasından döndüğümde, o masanın üzerinde kargacık burgacık bir yazı, bir tehdit varakası buldum. "Çekil git, seni barındırmayız" manasına gelen şeyler...

Ertesi sabah, heyet tamam olunca kısacık bir nutuk verdim; "Kirpi" imzalı yazılarıma karşı İttihatçı fedailerden gelen mavzer kurşunu resimli tehdit mektuplarına bile, –hem de üç gazeteci arkadaşımın birer kurşunla şehit düşmelerine rağmen– aldırmadığımı, inatçı, pervasız bir adam

1 beledi: kentle ilgili

olduğumu, bu çocukça hareketler devam ederse kendilerinin zarar göreceğini, Beyoğlu gibi herkesin göz diktiği bir yerden uzak ve ücra semtlere gönderilme ihtimalini hesaba katmalarını söyledim.

Tıss!

Bu fasıl kapandı. Müdürümüz Ahmet İhsan Avrupa'dan dönünce kalem odasını, binanın Tünel meydanına bakan, asma merdivenin sağ tarafındaki müdür odasına karşı vaktiyle Şehremini Rıdvan Paşa'nın oturduğu güzel bir odaya naklettirdim, buraya medenî bir şekil verdim. Sonra Başkâtip masasını yandaki küçük, daha temiz bir odaya taşıtarak kalem havasından kurtuldum.

Kurtuldum, ama Balkan Harbi içindeyiz. Günün birinde Babıâli Baskını oldu: İttihatçılar tekrar hükümeti ele geçirdi. Ertesi günü elimi kolumu sallayarak yine daireye gidebilir miyim? Gitmek şöyle dursun ortalıkta görünebilir miyim? Söverler, döverler, vururlar bile!

Saklanmak ve belki de saklandığım yerden yolunu bulup Avrupa'ya kapağı atmak lazım. Ne yapacağım? Kime başvurayım?

Babıâli Vakası ve İki Fransız

O devirde ecnebi tebası –kapitülasyonlar henüz yürürlükte olduğundan– kolay kolay sıkıştırılamazdı. Benim de Beyoğlu gece âlemlerinden tanıdığım, Yakup Kadri'nin ve öbür arkadaşların da tanıdığı sakallı bir Fransız vardı ki, aynı zamanda Hariciye Nezaretinde ve bilmediğimiz bir işte

kullanılırdı. Çok esef ederim ki, adını –iyiliğini görmeme rağmen– bugün yani vakadan elli iki yıl sonra, dilimin ucuna gelmekle beraber, şimdi bulamadım. Bulursam yahut bildiğini sandığım Yakup Kadri'yi şayet görürsem sorarım. Hoş, onu da Ankara'ya gideli ve hele Halk Partisi'nden çekileli gördüğüm yok a!

Aylak aylak Tokatlıyan Oteli'nin arka ve izbe bir sokağında yürüyüp giderken karşıma çıkıvermesin mi? Hızır gibi imdadıma yetişti. Fransızdı, İttihat çetesinin amansız, zalim olduğunu biliyor, hürriyete tapıyor, zor durumda kalan politikacıları kayırmaya can atıyordu; o terbiye, o görenek ve gelenekle, o kültürle yetişmişti. Meğerse –hiç belli etmemekle beraber– şövalöresk ruhluymuş da...

"Gel," dedi "seni evime götüreyim. Vaziyet anlaşılıncaya kadar orada saklan."

Bir şey daha düşündü:

"Benimki bekâr evi. Yemeklerimi dışarıda yerim. Aç kalman da doğru değil. Auzière'le hemen konuşurum; sana garsonuyla yemek yollar."

Auzière de kim? diyeceksiniz!

Ah, bu adamı keşke tanısaydınız... Tanımaya, tanışmaya değerdi. Beyoğlu Balıkpazarı yanında, galiba Tiyatro Sokağı'nda lokanta işleten bir Fransızdı: Lokantasına merdivenle çıkılırdı. Birinci salonda, daha doğrusu koğuşta tabldot beş kuruşa yemek yenirdi, adi tahta masalarda... İkinci koğuş Lüks Mevki idi, masalar yıkansa da şarap lekeleri çıkmayan örtülerle bezenmişti; sanırım bir kap yemek de ilavesi vardı; On kuruş. O kadar mı? Hayır. Yanda üç küçük odası lüks sınıftı: Bunlara; kapısı kapanarak oturulacağın-

dan daha ziyade yanına kadın veya kadınlar alınarak gidilirdi. Garson müşteriden izin çıkmadan içeriye giremediği gibi, polis de hiç uğramazdı!

Büyük Atatürk de...

Bizim arkadaşlar –aralarında rahmetli dostum Abdülhak Şinasi de vardı ve bu yeri bize kendisi öğretmişti– kesemizin o günkü vaziyetine göre birinci veya ikinci koğuşlarda karnımızı doyururduk. Ben lüks odalara da dadanmıştım. Fransızca romanlarda Paris'in birtakım meşhur lokantalarında "cabinet particulier" sahnelerini can atarak okumaz mıydım ya! İmrenir, öğrenirdim bunları. Gerçeği neden saklayayım; o hengâmede züppeliğe kaçan tarafım ve hallerim az değildi. İşimde ağırbaşlı, eğlencemde taşkın ve usanmazdım: Eh, harçlığım da yok sayılmazdı. Katina ve Sofiya bu devrin tanışlarıydı.

Bir İstitrad:

Aziz dostum merhum Ruşen Eşref'in vefatından kısa bir müddet önce bana anlattığına göre –ki muhakkak doğrudur– Büyük Atatürk de yukarıda isimleri geçen kızları "Skating Palace"ta[1] ayaklarında patenlerle, asfalt üstünde kayarlarken seyreder, hoşlanır ve benimle ahbaplıklarını gözden kaçırmaz "Yaman çocuk!" dermiş: Yani İttihatçı hamhalatlar gibi kızmaz, hele çeteci kafasıyla kafamın kurşun isabet ettirilecek noktasını tabiidir ki, yemlemezmiş. Keşke kendisiyle o yaşla tanışmak mümkün olsaydı! Birkaç defa bu bahis,

1 Skating Palace: Beyoğlu'nda Emek Sineması'nın bulunduğu yer

gençlik hatıraları anılırken aralarında konuşulmuş ve gülüşülmüş. Ruşen Eşref ilave etmişti:

"O çağda ben edebiyat meraklısı, henüz sivrilmemiş, yarı çocuk bir yaştaydım. Sizlere Beyoğlu'nda gezerken rastlar, edebiyatta isim yapmış simalar olarak imrenerek bakardım. Ne hoş vakit geçirirdiniz!"

"Diyorlar ki" muharriri 1892 doğumlu, ben 1888'li olduğuma göre, aramızda dört yıl fark vardır. Demek ki, o tarihte ben 24 yaşındaymışım, o 20 yaşındaymış. Ne kadar kolay sivrilmiş ve heva-ü hevese ne de çabuk kapılmışım!

* * *

Sadedi bulalım:

Fransızın evine kapanmadan önce yolumuzun üstündeki Auzière Lokantası'na uğradık. Patron beni iyi tanırdı, dostumun yemek gönderme teklifini canı gönülden kabul etti, gizlendiğim müddet içinde adamıyla da üç öğün yolladı. Güzel tarafı şu ki; vakadan sonra Hükümet "Devr-i sabık yaratmamak ve kimseye ilişmemek" kararı aldığı için, tekrar meydana çıkıp da borcumu ödemek istediğim zaman Baba Auzière:

"Olmaz," dedi, "hürriyetini kaybetmiş bir politikacıya biz yardımla mükellefiz. Şimdi otur şuraya, yemeğini ye ve onun hesabını ver, güle güle git! Bir şişe şarap da benden... Hürriyetin şerefine!"

Bildiğiniz gibi piyasada şimdi Auzière markalı bir hardal ticarethanesi var; hele "diplomat" isimli Créme de Moutarde'ı adeta Dijon Fransız hardalları ayarında. Acaba bu Auzière, bizim Baba Auzière'in akrabası mı? Soramadım.

Evet, yeni hükümetin kararı üzerine saklandığım evden çıktım. Belediyedeki işimin başına da geldim. Zaten kâtipler arasında iki dost da kazanmıştım. Öbürleri de çoktan düşmanca vaziyetlerini bırakmışlardı; güzel güzel geçinip gidiyorduk.

Derken Mahmut Şevket Paşa'yı vurdular; bir kıyamettir koptu. Azıcık da bundan bahsedelim; hayatımın bir dönüm noktasıyla alakalıdır.

Hadiseden haftalarca önceydi; kalemdeki beni seven yani bir bakıma İttihatçı olmayan kâtiplerden biri, telaşla şimdi duyduğu bir haberi kulağıma fısıldadı: Babıâli'yi basmışlar, Hükümeti düşürmüşler ve iktidarı ele geçirmişler. Ne zaman? Az evvel, demin!

Haberin aslı çıkmadı. Çıkmadı, ama kuşkulandım ve o akşam Beyoğlu Caddesinde karşılaştığım Damat Salih Paşa'ya işi anlattım. Gülümsedi ve dedi ki:

"Müsterih olunuz, Refik Halid Beyefendi... Hükümet bu gibi teşebbüslere karşı tedbirlidir. Hadlerine mi düşmüş? Öyle bir şeye kalkışırlarsa görürler günlerini!"

Pek yakışıklı, erkek güzeli, zarif, dinç, henüz genç ve hoşsohbet bir zat olan Damat –Sadrazam Tunuslu Hayreddin Paşa'nın oğluydu– bilindiği gibi Harp Divanı tarafından idama mahkûm edilerek gerçek katiller arasına katılmış, Bayezıt meydanında asılmıştı. Asılmasında ısrar edenlerden birinin Cemal Paşa ve Padişahtan iradeyi zorla ve "Seni taht-tan indiririz" tehdidiyle alanın da Enver olduğu –rivayet değil– hatırat kitaplarına geçmiş bir vakıadır.

Zavallı Damat gün ağarırken sehpaya çıkarıldığı dakika-

da idam merasimiyle vazifeli birine, belki de celladına: "Rica ederim, demiş, şu pantolonumun paçasını düzeltiveriniz, çarpık duruyor" öbürü de ricayı yerine getirmiş. Biz bunu Sinop'tayken gazetelerde okumuştuk. Facianın bir perdesini de zaten Sinop'ta seyretmiştik.

Sürgünleri önce İdadi Mektebi binasına yerleştirmişlerdi. Bizim koğuşta ve yere serilmiş şiltelerimiz üzerinde birbirlerimizle sohbet ederken, içeriye muhafazamıza memur sivil memur, etekleri sevincinden zil çalarak, yüzünde iyi haber getirenlerin coşkun neşesi, içeriye girdi. Elinde, ufacık bir kâğıt parçası, Af haberi mi getirdi, nedir?

"Dinleyin," dedi, "şimdi gelen ajansı okuyacağım."

Dikkat kesildik. Dikkat kesilenlerin arasında Damat Salih Paşa'nın iki kardeşi, Hayreddin ve Mehmet beyler de var. Bunların birincisi İttihatçı namzedini bir rey farkla yenip İstanbul mebusu seçilen zattı, *Şehrah* gazetesinin başmuharririydi; ikincisi o gazetenin sahibi. Sivil memurun müjdeler gibi verdiği haber neydi, biliyor musunuz? Salih Paşa'nın, asıl suikastçı katillerle beraber asıldığı. Kardeşlere kardeşlerinin ölüm haberi böylece Rumeli'nden getirtilmiş, Türkçe bilmez, ne milletten oldukları meçhul askerlerin ablukası altında bulunan zindan şekline sokulmuş mektep binasında böylece bildirdi, zalimcesine!

Bir Padişahın Uğursuz Gözleri ve Ayakları

Bu bahsi kapatmadan önce şunları da söyleyeyim; Salih Paşa'yı, zevcesi Sultanın Nişantaşı'ndaki sarayında tevkif

ettiler, kendi arabasına bindirerek bir memur yanında mahut ve menfur Bekirağa Bölüğü'ne götürülürken o zamanki adıyla Beyoğlu Cadde-i Kebirinden geçiyordu; arabacısına "Şu sağdaki yokuşa sap!" emrini verse ve Fransa sefarethanesinin beş, on adım ötesindeki –vaktiyle daima açık duran– kapısından içeri girseydi, darağacına yollanmaktan kurtulurdu.

Neden?

Zira babası, Osmanlı Devletinin Sadrazamlığında bulunmakla beraber Tunuslu idi; Abdülhamit onu "Bir de bizim rical ile temas ve ülfeti bulunmayan bir adam belki memleketi daha iyi idare eder" diye getirtmişti; yüzünü bile görmemişti. Hatta –galiba babam anlatmıştı– çağırdıktan sonra henüz yoldayken Padişah "ya gözleri mavi ise ne yaparım?" vehmiyle epeyce heyecanlı günler geçirmişti. Mavi gözlerden, nazar değmesi ihtimaliyle pek korkardı. Mavi gözlü Veliaht Şehzade Reşat Efendi bayramlarda tebrike gelip de huzura çıktığı için, gider gitmez sarayda kurbanlar kesilir, tütsüler yakılır, tespihler çekilip dualar okunurdu. Hünkâr, mavi gözlü veliahtın uğursuzluğuna hükmetmişti. Bir defasında ona atlarını gösterirken içlerinden birini Reşat Efendi pek beğenmiş, nazarı değen cins kısrak da birkaç saat sonra çatlayıp ölmüştü. Abdülhamit o hususta, yani veliahtın şeameti[1] bahsinde sonradan haklı çıkmamış mıydı? Rumeli'ye sefer etmiş, Balkan Harbi'nde bu ülkeler elden gitmişti; yine ziyaret ettiği Bursa bile Mütareke sırası Yunan işgaline uğramıştı. Ya payitaht ne olmuştu? Yıllarca düşman askerinin ayakları altında ezilmişti. Nihayet hüküm sürdüğü

1 şeamet: uğursuzluk

Devlet de Sevr Muahedesiyle ortadan kalkmış, ilk kuruluşu gibi hemen hemen bir aşiretlik yerden ibaret kalmıştı. Daha ne olabilirdi?

* * *

Belki de sadrazamları Sait Halim ile Talat'a ve Başkumandan Vekili Enver'le Suriye Naib-i Devleti Cemal Paşa'ya, nazarı değdiği için dördü de yâd ellerde yabancı kurşunlarıyla vakitsiz ecel serabına nûş etmişlerdi. Peki, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa merhumla öbür Başkumandan Vekili rahmetli Nâzım Paşa yine o Padişah zamanında pis politikacıların namert suikastlerine uğrayıp heder olmamışlar mıydı?

Ölüm tarihleri şunlardır; Nâzım Paşa 23.1.1913, Mahmut Şevket Paşa 11.6.1913, Talat 15.3.1921 Sait Halim 6.11.1921, Cemal Paşa 22.7.1922, Enver Paşa bir çarpışmada 1922'de öldü, Ağustos ayında.

Sultan Reşat'ın tahta çıkışında, 31 Mart Hadisesi dolayısıyla şehir, belli başlı meydanlarına kurulan sehpalarla donanmamış mıydı?

İstanbul halkı 33 sene fasıladan sonra darağacını ilk defa o gün görmüştü ve o günden sonra da ara vermeksizin seyrine gına getirmişti. Abdülhamit'e hak vermek için daha ne istersiniz?

Yine bu bedbaht Padişahın şehzadeliği zamanından beri hava alması için gitmesine tek izin verilen yer ve mekân neresiydi? Balmumcu Çiftliği ve köşkü değil mi? Orası da hatta vefatından elli üç yıl sonra bir mahbese çevrilmedi mi? Acayip tesadüf!

Galiba asıl ikâmetgâhı olan Dolmabahçe civarındaki Veliahtlık ve Şehzadelik Sarayından denize ve ufuklara bakarken gözü, canım Marmara suları üzerinde belirmiş duran Yassıada'ya da değmişti ki, bir ara İstanbul köpeklerinin sürülüp ölüme terk edildikleri o ıssız kara parçası da, bir gün geldi politikacılara idamdan müebbete kadar en ağır cezalar veren olağanüstü bir mahkeme karargâhı ve bir tevkifhane şekline sokularak tarihte unutulmaz ve gelecekte daima yorumlanıp üzerinde durulacak siyasi bir mahiyet almıştı...

Veliler ve Adliler

Evet, talihsiz bir padişahtı, biçare Reşat Efendi. Halbuki hiç de fena bir adam sayılmazdı; ne emredilse onu yapardı, ne tarafa çekseler oraya giden, yani Padişah olamayacak yaratılışta, deryadil[1] bir zattı. Yakasını komiteye kaptırmış, ne maddeten, ne manen çekilecek mecalde değildi. Ne yapılabilirdi?

Bu yaratılışta olanlar bir taraftan şiirler düzerler, bir taraftan "Evrad-ı şerif" okurlar. Veli ve Derviş görünürler, ama hırsı câh[2] uğuruna cinayet işlemekten, işlenmesine rıza göstermekten geri kalmazlar.

II. Bayezit de şiir yazardı, hem de iyisini yazardı; o da gevşek mizaçlıydı, dervişti, işi arttırmış, üstelik tarihe "Veli" lakabıyla geçmişti; hem de kardeşi Cem'i, bunun oğlu Oğuz'u ve harpte yararlılıklarıyla meşhur Gedik Ahmet Paşa'yı vesaireyi öldürttüğü halde.

1 deryadil: gönlü zengin
2 hırsı câh: mevki hırsı

Hoş, hanedan içinde en çok sayıda yani bir gece içinde 19 kardeş katili III. Mehmet'e kıyasla gerçekten "Veli" sayılabilirdi. Acayibi bu Padişah da güya şairdi, hem de mahlas olarak "Adli"yi seçmişti, ama 19 kardeşe ilaveten büyük oğlu Mahmut'u da boğdurmuştu.

Ne "Veli"ler, ne "Adli"ler doğrusu!

Tıpkı bir zamanlar Mısır'da hüküm süren Lajidler (en sonuncusu Kleopatra aşiftesidir) tahta "Ptoleme" ismiyle geçerdi; birbirlerinden ayırmak için birer unvan alırlardı: Mesela İkinci Ptolem'in unvanı "Filadelf" yani "Kardeşlerinin Muhibbi"ydi; zira iki biraderini katletmişti. Dördüncü Ptolem "Babasının Muhibbi" (Filpator) idi, zira babasını zehirlemişti. Sözün kısası elkap ve unvanları ters tarafından alırlardı. Bizim "Veli"ler, "Adli"ler gibi!

Rıza Tevfik bir hicviyesinde der ki:

Zâhirperest olma! Yakın gör yakın.
Yezid'in kurnazı Ali görünür
Aman! Çarpılırsın, kendini sakın,
Uğursuz münafık veli görünür!

Hey Rıza! Bu nasıl hikmettir, bilmem,
Ukala geçinir bir sürü sersem.
Böyle hengâmede –ben zannedersem–
Akıllı olanlar deli görünür!

I. Bayezit'i oğlu Yavuz zehirletip öldürdü derler; tahtından indirip sürgüne yolladıktan sonra... "Veli" baba'nın hakkından "Deli" oğlu gelmişti!

III. Mehmet için de o zamanın tarihçileri "halim, selim, kerim, edip" sıfatlarını takmışlardı. Sultan Reşat'ı da zamanımızın İttihatçı münevverleri böyle sözlerle anlatmadılar mı? Hatta dün bir takvim arkasında ondan bahsedilirken hemen hemen ve aynı kelimeler kullanılıyordu "melekhaslet"...

Şarklı ruhu budur, işte: alil[1] adamın tarifi babında, melek-haslet tabirini yakıştırmak! Padişahtır diye "çiriş" çanağındakini "elmasiye"ye diye mi tavsif[2] lazım?

Felaketli Akıbetin Sebebi

Gerçekleri perdelemede gerçekten üstad adamlarız, bizler!

Okuyucularım arasında bu görüşüme kızanlar vardır, muhakkak. Bana değil, tarihe kızsınlar ve tarihe geçmiş insanların hüviyetini kelime makyajlarıyla olduğundan çok başka gösterenlere! Tarih güzellik enstitüsüne sokulamaz ve estetik ameliyatıyla güzelleştirilemez.

Bütün saltanat devri, sürekli harpler, menfur suikastler İstanbul'da bile emsali az, sönmek bilmez yangınlar ve hepsine taş çıkaran Makedonyalı çetecilerle geçen bir padişah! Bunlara bakarak insanın şöyle diyeceği geliyor:

"Belki de İttihat ve Terakki, bu şansı bozuk padişahı tutmasaydı bildiğimiz felaketi akıbete uğramazdı!"

Ama diyeceksiniz ki, İstanbul'un yarısını silip süpüren yangınları da o çeteciler yapmadı ya? Bence onlar yaptı. Zira

1 alil: illetli, hasta
2 tavsif: niteleme, vasıflandırma

Fransa'dan altın para; milyonlarca istikrazda[1] bulundukları halde şehrimizde modern bir itfaiye teşkilatı kurmamak, hatta mevcut itfaiyenin patlak hortumlarını yenilememek, nazırlara otomobil alacaklarına itfaiyeye arazöz sağlamamak yüzünden değil midir ki, bu yangınlarla başa çıkılamadı?

Cumhuriyet devrinin bir valisi tarafından başarılan işi tam manasıyla astığı astık, kestiği kestik bir hükümet yapamaz mıydı? Abdülhamit de yapmamıştı. Sadece Çiftlikatı Hümayun'un[2] bir yıllık geliri, bu padişaha, payitahtını yangınlardan kurtaracak kudrette bir itfaiye teşkilatı kurdurmaya yeterdi. Hicaz hattını halkın parasıyla çöllere kadar götürmeyi bildi de, yine halktan alacağı parayla halkın malını korumaya yanaşmadı... Ama hiç değilse, bu şehire hâlâ faydalandığımız bir su getirdi. Ötekiler o kadarcığını bile yapmadılar. Almanya'nın emrine daima boyun eğip çöllerden tutunuz da Karpatlar'a kadar su gibi kan akıttılar.

Zaten İttihat ve Terakki idaresi kısaca şudur: Milletin kanını akıtma ve kanını kurutma.

Bu hakikati o devrin nân-u nimetiyle yetişip ehli olmadıkları halde kondukları mevkilerden yahut izansızlıklarından dolayı biteviye propagandasını yapanların eksilmesi, gitgide tükenmesi dolayısıyla, artık gizlemek, kötüyü iyi göstermek imkânları azalmaktadır. Hele yeni nesiller gerçekten ve can-ü yürekten sadece Kemalist olacakları için Mustafa Kemal'i en lüzumlu zamanında öldürmeye kalkışan o tayfayı tarihin hükmü hilafına safsatalara kapılıp vatanperver,

1 istikraz: borçlanma
2 çiftlikatı hümayun: hünkâr çiftlikleri

kahraman ve hüsnüniyet erbabı diye kabule katiyen yanaşmayacaklardır.

Hüsnüniyet dedikleri mefhum, bunca hata, cinayet ve hezimetlerle kıtallerden ve hele kimseyi dinlemeyip koca vatanı bir değirmi toprak boyuna getirip defolup gittikten sonra, artık müdafaalarında kullanılacak tabiyelerden değildir. Yeni nesillere yutturulamaz.

Kemalizm'in bir büyük faydası da kafamızdan İttihatçılığı kazımasıdır. Kafaları kazılamayanlar ise ya öldürülerek, ya asılarak yahut tabii ömürlerini bitirerek yahut da bitirmeye yaklaşmış olarak hayat sahasından çekilmişlerdir.

Yukarıda "Salih Paşa, Fransa sefarethanesine kapağı atsaydı canını kurtarırdı" demiştim. Zira bu devlet o sırada Tunus'un ve aslen Tunuslu olanların hâmisiydi; şu var ki Paşayı muhakemesi esnasında, teşebbüslerine rağmen İstanbul muhafızı Cemal Bey'in elinden kurtaramamıştı, Sinop'a sürülen iki kardeşi için dayattı, bunları oradan getirtti ve kıllarına halel gelmeden Tunus'a yolcu etti.

Bizler kaldık, tabii; hem de dört buçuk sene.

Şu da var: Beni de kurtarmak isteyen biri çıkmıştı. Şehzade Abdülmecit Efendi. Fakat teşebbüs yine terfi eden Cemal Paşa'nın inadı yüzünden neticesiz kalmıştı; vesikalarıyla anlatacağım. Bu, sehpasız, ölümsüz, sonu hayırlı bir hikâye olduğundan içiniz kararmadan rahatça dinleyebilirsiniz.

Bir Şehzade Beni Kurtarmak İstedi, Aksi Oldu

Abdülhak Şinasi –ki sonradan "Hisar" soyadını almış ve kültürlü yazılarıyla edebiyatımızda yüksek mevkiye ulaşmıştır– çok eski arkadaşımdır. Galatasaray Lisesinde (Mektebi Sultani - Lycée Impérial Ottoman) ileri sınıflarda bulunduğu halde izin alarak küçüklerin teneffüs bahçelerine gelir, benimle dolaşır, benimle konuşmaktan hoşlanırdı. Dostluğumuz ta Sinop'a yollanışıma kadar devam etti; hatta sürgünlüğümde kuvvetini daha da arttırdı: Oraya daima mektup ve Fransızca gazete gönderir, dönüşümün imkânlarını arardı.

Günün birinde şöyle bir yazısını aldım:

"Geçenlerde Şehzade Abdülmecit Efendi'yi ziyarete gitmiştim; senden bahis açıldı, başına gelenden çok üzüldüğünü söyledikten sonra 'Bana münasip şekilde bir mektup göndersin, dönüşü için tavassutumu[1] istesin, kurtarmaya çalışayım' dedi. Hemen öyle bir mektup yaz, yolla, götürüp takdim edeyim."

Yazdım. Şehzade de Sadaret mevkiinde bulunan Sait Halim Paşa'ya aşağıdaki nameyi göndermiş. Bu "name"nin aslı elimdedir: Kabartma altın yaldızla, üzerinde bir taç ve divanî hatla isim basılmış bir kâğıt. İşlek bir kâtip yazısı... Zarfında kırmızı balmumu üstünde zatî mührü var. Okuyalım:

1 tavassut: aracılık

"Fehametlu Devletlu Paşa Hazretleri,

Sinop'ta bazı menfiler[1] *meyanında bulunan Refik Halid Bey cidden asrın yetiştirdiği nevadir-i zekâ ve irfandan olup mazhar-ı afv olması için leffen takdim eylediğim mektubu ile vesatet-i recay-ı âcizaneme müracaat eylemiş ve mektubu mealinden de malum-u âlileri buyurulacağı veçhile, kendisi esasen fırak-ı siyasiye değil edebiyat mensubîninden bulunduğu gibi mugayır-ı kanun bir hal ve harekette bulunmayacağını dahi temin etmekte bulunmasına nazaran, bu gibiler hakkında fezail ve necabet-i âliye-i fahimaneleri iktizasından bulunan merhamet ve şefkat-i sadaretpenahîlerinin biderig ve irzani ile bila mucib oralarda mahvına sebebiyet verilmemesi ricasını teyid-i meveddet ve muhabbete vesile ittihaz eyledim efendim. 25 Teşrinievvel 329"*

Peki bu mektup ve zarf elime nasıl geçti?

Yıllar sonra, Suriye dönüşü *Akşam*'da fıkra ve makale muharrirliği ederken dostum merhum gazeteci Mustafa Ragıp Esatlı, bir gün onları bana getirdi, verdi. Nereden bulduğunu sordum, "Cemal Paşa evrakı arasında" dedi, ötesini sormadım, o da fazla izahata lüzum görmedi.

Şehzadenin arabuluculuğu neden neticesiz kalmıştı?

Bu mesele de bir gün aydınlandı. Sinop sürgünleri arasına bir nebze karışıp sonradan affa uğrayarak Cemal Paşa'nın izniyle bir Avrupa seyahati yapan ve Tramvay Şirketindeki vazifesine dönen pek eski dostum Sabih Şevket, sebebini bir mektupla bildirmişti. Cemal Bey (daha o zaman İstanbul muhafızı ve albaydı): "Refik Halid *Fausse Mano-*

1 menfi: muhalif

euvre (yanlış manevra) yaptı," demiş, "doğrudan doğruya bana başvuracağına o adamlardan medet ummuş!" O adamlar dediği Hanedan azası! Asıl büyük, müthiş 'hatalı manevralar' yapanın da Suriye'deki siyaseti, Kanal Seferi'ne rıza göstermesi, hele Cihan Harbi'ne haberi olmadan girilmesi vesaire gibi sayısız foss hareketleriyle kendisi olduğunu nihayet anlamıştı ya!.. Benimki ne canıma mal oldu, ne malıma; Anadolu'yu tanıttı. Onunkiler hem memleketi, hem kendisini felakete sürükledi. Hem o askerdi, ben biçare bir sivil... Hatalı manevra yapmam mazur görülebilirdi.

İşin acayibi şudur ki, dört yıl sonra beni Bilecik'ten on gün izinle İstanbul'a getirten, Ziya Gökalp'in himayesiyle geri çevrilmekten kurtulunca evine çağıracak ve Bahriye Nezaretinden erzak verdirecek olan da yine bu Cemal Paşa'dır. Paşa o sırada Brest-Litovsk'a giden Sadrazam'a, Dahiliye Nezareti'nde vekâlet etmekteydi. Talat'ın on günden önce dönemeyeceğini hesaplayarak bu izni verebilmişti; kalmama adeta memnun olmuştu (Tafsilat *Minelbab İlelmihrab*'da yazılıdır).

Sürgün mü, Mütebaid mi?

Başından beri Sinop'a gönderilenlerden bahsederken hep "sürgün" kelimesini kullandığıma bakmayınız. Bizim resmen adımız, sıfat ve unvanımız "mütebaid" idi; hükümet hep bu tabiri kullanır, "mütebaidin arasında bulunan bilmem kimin ilk vasıtayla tahtelhıfız izamı"[1] gibi tezkereler yazar ve yine o tabirle aflar, nakiller yapardı.

1 izam: gönderme, yollama

Hangi kâtip bu sözü bulmuştu? Bilemeyiz. "Mütebaidin" Osmanlıcada "Uzaklaşıcı, uzaklaşan" manasına gelir ama o fiil kendi isteğiyle irade ve ihtiyarı ile işlenmek şartıyla... Başkasının zoruyla değil. Sanki bizleri hükümet göndermiş, keyfimize gittiği yahut işimize geldiği için kalmışız, kötü bir vapura dolmuşuz, ayrıca dilimizden anlamaz Makedonyalı askerleri kaptan köşküne dizmişiz, mavzerlerini bize çevirmelerini sıkı sıkı tenbih etmişiz ve aramıza birkaç yankesici, sefil ve serseri ahbaplar kalmışız, cumhur cemaat o şekilde yaz tatiline çıkmışız!

Hay kerata kâtip hay!

İstanbul'a ilk vasıtasıyla tahtelhıfz izamı istenen mütebaid'in başına neler gelirdi? Şimdi de bunu hikâye edeceğim, tüyler ürpertici hikâyelerdendir.

İşkence Yuvası, Bir "Gizli Zindan"

Hükümet merkezinde "Bekirağa Bölüğü"nden başka bir de o devrin bir tane de gizli, ismi yok, fakat cismi mevcut bir zindan, daha doğrusu bir işkencehane –"İşkence Yurdu" diyemeyiz ya!– vardı ki, kedi kabahatini örtercesine saklı tutulmuş, gazetelerde ve kitaplarda bunun bahsi geçmemiştir; sır halinde kalmıştır.

Nerede, hangi semtte idi o yer? Zamanın İstanbul Muhafızlığı lokaline yakın bulunması için Cağaloğlu civarında seçilmiş, sokak içinde ve evler arasında ahşap bir binaydı. Sadece on saat süren kısa bir misafirliğim dolayısıyla ben de orasını görmüştüm. Birinci Dünya Harbi'nin son senesinde!

Ama gizli zindanın asıl civcivli devri daha öncelerine rastlar, muhalefetin kökünden kazınması zamanına, yani Mahmut Şevket Paşa vakasını takip eden yıllara...

İşkenceye uğramışların veya seyircisi olmuşların bizzat bana anlattıklarına göre gizli zindandaki işkence usulleri Bekirağa Bölüğü'nde yapılanlara bazen benzemezdi; benzemeyenler –tırnakları mengeneyle sökmek gibi– iz bırakmazdı. Şeytanın aklına gelmez şeyler icat etmişlerdi.

Mesela geceleyin mevkuflardan birini zindandan alırlar, muhafız beyin veya paşanın karşısına çıkarırlardı. Muhafız, gayet nazik, mültefit davranırdı. Hal, hatır sorar, kahve ısmarlar, sigara bile ikram ederdi. Sonra derdi ki:

"Zatıâliniz Veliaht Vahidettin Efendi hazretleriyle görüşüyorsunuz, değil mi efendim?"

"Katiyen kendilerini tanımam, bir defa bile yüzlerini görmedim."

"Tanırsınız, gördünüz efendim! Hatta bir "taklib-i hükümet"[1] hakkında görüştünüz."

"Böyle bir şey olmadı, bir yanlışlık var."

"Öyle mi efendim? Peki teşrif buyurunuz, iyice düşününüz. Yine konuşuruz."

Mevkuf hakikaten Vahidettin Efendi'yi bilmez, hiç görmemiştir. Zindana iade olunur. Az sonra Makedonyalı Türkçe bilmez iki herif adamcağızı yakalarlar, evin kuytu bahçesine sürüklerler, bir ağaca bağlarlar. Mevsim kıştır, ayazdır. Başından aşağı bir kova su dökerler ve giderler. İşte işkencenin bir tanesi budur. Adamcağızın titriye titriye, dişleri birbirine vura vura, içi katıla katıla nasıl bir gece geçirdiğini tasavvur ediniz. Kendi söylemişti:

1 taklibi hükümet: hükümeti düşürmek

"Elbiselerim takır takır dondu, buz kesti."

Ertesi gece yine muhafızın huzuruna çıkış; yine iltifat ve ikram; yine aynı sorgular. Cevaplar da aynı. Haydi geriye ve haydi soğuk su faslı! Son ziyarette mevkufun aklı başına gelmiştir, Muhafız sormadan:

"Evet," diyor, "gayet iyi tanırım, senli benliyim, hükümet devirmek için bir plan hazırladık."

"Demedim miydi efendim? Pekâlâ, lütfen şu masaya oturup söylediklerinizi kaleme alınız, imzalayınız, sonra serbestsiniz."

Böylece imzalı itirafnameler dosyaya girer. Sebep? Pek basit: İtirafname sahibi artık hükümetin elindedir, daha doğrusu kendi ölüm fetvasını kendi yazmış, peşinen vermiştir. İktidardakiler ne zaman isterlerse o vesika ile beraber adamı Harp Divanına verirler ve idam hükmünü alırlar!

Gel de artık etliye sütlüye karış bakalım.

Mahut zindanda uzun sakallı, hele sarıklı olanlar için işkence usulü başkaydı: Zindanın umumi helalarını temizlemek işi böylelerine verilirdi. "İşkence sayılmaz bu" diyeceksiniz. Bilakis en müthiş ve iğrenciydi. Zira süpürge yerine sakal ve paçavra diye sarığı kullanmak mecburiyetindeydiniz. Süngülü Makedonyalı arkada durur, ufak bir çekingenlik gösterirseniz çelik ucu kaba etinize daldırırdı!

Biliyorum: "Olmaz, olmamıştır bunlar! Mübalağa, tahrif, isnad!" demek geliyor içinizden. Olmuştur ve şahitlerden henüz hayatta bulunanlar vardır, maruf zevattır onlar! Meşrutiyet devrinde hürriyet o idi işte ve o şenaatler[1] bugün

1 şenaat: kötülük

hürriyet makberesinde[1] yatanlar ve bir kısmı gurbet illerinde ölüp kalanlar zamanında işlenmişti. Hürriyet namına mı? Hayır, iktidarda kalmak için! Kaldılar da ne yaptılar? Memleketi Birinci Dünya Harbi'ne soktular!

Yukarıda söylemiştim: Benim bildiğim ve on saat sonra çıktığım sırada zindan ehemmiyetini kaybetmişti, sadece bir tevkifhaneydi. Şu var ki, tıklım tıklım dolu bulunuyordu. Asıl acayibime giden nokta neydi, bilir misiniz? En basitinden bile karyola, yatak yoktu; yüzlerce kişi yerlere serili yatıyor, yerlerde sürünüyordu.

Sormuştum:

"Kaç zamandır sizler buradasınız?"

"İçimizde iki seneyi aşanlar çok," demişlerdi, "unutuldun mu kalırsın, zaten hiçbirimiz suçumuz nedir, bilmiyoruz. Yakalayıp yakalayıp getirdiler bizi! Bekliyoruz."

Zindanı harp sonu boşalttılar.

Birkaç ay oluyor, Mahmutpaşa Camii avlusundan geçerek Çarşı'ya giderken bu evin önünde bir dakika durdum; kendi kendime söyleniyordum:

"İstanbul'un değil uzak, en yakın tarihi bile çoğumuz için meçhul. Herkes şu, ötekilere benziyor, evin içinde işlenmiş adaletsizliklerden tamamıyla habersiz. Müelliflerimiz, müverrihlerimiz[2] de vurdum duymaz! Bunlar yazılmadıkça, belirtilmedikçe hürriyetin kıymetini nasıl anlayabiliriz? Hatta hürriyet nasıl teessüs eder?"

Allah yeni tarihimizi bu gibi hatırat yazılarından mahrum kılarsa ne âlâ!

1 makbere: mezar, mezarlık
2 müverrih: tarihçi

Rıza Tevfik'in Bir Mektubu

Doktor Rıza Tevfik'in tarihi ehemmiyeti olan bir mektubunu buraya nakledeceğim. Ehemmiyeti, Atatürk'ün Erkân-ı Harp namzedi ve mülazımıevvel[1] rütbesindeyken filozofa kartvizit arkasına yazıp yolladığı yazıdadır. Bu uzun "ara söz" damdan düşer gibi oldu ama kronolojiye bağlanmadığını söylediğim için kusura bakmayınız, okuyunuz:

"...geçen gün bazı vesaik ve evrak aramak için bizim mektup ve evrak torbasını karıştırmaya koyulmuştum. Çünkü bu kabil evrakın hiçbirini zayi etmeyerek büyük bir ihtimamla muhafaza etmiş ve buraya gelirken hepsini de toplatıp getirmiştim. Bilmem nedendir, her ne zaman içime gariplik çökerse bu eski mektup çuvalını karıştırırım ve sonra bir garip hüzün duyarım. Nitekim kadınlar da aynı vaziyet-i hissiyede bulununca sandıkların dibinde, geçmiş zamana taalluku[2] bulunan birçok kumaş parçalarını karıştırır ve aynı mahzuniyeti duyarlar. Galiba bu tesiri zamanla soğuyup nihayet sönmeye mahkûm olan âteş-i hasret'in son şerareleridir ki ara sıra parlayınca pek fâni olan aydınlığında hayat-ı füsun ediyor. Ölüp giden, göçüp geçen zamanların hatırasını mutlaka bir hiss-i hüzün kaplıyor. Mazinin hatıratından nazargâh-ı tahayyüle getirdiğimiz şeyler daima melal âver bir sis içinde görünüyor.

İşte geçen gün yine böyle bir tecrübe-i hissiyeye maruz bulundum. Merakiz-i medeniyenin birçoklarında pek mü-

1 mülazımıevvel: üsteğmen
2 taalluk: ilgisi olma, ilişik

him adamlarla buluşup yemek yemiş olduğumu ihtar eden bir, iki yüz kadar davet tezkereleri ve pek de mükellef şeyler! Sonra o adamların kartvizitleri, mektupları, falan. Daha sonra bana perestişkârane bir hürmet gösteren gençlerin göndermiş oldukları kartlar, mektuplar, telgraflar, tebrikleri, ilaahire! Nihayet gayet galiz ve biedebane[1] *bir lisanla yazılmış tehdit mektupları, itirazlar, protestolar!*

Bu kartvizitler içinde –çok gariptir– Mustafa Kemal'in bir kartını da buldum. 20 Mart 1319 (1903) tarihine müsadif bir perşembe günü yazılmıştır. Bu sene (1926)'dır. Demek ki yirmi üç seneye yakın bir zaman evvel yazılmış ve pek hürmetkârane yazılmıştır. Şaşıyorum: Bunca yangınlar, inkılaplar, seylab-ı felaketler arasında bu küçük kart nasıl olup da gaip ve nâbud olmamış?... Kartın adres tarafı şöyledir:

Mustafa Kemal	*M. Kémal*
Erkânıharp Namzedlerinden	*Lieutanant, breveté de*
Mülazımıevvel	*L'état major*
Selanik	*Salonique*

Mektup tarafında da şu nazikane sözlerle bana bir hitap var:

"Rıza Beyefendiye:

Nazar-i ârifanenize arz olunan bu naçiz kart, ihtimal mucib-i istiğrabınız[2] *olacaktır?*

1 biedebane: edepsizce
2 mucib-i istiğrab: garipseme, garip bulma

Fakat meftun-u mealiyat[1] olan bir kalb için keşfettiği bir kenz-i marifetten[2] müstefid olmak... Mâkes-i meziyat[3] olduğuna şüphe etmediği bir zat-ı faziletpervere takdim-i uyuvet etmek, mazhar-ı müşafaha[4] olmak lüzumuna vabeste[5] değildir zannederim.

Fazl-u irfanınızın perestişkârı olan en sevgili kardeşlerimden biri ikisinin zat-ı valalarına karşı mütehassis oldukları âsar-ı hürmet ve uhuvvetten kalbimin tehi olması bendeniz için en acı bir hüsran-ı elimdir.

Aynı hisse-i samimiyetin bendenize de bahsini istirham edecektim, ümid ederim ki deriğ buyurulmaz"

Türkiye'de biraz sivrilmiş olup da irfana talip, edebiyata ragıp görünen ve görünmek isteyen gençlerden bana böyle nazikane sözlerle "flört" etmiş olmayan ender-i nadirattandır diyebilirim. Zeki ve emelperver gençler için pek tabii olan bu heyecan hemen daim benim kalbimde de aksi seda uyandırmış ve iltifat ve teveccühlerine mutlaka ihlas ve hüsnü niyet ile bazen de bilfiil arz-ı hizmetle mukabelede kusur etmemeye çalışmışımdır. Bu kartı da bir vesika teşkil edebileceği için arz ediyorum. Vücudundan katiyen haberim yoktu. Gariptir ki, bu tufan-ı vukuat ve seyl-i muhaceret[6] arasında kaybolmamış. Daha gariptir ki, böyle birçok eski şeyleri hemen bakmadan yırtıp attığım halde bu kart, o kazadan masun[7] kalmış!

1 meftun-u mealiyat: anlam tutkunu
2 kenz-i marifet: bilgi hazinesi
3 mâkes-i meziyat: üstün özellikleri yansıtan
4 mazhar-ı müşafaha: yüz yüze
5 vabeste: bağlı
6 seyl-i muhaceret: göç seli
7 masun: korunmuş, sağlam

Ben, mütarekeden şimdiye kadar geçen vukuatı –ki pek çoğu benim sergüzeştimde dahil olan hadisattandır– bir nevi hatırat şeklinde yazmak istiyordum; böyle bir "Monografi" yazmak bana düşer ve yazmalıyım, diye düşünmüştüm. Bunu iki sene evvel ciddi bir surette düşündüğüm zaman bütün güçlüklerini de göz önüne getirip birer birer tetkik etmiştim ve şuna kanaat getirmiştim ki böyle, benim bizzat bir âmil-i faal olarak –hiç olmazsa bir dereceye kadar– zimedhal[1] bulunmuş olduğum şebeke-i hâdisatın vakanüvisliğini hakkıyla yapabilmek için son derece iffet, insaf, vukuatı hüsn-ü takdir ve bitarafane muhakeme etmek ve başkalarını tenkide girişmezden evvel kendi taksiratımı tetkik ve itiraf eylemek gibi birçok faziletlere malik olmak lazımdır. İddia edebilirim ki, bu saydığım şartların pek çoğuna öteden beri riayete alışmış bir muharririm. Böyle iken o anda yazı yazmaya kalkmadım. Yaram henüz sıcaktı. Henüz yatışmak için zaman bulamayan sinirliliğim belki muhakematıma tesir edebilecek ve bana bazı haksızlıklar yaptıracaktı. Beklemeyi ve hissiyatımı yatıştırmayı tercih ettim. İstedim ki, asabım sükûnet bulsun; aklım hissiyatıma hâkim olsun. Biraz da gurbet hayatında tecrübem artsın da çile dolsun. Bu niyette karar kıldım. Yalnız not tutmakla iktifa ettim.

Bugün layıkıyla hissediyorum ki, yazmak istediğim kitabı artık pek afifane[2] ve bitarafane bir fikr-i selim ve bir üslubu memduh[3] ile yazabilecek bir hale gelmişimdir. Onun için yakında resmî işlerim azalınca yazı yazmaya fırsat elverecek ve en evvel böyle bir eser vücuda getireceğim."

1 zimedhal: dahil olma
2 afifane: iffetli
3 üslubu memduh: övülecek tarzda

Yazık ki –önce de şikâyet ettiğim gibi– şair feylesof şuna buna, tanıdığına veya tanımadığına mektup yazmaktan vakit bulup da yeni bir eser ve bu arada niyetlendiği "monografi" veya hatıratı da yazamamıştır. Herkesten, çoğumuzdan daha etraflı bir eser verecek evsafı haizdi, büyük mevkilerde bulunmuştu, esasen kalemi pek işlek, hafızası da kuvvetliydi. Fakat benim bildiğime göre son saatlerine kadar ne asabı sükûnet bulmuş, ne de aklı hissiyatına hâkim olabilmişti.

Kendi ne derse desin, hatta biteviye aksini ispat için uğraşmış olsun, bol maaşlı, geçinme kaygısından uzak bir sürgünlük hayatı geçirmesine ve kayıtsız görünmesine rağmen yurdundan uzak kalışı onu çok üzmüş, çalışmaya elverişli bomboş yıllar içinde şairi çalışamaz hale sokmuştu.

Victor Hugo ki, III. Napoléon devrinde uzun bir sürgün ömrü yaşamıştır ve en güzel eserlerini sürgünde yazmıştır, şöyle sızlanır: .

O! N'exilez Jamais!

Tercümesi "Aman, sakın kimseyi sürmeyiniz!"dir. "Kabahatli olsa bile" manası bu acıklı sesin içinde titriyor, sanki...

İlk Defa Nasıl Tevkif Edildim?

Sinop mütebaidi olmadan önce nasıl tevkif edildiğimi öğrenmek ister misiniz? Bu iş şöyle oldu:

Beni şen bir Mayıs sabahı, güneş daha yükselmeden tevkif etmişlerdi. Mahmut Şevket Paşa'nın katli hadisesinden üç beş gün sonra; Erenköy'de güllerin coşkunca açtığı ve bülbüllerin sarhoşçasına dem çektiği mevsimde!

O devirde tevkifat merasimle yapılırdı: Kapıya polis memuru yanma imamı ile bekçiyi de alarak gelirdi. Neden bu formalite? Halbuki polisin elinde asıl mühim olan şey yoktu: Kanuna uygun tevkif tezkeresi! Doğrudan doğruya merkez kumandanı yahut polis müdürü mahalle karakoluna manyetolu telefonla emir verirdi: "Filancayı yakalayıp getiriniz!" Öyle de yaparlardı.

Şimdiki şekli bilmiyorum; bilmek, hele nefsimde denemek niyetinde de değilim. Allah esirgesin!

Bizim köşkün bahçe kapısı zaten açık dururdu; ben de tevkif edilmemi beklemekteydim, erken uyanmış, yolu kolluyordum. Heyetin içeriye girdiğini görünce pencereyi sürüp başımı uzattım. İmam efendi utangaç bir tavırla kekeliyordu:

"Polis müdürü bey sizi görmek istiyormuş da..."

"Peki," dedim, "geliyorum. Beş dakika bekleyiniz."

Zamane modasına uygun gri renkte bir redingotum vardı, Avrupa'nın at yarışlarında görülen biçimde kibar bir elbise... Onu giydim ve aşağıya indim... Ev halkı sükûnetli bir matem havasında. Zira birkaç gün önce babamı da tevkife gelmişlerdi; gayet ustalıklı şekilde polisi atlatmış, kaçmanın yolunu bulmuştu; aranılıyordu.

İmamla bekçiyi bırakıp biz polisle arabaya bindik. Esasen o iki kişinin vazifesi bitmişti; mademki teslim olmuştum, eve girilmemiş ve harem dairesinde araştırma yapmaya lüzum kalmamıştı, başka tevkifler için elde bulunmaları lazımdı. Şaka değil, o günlerde binden fazla insan zindana yollanmıştı.

Önce Kızıltoprak Polis Karakoluna götürüldüm. Merkez

memuru –unvanları buydu emniyet amirlerinin– bir yangın dönüşü uyuyordu. Nihayet kalktı ve şiş gözlerini ovuşturarak emir verdi:

"Âtıf Efendi sivil giyinsin de, beyefendiye müdüriyete kadar refakat etsin."

Muamele nazikti. Kabalık etmek isteseler üniformalı polisle, hatta üniformasızını da katarak heyetle yollarlardı. Az sonra gençten, terbiyeli ve çekingen bir polis göründü, lacivert elbiseli!...

Adeta bir arkadaş.

Trenle Haydarpaşa'ya geldik, birlikte vapura girdik. Tevkif edilmiş olduğumun farkına varan yok, tanıdıklarla selamlaşıyoruz, konuşmuyoruz ama... Halk o sırada birbiriyle konuşmaktan, hele muhalif tanınanlara yaklaşmaktan korkuyor. Bir nevi hafif tertip "terör" havası içindeyiz. İlle hapse girmek istiyordum...

Köprüye çıktık, tam öğle saatinde. Polise "Hele önce karnımızı doyuralım" dedim, "sonra ne olacağım belli değil." Onu o devrin maruf kibar lokantası "Cenyo"ya soktum. Hatırımda kalmış, lüfer ızgarası yedik, bir şeyler daha. Polisim, bu kalantor müşteriler arasında sıkılgan duruyordu.

"Eh," dedim, "şu ellerimizi de yıkayalım. Bir daha ne zaman yıkayacağız, bilinmez."

"Cenyo"nun han içine açılan arka kapısı vardı, bir defa dışarı çıktın mı dar sokaklara dalar, bulunmaz olurdun. Meşhur söz de hatırımda: Arka kapıdan zamkinos! Ayrıca bir sandala atlayıp Haliç'e açılmak da mümkün. Atı alan Üsküdar'ı geçer. Bir ecnebi ahbap evine sığınır, oradan da yine bir ecnebi vapuruna atlar, kaçarsın. Kaç kişi böyle kaçmıştı, hem Meşrutiyet'te, hem İstabdat'ta!

Kaldı ki polis efendi lokantanın bir arka kapısı olduğundan habersiz. El yıkama yerinden dönüşümü bekliyor; belli ki sırra kadem basacağımı aklına getirmiyor. Mesele, önünde durduğum camlı kapıyı aralayıp dışarıya süzülmekten ibaret!

Yaptım mı bu işi? Hayır. Toyluğun, sivri akıllılığın, okuduğum kitapların tesiri; ille hapse girmek, hapishane hayatını öğrenmek tam realist politikacı muharrir olmak istiyordum. Tıpış tıpış yerime döndüm; polise: "Haydi gidelim" dedim.

İstediğime de kavuştum: Hem Bekirağa zindanını gördüm, hem de yıllarca sürgünlerde diyar diyar dolaştım... Ne tevkif müzekkeresi, ne mahkeme kararı olmadan, "Hükm-i Karakuşî" ile.

Öyle bir Meşrutiyet idaresiydi bu... İdareler hep böyle olarak sürüp gidiyorlardı!

31 Mart İsyanının İlk Günü Başımıza Gelenler

Eh, sürgünler ve tevkifler bahsine şimdilik ara verelim de, sözü 31 Mart İsyanıyla alakalı başımdan geçen birkaç –tuhafça ve acayipçe– vakaya getirelim:

Biz, İstanbullular o tarihe kadar harp silahının patladığını gören işiten insanlardan değildik. Yaş yirmi... Askere çağrılma sıram henüz gelmemiş. Esasen Meşrutiyet ismiyle kurulup gerçek meşrutiyetten pek nasibini alamamış olan idarenin ilanından önce –civar köyler müstesna– İstanbul

Belediyesi hudutları içinde doğmuş bulunanlara nedense askerlik ettirilmezdi.

Galiba bundan dolayıdır ki, Anadolu uşakları bizleri "Muhallebici" diye hem hor görür, hem de tabiatıyla kıskanırlardı.

İsyan çıktığında haber alınca üç, beş arkadaş ve bu arada –Edebiyat tarihine ilk tiyatro tenkitçisi olarak giren, maalesef genç yaşında ölen– mektep arkadaşım ve hem yazlıkta, hem de kışlıkta komşum Müfid Ratib de vardı– Beyazıt Meydanı'na koştuk. Zira demişlerdi ki:

"Hükümete sadık askerler meydanda mevki aldılar, asi askerin hücumunu bekliyorlar; gelirlerse vuruşacaklar."

Böyle bir "şehiriçi harbi"ni görmeye can atacağımız tabiiydi. Muharrirliğe, gazeteciliğe özeniyorduk; Fransızca kitaplarda sivil harp hikâyeleri, isyan ve ihtilal tasvirleri okumuş münevver namzedi gençlerdik; ayrıca –demin yazdığım gibi– "Mavzer", "Mitralyöz" hakkında da fikir sahibi değildik. Abdülhamit askere –şahsına karşı kullanmalarından korktuğu için– kurşun veya mermi verdirmezdi. Nereden bileceğiz mavzer sesini ve mitralyöz ateşini? Sonradan bedel vererek üç ay askerlik de etmiştim, ama yine içine fişek sürdürmemişlerdi; sadece mekanizmasını öğrenmiş; sesini duymamıştım. Bildiğim silah sesi tabanca ve av tüfeğininki. Zaten kendim de biraz silah meraklısıydım, küçük yaşta binicilik, avcılık ve nişancılık öğrenmiştim. Öbür arkadaşlar o kadarını da yapamamışlar, tam manasıyla muhallebiciydiler.

Beyazıt Meydanı'nda

Meydana vardık ki... Ah, bu meydan! Hele şu satırları yazdığım günlerde içler acısı. Üstelik adını da değiştirip "Hürriyet Meydanı" yaptığımız bu yeri, yeni Hürriyetten beri üç yıl geçtiği halde yüzüstü bıraktık. Hürriyet'e bu mudur saygı ve sevgimiz? Hoş her konulan isim de halk ağzında tutmuyor ya... Otobüs yaftasında ve biletçi dilinde kalıyor bazısı.

O zaman "Mürekkepçiler Çarşısı" denilen barakamsı dükkânların önünü yer yer asker kaplamış. Hem de ayakta durmuyorlar, yere yatmışlar, silahlarını Çarşıkapı tarafında çevirmişler, bekliyorlar.

Ön sıraya, askerin tam arkasına dizildik; bizim gibi sıra sıra birçok seyirci de yer almıştı, pehlivan güreşi seyredecektik sanki! Tek kişi çıkıp da "Dağılın! Savulun! Meydanda sivil kalmasın!" demiyor. Şimdilik korku verici bir hal de yok ortalıkta. Sadece Divanyolu ve Çemberlitaş tarafından bir uğultu ki, tekkede zikrediliyor yahut cenaze önünde dervişler "hu" çekiyor, cemaat Salavat getiriyor gibi, adeta dinî merasim ve ayin sesi bu...

Meğerse tekbir uğultusuymuş, asi asker kafileleri tekbir getirerek bize daha doğrusu meydana yaklaşıyorlarmış.

Derken uğultunun kabardığını, taştığını, yan sokakları kaplamaya ve havayı çalkalamaya başladığını duyuyoruz. Zabitler keskin emirler veriyor. Asker fişek sürdü (Bu asker, Meşrutiyeti kayırma vazifesiyle Rumeli'den getirilmiş namlı avcı taburlarıydı). Artık işin şaka götürür tarafı kalmamıştı. Bir çavuş lahavle çekercesine bir şeyler mırıldanarak bize acıma ile alay arası bir gülümsemeyle bakıyor, diyor ki:

"Şimdicik ateşe başladık mı çil yavrusu gibi dağılırsınız; arkanızdan sapantaşı yetişmez!"

Uğultu yaklaştı, yaklaştı. İsyan kafilesinin öncüleri neredeyse görünecek, kızılca kıyamet kopacak. Koptu işte! Gelenlerin tarafından önce bembeyaz bir şimşek çaktı, hani foto muhabirlerinin flaşlarından akseden ışık nevinden bir parıltı, sonra çelik sesli bir gökgürültüsü!

Dehşet!

Bu, o zamana kadar işitmemekle beraber hemen ismini koymakta gecikmediğimiz şeydi; Yaylım ateş! Bunu, bizim arkalarında sıralandığımız askerlerinki karşıladı; ta yanımızda açılan ikinci yaylım ateş. Acaba öyle mi oldu? Yoksa şeriatçıların deminki atışları binalara vurunca aksi seda mı yaptı? Bilmiyoruz, bilmeye ne akıl kaldı, ne de vakit. Hepimiz, paniğe kapılmış halde, birbirimizi geçmeye çalışarak tersyüzü Vezneciler'e doğru kaçıyoruz. Ama ne kaçış? Uçuyorduk, uçuyor. Başlarımızdan feslerimiz düşüyordu hocaların sarıkları. Biz de düşüyorduk, düşenleri çiğniyorduk.

Ömrümde kanat ihtiyacını bu derece şiddetle çekmemiş, eksikliğini feryad-u figân edecek kadar içten duymamıştım. Bereket tazı gibi zayıf ve ince, ayrıca iyi koşucu, çeviktim. Çoğundan evvel soluğu Direklerarası sonundaki sebilin önünde aldım. Arkadaşlar arkada kalmışlardı, ama çok geçmeden sağ salim yetiştiler. Kapağı hemen oracıkta bulunan Müfid Ratib'in evine attık, nefes nefese!

Bu kaçışı Boğaziçi'nde bir baştan bir başa, canlarını kurtarırcasına kanat çırparak sürü halinde, suya konmadan giden yelkovan kuşlarına bakarken hatırlar, gülümserim.

Malum ya en arkada giden kuş bir ses işitince en öne varmak için yırtınır, çırpınır, tutuşmuşçasına uçar. Bizler de o gün karada giden bir yelkovan sürüsü olmuştuk.

Peki, o Meşrutiyet'in koruyucusu olarak Makedonya'dan getirilmiş levend endam "Avcı Taburlar" ne olmuştu? Asileri dağıtmış mıydı? Ne gezer! Aksine şeriatçı askerle sarmaş dolaş olmuş, o zamanki tabirle "Meşruiyet-i Meşrua"yı devirmeye and içmişti. Yuh olsun hepsine...

Kurşun Yağmuru Altında Nikâh Şahitliğim

Olanı anlatmadan önce yine ihtilal münasebetiyle yazı hayatımla ilgili bir "arasöz"e geçeceğim. Belki sonra unuturum, sıraya sokamam:

31 Mart vakası –ki yeni takvimle Nisan ayının ortası demektir– hava çok sıcaktı. İstanbul ahalisi, elinde mavzer, göğe kurşun sıkarak Ayasofya etrafında gezinen asi neferlere, herhalde korkudan olacak, su, şerbet, limonata dağıtmıştı. İsyan bastırılınca sebilci zavallılardan birçoğu tevkif edileli, bir tanesi de asıldı. Benim "İsyan Gecesi" isimli, bu hadiseyle ilgili bir hikâyem vardı ki, okumak için alan Ahmet Samim'in evrak çantasında kalmış ve biçare gencin katli sırasında kaybolmuştur. Hikâyenin mevzuunu iyice hatırlayamıyorum, ama haksız cezalara karşı bir hiciv mahiyetini taşıdığını biliyorum.

Ayrıca Sosyalist Hilmi'nin *İştirak* adlı ve "Biri yer, biri bakar kıyamet ondan kopar" rumuzlu gazetesinde de "Vicdan"

başlıklı başka bir hikâyem de çıkmıştı, aynı dava üzerinde duruyordu. O hikâyeyi de bulup kitabıma koyamamıştım.

Yine o kaba, cahil, bayağı ve uğursuz 31 Mart İhtilali içinde şöyle bir şey de oldu:

Galatasaray Lisesi "Mektebi Sultani" ismini taşırken yani istibdal[1] devrinde mubassırların çoğu ekalliyet cemaatlerine mensuptu; Türk de vardı: Tahir, Refet, Muhtar beyler... İçlerinde kodamanı bu sonuncusuydu; mektebin eski talebesindendi ve mubassırlık etmekle beraber her sene bakalorya imtihanına girer, fakat muvaffak olamaz, diploma almak için gelecek yılları beklerdi.

Ben mektepten ayrıldım, Hukuk'a gidiyordum, Meşrutiyet ilan edildi. Bir gün kendisine Rızapaşa yokuşunda rastladım, yazı yazmaya meraklı okluğumu bilirdi, dedi ki:

"Bizim arkadaşlar *Âlem* mecmuasını çıkarıyorlar, şuna yardım etsene!"

Âlem zamanın meşhur *Kalem*'ini taklite yeltenen bir mizah mecmuasıydı. Mizahî yazı yazmayı aklımdan geçirmediğim, kendimde böyle bir istidat görmediğim için yapamayacağımı söyledim:

"Hele tecrübe et bir kere," dedi, "sen hoş konuşursun, gayet güzel yazacağına eminim."

Ayrıldık. Eve gelince tecrübeye kalkıştım; yürümüştü, ama memnun kalmadım, yazdıklarımı yırttım. Mesele unutuldu. Doğrusu şu; bendeki mizah kabiliyetini ilk defa sezen o zattı.

İşte o zat –yakından tanışıp görüşmediğimiz halde– kimbilir ne düşünerek babamla beni günün birinde nikâhına

1 istibdal: değiştirme

çağırdı. Ne işle meşguldü, kiminle evleniyordu, sormamıştık bile! Eskiden nikâhlar sadece dini merasimden ibaretti. Evlenecekler birer vekil seçerlerdi; bu vekiller onların namına hareket ederek ikişer şahit huzurunda ve evde iş bitirirlerdi. Merasimde gelin tabiatıyla bulunmazdı; güvey isterse bulunurdu, ama bulunmak isteyene pek rastlanmazdı.

Nikâh Beşiktaş tarafında olacaktı, evi de tarif etmişti. Gelgelelim araya 31 Mart ihtilali girdi. Âsi neferler güya şeriati geri almışlar, yani istibdat idaresini yeniden kurmuşlardı. Bu başarılarını kutluyorlardı; takım takım sokaklarda dolaşıp havaya biteviye mavzer kurşunu sıkarak!

Babam; "Söz verdik, gitmeliyiz" diyerek yola çıktı; ben de yanında: Bahçekapı civarında bir lokantaya girdik; gayet güzel kızarmış birer kuzu sarması yedik, üstüne de tereyağlı pilav. Bir hata işledik: Şarap ısmarladık, ısmarlamamalı idik: zira mavzerli asi neferler lokantaya girebilirler ve içki içenleri Müslüman olup olmadıkları hakkında sorguya çekebilirlerdi.

Asıl kötüsü, derhal oracıkta hüküm giyer, cezamızı çekerdik. Bu cezanın kurşuna dizilmek olduğunu anlatmak lüzumsuz.

Neyse, dışarıya fırladık. Vasıta az. Sirkeci'den kalkacak küçücük bir vapura bindik. Neferler de biniyorlardı ve binerken de kurşun sıkmakta devam ediyorlardı. Aramızda kadınlar, çocuklar da var. Fena hesaplanmış bir kurşun önümde giden çarşaflı hanımın tam ayağı hizasında iskele tahtasına saplandı; kimse sesini çıkarmaya cesaret edemedi!

Öylece Beşiktaş'a, sırtta bir eve vardık. Nikâhta beni şahit yaptılar; ilk şahitliğimdi bu! Şerbetler içirilirken dışarıda

kurşun yağmuru azıtmıştı. Yıldız tepelerinden yaylım ateş, meydan muharebesi şeklinde sürüp gidiyordu. Yine o yağmur altında gerisin geri döndük. Evimize sağ salim girdiğimizin sevincini daima duyarım.

Garibi şu ki nikâhta şahitlik ettiğim bizim Muhtar Bey'i bir daha, hâlâ elli dört yıldan beri göremedim, görmek ümidi de yok artık.

Bir Hıdrellez Hatırası

Dönelim ilk çağımın hoş bir hatırasına:

Eskiden okuyup yazmışların, "Ruz-i Hızır"; orta tabakanın "Hıdr-ı Hıdrıllez"; halkın Hıdrellez dedikleri gün (6 Mayıs) bir, "Mâni Çömleği" ayininde bulunmuştum. Tarihini kestiremediğime göre herhalde pek küçüktüm. Yazlıktaki evimizde idik. Ve hıdrellez arifesinde karanlık basarken kadın hizmetçiler (varlıklı evlerde irili ufaklı, acemisinden emektarına kadar birçok bulunurdu) köşkten ağzı tülbent yahut salaşburla örtülü bir çömlek çıkardılar. İçi su ile dolu olmalıydı ki, yanında yürürken cumburdadığını işitiyordum.

Çömleği bir gül fidanının altına koydular, üstüne ufak bir ayna yerleştirdiler, galiba bir şeyler okudular, üflediler de...

Ertesi sabah, körpe yeşillik kokan ve yeşillikleri üzerinde kırağılar pırıldayan günlük güneşlik bir gündü. Ertesi sabah bizim evin hanımları ile komşu hanımlar, bütün hizmetçiler de dahil ve hazır, sırtlarında renk renk yeldirmeler haşır

huşur maşlahlar, hotozumlusu, çatmalısı, yaşlısı tazesi çoluğu çocuğu, dadısı bacısı bir arada o gül fidanının etrafında toplandılar, toplandık.

Yarı köylü olduğu kıyafetinden, Rumeliliği şive ve endam yüz hatlarından sezilen geçkince bir kadın, yanına çağırdığı bir hanım kızı –henüz kısmeti çıkmamış olması lazımmış, büyüyünce sorup öğrenmiştim– karşısına diz çöktürdü, otlarla dalların arasından çektiği çömleği bu kızcağızın başında şöyle bir gezdirdi, yere koydu, tülbenti çözdü, elini içine daldırdı ama çıkarmadı, tatlı tatlı bir şey okudu, bir aşk cıvıltısı, bir mâni. Okuması bitince elini çömlekten çekti. Parmaklarının ucunda bir halka, bir yüzük vardı. Cemaat arasında bir kızcağız. Benim yüzüğüm bu, benimki diye haykırmıştı. Heyecandan yanakları pençe pençe kızarmış, göğsü kabarıp iniyor. Hanımlar söyleşiyorlar.

"Tam üstüne vurdu! Falı güzel çıktı! Bu yıl muhakkak kısmeti açılacak!"

Hatunun eli tekrar çömlekte, dudaklarında yine beyitler. Böylece herkesin bir gece önceki attığı yüzükler çömlekten çıktı. Yüzük yerine düğme, boncuk cinsinden bir şeyler de bulunacağını çıkan öteberiden anladım. Bir öğrendiğim de şu:

Mânilerin çoğu, halk dilinin sevimli, göz önüne hoş manzaralar getirici kelimelerle süslü bir cıvıltı olması. Sonradan mâniler üzerinde epeyce durdum; aralarında en beğendiğim şiirler kadar içli, şirin, yüreğe dokunan, muhayyileyi işletici olanlarına rastlamıştım. İki mısralık kısa bir örnek, işte:

Bülbül yuvada inler
Susar kalbimi dinler

Şiir bu mu? Yoksa dostum Arıburnu'nun şu:

O yalnız ayna satardı.
Ve bir gün aynalı çarşıda öldü
Talih bu ya
Tabutunu taşıyanlar
Aynasızlardı

Parçası mı?

Hoş verdiğim misal içinde zamanın birçok şiirlerindeki ne "b....", "s....", ne de "anası kınalı" gibi kabalıklar var, zihnimde yer edebilmiş. Bizler tuhaf şiirlerde daha ustayız.

Şu zeytinyağlı dolma
Yemek değil rezalet
Rezalet, rezalet
Hürriyet, müsavat, adalet

Bir bakıma hiciv olarak pek hoş. O dolmaların yalancı dolma olmasına işaretse!

Sürgünde Yanıma Gelmek İsteyen Rum Kızı

Yukarıda bir yerde, icabetmişti de Ruşen Eşref'le konuşmamızı da içine katarak bir Katina ile Sofia lakırdısı geç-

mişti. O kızlar, kız kardeştiler, yaşları yetmişi aşmışlardan gayrisi hatırlayamaz; zira Birinci Dünya Harbi patladığı sıralarda sanırım, memleketten fertiği çekmişler Yunanistan'a kapağı atmışlardı ki, Bilecik'ten İstanbul'a dönüşümde izlerine rastlamamıştım. Zaten fuhuş bu sırada Rum kızlarından bizimkilere devrolmuştu? Harbin doğurduğu sefalet yüzünden...

Hem ne sefaletti o! Bir taraftan korkunç bir açlık, gıda eksikliği, akıl almaz bir pahalılık, verem, İspanyol nezlesi, humma, uyuz, hele kuduz –ama köpekten fazla, hükümet başındakilerin harp vurguncuları arasında– hepsi gırla... Ve harp zenginleri ile bunlara av köpekliği eden erazil! Kızlar kandırılıyor, türedilere verem teri kokulu, ciğerleri delik deşik, fakat tazeliklerinin buğusu üstünde biçareler boyuna peşkeş çekiliyordu.

Anadolu o halde değildi. Karnımız doyuyordu. Şeker olmasa bal, baklava bulunmasa börek, bol yemiş ve hele daima tereyağı ve ekmek buluyorduk... Ve ehven fiyatlara... Rakı, pekmez, bulama da cabası...

Uzatmayalım da kızlara gelelim. Daha doğrusu bunlardan birine Sofia'ya... Zira benimle ahbaplık eden o idi, ufak tefek yeşil gözlü, peltek şiveli, kültürsüz ve görgüsüz, belki de başkalarına karşı şirret bir mahluk... Asıl aşkı ve sevgilisi Benbasat isimli bir Musevi delikanlısı idi. Dedim ya, benim sadece hazzettiğim, gezdirdiğim, "Auzière" yahut "Yani" Lokantalarında yemek yedirdiğim, ara sıra hediye verip terzime tayyör diktirdiğim bir dişi...

Vaktaki nasibime Sinop çıktı, bu eğlenceli hayatı, refahlı evimi, iki bin kuruş maaşlı başkâtipliğimi, hepsini bir anda

geride bıraktım ve orada yaşlı ve karı koca bir Rumun pansiyonuna yerleştim, bomboş elim böğrümde kaldım; günün birinde Sofia Hanım başıma gelenleri ve adresimi dostum Abdülhak Şinasi'den öğrenmiş, Latin harfleri ile yazılmış Türkçe ifadeli uzun bir mektup yolladı. Bu, pek de zorlukla okumadığım mektuptu ki, bana Türkçenin Latin harfleri ile yazılacağı kanaatini vermişti. Yıllardan sonra bu harfler kabul edilince –yine gurbetteydim–, gazetemde "Medeniyetin Miftahı"[1] başlıklı bir makale yazarak harf inkılabını övmüştüm.

İlk defa Antakya'ya gittiğim zaman da, o zaman bir lise talebesi, sonradan hikayeci olan ve hikâye kitabına (nedense, başka isim yokmuşçasına, hem de benim klasik eserlerden sayılan hikâyelerimi kendisininkinden üstün gören bir başlangıçla) *"Memleket Hikâyeleri"* başlığı koymak gafletinde bulunan rahmetli Bekir Sıtkı dostumuzla bir mülakat yaparak, "Latin harflerinin kabulüne taraftar" olduğumu apaçık bildirmiştim. O kâğıdı merhum saklamıştı. Sene 1924 idi, galiba... Yani harflerin resmen kabulünden yıllar önce.

Yine istitrada kaçtı, affedersiniz, sadede dönüyorum:

Kız, mektubunda teessürünü bitirdikten sonra ne diyordu, bilir misiniz? Pek içten, fedakârlık sayılacak bir şey: "Sen orada şimdi yalnızsındır, yalnızlığa gelemezsin huyunu bilmez miyim? Ben oraya geleyim, yanında kalırım, ne olsa vaktin daha hoş geçer... Hemen cevap ver, harekete hazırım."

Ne buyurulur bir günahkâr kızın şu yüksek hasletine? Beklenir miydi? Peki, deyip çağırsam gelmeyeceğini mi düşündünüz? Hayır gelecekti, ruhunda bir fedakârlık yapmak

1 miftah: anahtar

ihtiyacı taşımıştı, illa bunu yapacaktı. Nereden mi biliyorum? Her hafta gelen bir sürü mektubundan ve Şinasi'nin yazdıklarından... Zaten bu hatırayı sırf o bakımdan, bir sokak kızı ruhundaki fedakârlık hislerini belirtmesinden dolayı kitabıma geçiyordum. Üstelik ciddi manada ne âşık, ne de maşuktum. Kızın gönlü, zevkine düşkün, yaşamasını ve para harcamasını efendice bilir bir Beyoğlu beyzadesinin gurbet iline düşmesine isyan etmişti belki de. Ne olsa, fahişe bile, galiba adaletsizliğe tahammül edecek tuynette değildir, olur a! Tabiidir ki çağırmadım.

Çoğunun huyuna güvenmediğim bin kadar sürgün içine bu kız nasıl sokulurdu? Ayrıca Sinop o devirde Rumlarla, Rum kızları ile meskûndu. Uzaktan işaret, mişaret, gülümseme ve pencere seyirleri oyalanıp gidiyorduk.

Sadece bir mektup ile gönderdiği fotoğrafını odama astım. Nihayet harp çıkınca da muhaberemiz kesildi. Zavallı kız! Namık Kemal'in o isimli zavallı piyesindeki zavallı kız gibi hayal mahsulü değil, bir hayat hikâyesinden fırlamış realist bir tip, gerçekçesine zavallı... Ne olmuştu acaba? İyi olmuştur, inşallah! insanca hareketine karşı ne gelirdi bir sürgünün elinden:

...Hayır duasından gayrı, ne gelirdi?..

Bir Sadrazamın Oğlu, Gözümün Önünde Öldürüldü

Henüz Galatasaray'ın başlangıç sınıflarına devam ettiğim sırada –galiba henüz 13, 14 yaşlarında idim– bir bakımdan siyasi sayılan bir suikaste şahit olmuştum: İktidarda

bulunan bir sadrazamın oğlunu hemen hemen gözümün önünde tabanca ile vurup öldürmüşlerdi.

O devirde Haydarpaşa-Kadıköy iskelesi asıl Köprü'ye zincirle bağlı bir çıkıntı idi, boyuna sallanır, gıcırdardı; ayrıca bu yere hiç durmadan oynayan asma merdivenlerle inilir, hele lodosta inerken kadınların başları döner, yaşlıların çok defa basamaklara çöktükleri görülürdü. Karaköy tarafındaki merdivenin son basamağına yakın yerde ve solda alçakta bir mescit daha doğrusu kapalı namazgâh vardı ki, kapısı açık dururdu. Vapurlar seyrek işlediğinden ibadet ehli yolcular dini borçlarını eda için, buraya dalarlardı; bizler dolaşır durur yahut şekerci dükkânına girip otururduk.

Bir Cumartesi günü mektepten çıkmış, Erenköy'e gitmek üzere Köprü'ye gelmiştim (Bizim mektebimizin tatil günü öbür mekteplerin ve resmi dairelerinki gibi cuma değildi, gâvur usulü pazardı). Tam mescit hizasını geçmiş, bilet gişesine doğru yürüyordum, arkamdan "Pat! Pat!" birbiri arkasından iki silah sesi aksetti. Otomobil henüz icat edilmemişti ki o sesleri hüsn-ü tevil[1] edeyim ahali koşuşuyor, ben de koşanlara katılıyorum tabii...

"Birini vurdular! Vuran kaçıyor, yakalayın!" diye haykıranlar var. Evet, ben de gördüm: Arnavut kıyafetli, yani poturlu, cepkenli, başı beyaz, yayvan keçe külahlı bir adam merdivene saldırmış, Karaköy tarafına koşuyor. Durdum, zira vurulanı, vurulup düştüğü yerden kaldırmışlar, kollarından ve bacaklarından tutmuşlar, demin bahsettiğim mescide taşıyorlardı. Çok iyi giyinmiş, orta yaşlı biri... Ayakkabı-

1 hüsnü tevil: iyiye yorma

larının altları –hâlâ gözümün önünde– yepyeni, tertemiz, hemen hemen hiç yere basmamış. Derisi parıltısına göre "rugan" dediğimiz parlak cinsten. Ne elbisesinde, ne yerde kan izi, lekesi yoktu; anlaşılan içine akmış.

Bir şeye daha dikkat etmiştim: Siyah çorapları sarı bagetli idi, babamın da giydiği "Savure" markalı pahalı çoraplardı bunlar. Çifti bir çeyrek altın liraya meşhur lüks tuhafiyeci "Pigmalyon"da satılırdı; ipek değil, halis ve nefis Fransız fildökosu idi; bugünün hesabı ile 25-26 liraya çifti.

Demek oluyordu ki, vurulan ve öldüğü ağızdan ağıza söylenen adam içtimaî mevkii yüksek. Öyle birine keçe külahlı bir Arnavut ne sebeple silah boşaltıyor? Az sonra haber etrafa yayıldı. Ve maktulün hüviyeti öğrenildi. Sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın mahdumu Şûrayı Devlet azasından, bâlâ[1] rütbesi ricalinden Cavit Bey.

İlk şahidi olduğum cinayet, İpsiz Recep, Kulaksız Sotiri'yi öldürmüş nevinden bir şey, bir meyhane vakası değildi. Ölü, Sadrazam'ın gözbebeği, çok sevdiği çok şımarttığı oğlu idi. Esasen şımarıklığına ve üstüne lazım olmayan karışık işlere karışmasına kurban gitmişti; intikam cinayeti idi bu; o Arnavut yine bir Arnavut zorbasının adamı, emir kulu, fedaisi idi; bir nevi gangsterlik!

Şimdi meseledeki Abdülhamit rejiminin acayiplikle alakalı tarafına göz atalım:

1 bâlâ: yüksek

Mevkiinde duran bir Sadrazam oğlunu taammüden, pusu kurarak öldüren katil –İsmi de hatırımda kalmış galiba Matlı Mustafa idi sanıyorum– asıldı mı? Hayır. Padişah, yukarıda da söylemiştim, bütün idam hükümlerini müebbet hapse çevirirdi; maktulün sadrazam evladı olması onu prensibinden çevirmemişti. Vaka kapandı gitti; hatta katilin bir müddet geçince, üstüne elbise giydirilip, cebine harçlık konduktan sonra memleketine bile gönderildiği söylendi. Yalnız liyakat madalyası verilmemişti galiba! Lakin, yaşlı Sadrazam'ın ciğer yarası kapanmadı, zaten çökmüştü, büsbütün çöktü; mevkiinden çekilmek istedi. Abdülhamit istifadan da idam kadar hazzetmezdi; kendisinin azil hakkına bir tecavüzdü bu. İstifa, kafa tutmak, padişahı hiçe saymak gibi bir şeydi.

Bir de şu vardı. Abdülhamit uğursuzluğa inandığı kadar –Yukarıda Sultan Reşat'tan söz açmışken anlatmıştım– uğurluluğa da inanırdı. Yunan Harbi o Sadrazam zamanında kazanılmıştı ve yine o sadarette iken padişahın başına büyük gaileler açılmamıştı; günleri huzur içinde geçiyordu. Halil Rıfat Paşa, yarı diri yarı ölü bir halde, mevûd[1] eceli ile vefatına kadar sadrazamlıkta kaldı.

Ben bir cinayete daha şahit oldum ama, ötede anlatırım. Hatıratımı hiç hazzetmediğim Mayk Hammer'in it dalaşmaları, at tepişmeleri, aygır itişmeleri ile dolu, gangster leşi kokan serisine benzetmeyelim. Hoş bu ikinci cinayet M. Spillane'nin romanlarındaki tipler arasında olmuştur; bir kumarhane cinayeti idi.

1 mevud: vadeli, beklenen

Fecr-i Âti ve Sinâ-i Emel

Azıcık da edebiyattan, bizim Meşrutiyet'in ilanından sonra kurduğumuz "Fecr-i Âti"den bahsedelim mi?

Kurucuların ve sonradan katılanların yekûnu hayli kabarıktı, fakat edebiyatta gerçekten isim yapıp baki kalanlar azdır. "Devede kulaktır" tabirini kullanacaktım, yakıştıramadım; edebî olmaktan ziyade baytar yani veteriner bir söz, literer değil! Zaten bugün hepsinden yani otuz kadar kişiden hayatta kalanlar –Allah ömürlerini artırsın, o da çoğu hasta, azı zinde– galiba beş kişidir.

Kıymetli edebiyat hocası Nihat Sami Banarlı Bey'in *Türk Edebiyat Tarihi* eserinde benden naklen aldığı bir parçanın tamamını okuyacağım şimdi:

Çoğu kimse bilmez, bilenler de belki unutmuşlardır: "Fecr-i Âti'nin ismi, az daha "Sinâ-yı Emel" olacaktı?

O cemiyete şayet bu ad takılsa idi, yazılış sevimsiz, telaffuzu güç, manası karışık olduğundan, zannederim, kolayca unutulduğu gibi edebiyat tarihinde de daha az yer tutacaktı. Morfoloji'nin psikolojik tesirleri vardır.

"Sinâ-yı Emel?" Bu terkibin başındaki kelimeyi, şimdiki nesil değil, bizimki ve bizden evvelki de birdenbire kavrayamaz. "Sinâ"yı lügat kitabında da bulacağınız şüphelidir; ancak "Kamus-ül alam" gibi bir tarih ve coğrafya ansiklopedisine müracaat lazımdır. O zaman anlarsınız ki bu isimde sizin de bildiğiniz yarımadadan başka "Sinâ" yoktur. "Sinâ" nesiyle meşhurdur? "Tur" denilen yüksek dağı ile... Bu dağa şöhret nereden geliyor? Peygamber Musa'nın randevu yeri olmasından... Din tarihini öğrenememişler, randevu keli-

mesine bakarak İsrail kavminin büyük liderini o dağa bir lepiska saçlı, mavi gözlü Yahudi güzeliyle buluşmak için gittiğine zahip olmasınlar. Tur'da ne Uludağ gibi kayak eğlenceleri tertip edilirdi, ne de ot, ocak, otel vardı; ıssız bir yalçın kaya idi. Musa o tepeye Yaradan ile konuşmak şerefine nail olmak için tırmanmıştı; hatta çok zahmetle tırmanmıştı. Ama kabahat yalnız dağın sarp oluşunda değildi, çıkmaya uğraşanın ayakkabılarını fena seçmesinde, pratik hareket edemeyişinde idi. O kadar ki Yaradan, Resulünün bir meşakkatle, düşe kalka, kan ter içinde çıkışına bakınca –Kur'an-ı Kerim'de de zikri geçtiği veçhile– şöyle bir ihtarda bulunmuştu:

"Fahla na'leyke ya Musa!"

Bu Arapça sözün Türkçesi şudur:

"Nalınlarını çıkar, ey Musa!"

Anlıyorsunuz ya, Musa, Tur Dağı'na kocaman, kaba nalınlarla çıkmaya kalkmıştı. Filvaki o zaman henüz "Dağcı" kunduraları icat edilmemişti, ama herhalde nalından daha pratik bir ayakkabı bulunurdu. Kavmine akıl hocalığı eden, kanunlar, kaideler koyan ve hakikaten de onu hayret verici bir sosyal inkılaba, medeniyete eriştiren o yüksek adamın bu derece basit bir şeyi düşünmemesine şaşmayınız. Büyüklerin hayatı küçüklüklerle de doludur. Hem meseleyi tevil de mümkündür: Çoban veya köy ağası ile görüşmeye gitmiyor; Hâlik ile karşılaşacak bir Âdemoğlu, Peygamber de olsa elbette heyecandan muvazenesini kaybeder. En demokrat idarede bile, mesela bir cumhurreisiyle sarayında mülakâta çağırılan bir şahsın halinde şaşkınlık görebiliriz. Nerede kaldı ki Sinâ ıssız bir yarımadadır. Tur korkunç bir dağdır ve

tepesinde ona görünecek olan kudret, dört sene için milletvekilleri tarafından seçilmiş bir beşer değildir, kâinatın yaratanı, misilsiz bir kudret ve heybettir. Musa'ya insaf etmeli ve şaşkınlığına hak vermeli!

İşte, bundan tam elli dört sene evvel, –şimdi 1963 yılı bitiyor– Babıâli mescidinin karşısındaki "Hilal" isimli matbaada, bir cemiyet kurmak için Faik Âli (Ozansoy) reisliğinde toplanan gençler bu edebi teşekküle isim ararlarken, ilk önce ileri sürülen kelime "Sinâ-yı Emel" olmuştu.

"Ne münasebetle?" diyeceksiniz...

"Emel'in asıl Türkçesi "umma"dır. Yukarıdaki terkip bu itibarla anlatması epeyce uzun bir manaya geliyordu; daha doğrusu bu ismi bulanlar onda böyle bir mana olacağı vehmine kapılıyorlardı: Musa yeni cemiyetin remzidir; o, nasıl Sinâ Yarımadasında Tur'un tepesine çıkarak Rab ile buluşmak suretinde mesleğinin son haddine erişti ise, bizim edebi teşekkül de öyle bir dereceye yükselme ümidini taşıyacak, bu ümitle çalışacak! Uzun iş, zor iş, karışık iş... Ayrıca bir Tevrat çeşnisi, şekil cihetinden değilse de, medlul[1] ve mana itibariyle bir "Salamon Levi ve Şerikleri" ticaret firması, acayipliği var; en doğrusu "Edebiyatı Cedide"ye has bir kelime, hayal ve fikir tuhaflığı var.

Edebiyat tarihi, "Fecr-i Âti" için başlangıçta Servet-i Fünun edebiyatının devamıdır hükmünü verir; doğrudur. Doğru olduğunun bir ispatı da "Sinâ-i Emel"in mecliste kendisine taraftar bulmasıdır. Fakat kabul edilmeyişi de gençlerin o tesirden çabuk kurtulacaklarına bir işaret sayılabilir.

1 medlul: anlaşılan

Sinâ'yı teklif edenler arasında Ahmet Haşim'in bulunması ihtimali çok kuvvetlidir. Zira şairin:

Firaz-ı zirve-i Sinâ-yı kahra yükselterek oradan,
Oradan düşmek, ölmek istiyorum!

mısraları bu kelimeye karşı muhabbetini göstermektedir.

"Sinâ-yı Emel"i beğenmeyip mırıldananlardan biri de ben idim; ama ben kimdim? Sarı çizmeli Mehmet ağanın henüz çizmesi bile olmayan bir ufacığı... Galatasaray'daki arkadaşlarca tanınmış da olsam, daha matbuatta tek satır yazım bile çıkmadığı için meclistekilerin çoğunca zayıf, solgun, çıtkırıldım bir çocuk... Tahsin Nahit, o zaman "Jön Türk" piyesini oynamış bir yarı şöhretti; Hamdullah Suphi kendisini yazılarıyla hemen hemen tanıtmış; hoş yazmamış olsa da fıtrî bir kabiliyetle, zarif kıyafetiyle, büyüksü vaziyetleriyle yine tanınmış şekle sokabilir, tanıtırdı. Müfit Ratip, çoktan sahneye çıkmış, "Zor Nikâh"ı muvaffakiyetle oynamış ve tiyatro tenkitleri yapmıştı. Emin Bülent sporcu, Ahmet Haşim kavgacı, Şehabettin Süleyman coşkun, Ahmed Samim, Celal Sahir ve Faik Âli, Servet-i Fünun'dan yadigâr, binaenaleyh üçü de nüfuzlu idi.

Mecliste, zannederim, dostum Ali Süha, Cemil Süleyman, Mehmet Behçet, Köprülüzade de bulunuyordu; bu, henüz meçhuller arasına Yakup Kadri ile ben de karışmıştım ve öyle hatırlıyorum ki "Sinâ-yı Emel"i o meçhuller grubunun müşterek homurtusu yere çarpmıştı.

"Fecr-i Âti"nin isim babası kimdir, bu teklifi kim yaptı, unutmuşum. Fakat "Sinâ-yı Emel" gibi bizi hem terkip,

hem muhayyile yükü altında ezen ismin arkasından "Fecr-i Âti" aramıza bir demet çiçek gibi, renkli ve hafif düşüverince üzerine koşuştuk. Öteki, sırık hamallarının "hınk!" diye yere attıkları bir balya gibi ortada kalakaldı.

"Fecr-i Âti"yi, istihza olsun diye bazıları, din derslerinde tarifi geçen "Fecrikâzip"e, yani sabah olmadan evvel tan yerinin yalancıktan biraz ağarıp yine kararması, tekrar karanlığa gömülmesi hadisesine benzetmişlerdi.

Doğru değil.

Zira Fecr, lügat bakımından güneş, ufkun altında 18 dereceye vasıl olduğu zaman tan yerinde hasıl olan hafif kızıllık demektir; güneşin doğuşu manasına gelmez. Nitekim şafak da, batıştan sonra garpta görülen aynı renge denir. Fecr-i Âti terkibinde, bu itibarla bir kendini küçük görme ve gösterme nezaketi vardır: O kızıllığı bile ancak âtiye, sonraya vadediyor.

Bence isminin delalet ettiği sözü tutmuştur: Edebiyat tarihimizde "Milli edebiyat-Bugünkü edebiyat" diye anılan oldukça feyizli devreye o kızıllıktan, gittikçe nurlaşan birkaç keskin şule dökülmese idi o devir daha sönük kalacaktı, belki de göz gözü görmeyecekti.

Karanlığa uzanan mumun kadrini gece yolcusuna sormalı.

Refet Paşa'nın İstanbul'a Girdiği Gün, Ben Mahkeme Huzurundaydım

Bu satırları yazdığım sırada –27.11.1963– Refet Paşa kısa müddet önce vefat etmiş bulunuyor. Kendisini Müta-

reke devrinde tanımıştık; Umum Jandarma Kumandanı idi; Dahiliye Nezaretinde karşılaşmış, tatlı tatlı görüşmüştük. Son zamanına kadar olduğu gibi o vakit de zarif, hatta şık giyimli idi. Aradan uzun yıllar, çeşitli maceralar geçti. Dönüşümde Ankara Palas'ta yine karşı karşıya geldik, yine tatlı tatlı konuştuk; yine şıktı, nazikti, cana yakındı. Ahbaplığımız öylece her karşılaşmamızda devam ediyordu; otelde odama da geliyor, sohbeti uzatmaktan zevk alıyordu. Ona, Millî Harekete, Atatürk'ün askerî dehasına dayanarak İstanbul'un tekrar fethi gününde nerede bulunduğumu sırasını getirip anlatamadığımın üzüntüsünü şimdi duyuyorum. Hikâyeme bir de şırfıntı kadın karıştığı için gülüşürdük de! Bari, sizlere nakledeyim.

Bilirsiniz ki kadını yarım yamalak örtülü kıyafette erkek içine çıkaran Cemal Paşa'dır; galiba bir "Kermes" vesilesiyle... Fakat bir gün kendine nasip olacağını hesaplayan ve bu hesapla padişahçı ve halifeci olan Enver Paşa, harp aleyhimize işledikçe yobazlıktan medet umuyor, softalık damarı kabarıyor, çarşaf eteklerinin yerden kaç santim kısa olabileceğine, "tesettür"e riayet edilmesine dair merkez kumandanı Cevat Bey tarafından emirnameler yayınlatıyordu. Çoktandır ki, aileler arasında kaç-göç hemen hemen kalkmış, evlerde erkekli kadınlı toplantılar yapılmaya başlanmıştı.

Anadolu'dan döndüğüm zaman dört buçuk sene evvel yüzlerini göstermeyen aile kadınları içinde artık kaçan yoktu. Bu cüret Mütareke'de büsbütün yayıldı, hatta Kadıköy tarafındaki sinema, tiyatro karma müşteriye kapılarını açtı.

Halid Fahri (Ozansoy) de yazmıştır: Müslüman kızı Afife Hanım'ın aktristlikle devam etmesinde epeyce hizmet ve

himmetim olmuştur; dostum Sabih Şevket delaletiyle İngiliz polis müdüründen telefonla bizim müdürlüğümüze direktif verilmiş kızcağız tekrar sahneye çıkmış, ayrıca sanatını icradan onu menetmiş bulunan komiser de, Kadıköy gibi o zaman pek münevver sayılan muhitten kaldırılarak ücra ve geri bir semte naklettirilmişti. *Minelbab*'da bunlar yazılmıştır.

Bir gün *Aydede* idarehanesinde bir mahkeme celbi geldi; aldırmadım, çok meşguldüm. Bir daha geldi; o zaman *Sabah* sahibi Mihran Etendi "Gitmezsek götürürler" dedi, polis memuru da "götürürüz" demişti.

İşin esasını bilmiyordum. Üsküdar yolunu tuttum, işte Refet Paşa merhum o gün İstanbul'a giriyordu; ben mahkemeye gidiyordum; bir kahpe ve bir küfürbaz yüzünden. Vakanın tafsilatını *Minelbab*'da yazmıştım: Kadıköy'de, yazlık sinemada geçen bir hadise... Fındık kurdu gibi ufak tefek bir fahişeçiği dört, beş delikanlı bir köşede sıkıştırmış, ağıza alınmayacak pek kaba küfürlerle tehdit ediyorlardı, müdahale etmiştim. İşte bu müdahalem yüzünden kız, beni şahit yazdırmış.

Hâkim direniyor:

"Ne gibi küfürlerdi bunlar, tekrar ediniz."

"Pek kötü şeylerdi, ağıza alınmaz şeyler."

"Olmaz, işittiğiniz gibi söyleyiniz. Küfürden hazzeden biri olsam tam fırsat! Fakat ailece bizde küfürbazlık hüneri yoktur ne etmeyi biliriz, ne de edenden hoşlanırız. Babam pek kızınca "Allah müstehakkını versin" derdi, o kadar! Ağabeylerim bu kadarını da söylemezlerdi; ben küfürsüz kızar, köpürür bağırırım; dövmeye, dövüşmeye kalkıştığım

da olurdu. Yine Mütareke'de ve Kadıköy'de (eskiden Erenköyü denilirdi, şimdi gramer hilali kelimeleri toparlaştırdık, iyi yaptık ama bu şekle taraftarlığım, "Orhantepe" münasebetiyle Rıza Tevfik'i kızdırmıştı, yeri gelirse bahsederim) Rum bir arabacıya kızmış, arabanın iskemlesinde bulunduğu halde birden fırlayarak bir tokat aşketmiş herifi aşağıya sermiştim. Hareketim o derece sert olmuştu ki arkadaşımın yüzüne de isabet etmiş, bir dişi zedelenmiş ve sonra da düşmüştü."

"Söyleyemem, mundar laflar."

"Söylemeniz lazım."

Kanun namına söylemek icabettiğinden ancak en hafiflerini kekeledim; şu var ki en hafifi yenilir yutulur cinsten değildi. Üstelik davete icabet etmediğimden cezalandırılmam istendi; "Hasta idim; falan..." diye laflar mırıldandım; müddeiumumi affımı ileri sürdü. Hakim de fikrine uyar göründü, çıktık dışarı!

Çıktık ki, her taraf Mahaşerallah. Meğerse şehre Refet Paşa girmiş. Madem ki o girmişti; bana çıkma yolu görünmüştü. İster inanınız, ister inanmayınız, vatanı terke mecbur kalacağımı bilmekle beraber, sevinçli olmaktan ziyade içimde bir gurur duyuyordum. Bu gururu gurbet ellerinde de hiç kaybetmedim. Hatta yine Rıza Tevfik, oğlumun doğumu münasebetiyle yazdığı tarihinde buna işaretle der ki:

Bu füsunkâr mihver felaket sellerinde
Yuvarlanıp giderken şu gurbet illerinde,
Vatan aşkı ağlardı yüksek emellerinde
Bu halile herkese hamiyyet öğretirdi.

"Meyhaneciden şahit istemişler, bozacıyı göstermiş" mi diyeceksiniz? Diyemezsiniz. Feylesof şair, kızınca aksi aksi söylenmekle ve üzerinde bir "Sevr" imzası günahını taşımakla beraber, Allah'ı bile tenkit eder görünen Bektaşiler gibi gizlice Millî Hareketin hayranı idi. Belki de dış öfkesi o harekete katılıp da bir mevki yapmamasından ileri geliyordu; kıskanç bir adamdı zira...

Tevfik Paşa Kabinesinde ilk defa nazır olduktan sonra kendisinde bir "makam ve mesnet" merakı da belirmişti. Gençliğinde kapıldığı hamallık merakı gibi bir şey. Zira Moda İskelesi'nde sırtına bir hamal sırtlığı alır, müşteri veya yük, ne bulursa bunu yokuşun başına çıkarır, idman yaparmış; "mış" değil; yakın dostları anlatmışlar, kendisi de tasdik etmişti. Posta Nazırlığı ve Şûrayı Devlet Reisliği de yapınca o merak büsbütün arttı, yeni kurulan Ürdün Hükümetinde bile bir ara Sıhhiye ve Adliye Vezirliğine geçti, bir çadır veya baraka içinde! Amman o sırada bir çöl köyü idi.

Gurbette iken bana yazdığı yüzlerce –ve bazısı sekiz on sayfa– mektuplardan epeycesi nasılsa eşyam arasında Halep'ten gelmiş. Belki ilerde onlardan bazı hoş ve zararsız parçaları –güzel, espirili ve bilgili yazılar örneği olarak– bu hatırata geçiririm. Unutulmaktan kurtulurlar, bir hizmet olur.

Merhum hocamız hemen hemen herkese, tanıdığına tanımadığına mektup yazmakla kıymetli vakitlerini harcar giderdi. O sebepledir ki bir daha "Kamus-u Felsefe" gibi bir eser veremedi. Çeyrek asır süren menfa hayatında bizlere neler kazandırabilirdi...

Şahsiyeti hakkında birkaç kelime eklemeden bahsi atlamaya gönlüm razı olmadı.

Rıza Tevfik mükemmel bir "Epiküriyen" idi: İnsan zevkine hitap eden her güzel şeyi, hem de iyice bilerek, anlayarak severdi. Keyfini sürerdi: Şiiri, çiçeği, yemişi, şarabı, yemeği, kadını, tabiat manzaralarını, saz ve sohbet âlemlerini, sporun envaını, vücut tenasübünü, hatta şekilden şekle, kıyafetten kıyafete girerek kendisini!

Yine bendeki yirmi otuz fotoğrafı içinde ne tiptekiler yoktur ki... Hiçbir karakter ve makyaj aktörü, o kadar değişik suratlar alamamıştır. Bakarsınız bir resminde İngiliz soyzadesi, öbüründe göbeğine kadar sakallı bir eski zaman Haham namzeti. İşte, elinde "Lir" dedikleri musiki aleti bir Yunan şairi, bir Homer. İşte bu da sırtında kolsuz pelerin yahut harmani, sanki Lamartine! Kütük kırarken, portakal ağaçlarını tararken, toprak kazarken, oduncu, bahçıvan, ırgat görünüşlü fotoğrafları bile vardır; fevkalade fotojenikti.

Arnavut, Kastamonu, muhacir taklitleri ve canlandırdığı sahnelerle meclisi bazen bir kol çengi olurdu, beyninin içi de bir bilgi mahşeri, Sur-i İsrafil'i bekleyen bir kıyamet günü idi.

Misli kolay bulunmaz, tezatlar mecmuası güçlü ve yüklü bir insandı. Çok da içli idi. "Uçun kuşlar uçun, doğduğum yere" diye başladığı şiirle gurbetten şimdi sesi geliyor, sanki.. Amman çölünden:

Uçun kuşlar... Burda vefa yok;
Öyle akar sular, öyle hava yok;
Feryadıma karşı aksi sada yok;
Bu yangın yerinde soğuk kül vardır.

Yatağımı Kendi Elimle İlk Defa Bekirağa'ya Serdim

Çocukluk diyebileceğim kadar körpe gençliğim, memlekette iç politikanın pek coşkun, epeyce kanlı, şiddetle acemi, tamamıyla geri zihniyetli, karmakarışık bir devrine rastlamıştı.

Doğuştan yazı yazmaya istidatlı, ayrıca atılgan ve kuvvete karşı asi olmaklığım gibi aksi tesadüflerin de rolünü hesaba kalınca işi gücü bırakıp öyle bir devirde politikacılığa kalkışacağımı tabii görmeniz icabeder.

Evet, memurlukta kalsaydım, yatağın hayattaki bildiğimizden başka bir rolü, bir ehemmiyeti olduğunu anlayamayacaktım. Bunu bana politika öğretti; hem de epeyce acıklı şekilde...

Günün birinde beni yatağımdan kaldırdılar polis muhafazasında ver elini Beyazıt! Şimdiki üniversite kapısından girdik, o zaman meydan çırçıplak, tek ağaç silueti ve gölgesi yok. Zira burada sabah ve akşam asker talim yapar, bir kısmı da boru çalar, borazancılık dersi alırdı.

Mahut Bekirağa bölüğü, askerî zindan, sağ tarafta... Müdürün odasına girdik; kasaba otelcisi gibi müşteri yani mevkuf bekliyormuş ki pek sevindi, hele kâğıtta ismimi okuyunca büsbütün neşe, iltifat kesildi; mübalağa yahut şaka etmiyorum.

"Vay efendim, diyordu, safa geldiniz, safalar getirdiniz. Buyurun, buyurun! Gözümüz yollarda kaldı, geciktiniz, arkadaşlar bekliyordur."

Sonra yüzüme hayretle baktı, sordu:

"Yatak! Yatağınız nerede? Yataksız mı geldiniz? Galiba ilk ziyaretiniz, tecrübesizlik! Eve telgraf çekiniz de, hemen yatak göndersinler!"

Eşyanın da talihsizi vardır. Erenköy'ün havadar bir köşkünde rahat rahat duran, serin ve loş yük içinde misafir bekleyen tertemiz ufak bir şilte ile teferruatı ve bir yorgan bereket gece basturmadan yetişti. Bunları hazırlayıp uşağa teslim eden annem muhakkak ki gözyaşları dökmüştür. Nasıl dökmesin? Çardaklar Beyazıt'ta kurulur, benim geceleyeceğim yerin burnu dibinde, yüz metre ötesinde!

Uşağın halini hiç unutamam; emektar adamcağız tevkifhanenin iğrenç manzarasına baktı, aşağı koğuşlardan gelen mevkufların uğultusu ile helalardan fışkıran murdar kokulardan ve süngülü muhafızlardan ürktü, boğuk bir sesle, gözleri dolu dolu:

"Aman Küçük Beyefendi, siz burada mı yatacaksınız, bu yerde?" diye söylendi; kederinden, heyecandan titriyordu. Hakkı da vardı; Köşkteki odam, puflu döşekli ceviz karyolam, süslü cibinliğim, nazü naim gözünün önüne gelmiş olacaktı. O zamanlarda evin beylerini henüz hizmetçiler soyup giydirir, entarisini halkalayıp başından geçirir, pantolonunun uçlarını tutar, terliklerini çevirir, yatağın yorganını açar, giderken de lambayı söndürürdü. Biz elimizi hemen hemen hiçbir şeye sürmezdik.

Sürsek sürsek şayet, hizmetçi taze, sevimli ve razı ise, ona sürerdik.

Yatağımı kendi elimle ilk defa bu gece, Bekirağa'ya serdim. Daha kaç gece serecektim? Sermek müyesser olacak[1]

1 müyesser olmak: gerçekleşmek, mümkün olmak

mıydı? Yoksa bir sabah, şafak sökmeden ve toplamak bile nasip olmadan menhus çardaklara doğru, sırtımda beyaz gömlek, yürüyüp gidecek miydim? Damat Salih Paşa, Muhib Bey, vesair beyler öyle gitmediler mi?

Allaha şükür böyle olmadı, yatak eve döndü... Döndü ama beş yıl sonra Anadolu'yu yer yer dolaşarak, meşum Birinci Dünya Harbi'nin son senesinde, ıcığı cıcığı çıkmış, yufkaya dönmüş halde... Hoş, ben de daha iyi vaziyette değildim; sıtma belimi bükmüştü, kötü kötü öksürüyordum; vitrinlerdeki parasızlıktan alamadığım büklüm büklüm gördüğüm kaymak lülelerine hasret!..

İkinci safha "Bahricedid" vapuru. Yatağımı, tantuna yolcu götüren bu köhne teknenin güvertesine seriyorum. Yanımda aynı işi yapan bir beyzade, vali oğlu Mustafa Suphi de var. Gün gelip de onun gene bir vapurda ve hücum eden eşkıya elinde parça parça edileceğini hangimiz aklımıza getirebilirdik?

Hatta hiç unutmam, biçare genç baklava yerken kutuyu elinden düşürmüş, yağlı tatlılar benim şiltemin üzerine dökülmüş, lekesi çarşaftan aylarca çıkmamıştı. Çıkamazdı; zira Sinop'ta çamaşırlarımızı yıkayan kadınlar sabun ve sıcak su kullanmakta imsâkli[1] davranıyorlardı.

Derken menfaya vardık, yatağı topladık. Tekrar sermekteyim; bu sefer de Sinop İdadi Mektebi'nin boşaltılmış bir koğuşuna.

İki sene yatağım bir tarafta bağlı kaldı; zira artık otel ve pansiyonda oturuyordum, yatağımla uğraşmak daha düşmü-

1 imsak: sakınma, cimrilik

yordu. Fakat harp patlayıp da bombardımanlar sıklaşınca içeri Anadolu'ya gönderilmemiz lazım geldi. Gene sırtladık yatağı! Her gün bir hana serip kaldırıyordum. Ser yatağı, topla yatağı!

Nihayet Çorum. Artık kendi evimdeyim, önce hizmetçim ve sonra ailem o işle meşgul. Uzun sürmedi, haydi Ankara'ya, oradan Bilecik'e... Yatak da beraber; tıpkı Tevfik Fikret'in manzumesindeki...

"...Kenan da beraber"

Mısraında olduğu gibi! Bu son merhaledir. Yatağımı arkamdan ev eşyamla bir arada İstanbul'a yolladılar. Az daha tekrar yükletip Bilecik'e ters yüzü göndereceklerdi. –Bunları şu hatıratın bir faslında okumuş olmalısınız– Talat Paşa, harp zengini Bayramzade ve bütün vurguncular aleyhinde yazdığım bir yazıya içerlemişti:

"Geri gitsin, defedin uslanmazı!"

Emrini vermişti: Koca Ziya Gökalp dinlemedi, beni yanında alıkoydu. O yazı *Yeni Mecmua* sekreterliğini yapan Fuad Köprülü ile tarihçi Ahmet Refik (Altınay) merhumun gözlerinden kaçmıştı, yahut da göz yummuşlardı:

"Ser yatağı! Topla yatağı! Bağla yatağı!"

Bir emir daha vardı:

"Sırtla yatağı!"

Hamdolsun cebimde daima beş on kuruş bulunduğu için o yükten kurtuluyordum. Fakat Sadrazam Kâmil Paşa'nın kısa boylu oğlu Mehmet Bey Sinop'a yatağı sırtında inmişti.

İşte eski zaman politikacıları için şilte ile yorganın ehemmiyeti buradadır, bu cihetten politikacının baş kaygısı

vaktiyle yataktı. Şimdi bütün kin ve husumet duygularından uzaklaşıp pek az faninin eriştiği hoşgörü ile şöyle düşünüyorum; "Bizi yataklarımızla gönderenler yataksız kaçmışlardı. Zavallılar! Çoğu da yatağında ölmedi ve geriye dönmedi."

İki Postacının İdamı

II. Abdülhamit elektrik gibi telefondan da ürkerdi. Elektrikten ürkmesi sırrına akıl erdiremediği bu şeytanî kuvvetin bir suikast tertibinde kullanılması, Yıldız Sarayı'nın birdenbire havaya da uçurulması ihtimalinden ileri geliyordu.

Telefondan korkusu da şu sebepten: İhtilalcilerin bir arada toplanıp dikkati çekmeden aralarında konuşup anlaşmalarını ve bu muhaverelerin kontrolden kaçmasını mümkün görüyordu.

Hoş, postadan da hazzetmezdi. Sansürden başka, mesela son zamanlarına kadar İstanbul şehrinde oturanlar birbirlerine mektup gönderemezlerdi. Yani şehiriçi muvasalası yoktu. Nihayet kartpostala izin verdi, zarfa konmamak şartıyla!

Derken Meşrutiyet ilan edildi. Hepimiz, "Aman elektrik! Aman telefon!" diye haykırdık. Şurada, burada gaz motorundan kuvvet alan hususi elektrik tertibatı yapıldı; hususi kat telefonları da kuruldu. Devlet daireleri, polis ve emsali de telefona merak sardılar. Posta Nezaretinde bir hükümet telefonu şebekesi vücuda getirilmişti.

Hani, yanındaki kolunu el kahve değirmenlerinin sapı

gibi çevirerek santrali aradığınız manyetolu telefonlardandı bunlar... İşletmekten kollarımız yoruluyordu. Ama yine de bazı bazı iş görürdü.

Baskında Telefonun Rolü

Bir partiye en büyük faydası işlemesi değil, kesilmesi olmuştu. "Ne gibi?" diyeceksiniz? Anlatayım: İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümetten düştükten sonra Babıâli baskınını yapmadan önce posta binasında telefon santralini kendi partisinin mensubu olan memurlara işlemez hale sokturmuştu. Babıâli basıldı. Nazırlar telefona el attılar, güya dışarıdan yardım isteyecekler, asker getireceklerdi.

Çevir, çevir, cevap yok! Enver Paşa bu esnada Sadrazama istifanamesini imzalattı. Dışarıda dört ölü yatıyordu; cesetlerden ikisi Harbiye Nâzırı ve Başkumandan vekili Nâzım Paşa, Kıbrıslı Tevfik Bey ile başyaveri Nafiz Bey ve yaveri. Bizde telefonun kanlı bir tarihi vardır.

Mütarekeden sonra işbaşına gelen Hürriyet ve İtilaf Fırkası, vaktiyle posta santralinden telefonu kesen memurları arayıp bulmak, cezalandırmak arzusuna kapıldı, polis tahkikata başladı. İşi kurcalamak şöyle dursun, örtbas etmiştim.

Bu arzuyu o fırkaya veren eski bir hadiseyi de buraya kısaca kaydetmek lazımdır; iki posta memuru da muhalif partiye mensup olduklarından Cavid Bey'in Paris'ten buradaki dostu Cahid Bey'e yazdığı hususi mektupları aşırmışlar ve Paris'te muhalefet liderliği yapan Şerif Paşa'ya göndermişlerdi.

Paşa patavatsız ve izansız olduğundan mektupları gazetesine koyuyor; aklımda kaldığına göre zarfların fotoğrafını da basıyor. Gayet tabiidir ki, İttihatçılar o memurları bulup yakalıyorlar, –en garibi ve fecii budur– kanunun hangi maddesine dayanıyorlar, bilinemez, ikisini yahut sadece birini de postane önünde darağacına çekiyorlar.

Meğerse hususi mektup aşırmanın cezası o hükümet zamanında idam olabilirmiş! Şimdi herhalde bu suçtan dolayı kimseyi asmazlar. İzmir'de Hükümet erkânının telefonlarını dinleyen memur hanıma ne yapıldı? Yerinin değiştirilmesine kızanlar ve kendisine âşık olanlar bile çıktı. Muhavereleri teybe alanlar da gayet tabii vazife görmüşlercesine işlerinin başında kaldı; belki sıraları geldiğinden terfi de ettiler.

Doğrusunu isterseniz iki muamele de normal değil:

İfrat ve tefrit. Şu iki Osmanlıca kelimenin Türkçesini bulalım, nedir acaba? Birincisi "aşırılık" imiş; ikincisi "tersine aşırılık"! birincisi ne ise, ama öteki –cümle arası kullanılamayacağından– basbayağı terelellik.

Bilmem Cavid Bey mevkufken mashup posta memurlarını aklından geçirdi mi? Keşke nüfuzunu kullanıp cezalarını müebbet küreğe tahvil ettirseydi, belki kendi boynunu ipten kurtarırdı da memleket, lüzum hasıl olunca maliyecilik vukufundan istifade ederdi. Yazık oldu, doğrusu... Üçüne de!

Şu noktayı unutacaktım:

İdama mahkûm edilen orta memurların aileleri, o hengâmede fermanferma[1] olan Enver'in ayaklarına kapanmışlar, Cavid ve Cahid çiftinin de en ufak şefaatine, mesela idamların müebbete tahviline muvaffak olamamışlar. "Ne-

1 fermanferma: dediği dedik, emir sahibi

reden biliyorsun be adam?" diyecekler vardır. Arkadaşları posta memur ve müdürlerinin –başlarında bulunmuştum ya– yana yakıla bana itiraflarından...

Ne cinayetler unutulmuştur, bu kargaşalık arasında. Biz unutmuşuz, ama ilahi adalet unutmadı; galiba. Tanrı cümle politikacıları öyle yersiz ceberrutluklardan korusun!

Bir Anahtarın Azizliği

Başka taraftan açalım; biraz da...

Beyoğlu Belediye başkâtipliğinde bulunuyordum; yukarıda anlattığım gibi Balkan Harbi esnasında. Zaten memuriyete geçmeden önce de o semtten pek ayrılmazdım ya... Konak yandıktan sonra kışları da köşkte oturuyorduk; o köşk de yanmadı mı, yanmayan nemiz kalmış, neler kalabilirdi ki?

Ortanca biraderim Nişantaşı civarında kiracı. Geceleri, çoğu defa pek geç vakitte onun evine gidiyorum. Şu var ki, vakitli vakitsiz, daha doğrusu daima vakitsiz kapıyı çalıp herkesi uyandırdığım için bir gün bana evin anahtarlarından birini verdiler. Odam hazır, sessizce giriyorum; yatıyorum.

Evet, anahtarı cebime koydum, pantolonumun arka cebine. Zira, bu, şimdiki Yale veya Elzet tarzı mini mini, yassı yelek cebine sığar anahtarlardan değil. Daha icat edilmemiş onlar. Tabiidir ki, dedelerimizin icabında karanlık sokaklarda silah yerine de kullandıkları ve kuşaklar arasında taşıdıkları kallavi anahtarlardan da olmazdı. On santim boyunda, ince, endamlı, hafif bir şey; oda kapısı anahtarının azıcık azmam.

Anahtar hakkında bir "istitrad" yapmazsam içim rahat etmeyecek:

Fikrimce anahtar, "Nefs-i emare"yi tahrik edici, yani dünya lezzetlerine karşı insan isteklerini ziyadesiyle istetici bir alettir. Bu aletin kalktığı dünya, silahların bırakıldığı bir dünyaya benzerdi; zira silah gibi anahtar da dünya nizamının iyi kurulmadığını ve insan karakterinin düzenlenmediğini göstermez miydi?

Silah ve anahtar, ikisi de kötü dünyanın, "Alamet-i farika"sıdır; yan yana gelen çapalar nasıl denizciliğin, orak ile çekiç komünistliğin, yıldızla ay Müslümanlığın, güneşle kılıçlı aslan İranlılığın, görür görmez neleri anlattığını bildiğimiz alametleri ise bunlar da, süngü ve anahtar birleşince bozuk nizamlı bir dünyanın markası haline de sokulabilir: İkisi de milletler ve insanlar arasında başkalarının malına göz koyma ve ele geçirme sembolleridir.

Her ne ise, mevzuya dönelim.

Bir gece idi bulunduğum eğlence yerinden o devirde ne "bar" ne "pavyon" ne de şimdiki manası ile, "kulüp bilmem kaç", böyle şeyler yoktu. "Kafe şantan"dan çıkardık ve taksi dolmuş, otobüs, minibüs, troleybüs hayâl-i muhâl! Atlı tramvaylar ise erkenden yerlerine çekilirdi. Bir kira faytonuna bindim. Nişantaşı yolunu tuttuk; parke taşlar üstünde tekerlek gürültüsü, kamçı şaklamaları, arabacının damakta dil çatlatmaları, ha babam ha, zangır zungur gidiyoruz; havagazı lambalarının can çekişen ışıkları arasında.

Şunu söylemeliyim: Biraderin evi dış ve iç taraflarından birbirinin tamamıyla eşi iki evden birisi idi, sağdaki caddede arabadan indim, yan sokağa saptım (Şimdi bu sokağın

başında bir pastane vardır. Valionağı caddesinin devamı). Azıcık sendeliyorum. Hoş, o Arnavut kaldırımlı bakımsız yan sokakta ayık kafa ile de olsa yalpa vurmadan yürünemez ki...

Anahtarı cebimden çıkardım deliğe soktum, çevirdim; biraz dayattı, ama yine de döndü, kapı açıldı. O zamanlarda elektrik yok ki, düğmeye elim gidince etrafım aydınlanıversin. Zaten kimseyi de, rahatsız etmemek lazım. Karanlıkta merdivenleri çıktım, alıştım ya... Sofayı da geçtim, yatağı hazır bulduğumu bildiğim odanın önündeyim. Fakat bu gece, evde mi, bende mi, herhalde bende olacak, bir tuhaflık var, bir yadırgama, yabancılık, acayip bir hal!

Ayak yordamı ile odaya yürüyorum. Tamam, işte yer yatağına çarptı fotinlerim. Yanlışlık yok; yine karanlıkta köşede lamba olacak ama kibriti yak, şişeyi kaldır, fitili uzat, tekrar şişeyi yerleştir, falan, filan, uzun iş, uyku gözlerimden akıyor, soyunmaya bile üşeniyorum. Paltomu, ceketimi, attım, kravatımı çözmek üzereyim.

Kulağıma hafif bir inilti geldi, bir iç çekiş belki...

Sakın, benim gelmeyeceğime hükmederek oraya başka birini yatırmış olmasınlar? Evvelce başka bir evde öyle bir vaka başımdan geçmişti. Kibrit yakmaya karar verdim. Zamanın Lancier markalı İsveç kibritleri mükemmeldi, sürer sürmez yanardı. Nitekim yandı, bende de şafak attı! Yatakta genç bir kız yatıyordu. Daha müthişi bu oda hiç tanımadığım, ayağımı basmadığım, eşyasına alışmadığım, benimkinden büsbütün başka bir oda idi!

Tabii anladınız; bizim ev diye komşunun eşit evine gir-

miştim; meğerse kilitler de eşmiş, anahtarları da! Ne yapacağım şimdi? Komşu kızın sere serpe yattığı (bu devirde kimse, hele genç kızlar göğüs bağır açık, çırılçıplak denecek vaziyette, hele el ayası kadar külotla ve hele onsuz uykuya varmazlardı) yatağın baş ucunda ceketini çıkarmış kravatını çözüp katı yakalığını çıkarmış bir halde yabancı bir delikanlı görülürse ne olur?

Lamı cimi yok işin! Yakalandın mı müthiş rezalet. Ölüm tehlikesi de var. Peder bey sorup soruşturmadan "nagant"ı çekip (moda silahlardandı o zaman) göğsüme kurşunları sıkıverirse, hırsız ve zampara sanıp? Mahallede böyle bir şey duyulur, yayılır, dedikodu şekline sokulursa kızın adı da haksız olarak "Eve dostunu almış"a çıkacak; bana da söyleseler inanırım. Kendi vaziyetim de kritik değil mi? Belediye Başkâtibiyim. Başefendiye böyle baskınlar yakışır mı? Basılsam kızarlardı da, asılsam tabii görürlerdi, bu memlekette!

Bereket ki ev halkının uykusu ağırmış, kızınkinin de... Uyanıp da çığlığı koparmadı. Kollarımın arasına atılması ihtimali yok muydu? Belki de oynakça ve çoktan beni mimlemiş olabilirdi.

Ceketi, paltoyu sırtladım, geldiğimden daha sessizce fakat, yüreğim gümbürdeyerek merdivenleri indim, kapıyı açtım. Oh! Sokaktayım. Büyük geçmiş olsun?

Epeyce oluyor, bahsi geçen pastaneye uğrarken –ne yazık, burada beş yıl kadar önce arkadaşlarla buluşurduk; vefat edenlerden Abdülhak Şinasi (Hisar), Ruşen Eşref (Ünaydın), Ahmet Hamdi Tanpınar, Âsaf Halet Çelebi, ilk *Aydede*'ye karikatürlerini koyduğum Kastamonu mebusu

Bâki Çelebioğlu, Zeki Cemal (Kaygusuz) ve yaşayanlardan (ömürleri uzasın) Yakup Kadri, Taha Toros, Avni Şanda ve birkaç edebiyatçı bey ve hanım daha. Bir gün mahut sokağa saptım evleri aradım, ikisini de yıkıp yerlerine bir münasebetsiz apartmancık kurmuşlar.

Hatıralarımızın barınakları birer, beşer nasıl da eksiliyor!

Ya dostlarımız? Yukarıdaki liste hazin değil mi? Ölmüş sayısı hayatta kalandan çok.

Uzun ömrün bir üzüntüsü de bu zaten.

Çok Şey Gören Bizim Nesil

Yeni neslin idrak ettiği icatlar bizim neslinkine kıyasla hayli mühimdir, ama azdır. Onlar yurtta bir radyodan faydalanıyorlar, daha televizyona bile kavuşamadılar. Biz ise elektriği, gramofonu, sinemayı, telefonu ve telsiz telgrafı görmüştük; bisiklete binmiştik. Otomobil ve tayyare de zamanımızda icat edildi. Gözümüzü dünyaya açtığımız vakit, bunların hiçbiri mevcut değildi.

Evet ne elektrik bu idi, ne gramofon, ne sinema, ne de telefon... Ampullerin içinde incecik, bir büklüm tel ışık verirdi; gramofon borulu, plaklar silindir şeklinde, sinema sessizdi. Otomatik telefonu bilmezdik. Tayyare Bleriot'nunki gibi çerden çöpten, kafes halinde idi. Otomobilleri işletmek lazım gelince önden zorlukla manivelasını çevirirdik... Ama hepsi ele bizim gençliğimizde, gözümüzün önünde, birer birer vücut bulmuştu. Onlar da biz de birlikte olgunlaştık.

Şimdikiler hazıra kondular.

Eski neslin fevkaladeliği şu noktadadır: İstihale devrine, yetiştiği için mesela öküz arabasına, yaylı arabaya ve otomobile nakil vasıtası olarak binip gezmiştir. Öküz arabasıyla Kayışdağı veya Yakacık'a gittiği gibi, az sonra otomobille de o yerleri dolaşmıştır. Atlı tramvaydan hatıraları vardır, hatta azıcık daha yaşlıların sürücü beygirlerinden de...

Biz İstanbul'un sokak köpeklerini, yangını haber veren köşklülerini, sahur davullarını, laternacılarını, sırıklı ciğercilerini, tulumlu sakalarını, torbalı goygoycularını ve kılıç kalkan oynayan Tahtakaleli Araplarını, yine tulumlu sebilcilerini, çengi ve köçeklerini, bayramlarda mendil toplayan bekçilerini, diş çeken berberleri biliriz.

Şimdi izi, eseri kalmamış olan nelerini bilmeyiz ki! Gelin askısı görmüştük. Hacı tehniyesi,[1] sakal duası, develi sürre ve ilahili mektep alayı, hepsi az çok malumumuzdur.

Hoş olanı şudur ki, bütün bunları görüp tanıdıktan, muhitin içinde yaşadıktan sonra –Hüda'ya şükürler olsun– yeni icatlardan da faydalandığımız gibi yeni âdetlere ele uyduk ve yeni şeylerle de tanıştık. Faraza radyo dinliyoruz; buzdolabı, elektrik süpürgesi kullanıyoruz; çoluk çocuğumuzla plaja veya baloya gidiyoruz; vurguncu, istifçi, karaborsacı, hacıağa nevinden acayip ve eskiden namalum mahluklar tanıdık. İyisine, kötüsüne hepsine alıştık!

Yeni nesil mesela süpürge tohumundan ekmek yemedi; biz yedik. Yine onlar İspanyol nezlesinden bazı evlerin büsbütün kapandığını ve sıra sıra yangınların İstanbul semtinin dörtte ikiye, eski Ankara'nın dörtte bire indiğini bilmezler.

1 tehniye: kutlama, karşılama

Ne Enver Paşa'yı gördüler, ne de Nemrut Mustafa'yı! Galiba İstiklal Mahkemeleri hakkındaki malumatları da kulaktan dolmadır.

Bizim nesil hayal meyal Ermeni patırdısı denilen küstahlığı bile hatırlar: 31 Mart'ı yaşamışlar. Sıra harpleri de... 1888-1954 yılları arasında doğup yaşamış olanlar kadar çok şey görmüş, çok iyi ve fena günler yaşamış, kafası binbir hatıra ile dolu, hem eskiyi, hem yeniyi, hem de keşif ve icatların çeşitlisini idrak etmiş insana tarihin hiçbir devrinde rastlanamaz.

Bakınız, elektrik ve telefondan açılan bahis nerelere geldi. Ama sohbet budur, böylesi bizi oyalar ve dinlendirir. Ağırbaşlısını istiyorsanız bulmakta sıkıntı çekmezsiniz, başınızı bile ağrıtacakları çoktur.

Yeni nesil –Allaha şükür– kapitülasyonlar icabı ecnebi posta şubelerini de bilmez. Gizli mahiyette mektupları, onların kutularına atarak dışarıya yollardık, şu var ki, mektupları bizzat atmak tehlikeli idi, zira kapıda ve etrafta, karışmamakla beraber, hafiyeler dolaşırdı, takibe uğrayabilirdiniz.

İyisi mi, bu mektupları ecnebi tebaasından bir ahbapla attırmaktı. Kapitülasyonların Birinci Umumi Harp başında kaldırılmasına kadar bu rezaletler sürüp gitmiştir. Başka bir rezaleti de İttihatçı Hükümeti yaptı; yazmıştım: mektup çaldı diye iki memuru postane önünde sallandırmak!

Birahaneden Kovulduğumuzun Resmidir

Mütareke içinde idi. *Aydede*'yi çıkarıyorum; Necmettin Sadık, Fatih Rıfkı, Kâzım Şinasi ve Ali Naci (Karacan)

Akşam'ı... Hepimiz dostuz, onlar şiddetli Kuvayı Milliyeci, ben –muvaffakiyetlere sevinen– bir muarrız.[1] Günün birinde ikindi üzeri alıştığımız gibi buluştuk, hepimiz Büyükada'da oturduğumuz için vapura koşuyoruz; yetişemedik.

Ne yapalım? "Haydi, dedik, bir yere girip bira içelim!" Aramıza, nereden çıktı bilmem, *Servet-i Fünun* sahibi Ahmet İhsan da karıştı, Tünel'in alt yanında bir birahaneye girdik. Bu adam sonradan Tepebaşı'nda, Tozkoparan'da Gül Yokuşu karşısında dükkân açmıştır. Bahsettiğim tarihte, dediğim yerde idi.

Sahibi şişman, iriyarı, domuz kasabı denilerek tarif edilenlerden biri, Rum idi galiba; ismi de eskiden konaklarda oğlan çocuklar bakıcısı, "Dadı"nın erkeği uşaklarınkine, o tabire benzerdi.

İçerisi –henüz yazıhaneler ve işyerleri açık olduğundan– tenha. Dar sokağa bakan açık pencereli köşeye oturduk, bira ve meze ısmarladık ama, gözden kaçmadı, birahaneci bizden hazzetmiyor; domuz kasabı, domuzuna düşman Türklere! Garsonlar da ağır alıyorlar, mırın kırın eden bir halleri var.

Sanki o salaş lokantaya bile girmeye layık olmayan, "kılık kıyafet, sıçanlara ziyafet" serseri makulesiyiz. Halbuki Apiko giyinmiş insanlarız. Aldırmazlığa vurduk; O menhus devirde böyle şeyler olurdu; aldırış etmemeyi öğrenmiştik.

Sokaktan midyeci geçiyor, hem de midye dolması meşhur olan şişkosu. Canımız çekti, alalım dedik ve garsondan tabak istedik. Vay, isteyen sen misin? İşkembeci sallanan vücudundan beklenmeyen bir atiklikle önümüze dikildi, açtı ağzını yumdu gözünü.

1 muarrız: karşıt, muhalif

Burası, yani lokantası Bomonti Bahçesi miymiş ki dışarıdan meze, yemek alıyormuşuz? Biz ancak oraya layıkmışız, kibar yere yakışmazmışız, kalkıp Bomonti'ye gitmeli imişiz! Ne olacakmışız, Türk değil miymişiz!

Susuyoruz, bekliyoruz, yavaş yavaş toplanıyor kalkıyoruz.

Böyle yapışımızın sebebi nedir, bu sükûtun ve emre itaatin? Şu: Beterdir, kavga çıkarırsan –zaten istediği o– herif, lokantasında yedirip içirdiği İngiliz polisini çağırır, hepimizi yakalatır, hapishaneleri olan "İstanbul hanına" yollar. Kullandıkları Ermeni ajanlar da bize hakaret ederdi, o gece kalırdık içeride. Bunları göze alamamıştık, almamalıydık da...

Artık İstanbul'a bir daha sahip olmamızı imkânsız görerek yarın nasıl etekleyeceğini bilmediği müşterilerine hırlayan kart çobana "Geç yiğidim geç" dedik, berbat, perişan durumda ve kin, garaz içinde sokağa kendimizi zor attık. Öbür arkadaşlar –büyük hadiseler arasında– başımıza geleni, o hakareti zamanla unutmuş olmalıdırlar ki, hepsi de yeni idarenin sivrilmiş şahsiyetleri, mebusları ve mesulleri mertebesine yükseldikleri halde, aygır herife haddini bildiren çıkmadı; küçümsemiş olmalı idiler. Değeri ne idi ki? O, memlekette Türkiye vatandaşlığı ile ve bütün hakları ile kaldı.

Ben kalamadım, ama hıncımı da unutamadım. Gurbet illerinde önüme bira kondu mu meyhaneci hayalimde canlanır; bereket bira müptelası değildim, içimden, "Ah, derdim, hele memlekete döneyim, anlatacağım ona."

Anlattım mı?

İnanınız kararlı idim; döner dönmez yeni yerini, hayatta olduğunu da öğrendim, anlattığım eski hikâyeye alınan iki deli fişek arkadaşımla uğramaya hazırlanıyorum, bir de baktım –hem de bizim gazetelerde– bir haber. Tanınmış birahanecilerimizden bay filan vefat etti. Canı cehenneme!

Şimdilerde her müşteriye;

"Orosti paşam. Ne emredersiniz?" dedirtmişti ya! Bu ceza yeterdi, benim vereceğimden elbette çok daha ağırdı.

Zaten ölümünden sonra mesele kalmadı; bir akşam fırsat bulursam ismini taşıyan lokantasına gideyim de Türk'ün şerefine birkaç şişe bira içeyim. Mezeleri herhalde fena değildir; minel ahbap[1] midye dolmasını tercih ederim; kırk dört yıl önce bize onu zehretmişti.

Atatürk'ün İçliliği

Rahmetli Şükrü Kaya eski Dahiliye Vekili, kabine dışı bırakıldıktan sonra idi, bir akşam Deniz Kulübü'nde Necmeddin Sadak'la yemek yerken masamıza gelmişti. İkinci Cihan Harbi sırasında. Kendisini *Minelbab*'da yazmıştım. Mütareke zamanı Dahiliye Nezareti Muhacirîn Müdürü iken tanışmıştım; ben unutmuşum; o gece söyledi, beraberce Beyoğlu'na çıkmış, bir yerlerde yemiş içmiş, gezmişiz, hoş bir vakit geçirmiştik. Olabilir.

Kulüp'te şundan, bundan, af meselesinden, Atatürk'ün beni aftan önce Ankara'ya çağırmasından konuşuldu. Bu arada dedi ki:

1 minel ahbap: ahbaplar arasında

"Bir gün odasına girdiğim zaman elinde bir kitap vardı, okuyordu; girdiğimi görünce kitabı bıraktı, bir tarafa sakladı. Maruzatta bulunduktan sonra: "Galiba Refik Halid'in kitabını okumakta idiniz" dedim. Cevap vermedi. "Bir İçim Su" idi, o kitap..."

Atatürk'ün okuduğu herhangi kitabı herhangi şahıstan saklamak vaziyetine düşeceğini aklımın kabul etmediğinden ve bu şekilde konuşmasını yersiz ve saygısızlık saydığımdan, hele dönüşümde kendisi Dahiliye Vekâletinde kaldığı müddet hafiyeleri peşimden ayırmamış, komşu bahçelerine yerleştirerek göz hapsinde tutmuş olmasına içerlemiş bulunduğumdan, adeta öfkelendim, hoş denilemeyecek tarzda konuştuğum gibi, ayrılıp giderken de ayağa kalkmadım.

Yapmamalıydım, ama oldu bir kerre! Fakat merhum işi pişkinliğe vurdu. Bir kere Galatasaray Lisesi pilavında dostça görüşmüştük; bir defasında da İzmir'in tüccar kulübünde masama geldi, "İlle bir kadeh rakını içeceğim" dedi; öylesine dolgundu ki dokunmasından korkarak işi lafa boğdum, içkiyi ısmarladım. Gurbet devrimde bana karşı iyi davranmadığını, sözüne inanılır insanlardan işitmiştim. Yine de Allah rahmet eylesin, zeki ve epeyce de edebiyata heves etmiş, okumuş "Şişko" tercümesini yapmış bir adamdı. Zaten bunun içindir ki, gurbette bulunduğum zaman bana karşı muamelesi daha dostane olmalıydı.

Vesile çıkmışken söyleyeyim: Atatürk yazılarımı severek, beğenerek okurmuş. Hatta Türkiye Suriye hududu kenarından geçtiğim sırada bir sınır karakoluna çekilmiş bayrağımızın bende uyandırdığı vatan muhabbet ve hasretine dair "Bir İçim Su" kitabındaki yazımı gözden geçirirken pek

müteessir olarak gözleri yaşardığını, yanında bulunan iki zat, Kılıç Ali Bey'le, Fazıl Ahmed (Aykaç) dostlarım uzun uzun anlatmışlardır. İkisi de hamdolsun sağdırlar ve şahadet ederler.

Kılıç Ali Bey şunu da demiştir: "Bir gece yemekte idik, sözün açıldı, Halep Konsolosluğuna hem de Ankara'ya misafiri olarak çağrılması emrinin verilmesini Hariciye'ye bildirdi."

İleride okuyacaksınız, gerçekten de konsolos Celal Bey bizzat o emri bana, evime gelerek tebliğ etmişti.

Kemal Salih Sel dostum da şunu söyledi: "Daha Millî Mücadelenin ilk yıllarında idi. Atatürk –gazeteci olarak– beni otomobiline almış, teftişe çıkmıştı: Adapazarı havalisinde dolaşıyorduk, işgal altındaki İstanbul'dan gazeteler gelmişti. *Peyam-ı Sabah* da... Senin bir fıkranı okuttu; bana döndü, dedi ki:

Aleyhimize yazıyor, ama güzel yazıyor."

Keşke güzel yazsaydım, ama aleyhinde değil.

Bir şahidim daha var, hem de yazısı ile şahadet ediyor, bir makalesi içine beni de sokarak şöyle yazıyor:

"İsmi nasılsa Yüzellilikler arasına karıştı, çünkü o büsbütün başka karakterde adamdı. Yüzellilikler aflarını Refik Halid Karay'a borçludurlar. Atatürk'ün sofrasında Refik Halid'i tanıyanlar, sevenler ve onun için bir kasıt değil, bir gaflet yüzünden kazaya uğradığını söyleyenler, bilhassa yazılarını beğenenler çoktu. Bunlardan biri de rahmetli Salih

Bozok idi. Ara sıra Refik Halid'in yazılarını getirir, neşeli bir vaktinde Atatürk'e okurdu. Bunlardan biri, Refik Halid'in gurbette vatan acısı ile yazdığı bir nesir Atatürk'ün pek yüreğine değdi. Kahraman soylu ve en efendi bir Türk idi, Atatürk. Hepsini Refik Halid'in yüzü suyu hürmetine affetti."

Kim yazmış bu satırları? Atatürk'ten başka kimseye bağlı kalmamış olan ve kimse için iltifatlı konuşmayı sevmeyen Falih Rıfkı Atay. Peki bunları hatıratıma neden koyuyorum? Ben eski, yeni hiçbir nesle hoşgörünmek için çırpınmayan bir adamım. Zaten başım gibi yaşım da o külfetlerden beni kurtarmaktadır. Şimdiki tabirle "Atatürk ilkeleri"ne riayet ve sadakatinden bahsederek bir partide de yer sağlamak, hakkımdaki şüpheleri silmek zorunda da değilim. Gerçekten ununu elemiş, eleğimi duvara asmışım. Ne siyasi, ne de edebi bir isteğim kaldı; ne mebus olmak, ne Nobel mükafatı kazanmak hırsı besliyorum. Sıhhatli bir uzun ömür... İşte tek dileğim.

Ama hatıratını yazan bir muharririn yeri gelince kendinden bahsetmesi, gerçeği –lehine gibi görünse de– açığa vurması kusur sayılmaz, aksine lüzumludur. Atatürk benden nefret ederdi, bir satır yazımı okumamıştı; ben de kendisinden hoşlanmazdım, mı desem daha iyi olurdu? Yahut milletlerarası kutlanan dünya çapındaki bir meşhurun, bir vatan kurtarıcısı ile yabancılara vatanlarını kurtarma yolunu öğreticisinin alakasını çekmiş olmamı gizlemeli mi idim? Yok, masivadan[1] el çekmiş, fenafillah mertebesine varmış, deryadil, dervişmeşrep değilim ben. Türbeme mum dikilmesi ve parmaklıklarına bez bağlanması eksik kalsın.

1 masiva: Allah'tan başka her şey

Bir Tramvay Grevi, Hayatımın Rotasını Değiştirdi

Beni Mütarekede Atatürk ile görüşmek mazhariyetinden menhus bir tramvay grevi mahrum etmişti. Kısaca yazayım: Bir arkadaşımız vardı, Arif Bey, aramızda Karpuz Arif derdik, Maliye müfettişliğinde bulunmuştu, vefat eden eski, zevcemin de teyzezadesi idi; hoş, acayip, kısacası orijinal bir adamdı. Bir gün her zamanki gibi ziyaretime geldi, dedi ki:

"Seni yarın saat onda Mustafa Kemal Paşa Şişli'deki evinde bekliyor; Rauf Bey de bulunacak, git, görüş de ne adam olduğunu gör. Hayran kalırsın, fikirlerini de değiştirirsin."

Arif Bey daha ziyade "Hamidiye Kahramanı" ile temasta idi; sanmam ki randevuyu kendiliğinden uydurmuş olsun. Doğrusu ben de merak ediyordum. Harbin son yılında Ziya Gökalp'in *Yeni Mecmua*'sı "Çanakkale" hususi nüshası çıkardığı zaman Ruşen Eşref'in o nüshadaki mülakat şekilli yazılarını dikkatle okumuş ve harbe girişimize aleyhtar olduğunu başka kanallardan öğrenmiştim.

Ayrı bir vaka da yarının büyük mücahidine karşı saygımı arttırmıştı: O nüshada Çanakkale zaferi başarısı daha ziyade Mustafa Kemal Paşa'nın eseri olarak gösteriliyordu; buna Enver kızmış, Merkez-i Umumî ile mecmua sahibi merkez âzâsından dostum rahmetli Küçük Talat Bey'i telaşa düşürmüştü. Son saatte mecmuanın içine Alman Kumandanının (adını şimdi unuttum, ne karın ağrısı idi, hatırlamak da istemiyorum) büyük kıtada resmi konulmuş, bir şeyler yapılarak son günlerini yaşayan Başkumandan vekilinin öfkesi yatıştırılmıştı. O sırada mecmuanın sekreterliğini yapanlardan Fuat Köprülü hadiseyi bilir.

Randevu günü Feneryolu'ndaki evimden kalktım trene bindim. O zaman insanı kapınca göz açıp kapamadan iskeleye götüren "dolmuş"lar yok, araba, tramvay, falan, filan, başka hiçbir vasıta! Haydarpaşa'ya, oradan gecikmiş bir kötü vapurla pat pat, ağır aksak Köprü'ye geldik.

Geldik ki, tramvay grevi başlamış; Hilmi'nin iştirakçi tertibi ve teşviki ile! Hilmi'yi ilk sürgünden ve daha öncesinden tanırım, *İştirak*'in, Ahmet Samim'in katli hadisesinden sonra da bir nüshasını suikasti telin edici yazılarla ben doldurmuştum; az daha başıma bir felaket gelecekti. Sosyalistlere "iştirakçi-iştirakiyun" denilirdi. Cavit Bey'in Meşrutiyet idaresi başında çıkarttığı bir "Tatil-i Eşgal" yani Grev Kanunu mevcuttu, zaten Hilmi buna dayanarak grevi hazırlamış, İngiliz polisi de öyle bir kanun bulunduğu için yasak etme, zor kullanma yoluna gitmemişti.

Şişli'ye çıkacağım ama hangi vasıta ile?

Tünel ve tramvay işlemez halde. Peki, araba da yok; geçenler hep dolu haydi, gencim Yüksekkaldırım'ı, Taksim'i göze alıyorum, ama ötesi çok uzak. Randevu saatine yetişemeyeceğim; öğle yemeği vakti de, çat çat kapı "Ben geldim" nasıl derim? Hem o yokuştan, o yolculuktan sonra bende konuşacak, söyleneni anlayacak hal mi kalır?

"Başka bir güne!" dedim, mukadderatımı bu kararla aksi istikamette tayin etmiş bulundum. Grev bana pek pahalıya mal oldu ve fena bir akıbete. Bazı tesadüfler, iyi veya kötü, hayatta en büyük rolü oynayabilir denir ya...

İşte misali!

Bu onlardan biri oldu; yazık oldu.

Suriye'den İki Kere İhracın İstenmişti

Aklıma ne gelirse –mahzurlarını pek hesaba katmadan– yazdığım için bari şunları da hatıratıma geçireyim, neden gizli kalsın?

Halep'te iken –gittiğimin daha ilk seneleri idi– Doğru Yol gazetesindeki yazılarımın Ankara hükümet erkânını rahatsız edici mahiyetinden dolayı benim Suriye ve galiba da Lübnan topraklarından, kısacası Fransız mandası altındaki yerlerden hudut dışı edilmem istenmişti.

Birinci talep Fransız Yüksek Komiserliği'ne yapılmış, nasıl olmuş bilmem, geçiştirilmeye muvaffak olunmuş; sonradan öğrendim. Fakat ikincisinde ağır basmışlar. Bir gün gazete idarehanesinde otururken içeriye yerli polis müdürünün sivil komiseri girdi:

"Aman bey," dedi, "birkaç saat için Suriye tabiiyetinden olduğunu bildiren resmî vesikayı, yani nüfus kağıdını delegasyona (yani Yüksek Komiserliğin Halep Mümessilliğine) gönderemezseniz sizi hemen memleket dışına çıkaracaklar. Emir kati. Mümessillik bize talimat verdi, sizi koruyorlar, muameleyi çarçabuk yapıp bildireceğiz."

Kabahat bende idi, eğer kabahatse! Aksine bir yurtseverlikti bu. Lozan Muahedesi mucibince mülteciler otomatik olarak Suriye ve Lübnan vatandaşlığına girip yeni hüviyet cüzdanlarını ceplerine koyuyorlar ve artık orada memuriyet bile alıyorlardı; kimi hâkim, kimi öğretmen, kimi emniyet memuru olmamış mıydı, ben de can atsam bir yere, hem eski memuriyetim itibariyle yükseğine belki kayırılırdım.

Hayır, inadım inattı; ille Türkiye vatandaşlığında kala-

cak, yabancı tabiyetine geçmeyecektim. O inat yüzündendir ki, hâlâ eski ve sevgili nüfus kağıdım koynumda idi. Âlâ ama şimdi ne halt edeceğim?

Halep'e yerleşmişim, dostlar kazanmışım, az çok geçinecek kadar da para... Hepsini bırakıp ipipullah sivri külah tanımadığım başka yâd ellere mi gideyim? Esasen inadım manıksız: Nüfus kâğıdını taşıdığım memleketim beni kendinden saymıyor ki! Saymayabilirdi de... Tam hudut üzerinde yuva kurmuş bir baykuş gibi şom ağızda ötüp duruyordu. (İlave edeyim: Bazı tenkitlerimle, hele gazetecilerin esprisiz hücumlarına karşı keskin cevaplarımla adeta haklı idi!)

Benim düşündüğümü görünce komiser tuhaflaştı.

"Vakit yok beyim," dedi, "neye karar verecekseniz veriniz de, işimize bakalım."

Doğru, ikindi üzeri resmî daireler kapanacak...

"Peki," diyorum "ne lazımsa yapalım, ama ben bu işlerden anlamam, daireden daireye de koşamam; akşama yetişmez."

"Biz hepsini yapacağız, altımda bir motosiklet var. Veriniz eski nüfus cüzdanınızı." Verdim, yanımda taşıyorum demiştim. Üç saat geçti, geçmedi, yeni cüzdan geleli. O arada soyadı mecburiyeti, o zamandan vardı, olmuştum; "Refik Hafit Âli Karakayış" yani Karakayışzade: Âli sözü "Âli Osman'daki gibi kişizadeliğe işardır. Ayrıca lütfedip hanlaştırmışlar beni. Mersi!"

Mersi, ama hüviyet değiştirmemden üzüntülüyüm; büyük bir varta atlatmakla beraber delegasyon o akşam Yüksek Komiserliğe keyfiyeti bildirmiş, orası da "Hudut dışı edilmesi talep edilen şahıs Suriye vatandaşlığına geçtiğinden ka-

nunlara göre bu isteğin kabulüne imkân görülemedi" gibi bir cevap vermiş olacak ki mesele kapandı.

Şimdi yine –nakarat gibi tekrarlıyorum ama– İttihatçı sistemine dokunacağım. O idare böyle bir vaka karşısında kaldı mı, hemen bir fedai gönderir, istenmeyen kişiyi vurdurmaya kalkışırdı, misal mi vereyim, peki: Hani iki posta memurunun idamı faslında bahsi geçen Şerif Paşa'yı –ki Bo Şerif yani güzel Şerif diye anılırdı; aslen Kürt idi, Abdülhamid'in Şûrayı Devlet Reisi olan babasına da Said Tuber Paşalardan ayırmak için Kürt Sait Paşa denirdi; Padişahın gözde ricalinden idi, çok zengindi de. Süleyman Nazif merhum Beau Şerif'i Türkçeleştirerek "Boş Herif" yapmıştı– Paris'teki apartmanında öldürmek istemişler, kurşunlar hedefini nasılsa bulamamış, suikast başarılamamıştı. Tafsilatı hatırımda kalmamış; gazete koleksiyonlarında vardır, ama bence aramaya değmez.

Bir not; asılan posta memuru bir kişi mi idi, iki mi, ikisinden yalnız biri mi idam edilmişti? İçime bir şüphe düştü şimdi. Tarihçiler elbette araştırıp doğrusunu yazarlar. Tek kişi olsa bile vakanın ehemmiyeti eksilmez.

Maazallah ve şayet Ankara hükümeti de –yapmaz ya– hudut dışı edilmem yerine suikaste başvursaydı, geceleri Halep'in kargacık burgacık iç sokaklarını –orada Ortaçağdan kalmış mahalleler vardır– arşınlayan, hele ikinci bekârlık zamanında girmediği delik bırakmayan bir adamı, yani beni muhakkak harcarlar, iz bırakmadan da hududu aşıp selamete varırlardı.

Kim vurmuşa dönerdim, kısacası.

Şu noktayı da belirtmek hakseverlik olur: Ben muhale-

feti ve politikayı otuz beş yıl önce ikinci eşimle evlenirken bıraktım. Zira bunu şart koşmuştu; ne iyi etmişti; Allah razı olsun. İkimiz de o sayede rahat ettik. İkide bir polis çat çat kapımıza dayanmadı!

Öyle, ama şu hatıratta yaptığım da politikacılık değil mi? Neyi; zira "politikacı" ilim manasıyla hükümet idaresinde bir cins görüşü olan ve bunu tatbike çalışan adama denir. Adi manada politika, bir idareyi devirip yerine geçme gayreti ve o gayretle çırpınan kişi de politikacıdır.

Bende bu gaye ve hırsların hiçbiri yok. Daha çok geçmişi konuşuyorum ve belki de nesiller için faydalı; hoş veya korkunç efsaneler anlatıyorum. Bir ağababa, ocak veya havuz başında alevlerin sıcaklığı ile canlanarak veya suların serinliğiyle yatışarak, kâh hararetli, kâh rehavetli acı-tatlı mazisini hikâye etmektedir. Ara sıra ve azıcık günün konularına kaçarsa, bunaklığına değil, ama, eski çektiklerine bağışlayınız.

İşgalde Bile Racon

Bir niyetim var: İçinde doğup büyüdüğüm İstanbul şehri ile ve bu şehrin semtleri, mahalleleri, yazlıkları, ramazanları, bayramları, kandilleri, âdet ve görenekleri, manzaraları ile alakalı neler yazdım ve neler yazacaksam hepsini "Hep İstanbul" ismi altında toplayıp bastırmak. Çoğu edebiyata fazla kaçmakla beraber yine de başarmalıyım; bakın mazimizin büsbütün unutulmamasına yarayacağı için...

Fakat, şimdi burada, (epeycesini okuduğunuz şu hatıra-

larda ismi çok geçen) Beyoğlu'nda "Amfi" tiyatrosunu çizip anlatmadan yapamayacağım. Zira içinde azıcık hem sanat, hem politika, hem çocukçasına çapkınlık, bir şeyler bulunacak.

Şimdi yerinde yeller esen o bina son yıllarda şehir tiyatrosunun komedi kısmı olarak kullanılmakta idi. Mazisi çok daha parlaktır.

İçerisine ilk defa lise talebesi iken aşağı yukarı altmış sene önce girmiştim. Bir ikindi üstü pazar matinesinde.

Fransız grubu "La Poupée-Bebek" operetini oynuyordu. O zamana kadar tuluat kumpanyalarında operet bozuntusu olarak sadece "Pembe kız"ı seyretmiştim. Ne korosu vardı, ne de notalı şef dorkestrli bir mızıka takımı!... Pek müptezel ve sefil bir temsildi. Muntazamını birinci defa görüp dinliyordum. Sahneye bir düzineden fazla kız çıkmıştı, hepsi de şarkı okuyor, dans ediyordu. Müzik, gayet oynaktı. Kızcağızlar da!... Ayrıca dekor güzelliği ve Fransız esprisi...

Bayıldım doğrusu... Ve aklım operette kaldı. Bütün haftayı, mektepte, o sahneleri hayalimden geçirerek, neşe içinde yaşadım; içim içime sığmıyordu. Adeta keyif verici bir zehir çeker çekmez, ilk nefeste müptelası kesilen zavallılar gibi, ben de bir nevi hasta, bir "operetoman" olmuştum.

"Bebek Opereti"nin tatlı hülyalarına dalıp dalıp gidiyor, "Ah, bir daha görsem!" diye tatil günümüz olan pazarı bekliyordum.

Artık devamlılarındandım ve bütün operetleri –Bestekârlarının isimleriyle– biliyordum. "Madam Ango'nun kızı", "Büyük Mogol", "Gece ye Gündüz", "Maskot" vesaire... Bir de opera komik: "Karmen."

Bakınız, aradan ne kadar zaman geçti... Şimdi bile oynayanlardan birkaçının, hele iki subretin[1] adlarını hatırlamaktayım: Ufak tefek, fevkalade neşeli ve sevimli olanınki: Lina Vandernoot... öbürü, ciddisi ve gerçekten güzeli, hanımefendi edalısı: Lucia Müller!...

Lina ne oldu, bilmem. Fakat Lucia hakkında sonradan malumat edindim: Paris'e yakın bir su şehri olan Enghien'de ve pek genç yaşında intihar etmişti. Haberi ben gurbette iken nice zaman sonra, Suriye Devlet Reisi Damat Ahmet Nâmi Bey'den öğrenmiştim; merhum, Abdülhamit Han'a damatlık etmişti. Ve Lucia'yı İstanbul'da tanımış, Paris'te soruşturmuş; randevu almış, fakat randevusuna gittiği gün az evvel intihar ettiğini öğrenmişti.

Gelelim Amfi binasına:

Fransız ve İtalyan operet kumpanyaları birbiri arkasına temsiller vererek burasını yıllarca, Meşrutiyet devrine kadar şen, rağbette, mamur bir halde yaşattı. Derken Hürriyet ilan edildi. Bambaşka bir hatıra: Namık Kemal'in meşhur "Vatan" piyesi oynanıyor. Oynayanlardan, yani amatör aktörlerden biri de piyes muharrirlerinin değerlisi, merhum İbnü-l-Refik Ahmet Nureddin!

O günkü temsilde seyirciler, yalnız piyesi değil, halk içine birinci defa çıkan, biri büyük, öbürü küçük iki şehzadeyi, Mecid Efendi ile oğlu Faruk'u da alkışlamışlardı. Faruk, henüz minimini idi, çok güzeldi, ahali hayran kaldı.

Operetlerin parlak devri, Balkan Harbi'ne kadar sürmüştü.

1 subret: komedilerde hafifmeşrep genç kadın ya da hizmetçi rolerine çıkan kadın oyuncu

Amfi, artık bir sinemaya çevrilmişti; tıka basa dolan bir sinema... Devamlı müşterilerinden biri de bendim; program değiştiği gecelerde, evvelden kapatılan yerimde isbat-ı vücud ederdim. Yaş: Yirmi bir, yirmi iki...

Büyüklüğe pek özenirdik, özendiğimiz için de yaşımızdan, başımızdan büyük işlere kalkışırdık. Mesela operetteki kızlardan birini, temsil sonu, gece yemeğine bir lokantaya götürmek, baş başa supe etmek!... Kalantor zevat, başrolleri oynayan –demin isimlerini söylemiştim– kızların peşindeydi; biz de –karınca kararınca– koroda çalışanlar arasından hoşumuza gidenleri seçerdik.

Usulü şu idi: Temsil bitip de koro kızları yan kapıdan çıkarlarken bekler, işaret eder, arkasından biraz yürür, önünü çevirir ve bozuk Fransızcamızla:

"Matmazel acaba supe davetimi kabul eder mi?" diye sorardık. Kılığı, kıyafeti yerinde bir aile çocuğu olduğumuz belliydi, teklifimiz çok defa hemen kabul edilirdi. Fakat daha önce sözleşilmiş ise, matmazel nezaketle cevap verirdi:

"Bu gece maalesef olamaz."

"Yarın?"

"Memnuniyetle..."

El sıkar, ayrılırdık. Gece yemeği demek, ötesi demek değildi. Lokanta çıkışı herkes ekseriya kendi yoluna giderdi. Fakat ya para, yahut karşılıklı sempati rol oynadığı takdirde, mesele ve takip edilecek yol, daha doğrusu hedef değişirdi.

O devirlerde polis, vatandaşları da, turistleri ve ecnebileri de eğlence hususunda bezdirici tahditlere tabi tutmadığından, Beyoğlu hem hür, hem neşeli, sabahlara kadar açık ve bütün serbestliğine rağmen, belki de bundan ötürü, zabıta vakası az bir şehirdi.

Herkes haddini bilirdi; bilmeyenler Galata'dan yukarıya çıkmazlardı. Galata bir kalbur ve bir süzgeç vazifesini görür, aşağıda kalacakları tutar, yukarıda yer alabilecekleri ayırıp Beyoğlu'na salıverirdi.

Değil yatsı saatinde, sabaha karşı bile Beyoğlu caddesinden geçen kadınlar, korkuyu hatırlarından geçirmezlerdi. Adeta terbiyeli bir şehirdi burası! İnanmamakta haklısınız.

On dokuz yaşından ta sürgüne gidinceye kadar yıllarca Beyoğlu'nun gece hayatında eğlence namına yapmadığımı bırakmadığım halde başımdan en ufak vaka geçmedi; yanımdakilere söz atmak şöyle dursun, yan ve dik bakana bile rastlamadım. Ne atıştık, ne kapıştık, karakolluk olmadık kısacası!

Değil aile kadınlarına, cümle âlemin tanıdığı kızlara dahi –hayrettir vallahi– kimse kem gözle bakmazdı. "Parasını veren düdüğünü çalar" sözü o zaman, Beyoğlu âlemlerinin efendi halkı için bir düstur veya "racon" idi. Yine o devirlerde eşkıyalığın ve başka şerirliklerin[1] bile bir "adap ve erkânı" yok mu idi?

Abdülhamid devrinde ve pek tenha yer olan Maslak yolunda araba gezintisi yapan tebaamızdan bir banka direktörünün güzel ve oynak eşine tecavüz edilmiş, fakat canına ilişilmemişti. Keza Birinci Dünya Harbinde de bir Alman kumandanının atla gezinen karısı ile kızı da rivayet bu, aynı âkıbete uğramışlar, "salim" değil, ama "sağ" dönmüşlerdi. Geçen ay Sakarya suları kenarında işlenen menfur cinayete lüzum görülmezdi, eskiden.[2]

1 şerir: kötülük yapan

2 Çadırlarında yatan iki turiste hem tecavüz edilmiş, hem öldürülmüşlerdi.

Birincisinde padişah direktöre nişan, rütbe, hiç de şikâyetçi görünmeyen, hanımına hediye ve ihsan vermiş, mesele kapanmıştı. İkincisinin ne suretle kapatıldığını bilmiyorum, ama Enver Paşa da aynı usule başvurmuş olsa gerekir. Dağa çıkıp basbayağı eşkıyalık edenlerde de "racon" şu idi. Bastıkları köy, kervan ve kasabada ırza dokunmamak, bunun uğur getirmeyeceğine inanıldığından eşkıya reisi maiyetindekilerden biri şayet öyle bir kabahat işlemeye niyetlenirse cezasını bizzat verir, suç işlenmişse ceza oracıkta ölüme mahkûmiyet şeklinde derhal tatbik olunurdu.

Bizimle beraber Sinop'a gönderilenlerden sabık "Kutta-i Tarik"[1] Mehmet Pehlivan ile Şıhlılı Mustafa Ağa bu eşkıyalık adap ve erkânını bana uzun uzun anlatmışlardı. Mamafi ıslah-i hal etmelerine rağmen ikisine de talih yaver olmadı; birincisi particilik yüzünden, ikincisi hovardalık uğruna sonradan cinayet işlediler ve hapishanelerde öldüler.

Hikâyeleri galiba yazılmıştır; Hele Şıhlılı'nın (Bir zamanlar ailemizin Tire'deki çiftliğinde baş korucu, sonra Sinop ve Çorum'da benim vekilharç ve muhafızım olması bakımlarından sanırım ki, kendisinden bahsetmek sırası gelecektir) polise muhbirlik eden meyhanecinin bizzat kulağını kesip yağda, kulağını kestiği adama tava yaptırarak meze yerine afiyetle yiyen o adamdı.

İttihatçı-İtilafçı Meselesi

Bana denilebilir ki:

"İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhine çalakalem sütun-

1 kutta-i tarik: yol kesiciler

lar dolduruyorsun da birçok hatalar işlemiş, münasebetsizlikler yapmış, memlekette hiç de iyi bir isim bırakmamış olan Hürriyet ve itilaf Fırkası'nı sükûtla geçiştiriyorsun. Bu mu tarafsızlık? Bu mu yaşlılığa yaraşan hakşinaslık ve husumetsizlik?"

Cevap vereyim:

"O ikinci politikacılar grubunun *Minelbab İlelmihrab*'da epeyce ve acayipliklerini iyice tenkit etmiştim: Hayatları müddetince eza, cefa çekmiş, çoğu sürgünlerde ve sehpalarda ölmüş olan bunlar iktidarı elde etmeyi de bir türlü beceremediklerinden tam kudret ve selahiyetle iş başına gelememişlerdi. "Halaskâr" vakasından sonra "Büyük Kabine"nin ağırlığı altında ezilmişler, borularını öttürmek fırsatını bulamamışlar, Kâmil Paşa'ya da söz dinletememişler, daima itilip kakılmışlardı."

Mütareke'de ise Damat Ferit'in izansız hareketlerine boyun eğmekten başka bir şey yapamamışlar, onun arzusuna göre kâh baş köşeye oturtulmuşlar, kâh kapı yanında yer gösterilerek emirber derecesine düşürülmüşlerdir. Hiçbir devirde, kısa müddet bile olsun bir Hürriyet ve İtilaf iktidarı hüküm sürmemişti ki...

Esasen süremezdi de... Ne şef vardı, ne de eski tabirle zapturapt... Sadece İttihat ve Terakki'ye muhalif, her biri bir telden çalanlar kalabalığı idi bu topluluk. Ne parti idi, ne komite, içindeki münevver veya zeki insanlar da birbirleri ile geçinemezler; çekişip dururlardı, hem de kıyasıya...

Şu var ki, cemiyet de bugün resmen ortadan kalktığı halde, ne gariptir ki altmış sene sonra memlekette bütün değişmelere ve fikir ilerlemelerine rağmen, yine de bir nevi

mukdim[1] İttihatçı ve onun muhalifi bir cins İtilafçı yoktur denilemez. Nedir sebebi? Gayet basit ezeli sebep; radikallik ve muhafazakârlık. Ama doğrusunu ararsanız, vaktiyle İttihat ve Terakki medenî şekilde bir radikallik yapamadığı, işi ceberrutluğa vurduğu gibi Hürriyet ve İtilaf da muhafazakârlığı becerememiş, gerici ve yobaz kalmıştır.

Bugünün gidişatında hâlâ ikisinin de izini bulmak mümkündür. Zamanla yine ikisinin de keskin, kaba, dikenli taraflarını törpüleyip temizleyerek garplı görüş ve düşünüşe katılmalarını ve asıl o zaman –İşçi Partisi de düzene sokularak– siyasi partilerin kurulmasını bekleyebiliriz. Bunlar muhakkak olacaktır inancındayım. Oluncaya kadar ikide bir felaket sellerine kapılıp güçlükle kurtulmamız, bir türlü temel tutturamamamız mukadderdir.

Bizden önce dünyanın birçok yerinde de bunlar böyle olmuş, ama biz ne kadar geç, geri kalmışız!

Hürriyet ve İtilaf'ın doğrudan doğruya olmamakla beraber kendisine taraftar görülenlerden birkaçının teşvik ve rızaları ile yapılmış iki facia vardır: Biri Mahmut Şevket Paşaya suikast. Öbürü birinci harp sonunda galiplerin öfkesini azaltır ve sulh müzakerelerinde işe yarar gibi bir izansızlıkla tehcir suçlularından iki vatandaşın idamı.

Bu sonuncusunda –Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi anlatmıştı– Padişah Vahdettin idam kararlarını imzalamaya yanaşmamış, birer de fetva istemişti. Mesele günlerce muallakta kalmış, nihayet fetva verilmesinin kanunsuz bir muamele olacağı, binbir dereden su getirilerek ve devleti kurtarma bakımından lüzumuna inandırılarak padişah idamlara razı edilmişti.

1 mukdim: gayretle çalışan

Edilmesine çalışılmamalı idi.

Bugün Alman Hükümeti de, Yahudileri en acıklı ve en alçak şekillerde öldüren zalimleri ele geçirdikçe cezasız bırakmamaktadır; ama bu cezalar idama kadar götürülmemektedir.

Zira o memlekette şimdi idam cezası kaldırılmış, onca idamlardan sonra!

Asıl mühim nokta ve fark şudur: Yahudiler ayaklanıp düşmana alet olarak Alman ırkına katliama kalkışmamışlardı; halbuki bizde tehcire tâbi tutulan cemaat, cinsdaşlarımızı imha hareketine girişmişler ve düşmana öncülük etmişlerdi.

Ben de hem o cemaatin imha, hem bizim tehcir, hem de Mütareke hükümetinin idam mezalimini lanetlerim, kaldı ki birincisinde bulunmadım ama tehcir ve idam hareketlerine az çok şahit olmuştum. Sürgünlerden kalan bir kısmı, bizler Sinop'tan Çorum'a nakledilirken tehcir çetelerinin baskınına uğramak korkusu ile az mı heyecan geçirmiştik. Ayrı hikâyedir, belki yazarım.

Rıza Tevfik'in Gümülcine'de Dövülmesi

Hürriyet ve İtilaf Partisi öteden beri acz içinde puyandı.[1] Bir misal: Yeni kurulduğu sırada seçim propagandası için Gümülcine'ye giren, parti idare heyeti âzâsı Dr. Rıza Tevfik hem de jandarma karakolunun karşısında öldüresiye dövülmüş, kan revan içinde kalmış, ancak güçlü kuvvetli olması

1 puyan: yüzmek

sayesinde ölümden kurtulmuştu, jandarma Kumandanı ve maiyetindekiler o sahneyi iskemle atıp memnun gülümsemelerle sadece seyretmişlerdi.

Doktor, yara bere içinde bir otel odasında yatarken Hürriyet ve İtilaf Umumî merkezi; birini bulup da parti namına hatır sormaya göndererememişti de, politika ile hiç alakası bulunmayan ortanca biraderim Niyazi, bizim evde bunun bahsi edilirken öfkelenmiş, tehlikeyi göze alarak –zira tehlikeli işti bu– yerinden fırlamış:

"Ben giderim!" demiş, gitmişti de. Dönüşünde anlattı:

"Bütün Gümülcine feylesofun dövülmesinden memnundu. Baktım vaziyet kötü, ziyaret sebebini sakladım; hastanın odasına adeta gizli girdim, partinin 'selam ve geçmiş olsun'unu hemen hemen kulağına fısıldadım. Zira İstanbul'dan bir İtilafçı gönderildiği duyulmuş, çeteciler elde sopa, aleste duruyorlardı. Hemen İskeçe'ye kaçtım; orada bir evde izimi buldular, ama trene can attığımdan yarım saat sonra!"

Ne idi, o zamanki Gümülcine ve İskeçe havalisindeki İttihatçı putperestliği! Dehşetli, muhalife söz söyletmek şöyle dursun göz açtırmazlardı. Esefle kaydedeceğim: Bu putperestçe hayranlığı Balkan Harbi silip süpürdü; en acı ve kahredici şekilde.

Rıza Tevfik de Rumelili ve kendi rivayetine göre aslında Arnavut idi.

Ve dayaktan kafasında yarılmış olan yerler için şair, büyük matem tuttu. "Acıklı ana" ismiyle yazdığı manzumede:

Ben o mezarları çiğnedim, gezdim;
Düşündüm, beynimi pençemde ezdim.
Canevimde katil ağrılar sezdim,
Böğrümde şimdi bir zağlı hançer var!

diye dövünmüş, yanıp tutuşmuştu. Evrakının arasından araştırmaya lüzum görmeksizin bir mektubunu çektim. Beş Ağustos 1938 tarihinde Cuniye'den yazılmış, başında diyor ki:

"Kardeşim Refik,

Şimdi minimini bir mektubunu aldım. Derin heyecanlar içinde, selamet ve meserret ile baba ocağına kavuştuğuna memnun oldum; bununla beraber sevgili babanı ve kardeşini evde bulamadığını düşününce ruhumu engin bir mahsuniyet sardı ki, tabii o halet-i ruhiyeyi lakırdı ile tarife girişecek değilim. Merhum babanı ve kardeşini pek iyi tanımış olduğum için hayalleri şimdi gözümün önünde dolaşıyor ve bu mektubu omuzlarımın üzerinden okuyorlar gibi bir şey hissediyorum, tüylerim ürperiyor."

Güzel Türkçedir bu. Feylesof en temiz, pürüzsüz ve sade İstanbul münevver tabaka Türkçesini yazıp söylemekle üstad idi; fenasına hiç tahammül edemezdi. Bugünün bazı gençleri tarafından Türkçe diye yazılanları –bunlar öyle yazarlar, ama öyle konuşamazlar– görseydi, çok keder eder, her okuyuşunda üzülür, sinirlenirdi.

Dedektifliğimin Cezası

Artık oyalayıcı bir mevzu bulalım. Azıcık fena kokulu, ama bir çocuklukla gençlik arası hatırası:

Uzun ömürlü bir insan geride bıraktığı yıllar içinde görünür görünmez kaç kaza atlatmış, kaç kazadan kurtulmak suretiyle –hastalıkları saymıyorum– ak saçlı olabilmiştir? Biri Lübnan'da ağzı açık, gayet derin bir sarnıca düşmek, öbürü gramerci merhum Cevat Bey dostumun İçmeler'deki köşkünde bikarbonat yerine yanlışlıkla bir avuç DDT tozu içmek gibi ölümle neticelenmemesine şaşılacak iki kaza daha geçirmiştim. Hele sonuncusunda –vaka eski sayılmaz, *Dişi Örümcek*'i o sırada bir köşkte merhumun misafiri iken yazıp bitirmiştim– ölüm geldi, karşıma dikildi, ne düşündü bilmem durakladı, geri döndü. Fakat anlattığım kazaların en şaka götürmeyeni, Ahmet Samim gibi kafatasıma kurşun yemekti. Sürgün imdadıma yetişmişti, kurtuldum.

Asıl acınacak cihet şudur ki ilme, fenne, sanata çok hizmeti dokunacak nice adam ve o kazalardan birini atlatamamış, hiçine gitmiş, insanlık âlemini birtakım zevk ve faydalardan mahrum bırakmıştı.

Aksini de düşünebiliriz: Kazıklı Voyvoda ve emsalinden şu kanlı katil diktatörlerden, Engizisyon elebaşılarından, Nazi rejiminin SS'ler ile benzerlerinden çoğu daha önce bir kazaya kurban gideceklerken, maalesef yaşamak ve zulüm yapmak imkânını bulmuşlardır.

Bana gelince: Ne büyük bir sanatkâr, ne de korkunç bir zalim olmadığıma göre, yaşamamdan insanlık kayda değer bir fayda sağlayamamış, bereket zarara da uğramamıştır.

Şimdi size genç yaşımda geçirdiğim bir kazadan, daha doğrusu atlattığım iğrenç bir ölümden bahsedeceğim. Evet, çok iğrenç olacaktı bu ölüm! Ölümü ananlar ve ölüm sahnesini hatırlayanlar muhakkak ki tiksinecekler, manzarayı gözlerinin önünden silmeye çalışacaklardı. Hatta belki babam, anam, en çok sevenler bile!

On yedi yaşında idim; o sırada Şerlok Holmes'in polis hafiyeliği dünyayı hayran bırakıyordu; bütün külliyatını Fransızca kitaplardan merakla takip etmekteydim. Tabii bunun neticesi dedektiflik hevesine kapılmıştım. Evde ve etrafta hünerimi ispat ettirecek bir vaka aradığımı, bulamamaktan üzüldüğümü de ilave edeyim.

Nihayet günün birinde istediğim oldu: Bizde üç beş gün misafir kalıp dönen yengemden bir telgraf geldi: Mücevherlerini unutup gittiğini haber veriyor, cevap bekliyordu. Odası, başka odalar, bütün köşk, her taraf arandı, tarandı, bulunmadı. İlerisine de varıldı: "Şeytan aldı götürdü, satamadan getirdi"den tutunuz, Mushafı Şerif arasına anahtar sokup çevirmeye kadar, akla ne gelirse yapıldı.

İş bana, benim dedektifliğime kalmıştı. Şüphe ve suizanlar içinde bocalıyor, Şerlok Holmes usulü tahkikatla zihin patlatıyordum. İşte bu düşüncelerle yorgun, selamlıktan hareme dönerken avlu kapısından içeriye adımımı attım. Atar atmaz, cumburlop bir çukura yuvarlandım. Çukur mu? Hayır, gayet müteaffin ve pek lüzucetli[1] bir mayi ile ağzına kadar dolu bir kuyu. Kısacası lağım çukuru! Şimdi bu çukurlara kibarca "fosseptik" diyorlar.

Hatırladım: Çukur boşaltılıp temizlenmek için o gün

1 lüzucet: yapışkan

açılmıştı, başına bir de ölgün ışıklı fener konmuştu, ama mücevher hırsızını aramakla meşgul olduğumdan hem bunu unutmuş, hem de feneri görmemiştim.

Gırtlağıma kadar batmış haldeyim. Ellerimle kenarı tutup kendimi yukarıya çekmek, kurtulmak istiyorum. Mümkün mü? Çürük toprak kopuyor; kopunca haydi tekrar lağımın dibine iniş!

Fenası şu ki mevsim yaz... Ev halkı küçüğünden büyüğüne, hanımından hizmetçisine kadar bahçede, uzaklarda, keyif ve sefada! Boğuk feryat ediyorum, feryadıma cevap veren yok. Boğulmak üzereyim. Bari denizde, ırmakta, hatta bostan kuyusunda veya sarnıçta, temiz sular içinde olsa adeta gam yemeyeceğim. Kendimi ha bıraktım, ha bırakacağım. Son saniyem çalıyor.

Çalmadı. Az sonra köşkün hamamındayım; tertemizim, buram buram kolonya kokuyorum. Nasıl kurtulmuştum? İyi bir tesadüf evde bir gözü kör, kaba işlere bakan ve yukarı katlara ayak basmayan bir kadın vardı, bahçeden de çıkmaz, alt koridordan ayrılmazdı. Feryadımı işiten, koşup gelen ve ellerini uzatıp beni yukarıya çeken bu güçlü kuvvetli kadın oldu.

Pek tabiidir ki, üstümde elbise çamaşır ayakkabı hatta fes ne mevcutsa hepsini, oldukları halde, bir ehline hediye ettik; tiksinmeyeceğine göğsüne bastırıp mal bulmuş Mağribi gibi götüreceğine öpüp başına koyacağına emin bulunduğumuz bir adama.

Kimdi bu adam? Lağımcının ta kendisi!

Elmaslara gelince: Meğerse yengem valizinden çıkar-

mış, bir tarafa koymuş, koyduğunu unutmuş; telgraf çektikten sonra bulmuş. Elmaslar uğruna lağımda boğulmak? Acayip bir ölüm olacaktı bu.

Şu var ki lağımın böyle maddi olanında ruh temizliği ile ölmekten daha fenası vardır; yemediği hal bırakmamış, lağımdan daha pisi, iğrenç kokmuş işlerle maneviyatı murdarlık çukuruna dönmüş olarak ölen bir şair, velevki sabun kokan pufla yatağında son nefesini vermiş olsa bile.

Gerçekleri Hâlâ Yazmayalım mı?

Sıhhatine dikkatli olmasını, kendisini harcamamasını tavsiyeden sonra Çetin Altan'a şöyle demiştim:

"Bazı insanlara kızıyor, bazı insanlardan kötülük görüyorsan, günün birinde onların nasıl dize geldiğini ancak uzun yaşamakla görürsün. Hayatta en büyük intikam yaşamaktır. Ben yaşadım ve zamanın benimle uğraşmış olanlardan nasıl intikam aldığını gördüm."

Muharrir de şunu ekliyor:

"Doğru. Yirmi yıl hatta on yıl sonra kendilerini bugün dev zannedenler kimbilir hangi boylara inecekler. Bunu kendileri de bir bilseler!"

Benim hatıratım yahut başkalarınınkini okuyanlar ne devlerin cüce haline geldiklerini, nasıl mum gibi eridiklerini, kardan yapılmış aslanlar gibi bir kucak çamurdan ibaret kaldıklarını görmüşlerdir. Dev kalan kaç kişi var içlerinde? Ah, sizler zavallı Enver'in, dev değil, Ebülhevil yani Sfenks'ten de büyük, korkunç olduğu, görününce tüyler ür-

perttiği, diz bağlarını çözdürttüğü, bir bakışla insanı Medüs gibi taşa çevirdiği saltanat devrine yetişmediniz ki! Cemal Paşa'nınki de az değildi.

Hasan Amca ismiyle Meşrutiyet hengâmesine dair hatıralarını yazmış olan bizim –aramızdaki eski adıyla– merhum Çerkez Hasan dostumuz henüz neşredilmemiş "Birinci Dünya Harbinde Dördüncü Ordu Karargâhı ve Ermeni Tehciri" başlıklı eserinde Paşanın emri ile yanma girdiği fasla şöyle başlıyor:

"Ordu karargâhını Halep'te, Otel Baron'da buldum. Cemal Paşa beni küçük bir yazı odasında kabul etti. Odada Paşadan başka bir paşa daha vardı; onunla son sözünü konuşuyordu; ayakta idiler. Cemal Paşa lafını bitirdi ve sordu:

"Paşa! Kaç mükerrer firari var?"

"..."

"Yarısını asınız!"

Sonradan Halep Mevki Kumandanı Hüsnü Paşa olduğunu öğrendiğim generalin sanki sarsıldığını hissettim.

"Emredersiniz," dedi ve çıktı. Öteki yanındaki koltuğu göstererek masanın arkasındaki mevkiini aldı, gülerek bana:

"Ee, hoş geldin!" dedi.

Doğru ise dehşet!

Başka bir şey ilavesine lüzum var mı? Bu hakikatleri yazmayalım mı? Saklamakta mı fayda var, açıklamakta mı? Bir daha böyle emirlerin –harpler sırasında bile o şekilde verileceğini sanmamakla beraber– yazılmasının bir ibret dersi ve kanuna uyma nasihati olacağına, hiç değilse düşündürücü ve hız kesici bir mahiyet taşıyacağına inanmayalım mı?

Yine o eserde Talat Paşa'dan çok acı, hatta merhametsizce bahseden Hasan Amca:

"Onun kalem-i mahsusunda vazife almış bulunan ünlü muharririmiz Falih Rıfkı, bakınız Paşayı nasıl tarif eder: Kendisinin imlasını bizim düzelteceğimiz kadar Türkçesi vardı."

Öyle idi ama –hem de yirminci asır ortasında– Osmanlı Devletinin Sadrazamlığına getirilmişti; yeniçeri devrinde değil. Ve bu Sadrazam kendisinden önce, cahil hatta âlim hiçbir sadrazamın yapmadığını yapmış, yedi düvele birden yenilmişti.

Komitenin başında iken de yenileceği harbi, hem padişahtan, hem de yedi tuğlu vezirlerin çoğundan saklayarak gizli kararlaştırmış, dört gazeteci ve muharririn, yani Hasan Fehmi, Ahmet Samim, Zeki ve Hüseyin Kâmi'nin öldürülmesi faciasını tertiplemişti. Sürüm sürüm sürülenleri hesaba katmıyorum.

Halbuki bütün Osmanlı Devleti tarihinde yani beş yüz şu kadar yılda Pir Sultan Abdal, Figani, Nef'i ve iki kişi daha fikir adamı ve heccav olarak topu topu beş kişi idam edildiği söylenir; yüz seneye bir, öbüründe on seneye beş kişi düşüyor!..

Evet, işte öyle idiler şimdi bu boya inmişlerdir, Çetin Altan Bey dostum! Ömrüm boyunca tanıdıklarım arasında Atatürk'ten başka cüceleşmeyen dev yok içlerinde. Hayatta dev olmak galiba pek güç değil, tarihte dev kalmak zor. Politika, umumi bakımdan daha çok yalancı pehlivan ürettiren bir fideliktir. Yahut mermer ve tunç yerine mukavvadan heykeller yapılan bir atölye yahut da balmumundan –Frenkle-

rin grotesk dedikleri– garip, biçimsiz karnaval kuklaları yetiştiren bir imalathanedir. Arada bir büyük adam da karışır içlerine.

Meşrutiyet ve Cumhuriyet parlamentolarından kim kaldı, kafamızda yaşadı, tarihte yaşayacak? Devede kulak. Şöyle, geriye baktığım zaman o politika serçeleri sürüsünde büyükçe olarak birkaç kanadı kırık leylekle sonunda arpacı kumrusuna çevrilmiş dört beş mahzun kabartı görüyorum. Ne kartal var, ne albatros. Şahin sandıklarımızın çoğu da leş kargaları imiş meğerse!...

Yanlış anlaşılmasın: İyi niyetli, vatansever, hatta kendi ölçüsünde idealist ve gayretkeş adam yoktu demiyorum. Vardı pekâlâ! Dünyanın her parlamentosunda bunlar vardır, köklü isim yapanlara da rastlanır. Bizde en az olan budur. Elli beş yılda beş isim güçlükle sayarız, biraz da iltimas yapmak şartı ile.

Parlamentolarımızda maalesef kıtal[1] ve en ünlü devlet adamına suikast yapanlara, bu yüzden darağacına çekilenlere bile rastladık ki, şimdi böyle vakalar ancak istiklaline yeni kavuşan zenci hükümetler parlamentolarında oluyor diye gazetelerden öğreniyoruz. Medeni milletler ve devletler tarihinde –hatta ihtilaller hengâmesi içinde bile– devlet reisini öldürmek için suikast şebekesi kuran ve silahlarını beline sokup yolunu kollayan mebuslara rastlanmamıştır; öyle şeyleri uydurma da olsa mahkemeler yapmıştır. Rıza Nur gibi, mebusluk sıfatı üzerinde iken, zindana tıkılıp işkence edilen de yirminci asır parlamento menakıbında[2] bulunmasa gerektir.

1 kıtal: savaş, toplu kıyım
2 menakıb: menkıbeler, değerli sözler, öyküler

Birincilere Cumhuriyet, ikincisine Meşrutiyet devirleri şahit olmuştur. Birincisinde suçlular mebuslardır. İkincisinde, yani Meşrutiyettekinde hükümet. Şimdi yine ön fikrime dönüyorum:

Bir teki müstesna, çoktandır memlekette büyük adam yetişmemiştir. Zaten yüksek mevkiye ulaşanlar, adam yetiştirmeye çalışmadıktan başka, yetişmesine engel olmak için de ellerinden geleni yapmışlardır.

Mesela İsmet Paşa yıllarca sürüp giden iktidarı zamanında bize hükümet adamı sayılacak kimi verdi? Fena insanlar değillerdi, ama herhalde kabine reisliğine getirdiği dört zattan hiçbiri o meslekte "alelade"den bir parmak bile yükseğe çıkamamıştı.

Hükümet ve politika adamı yetiştirme sanatının ya acemisiyiz, yahut kendimizi ön planda bırakmak sevdası ile bu vazifeye sırt çeviriyoruz: Daha ziyade ikinci ihtimale hükmedenler varsa da, doğrusunu söylemeli: Adam yetiştirmek işi her yiğidin kârı olmasa gerektir. Bir insanda birleşmesi çok güç; o kadar vasıf ve meziyet ister ki bu iş!..

Başka noktaya geleceğim:

Benim hemen her fırsattan faydalanarak yerdiğim İttihat Fırkası'na bağlı dostlarım olmadı mı? Oldu, hatta Ziya Gökalp, Cemal Paşa, Küçük Talat Bey gibi kalburüstü şahsiyetlerden başka, hele ilk sürgünde dolaşırken. Pek çok pek nezaketli, efendi insanlardı bunlar... Şu var ki –şimdi anlatacağım maceralarda göreceksiniz– sonradan bir kısmı fikir ve inanç değiştirdi, başka türlü düşünür oldular, partiden uzaklaştılar.

Ankara'ya Davet

1927 yılından beri cep takvimlerime günlük notlar tutarım; fakat bu defterlerde politika ile alakalı kayıt yoktur. Tam manasıyla havadan sudan, gelen misafirlerden, gittiğim misafirliklerden, seyahatlerimden kısaca bahsederim. Zaten bildiğiniz gibi, o takvimlerde günlük notlara ayrılmış yer pek dardır; ancak beş altı satır alır, bu da bana yeter.

Şimdi bir şeyi hatırlatır diye sıraya bakmadan hepsine göz gezdiriyorum. Birden aklıma geldi: acaba hangi yılın hangi ayında ve bu ayın hangi gününde Türkiye'nin Halep Konsolosu Celal Bey evime gelerek bana Hariciye şifresiyle aldığı davet telgrafını bildirmişti?

Umumi af çıkmadan dört sene önce mi idi? Yoksa beş sene mi? 1935'i boşuna aradım, nihayet 1934'te buldum. Temmuz'un 12. Perşembe günü... Sadece şunu yazmışım: "İkindi üzeri Celal Bey geldi." Memleketime dönüşümden yıllarca sonra, *Yeni İstanbul* gazetesinin galiba "Hatırasını unutamadığımız gün hangisidir?" anketine verdiğim bir cevap vesilesiyle ilk defa açığa vurduğum bu mesut hadisenin tafsilatını vermek –madem ki hatıratımı yazıyorum– artık bir vazife oluyor demektir.

O gün öğleden az sonra kapı çalındı, açtım: Konsoloshanenin resmî elbiseli kavası sokakta duruyor ve sırıtıyor:

"Hayrola? Ne var?"

"Konsolos Bey gelecek burda..."

"Ne zaman?"

"Bugün, ikindi vakti. Siz evde..."

"Evdeyim, beklerim, buyursunlar."

Sırıtması –bu sırıtma nezaket alametidir– biraz daha genişledi ve o sıcakta –Temmuz ortasındayız demiştik ya– adamcağız çizmeli idi, çizmelerinin topuklarını yarı askerce yere vurarak selam verdi ve taş merdivenlerde akisler yapan bir gürültü ile inip gitti.

Konsolos beyin evime gelmek istemesi için mühim bir sebep olması lazımdı. Kulüpte rastlaşır, görüşürdük. Refikamın iki defa İstanbul'a gitmeye mecbur kalmasından dolayı, bir de pasaport işi için konsoloshaneye uğramıştım. Celal Bey gayet kibar, iyi niyetli, dünya görmüş, tanınmış bir aileden, "sahici sayın" bir zat idi. Ve rahmetli Salih Bozok'un da çok eski bir dostu idi. Sabık Erkân-ı Harp zabitiydi. Duyduğuma göre, bugün –hamdolsun– hayattadır. Kılıç Ali Bey'den işittim, Çamlıca'da oturuyormuş.[1] Biz onu Halep Konsolosluğu'ndan mebus olarak memlekete yolcu etmiştik; gidişine bütün gurbetzedeler üzülmüşlerdi.

Acaba ziyaretime gelmesi, buna lüzum görmesinin sebebi ne ola? Hani "bayram değil, seyran değil, eniştem beni neden öptü" gibi şaşılacak bir iş! Bayram değil, kandil değil, konsolos bey neden evime geliyor? Hoş bayramda, kandilde de gelmez, gelemezdi ya! Muamma bu.

Bereket, iki üç saat sonra çözülecek muammalardan. Zevcemle cümle düşündük taşındık, bir hükme varamadık. "Hayırdır inşallah" diye beklemeye koyulduk. Doğrusunu isterseniz, ben yine gündüz uykumu feda edemedim, şöyle bir saat kadar kestirdim. Temmuz sıcağı bu, hem de Halep'te.

1 Bu zat, Refik Halid Bey daha Türkiye'ye dönmeden, 16 Temmuz 1938'de ölmüştü. Celal Mengilibörü: (1876-1938), emekli kurmay albay, bir süre Dışişleri Bakanlığında çalıştıktan sonra. Beşinci Dönem'de (1935) Antalya Milletvekili seçilmiştir.

Termometre otuz altıda mıhlanır kalır. Günde en aşağı beş defa duşun altına koşulur. Pijama da giyilmez ha! Çıplak ten üzerine incecik entari. Bu da ayıp olmasın diye!

Şehrin en işlek caddesinde 13.00-16.00 arası trafik durur. Ama kalabalıktan değil, ecinniler bile top oynamadığından. O tarihte iki ev değiştirdikten sonra Aziziye Parkı karşısında yeni yapı, küçük, fakat şirin bir apartmanda oturuyordum, apartmanın en üst katında. Ziyarete ehemmiyet verişimin bir sebebi de, hafif bir felç geçirmiş olan Celal Bey'in asansörü olmayan binada üst kata çıkmayı göze alması idi. Bilmiyordu ise bile, kavas herhalde söylemiş olacaktı.

Af haberi değildi muhakkak. Onu gazeteler yahut aldığımız aile ve dost mektupları sezdirirdi. Cumhuriyet'in onuncu yılında vatana dönmemiz hemen hemen kararlaşmışken, hükümet reisi bulunan İsmet Paşa'nın buna "Lozan muahedesinin bir protokolüdür. Devletlere sormadan yahut haber vermeden yapamayız" diye mani olduğunu işitmiştik. Doğru mu idi bu haber? Bilmiyorum. Fakat o zatın siyasi aflardan pek hazzetmediğini, sonradan öğrendiğimize göre belki de doğrudur.

Esasen on beşinci yıldaki umumî af kanunu kendisinin hükümette bulunduğu zamana rastlamamıştır, hem de hiçbir devlete sorulmadan yapılmıştır. Hangi devlet af fikrine karşı koyar ki? Akla gelmez. Onun içindir ki, İsmet Paşa'dan bu derece yersiz bir bahane icadı beklenemez. Öyle olmakla beraber, niçin gizleyeyim, o rivayet İnönü'ye gücendirmişti beni; epeyce üzmüştü de. Zira dönüşümüz tam beş yıl gecikmişti; gurbetzedeler bakımından beş yılı beşle darbetmeli.[1]

1 darbetmek: çarpmak

O son beş yıl içindedir ki, babama ve büyük kardeşime ebediyen hasret kaldım; geliyorum diye ne kadar sevinmişlerdi, nasıl bekliyorlardı! On altı yıl süren talihsizliğim müddetince bana ve eşime –ümide kapıldıktan sonra– beş yıl daha vatan dışında kalmak gerçekten zor gelmişti.

Neyse, oluyor böyle ters, aksi işler. Geç oldu, güç oldu; ama Atatürk sayesinde netice iyi oldu ya! Koca adam, hasta döşeğinde af direktifini verdi ve aleyhtarların Meclis'teki yaygaralarına, hele politika alanında parlamasıyla sönmesi yatsıya kadar bile sürmeyen Refah faciası sorumlusunun[1] sövüp saymalarına rağmen, kanun hatta müteveffanın da lehte rey vermesi üzerine ittifakla kabul edildi. Kabul edilmesiyle de Türkiye dışında bir tek politika suçlusu kalmadı ki, bu dünya çapında bir rekordu. Hürriyet için en çok kan dökmüş olan Fransa'da dahi, bugün ecnebi diyarlarda sığınmış politika suçlusu vardır; İspanya veya Portekiz gibi diktatörlük ülkelerini kaale almıyorum.

Yüzelliliklerin affı, Atatürk'ün değme yiğide nasip olmamış, çok yüksek ve çok insanca hareketlerinden –unutulmaması ve misal olarak daima tekrarlanması lazım gelen– bir tanesidir ki, umumî politika tarihinde bile yer alacak değerdedir. Haydi ben de o listede idim, az çok benzerlerim de... Fakat öbürleri, bize hiç benzemeyenler, o eli silahlı, beli tabancalı niceleri! Bu bahsi Atatürkçü muharrirler ve hatıratçılar neden belirtmezler ve onun parlak icraatı arasında zikretmezler acaba? Küçümsenecek işlerden olmasa gerektir.

1 Cevdet Kerim İncedayı kastediliyor. İkinci Refik Saydam hükümetinde (3 Nisan 1939-8 Temmuz 1942) Ali Çetinkaya'nın istifası üzerine Münakalat (Ulaştırma) Vekili olan ve "Refah Faciası" soruşturmasıyla ilgili olarak 12 Kasım 1941'de istifa eden İncedayı. Recep Peker hükümetinde de Bayındırlık Bakanlığı yapmıştır (7 Ağustos 1946-9 Eylül 1947).

Hatırımda kalmış: sadece Falih Rıfkı af üzerine *Ulus*'un başmakalesinde o harekete "politika suçlusu bulunmayan tek memleket" sözleriyle layık olduğu değeri vermişti. Gazetecilerin bazısı, hele kuvvetli kalemini inkâr etmediğim zavallı felaketdide Peyami Safa, çalıştığı gazete sahibinin hoşuna gitsin diye galiz bir lisanla affın aleyhine ve affedilenlere atıp tutarken! Keskin bir fıkracı ve mütefekkir bir romancı idi merhum; bu ayrı hikâye.

Bahis yeter, Halep'e dönelim. Nihayet onun hesabına saymakla tükenmeyeceğini ve çıkmakla sonuna erişilemeyeceğini sandığım, merdiven basamaklarını yendiği halde hiç de yorulmuş görünmeyen konsolos bey eve girdi: kısaca hoş beş. Sonra resmileşen bir lisanla dedi ki:

"Ankara'dan Hariciye şifresiyle bir telgraf aldım..."

Hanım ve ben dikkat kesildik.

"...Bu telgrafta, Atatürk hemen Kilis tarafından hududu geçerek ilk jandarma karakoluna teslim olmanızı..."

Allah Allah! Niçin? Neden? Aklıma sığdıramıyorum, heyecanla sözün sonunu bekliyorum. Burada durup dururken, ne sebeple hududu geçip de, kapısının önünden koşar adımlar uzaklaştığım karakollara teslim olacakmışım? Halep'te bir tehlikeye mi uğramak ihtimali var? Çıldırmak işten değil.

"...Lüzumlu emirler verildiğinden Ankara'ya izam edileceğinizi ve orada kalacağınızı bildirdiler. Sizden alacağım cevabı derhal şifre ile arz edeceğim."

Ve dahi duralar!

Aklımdan bir anda bir sürü düşünce geçiyor. Davete sevinmekle, can atmakla beraber birtakım düşüncelerin tesiri altında kararsızım. Nedir düşündüklerim? Şunlar:

Ya giderim de az sonra meseleyi hükümet işi yaparak, geri dön derlerse?

Döndüğüm takdirde Fransız idaresi bana şüpheli gözle bakmaya başlarsa?

Yazılarım beğenilerek, hasret çekmeme acınarak çağrılmakla beraber, ya sohbet ve meclisim hoşa gitmezse?

Bir pot kırar da davet sahibini gücendirirsem?

Huzuru mutad zevatı yadırgarsam, yahut onlardan beni çekemeyenler olursa, kısaca daima dönme korkusu içinde huzursuzluk duyarak yaşamaktansa, iyisi mi, iyi kötü yerleştiğim şu yerde kalmak daha emniyetli sayılmaz mı?

Evet, bütün bunlar, belki başka mülahazalar bir anda aklıma geldi. Refikamın da aklından aynı şeyler geçmekte idi ki, birbirimize çevrilen bakışlarımızla anlaşarak cevap veriyorum, işte:

"Atatürk'ün bu lütuflarına karşı duyduğum minnettarlığı ifadeden âcizim, beni ihya ettiler; ömrüm oldukça iyiliklerini unutmayacağım. Adeta taze can buldum. Fakat bende bir karakol fobisi vardır, başımdan geçen vakaların tesiri herhalde. Af resmî şeklini almadıkça orada daima huzursuzluk duyacağım. Beni mazur görsünler, burada kalmama müsaade buyursunlar. Mademki halim şefkat ve rikkatlerini çekmiş, affı resmî şekilde çıkaracaklarına hiç şüphem kalmadı. O günü emniyetle bekleyeceğim."

Tabiidir ki, bu sözleri tastamamına, şimdi yazdığım kelimeleri kullanarak söylemedim; aşağı yukarı ifademin manasını vermiş oluyorum. Celal Bey'e "Resmî af"tan ısrarla bahsettiğimi iyice hatırlıyorum; kendisi:

"Maruzatınızı şimdi, konsoloshaneye varır varmaz şifre ile bildireceğim," dedi ve gitti.

İşte mevud[1] af hemen hemen günü gününe tam 4 sene sonra tahakkuk etmişti. Şu cihet mühimdir ki, Atatürk –yine Bozok'tan dostu Celal Bey'e gelen mektuplardan öğrenilmişti– davetine icabet etmediğime kızmak söyle dursun, "Hakkı var" bile demişti; beni bir üzüntüden kurtarmıştı.

Sonraları Kılıç Ali Bey anlattı: o gece Atatürk'ün davet telgrafı emrini verdiği sırada, meclisinde imiş; hatta bir ara yanından ayrılmış, başka odada bulunanlara "Refik Halid geliyor" haberini sevinçle ulaştırmış. Haber oradakiler üzerinde ne tepki yapmış? Sormadım. Yalnız kendisi bana:

"Telgrafa 'hususi misafirim olarak' kaydının konulmasını da emretmişti," dedi. Fakat galiba şifreye o kayıt –nedense– girmemiş olacaktı ki, konsolos beyden bu sözü işitmedim. Aziz ve pek eski dostum merhum Necmettin Sadak hariciye vekilliğine geçtiği zaman –gurbette kaldığım müddet benimle muhabereye geçmeyen bir odur, bir de Falih Rıfkı– şifre suretlerini aratabilirdim; ihmal ettim. Belki de Celal Bey tebliğ sırasında unutmuştu, yani şifrede vardı.

Esasen misafiri olmadıkça gidebilmeme imkân yoktu, maddeten ve manen, hatta usulen ve kanunen!

Gelin de, bana şimdi şu okumak zahmetine katlandığınız hatıratta Atatürk'ten daima hayranlıkla bahsedişimin sebep ve saiklerini[2] sorun bakayım! Hayranlığım hem vatanımla, hem de şahsımla alakalı derin minnet hislerinin en tabiisidir.

1 mevud: vaat edilen
2 saik: etken

Sultan Hamit'e Atılan İftiralar

İstibdat devrinde –rejime bağlı, o yüzden gül gibi geçinen insanlar olmamıza rağmen– bizim evde de ara sıra bir Abdülhamit aleyhtarlığı havası esmez değildi, hele bir gün hepimiz çileden çıkmıştık; bakınız neden dolayı:

Ziyaretimize kışın daha az gelen bir yaz komşumuz vardı, sarıklı idi; Şehzadebaşı Camii müezzini idi, ama hali vakti yerinde, ev bark sahibi adamdı, biz asıl ismini bilmezdik, sadece "Hacı Hafız Efendi" derdik veya "Sarı Hafız" da denilirmiş.

Suadiye Camii inşaatında beş para almadan didinircesine yıllarca kontrolörlük yapar, her tarafa koşar, zeki, hoş sohbet. Azıcık sinirli ve sert bir zat olan bu Hacı Hafız Efendi, o gün öğleden önceki bahçe sohbeti ziyaretinde, misafirler arasında hafiyelik edecek kimse bulunmadığına emniyet getirdikten sonra, dedi ki:

"Bilirsiniz ben her gün köyde ve civarda gezer, dolaşırım, dolaşmayı severim. Son zamanda yolumun üzerine kırçıl pos bıyıklı, saçı sakalına karışmış, perişan kıyafette bir adam çıkıverdi, avare avare dolaşan, dalgın dalgın bakınan meczup tavırlı biri. Merakımı yenemedim, ahbap oldum. Nihayet derdini anlattı ve ağlattı."

Hepimiz kulak kesildik, dinliyoruz. Dinlediğimiz gerçekten tüyler ürpertici bir vaka, facia!

Adamcağız eski bir jandarma çavuşu imiş. Beşiktaş, yani Yıldız Saray Muhafızı 7-8 ismiyle tanınan ve Ali Suavi'nin katili olmakla meşhur Hasan Paşa'nın maiyetinde bulunmuş (çok yazıldı ama tekrarla: 7-8 lakabı Paşa'nın Hasan imzasını

bile atamayacak kadar ümmî oluşundan ve eski rakamlarıyla "7-8"in "Hasan" kelimesine benzemesinden, onu çizebilmesinden konulmuştur) fakat daha önce bir konakta çalışmış, küçük beyin lalalığını etmiş, konak dağılınca jandarmalığa girmiş, çavuşluğa yükselmiş.

İşte hikâyesi: Karanlık bir gece yarısı muhafızlık dairesinde telaşlı, esrarlı gidip gelmeler, gizli emirler, bir fevkaladelik. İskeleye de koca bir istimbot yanaşmış, bekliyor. Az sonra elleri kelepçeli, birbirlerine bağlı, kimi genç, kimi yaşlı, beş on kişilik bir kafile muhafızlık zindanından çıkarılmış, ölgün el fenerleri ışığı altında istimbota sokmuşlar bunları, jandarma çavuşunu da. Gemi açılmış, gidiyorlar, nereye? Başka bir vapura mı?

Hayır, Sarayburnu'nu geçmişler; Yassıada ile Hayırsızada ortasındalar, akıntının içinde bir emir:

"Bu adamları denize atacaksınız!"

Başlamışlar atmaya. Bizim jandarma çavuşu da emre uyanlar arasında. O karanlıkta bir tanesini tam atacağı sırada irkilmiş; bir ses:

"Lala! Lalacığım!" demiyor mu? Zira denizde boğacağı genç vaktiyle kucağında gezdirdiği, mahalle mektebine götürüp getirdiği pek sevdiği çocuk değil mi? Oracığa düşüp bayılmış, genci başka biri denize fırlatmış ve aklî muvazenesi bozulduğundan bu vaka üzerine çavuşu işinden çıkarmışlar. Şimdi, Hoca Hafız Efendi'nin gördüğü gibi yarı meczup köy köy dolaşıyormuş!

"Hay Allah belalarını versin melunların!" diye bir beddua ve arkasından padişahı lanetleme. Babam kederinden uzun zaman uyuyamadı, uykusuz geceler geçirdi; herkesin

siniri bozuldu; ben –ancak 16-17 yaşında idim– ihtilalci kesildim, verdim kendimi ihtilal tarihleriyle alakalı Fransızca kitaplara!

Sonra Hürriyet ilan edildi. Gazeteler –bu gibi hikâyelerle kulakları doldurmak için– ilanlar koydular: "İstibdat devrinde ailesinden akıbetleri meçhul kalmış kimseler varsa bildirsinler!"

Bekledik, bekledik, bir tek kimse çıkmadı, bir tek isim verilmedi. Anlaşılan o çavuş gerçekten deli imiş, gördüm sandığı vaka, deli uydurması; bir manya nöbeti! Hoş, bir tarihte de insan kıyması bahsi gazetelere kadar geçmemiş mi idi? İnananlar, inanıp da kıymadan tiksinenler bile olmuştu. Bizler de o delinin "suya insan atma –ilka-i insan fi'lma" hikâyesine inanmamış mıydık? Uzun zaman takvimlerde ne vakit "ilka-i salip", yani Ortodoksların "suya haç atma" gününü okusam, hep o vakayı hatırlamaktan kendimi alamamıştım; sonraları unuttum bereket! Politikacının, yahut gazetecinin encamı karmakarışık hengâmesinde tesir yapacak bir şeytanlık idi bu.

Ötekine zaten kulak asmamıştım; asan da pek olmamıştı ya. Hangi asırda yaşıyorduk ve hangi yamyamlar ülkesinde? Yıkılan idare ne kadar kötü olsa, işi bu dereceye götüremezdi. O bir delinin değil, bir müzevirin kasıtlı marifeti olmalıydı.

Mamafih I. Dünya Harbi'nde Anadolu'nun ücra köşesinde bir kasap eline geçirdiği çocukları kesmiş, etlerini müşterilerine satmış, vaka meydana çıkınca herif ve yardımcı olanlar hepsi asılmıştı; bunu gazetelerde o zaman okumuştuk, koleksiyonlar karıştırılırsa bulunur.

Ne korkunç şeyler olmuştu, harpte... Harbi bırakalım da sulh zamanına geçelim.

Fecr-i Âti'nin Kuruluşu

Sizlere "Fecr-i Âti"nin adından bahsetmiştim. Belki edebiyatçıları alakadar eder diye –"ilgilendirir" de diyebilirdim, buna alışmaya başladık– biraz da bazı taraflarını, toplanma ve toplantı yerlerini, şusunu busunu anlatayım:

Kurulma toplantısı –yazmıştım galiba– "Hilal" matbaası üstünde geniş bir odada ve Faik Âli'nin (Ozansoy) reisliğinde oldu. Bu matbaayı kuranlardan, vaktiyle Servet-i Fünun matbaasına da ortaklık etmiş olan Âsim Bey, Ahmet Samim'in amcası yahut pek yakın akrabası idi; tiyatro münekkidi[1] Müfit Ratip'in babası adliye memurlarından İbrahim Bey de hissedardı. Bizden sonra, bu matbaa ilk muhalif topluluğu Ahrar Fırkası'nın umumi merkezi olarak kullanılmıştır ve Samim'in cenazesi de o binadan alınıp götürülmüştür; tam Babıâli mescidinin karşısında idi.

Cemiyetimiz resmî şekilde kurulunca, Ahmet İhsan (Servet-i Fünun gibi yeni edebî gençliğin belirtisini sezerek) matbaasında bize bir oda ayırdı; gazetesini de, Celal Sahir'in kontrolü altında bu topluluğa bıraktı. Eğer Servet-i Fünun kadar (cemiyet bakımından, edebî kıymet olarak değil) uzun ömürlü olamadıksa, sebepleri şunlardır:

1- Başımızda bir Recaizâde Ekrem ve Tevfik Fikret yoktu.

1 münekkit: eleştirmen

2- Üyelerden bir kısmı yazı, düşünüş, değer bakımlarından öbürlerini fersah aşıp çarçabuk şöhrete erişmiş, istiklalini ilan etmişti.

3- Memleket vakaları (hele 31 Mart kargaşalığından sonra) Abdülhamit zamanındaki gibi tam istibdat şeklinde olmamakla beraber, ondan daha istikrarsız, politik hadiseler ve fikir ayrılıkları ile kaypak bir halde idi.

Nitekim Servet-i Fünun'u da bırakmak zorunda kalmıştık; çeşitli gazete ve mecmualara kapılanan veya memurluklara yamanan kalburüstü Fecr-i Âtîciler darmadağın hale gelmişlerdi. Ahmet İhsan matbaasındaki odamızdan atıldıktan sonra, Beyoğlu tarafında, İngiltere Sefarethanesi karşısındaki bir apartman içinde oda tuttuk. Bir müddet gelip gittik; nihayet onu da bıraktık. Fecr-i Âtî artık bir isim olarak kalmıştı; hatta uzun müddet ismi de pek anılmadı. Edebiyat tarihine geçinceye kadar!...

Yerini; "Millî Edebiyat", "Sade Türkçe cereyanı" ve İttihat ve Terakki baskısı altında "Türk Yurdu" almıştı. Sonunda da edebiyat; Ziya Gökalp'in parti umumi merkezi binası altında kurulan *Yeni Mecmua*'sında tünedi ve bu, kısa bir devre oldu, Birinci Dünya Harbi'nde ve sonuna kadar.

Günün edebiyatı, Fecr-i Âtî'den artakalan beş-altı muharririn, yeni yetişenlerin eseriydi. *Yeni Mecmua*'da muharrirlere mesnet, memuriyet, hocalık ve sair dağıtılırdı. Telif hakkı devede kulaktı, ama bir defasında ve o kıtlık içinde –Allah razı olsun– tahrir heyetine birer teneke Urfa yağı da ihsan buyurulmuştu; bana da bundan pay çıktı; fakat memurluk, hocalık vesaire nevinden bir lütufta bulunulmadı. Ziya Gökalp yeni kurulan bir bankada bana küçük bir vazi-

fe vermesi için Cavid Bey'e bir şeyler söylemişti, ama netice çıkmamıştı.

Halbuki eskiden –gitmediğim– bir Adana Sultanisi Türkçe muallimliğim vardı. Bereket, dostum ve mektep arkadaşım Arif Hikmet vasıta olmuştu da, Hüseyin Bey'in[1] yardımıyla Robert Kolej'e Türkçe hocalığıyla kayırılmıştım. hükümet –yine Ziya Gökalp'in himmetiyle– bu tayine göz yummuştu... Üzerimde hâlâ umumî affa kadar mahut "mütebaidin"[2] damgasını taşımama rağmen!

Mütebaidin

Yine o damga sayesindedir ki, İstanbul'a izinle dönmekle beraber beni askere çağıramadılar. Bizim edebî nesilden çoğu, askerlik vazifesini hocalık, mocalık bir şeyler elde ederek, yapmadılar; fakat bu durum ateşli vatansever olmalarını önlemediği gibi, ateşli vatan muharriri, vatan hatibi yahut harp taraflısı kesilmelerine de engel teşkil etmemiştir.

Ahmed Haşim'i ayırdetmek lazım, zira Çanakkale savaşlarında bile bulunmuştu.

Bana gelince: önce zamanın kanunlarına uyarak elli sarı altın yatırıp üç ay talim gördüm, askerlik yaptım. Sonra tabiatıyla askere alınacak, umumî harbe katılacaktım. Bu şereften beni hocalık, mocalık değil, sürgün oluşum ve orduya sokulduğum takdirde, hükümet kafasınca, bir şeyler çeviririm endişesi mahrum etti!

Vaktaki Birinci Dünya Harbi'nin beş yılını sürgün geçirip

1 Şair Nigâr Hanım'ın oğlu.
2 mütebaidin: uzaklaştırılmış, sürülmüş

sonuncu aylarda Ziya Gökalp'in lütfuyla ve izinle İstanbul'a geldim, sürgünlük hükmü ihtiyaten uhdemde kaldığı için yine askerden ve askerlikten uzak tutulmuştum.

Neden çağırmadılar?

Zira "mütebaidin" arasında harp çıkınca affa uğrayanlar müstesna, geri kalanlar orduya katılması tehlikeli, şüpheli adamlardı. Hatta bizlerin asker topluluklarından uzak tutulmamız için ilgili dairelere emirler verildikten başka elimize bir de "askerlikten muafiyet" vesikası tutuşturulmuştu. Vesikada –şimdi rakam hatırımda değil– "bilmem kaç numaralı defter mucibince askerlikten tecildir" cümlesi yazılı idi; başka sarahat[1] yoktu. Esrarlı bir rakam idi bu.

Hatta o yüzden başıma hayli tuhaf bir vaka gelmişti:

Harbin en son yılındayız, ortanca biraderim Niyazi –dövülüp başı yaralanan Rıza Tevfik'i parti adına ziyarete gidişini ötede yazmıştım– Yeldeğirmeni'nde oturuyor. Bir gün, öğle üzeri idi. İskeleden indik, sinirlerimiz bozuk, maneviyatımız kırık ve bu sebepten, ağlanacak bir vakayı konuşurken gülüyoruz; sanki fevkalade neşeliyiz; olurdu öyle acayiplikler.

Tam karakolun önünde imişiz, meğerse. Komiseri de meğerse yalancı neşemizle haklı olarak kızdırmışız ki, cam vuruldu ve sert suratla bir işaret: Gelin buraya!

Girdik, huzurundayız. "Oturun" falan demiyor; kendi de ayakta.

"Maşallah beyler, keyfiniz pek yerinde, dünya kan ağlarken!"

"Sinirden gülüyorduk, asabımız bozulmuştu."

1 sarahat: açıklık

"Düzeltiriz şimdi. Veriniz bakalım askerlik vesikalarınızı!"

Birader uzattı; malulen muaftı zira. Kışlıktan yazlığa taşınıldığı gece yere yatak sermişler, o da geceleyin karanlıkta uyanmış, kendini karyolada sanıyor, ineyim demiş ve –asıl tuhafı– karyoladan düşmesi değil, yere serilmiş şilteden yanlış bir hareketle atlamaya kalkınca da sağ kolunu omuz başından kırmış, sakat kalmış. Ben sürgünde iken aylarca hastanelerde yattığını, ağrılarını morfinin bile dindiremediğini anlatmışlardı.

"Sizinki?"

Mahut vesikayı uzattım. Komiser baktı, okudu, "mütebaidin." Şaşırdı. Bilmem kaç numaralı defter mucibince muaf! Nedir, ne ola? Bu defter herhalde mühim bir şeydi; mühim bir vazifede idim, mühim ve gizli! Belki de Enver Paşa'nın yakın adamı, gözdesi, akrabası, öyle bir şey!... Zaten komiserin tabiriyle dünya kan ağlarken gülerek, dudaklarımda güller açılarak o dünyayı pespembe görüşüm de mutlu olduğuma işaret değil mi idi. Bir elim yağda, bir elim balda. Halbuki yağı *Yeni Mecmua*'nın hediyesi tenekeden, balı da Kadıköy'deki Hindenburg helvacısından bir nebze alabildiğim saray helvası kırıntısından tadabildim bal niyetine! Belki ağabeyimin maluliyet vesikası da bir gizli iş için verildi!

Komiserin vaziyeti değişti, diyor ki:

"Buyurunuz, oturunuz beyler! Hakikaten hepimizin asabı bozuk, ağlayacak şeye de güldüğümüz oluyor. Fakat inşallah "zafer-i nihaî" yüzümüze güler. Can ve gönülden güleceğimiz günleri de elbette göreceğiz. Siz işin sonuna bakın."

O "zafer-i nihaî" yani "sonunda gelecek zafer" baştakilere yaranmaya çalışan şahıslarla gazetecilerin bulduğu ufak bir oyalama tabiri idi; yani "devlet" yenilecek, ne varsa, neresi varsa kaybedecek, sonunda parlak şekilde zaferi sağlayacaktır. Doğrusu bu da olmadı değil; fakat Enver Paşa'nın askerî dehâsı ile mi? Ne gezer?

Komiser bey:

"Yolunuza mani olmayayım," dedi. "Müşerref olduk, güle güle beyler!"

Evet, güle güle! Bu söz –dil pelesengi olmakla beraber– hiç de yerinde değildi ve bizim demin işlediğimiz suçu belirten bir taşa benziyor: gülerim, ağlanacak halimize!

Şimdi düşünüyorum: acaba bir Mustafa Kemal zuhur edip de millî şuur ve şerefimizi tazelemese idi, bugün bu satırları yazarken göründüğüm kadar işi mühimsemez, yarı alaycı bir lisan kullanabilir miydim? Atatürk ömrümüz boyunca bizleri kan ağlamaktan kurtarmıştır. Kısacası bu! De Gaulle de sonradan Fransa'da ona az çok benzer bir başarıya erişmiştir, ama tek başına değil; başka milletlerin ordusuna katılarak. Biz ise sadece kendi eserimiz, kendi gücümüzle.

Asıl "Türk malı" odur, Millî Mücadele!

Köprü'de Olaylar

Yok mu az çok tatlı veya havaî bir bahis? Buluruz elbette. 75 yıllık ömür içine her çeşidi sığmıştır; marifete benzeyen tarafı varsa, o da kolayca bulup ayırmak ve keyfince yerinde kullanmaktır, ancak o arzu ile ve neşe içinde başlayan fasıl-

ların bazı kere hiç de dilediğim gibi bitmediği de oluyor. İşte misali:

Galata köprüsünde –şimdiki Birinci Dünya Harbi'nde yapılmıştı, bu bahsedeceğim eski köprü– Abdülhamit devri hatıratımda hikâyesini anlattığım Sadrazam Halil Rıfat Paşazade Cavit Bey'in katlinden başka dört vaka daha olmuştu. Bunlardan biri, Yıldız muhafazasına memur iki neferin –Anadolulu değildi onlar, galiba Zuhaf denilen Arap askerleri idi– verilmeyen maaşları yüzünden isyan etmeleri ve Karaköy tarafında yol keserek kasatura tehdidi ile yerli veya ecnebi kimseyi bir yakadan öbürüne geçirmemeleri...

Kimseyi geçirmemişlerdi, hatta üniformalı subayları ve arabalarına kurulmuş yine üniformalı komutanları bile. Bana anlatılanlardan hatırladığıma göre, Saraya bağlı iki nefere –en yüksek kumandanları dahil– cesaret gösterip de "Nedir yaptığınız? Ne rezalettir bu? Askere uyar şey mi?" diyen tek kişi çıkmamıştı. Boyunlarında o zamanki usulde parlak maden üzerinde (kanun) yazılı inzibat er ve çavuşları ki, Galata semtinde fazla sayıda döner, dolaşırlardı, zira bu semt fiskifücur yeri idi; hele bugün kadın erkek, kız ve oğlan, bütün halkın rahatça, fütursuzca geçtiği batakhane sokağı Kemeraltı da orada idi, girmeye utandığım, biraz da korktuğum, son yıllara kadar ayak basmadığım bir sokak.

Vaka, Sarayın idare-i maslahat politikası sayesinde aracılar gönderip ihsanlar vaadiyle kapandı; köprü neden sonra trafiğe açıldı, ama rezalete dünya parmak ısırdı; millet olarak utandık, yere geçtik; sövüp saydık da... İçimizden, tabii. Sesini yükseltmek kimin haddine!

Öbürkü vaka ölümlüdür.

Bu eski köprü ahşaptı, zemini iri çivilerle tutturulmuş kalaslar ikide bir yerinden oynar, çiviler fırlar, çok kişi ayağı takılıp düşer, yaralanır ve sakatlanırdı; hem de "müruriye"[1] parası olarak bir metelik ödediğimiz halde! Deniz üzerinde bulunduğu için köprünün bakımı Bahriye Nezaretine bırakılmıştı. Bu nezaret ise o zamanlar hırsızlık ocağından başka bir şey değildi.

Ahşap ve enkaz yığını köprünün korkulukları demirdendi, ama pek iğreti takılmış olduğundan fazla abanmaya gelmezdi. Bir gün –işin farkında olmayan çoğu taşralı– 40 kişi kayıklarda balık tutanları seyir için o korkuluklara dayanmışlar güvenmişlerdi. Bu güvenişin sonu –başka güvenmelerimizde, hele siyasette olduğu gibi– aldatıcı, fiyasko çıktı: hepsi birden denize yuvarlandı.

Tam sayısını bilmiyorum, ama galiba boğulanlar 20'ye yakındı. Bu haber gazetelere geçmedi. Fakat başka bir şey oldu: Minakyan tiyatrosundaki piyeslerin birinde bir köprü perdesi vardı, belki de "Kızıl Köprü Cinayeti"nde veya bir başka oyunda. Sansür o perdeyi kaldırdı. Neden? Seyirciler sahnede bir köprü görüp, köprü faciasını hatırlamasınlar diye!

Yeni korkuluklar, bu acı vesile üzerine, sapasağlam, yeniden yapılırdı, vakadan bir ibret dersi çıkarıldı mı? Hayır!..

Hayır, eski hamam, eski tas, eski haliyle bırakıldı, saiki de mesul tutulmadı. O arada şekli de –icap ederse... inandırıcı birçok misal ile, hatta yenileriyle, faraza İzmit Körfezi'ndeki Üsküdar vapuru faciasıyla ispat ederim– pek değişmedi. Te-

1 müruriye: geçiş

rakki varsa, ancak tiyatro piyeslerinde şayet bir vapur batışı sahnesi varsa bunun gösterilmesini yasak etmememiz!

Bir vaka daha: Şirket-i Hayriye'nin bir vapuru köprüye bağlı, ertesi gün erken postasını yapmaya hazır, yatarken sabahleyin bir de baktılar ki nabedid[1] olmuş, yerinde koydunsa bul! Meğerse su almış, dolmuş, palamarları koparmış, cumburlop denizin dibini boylamış? Sonradan çıkardılar ve sefere soktular.

Öbür vaka:

Köprü geceleri sabaha karşı açılır ya... O zaman da açılırdı ve baş taraflara "açık" olduğunu belirten işaretler konmaz yahut bir zincir gerilmezdi. Şimdi ne yapılıyor, bilmem; erken saatlerde gidilecek yerim, görülecek işim yok hamdolsun.

Bir gece, geç vakit, belki de tan yerinin ağarmasına yakın bir saatte yağız beygirli mutantan arabasına kurulup, rivayete göre hem kendisi, hem arabacısı, çakırkeyf bir paşa damadı (Şehremini Mazhar Paşa'nın damadı Kemal Bey), Beyoğlu'ndan İstanbul tarafındaki konağına dönerken bir iki köprü memurunun telaşlı el sallamalarına dikkat etmeden son sürat geçerler ve o süratle neye uğradıklarının farkına varmadan açık kısımdan denize uçarlar.

Ne arabadan eser kalır, ne içindekilerden!

Ama köprünün açık olduğunu iyice belirten sağlam bir engel yine konulmaz, delikanlı iken –halk lisanında tıpkı Yunancası gibi "Pera" yani "karşı" dediğimiz– Beyoğlu semtine, İstanbul tarafında, evlerimize dönerken "müruriye" gişeleri önündeki memurların:

1 nabedid: görünmeyen, kayıp

"Açık! Geçilmez!"

İhtarına uğrar, karayel fırtınası içinde ve açıkta beklerdik, galiba yerde kırmızı ve yeşil ışıklı iki fener de dururdu. O kadar. Halbuki o dönüşlerde, kafalar bu fenerleri sezecek idrakten mahrum bulunurdu; çoğu kör kandil sarhoş idi; feneri değil lüks lambasını seçemez durumda!

Hemen hemen hiçbir güçyoktur ki, Galata Köprüsü'nden yaya yahut tekerlekli vasıtayla geçerken çocukluğumuzun uzun yıllar halka hizmet eden eski Galata Köprüsü'nü düşünmeyeyim ve bunu bütün acayip vakalarıyla kafamda canlandırmayayım.

Neden?

Zira gözümüzün önünde ilk cinayet, hem de pek mühimi –14 yaşında var, yoktum– bir yazımda belirttiğim gibi o köprü üstünde işlendi: zamanın Sadrazamı Halil Rıfat Paşa'nın karışık işlere burnunu sokmakla tanınmış oğlu Şûrayı Devlet âzâsından Cavit Bey'i bir Arnavut'a bu köprüde vurdurmuşlardı.

Peki, köprü o kadarcık mı vaka görmüştü? Hayır, ileride size irili ufaklısı beş tane daha sayacağım... ta ki, yarın köprünün ve şehrin tarihi yazılırken hiçbiri unutulmasın. Zira köprülerinin tarihi yazılmamış tarihî şehir dünyada pek yoktur.

Ama Köprü'de politik mahiyeti hâlâ kaybolmamış asıl vaka başkadır Serbesti gazetesi başmuharriri Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi... Söylediklerimizi ve bildiklerimizi tekrarlamayalım.

İşte eski köprünün tarihi böyle epeyce kanlıdır.

Bakınız, tatlı ve havaî olmasını arzulayarak başladığım

şu fasıl acı ve ciddi şekle giriverdi. Fakat kabahat bende mi? Tarihte! Zaten tarih, çok defa iyi niyetle işe başlayıp sonunu pek fena getirenlerin hikâyesi değil midir?

Mahmut Şevket Paşa

Benim lüzumsuzca ileri vararak mizah, hatta hiciv mevzuu olarak parmağıma doladığım ricalden biri de, merhum Mahmut Şevket Paşa idi. Hani Mehmet Reşat Han'ın –başkâtibi Fuad Bey tarafından yazılan değerli hatıratta[1] anlatılır ya tir tir titrediği, uzun boylu, değirmi sakallı Harbiye Nazırı ve sadrazam! Onu dış tarafındaki korkunçluğu ile belirten, umacıya çeviren kalem de sade Cem'inkidir.

Paşa Mebusan Meclisi'ni de epeyce ürkütmüştü; muhaliflerin cerbezeliği, hazırcevaplık ve cesaret bakımlarından pek üstün vasıflar taşırdı o... (II. Meşrutiyet'in Birinci Meclisi gibi bir mebuslar topluluğu bir daha olmadı, olacağa da benzemiyor). Öyle olmakla beraber, paşa dilediğini yaptırırdı. Elinde ayrıca örfî idare mahkemeleri de vardı, sadece nur elleri değil.

Peki, böyle idi ve ben de daima aleyhinde kalem yürütürdüm de, neden onun zamanında tek kere ne örfî, ne de tabii mahkemelerden hiçbirine sevk edilmemiştim? Tuhaf şey değil miydi, bu? Tabiisine gönderilmediğimin sebebi, yazılarımın ustalıkla yazılıp suç unsuru teşkil edecek sarahatten mahrum oluşu, zamanın matbuat kanunundaki yu-

1 Ali Fuad Türkgeldi, Görüp İşittiklerim. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1951, 2. bas.

muşaklık idi, diyelim. Fakat örfîsi dinler mi öyle kaçamaklı savunmaları?

Her şiddetli yazıdan sonra Bekirağa Bölüğü'ne yakapaça tıkılacağımı beklerken, orada ses seda çıkmazdı. Zira vücut yapısı gibi ruhu ve sanat anlayışı da kupkuru, sırım gibi sanılan paşa, yazıları hoşgörüyle karşılayacak kadar olgundu. Öbür taraftan örfî idare mahkemesini teşkil eden yüksek rütbeli subaylar da –bana sonradan yoklamada birkaçı anlatmıştı– ince mizahı kabasından ayıracak insanlardı. "Birkaç defa sivil hükümet bizi zorlamak ve sizi karşımıza çıkarmak istedi, yanaşmadık. Aramızdaki kanaat, yazılarınızın örfî idare mahkemesine mevzu olacak mahiyette bulunmadığı idi, bunları mizah sanatının başarılı ve Avrupai birer örneği sayıyorduk; biz bile hoşlanarak okuyorduk."

Kendimi değil, o devrin en başta bulunan Mahmut Paşa'nın ve örfî idare mahkemesi azasının görüş ve anlayış zihniyetini övmek maksadıyla arzettiğim şu müsamaha ve zımnî muhabbet, Mahmut Şevket Paşa'nın katli hadisesine kadar sürdü; kendimi birden Sinop'ta buldum.

Şu var ki Sinop'a gidişim de örfî mahkeme hükmüne dayanmayan, tamamen idari bir karardı; sicile geçecek suçlardan sayılmazdı. Sivil, daha doğrusu komite idi, benim düşmanım. Dostum Fazıl Ahmet (Aykaç) anlatmıştı, yaz imiş, komite kodamanlarından Dr. Nâzım Bey, ismimin nasılsa geçtiği bir kafadarlar toplantısında:

"Bize Rumeli'yi kaybettiren Refik Halid'in yazılarıdır!" demiş. Fazıl Ahmet'i hayretler içinde bırakmış, ne zihniyettir bu? Kim söyletiyor maarif nazırlığı bile etmiş bir insana? O derece yersiz, manasız, mantıksız bir laftı ki bu, kargalar bile

gülerdi. Kinden dolayı değil bu söylediklerim; zira Atatürk'e suikast hadisesine karıştığından veya karıştırıldığından dolayı Allah taksiratını affetsin, asıldı. Yine de o şekilde ölmesini istemezdim, kimseninkini istemem; istememeliyiz. Bu irtica, ne böyle işlere karışsınlar, ne de öyle cezalara çarptırılsınlar. Ehlî ve medenî bir seviyedir bize layık olan!

Diğer Sadrazamlar

Meşrutiyet devrinin başka sadrazamları kimlerdi? Önce, sonra birçok defa o mevkiye getirilen Küçük Saki Paşa. Siyasi muhasebesi yapılsa daima iflasla sonuçlanacak acayip bir zat. Kendisinde zekâ, bilgi, talakat, kalem kuvveti hepsi vardı, hem de şaşırtıcı derecede. Lakin –bu benim koyduğum teşhistir– vehhamlığı, makam hırsı ve rakiplerine kini yüzünden iyi niyetli olamıyordu, hiçbir zaman olamamış ve kendisinden bekleneni o yüzden yapamamıştır.

Kâmil Paşa'da ise beklenenin aksine, iyi niyet var, icraat kabiliyeti yoktu. Bu iki paşa iki rejimde de iki "zıt kardeşler" idiler, fakat trajik rollerde! Tabiatıyla ikisi de milletin yüzünü güldüremedi. Zaten birinci rejimde Abdülhamit, ikincisinde komite tepelerinde idi; kendilerini bulamamışlardı ki! Hakkı Paşa uzağı göremez, tembel ve küçük zevklerine düşkün, Hariciye Nezareti müsteşarlığından ve nihayet sefirlikten ileriye gitmemesi lazım, çelebi bir adamdı, İtalya'nın Trablusgarp'a saldıracağı sırada ilan-ı harp notasını kendisine sefarethanede, İtalyan sefiresinin yanı başında, olacaktan habersiz, briç oynarken vermişlerdi! Hüseyin Hilmi Paşa va-

lilikte bir şeyler yapabilirdi, sadarette o kadarını da yapamadı. Gazi Ahmet Muhtar Paşa şanlı mazisi ile kalacaktı, askerî mazisinden politikacı haline geçince "Büyük Kabinesi"nde küçülüverdi.

Sait Halim Paşa'ya büyük işler ve büyük mesuliyetler yüklenemezdi, eğlence olarak Yeniköy onu şehir meclisi azalığına göndermiş, şehir meclisi reisi olmuştu. Gördünüz mü "şehremini" yapılacak adamı! Oyalanır, belki de İstanbul'a hayrı dokunurdu; sadrazamlığa getirilince Alman ittifakını imzalamak ve harbe girmek suretiyle bütün memlekete şerri dokundu. Talat Paşa'dan çok bahsedildi...

Mütareke'nin Tevfik Paşası "bonkör" bir zattı, karıncayı incitmek istemezdi, Cumhuriyet devrine yetişse ve hele şimdi hayatta bulunsa, yaşı da elverişli olsaydı, yeni anayasamıza uygun ne mükemmel bir cumhurreisi olurdu.

Damad Ferit Paşa'yı *Minelbab İlelmihrab* isimli hatıratımda epeyce tasvir ve hayli tenkit etmiştim. Geri kalan üç sadrazamdan biri Ahmet İzzet Paşa'dır ki, daima yurtsever kalmıştır. İkisini unutmuş oluşuma da şaşmam: Ali Rıza ve Salih paşalar... namuslu insanlardı, o mevkiye uğrayıp iz bırakmadan geçip gittiler ki, bu da –kötü tesir bırakmadıklarından dolayı– yine birer nimet sayılmalıdır. Üçü de zamanlarına göre kıymetli ve efendi askerlerimizdendi.

Netice: Meşrutiyet ve Mütareke devirlerinde yani Osmanlı saltanatının can çekiştiği acıklı yıllarda sadaret mevkiine 9 sivil, 4 asker gelmiştir. Yani 16 yılda 13 sadrazam. Çok doğrusu! Hele Cumhuriyet devri ile kıyas edilirse 1923-1961 arasında yani 39 senede galiba 9 başvekil. İyi doğrusu.

Liste tamam.

Artık Cumhuriyet idaresi başvekillerinden de bahsedelim mi? Elbette edeceğiz; fakat bahis uzadı. İleriye bırakalım da, başka bir mevzu bulalım.

Başvekiller ve sadrazamlar söz konusu iken, "kabak tadı vermeyelim" tabiri yakışmaz. "Baş ağrısı" vermeyelim de, münasip düşmez. "Makam değiştirelim" sözü yerindedir.

Beyrut Günleri

Şöyle Beyrut'a kadar uzayacağız. Güzel şehirdir, zahmete değer. Başka yazılarımızda, "Sürgün" romanıyla, memleket adı veren Dişi Örümcek'te o şehri epeyce anlatmıştık; okuyuculara tasvirlerini yapmıştık.

Şimdi –birçok sürgünlüklerimde olduğu gibi– orada da bir tanıdığa rastlayarak nasıl iyi kabul gördüğümüzü anlatacağım. Abdülhamit Han'ın eski damadı. Halk kendisini sadece "Eldamat" diye anardı; asıl şans benim bu memlekete ayak bastığımdan sonra o zata yüz gösterdi: Suriye devleti reisi oldu; ben de ayak dirememe rağmen Suriyeli olmamış mıydım? Demek ki, benim devlet reisim olmuştu!

Kendisi aslen Şecereli Çerkez ümerasından olduğuna göre zaten prensti. Babası da ahalinin pek sevdiği bir zat idi. Beyrut belediye reisliğinde bulunmuştu. Padişah en sevdiği kızlarından birine damat seçerken, Ahmet Nami'nin boylu poslu, tığ gibi, pek yakışıklı bir delikanlı olduğu kadar, asilliğine, terbiyesine ve görgüsüne de kıymet vermişti. Ayrıca zengindi de...

Benim Beyrut'a geldiğimi mahalli gazetelerden okuyun-

ca otelde ziyaretime gelmek nezaketini gösterdi. Büyük bir otele inmiştim, ama o sırada geçer akçesi Mısır altını olan, bu refah içinde yüzen şehirde nasıl barınacağımı acı acı düşünüp dururken, yanımdaki para sadece iki, üç yüz Türk kâğıdından ibaretti, ondan başka geleceği de yoktu!

Bir "arasöz"... Ama hoşça:

Gelişimden çok sonra, 1927 yılında Afyonkarahisar'da çıkan *Haber* adlı bir gazetede –Akşam bunu iktibas ettiği için görmüştüm– hakkımda acayip başlıklı bir haber çıktı:

Refik Halid bir aşüfte şerefine masayı şampanya ile yıkamış.

"Yüzellilik kara listeden olup elyevm Halep'te düşmandan aldığı para ile aleyhimizde propaganda yapmakta olan Refik Halid devam etmekte olduğu barların birinde yüksek sesle bağırarak:

'Garson, bolca şampanya getir! Hanımların şerefine masayı yıkayacağım!' demiş ve yüzlerce lira vererek sözünü de icra ile..." Buna uzun ve keskin bir cevap vermiştim, "Açma Kutuyu" başlıklı. Tamamını almayacağım, fazla ağırdır, nedense çok öfkelenmiştim. Neden acaba? Belki de bir parçası doğrudur; yani bekârlığımda ora barlarında hanımlara şampanya ikram etmişimdir.

Pek görgüsüz, mahalle çocuğu ve kahve müşterisi olduğunuz için iyi uyduramamışsınız; hiç:

"Garson! Bolca şampanya getir!" der miydim ben? Şampanya ne işkembe çorbasıdır; ne de limon meşrubatı; ancak bunlar, böyle 'bolca getir' diye ısmarlanması gerektir. Şampanya, şişe ile, adı ile istenir ve yine öyle gelir. Sahlep fincanı, aşure tası, süt güğümü, pekmez kazanıyla değil!

"Oğlum, Şükrü bol bir kahve yap! şivesiyle barda içki ısmarlamak, ne derece sarhoş olsam bile benim tarzım değildir. Sonra:

"Hanımın şerefine masayı yıkayacağım!" demişim, haşa! Benim yıkanmakla ünsiyetim vardır, ama yıkanmamakla değil." (Buradaki sert tarizleri geçelim, zaten güzel bulmadım.)

Bir de dikkat ettim: benim düşmanlarınızdan aldığım paraya siz adeta imreniyorsunuz. Galiba benim düşmanlarım, yani partiniz size daha az mangır veriyor. Fakat doğrusu... hoşlansanız da, hoşlanmasanız da söyleyeceğim: benim aldığım bol havadır, hürriyet havası. Bu da ne dostlarımdan, ne de düşmanlarınızdan, Allah'tan. Allah düşmanınızsa onu bilemem!

Şampanya içmekliğim meselesine gelince siz oralarda Allah'ın günü bayramlar icat ederek içip duruyorsunuz da, ben burada şampanyanın en âlâsını, hem de ucuzunu bulduğum halde kedere kapılıp kuyu suyu mu içeyim? Ayağıma gelen kadını iterek derdimden dervişliğe vurup, hatta daha ileriye gidip kendi kendimi oyuna mı getireyim?

Emin olunuz, artık ölçülü içiyor ve ölçülü eğleniyorum. İçme ve eğlenme kudretimden bir kısmını memlekete ayırdım, saklıyorum. Midesi almaz, kolu kımıldamaz bir halde dönme zevkimi azaltır; buna razı değilim, işte onun içindir ki –haberinizi tekzip etmiş olacağım ama– ben bir seneye yakındır, Halep'te bulunmuyorum; Lübnan'da köye çekildim, şampanya ve aşüfte ile alakamı kestim, gül fidanı yetiştiriyorum. Siz Karahisar'ınızda afyon dalgasına tutulmuş olacaksınız!"

Bu son cümlelerdeki "gül fidanı yetiştirmek" sözünden murat, Lübnan'da benden 25 yaş küçük, sevgili zevcem Nihal ile evlenmiş olmamdır, kurduğum aile de hiç aksamadan hâlâ sapasağlamdır. Hatta dergilerimizden biri "mesut aileler" anketi yapmış ve başa bizimkini resimlerimizle koymuştu.

Lakırdıyı karıştırmayalım: yukarıdaki şampanya ve aşüfte yazısını bahis konusu etmemin sebebi –güçlüklere uğramakla beraber– gurbette sazlı-sözlü, şampanyalı, aşüfteli, ikinci bir bekârlık devri geçirdikten sonra, ıslah-ı nefs eylediğimi ve devlet reisi gibi en yüksek mevkiye erişmiş bir zattan iltifat gördüğümü anlatmaktı.

Damat Ahmet Nami Bey –birkaç sene önce vefat ettiğini öğrenmekle müteessir olmuştum– bir müddet Harbiye Mektebi'nde bulunmuş, İstanbul'da yaşamış, matematiğe merak sarmış kültürlü bir zattı. Tabiatıyla Türkçeyi pek mükemmel konuşurdu, Arapçası ve Fransızcası çok iyi, el yazısı çok okunaklı idi, mükemmel bir kâtipti de. Tavır ve hareketleriyle, hele zarif giyinişiyle doğuştan Abdülhamit gibi bir padişaha damat olmak için dünyaya geldiğine inanacağım gelirdi.

Kusurları yok mu idi? Kimin yoktur ki? Fakat en büyük kusuru devlet reisliği sırasında etrafına acayip mahluklar toplaması idi. Bunu yalnız o değil, kimler yapmamıştı, yapmıyor sanki? Hele Şark'ta olağan işlerden değil midir? Yapanı değil, yapmayanı acaba gösterebilir misiniz?

Gerek kendi konağında ve gerek reisliği sırası devlet sarayında bana daima baş köşeyi ve sofrada karşısındaki yeri vermişti. Asıl hoş tarafı, sanki varlıklı bir adam imişim gibi

para, pul bahsi etmezdi; nasıl geçindiğimi sormaya –incitirim diye– yanaşmazdı. Cuniye'deki evime uğradığı zaman fakir bir ev sahnesini beğenmiş görünür:

"Oh," derdi, "ne sakin, ne mesut bir hayat bu!"

Bir defasında ora usulü taş döşeli odaya gözü ilişmiş:

"Buraya bir halı lazım," demiş, yanındaki alışverişe memur ahbabına dönmüş:

"Değil mi? Bir halı, öyle bir şey..." diyerek tasdik ettirmişti. Ne yalan söyleyeyim, alınmıştım. Daha fenası şu ki, hah serilmesi lüzumu belirtildiği için, evden çıkıncaya kadar hah eksikliği çekmiştim; önce varmış, getirmiş, sermişim de, satınışım gibi bir hal!

Hiç iyiliğini görmemiş miydim? Önce devlet reisliği derecesinde biriyle arkadaşlık etmem, gurbette bulunur nimetlerden değildi; hatta başka gurbetzedeler bunu kıskanmış, aleyhimde kendisine jurnaller sunmuşlardı. Şu hatırat boyunca o hikâyeyi okuyacaksınız, şaşacaksınız; ibret vericidir.

Sonra, Ahmet Nami Bey bir gece Abdülhamit tuğralı Osmanlı altınlarından birini sabık kayınpederinin bergüzârı yadigârı olarak bana vermiş, iki defa da yeni basılmış, gıcır gıcır Suriye paralarından birer 50 liralığı, sırf temizliğinden dolayı, güya saklayacakmışım gibi kibar bir tavırla:

"Alınız, güzel şeyler, hatıradır, dışarıda bulamazsınız," diyerek uzatmıştı. Almıştım ve iki seferinde de bunları hemen bozdurup harcamıştım. Hatıra ve bergüzâr saklayacak durumda değildim ya fehametlu damat! Hoş, bunu kendisi de bilirdi.

Allah gani gani rahmet etsin. Bu duayı içim titreyerek

gerçekten ihlas ile daima tekrarlarım. Sultandan bir oğlu vardı, ben görememiştim, acaba ne oldu ve neredeyse iyi olmasını dilerim.

Meşrutiyet Liderleri

Bir imparatorluğun çökertilmesinden ziyade –zira o imparatorluk hiçbir idare tarzı ile kurtarılamazdı– öz Türk vatanı olan yerlerin Rus, Ermeni azınlıklarına taksimine yol açılışından dolayı kan ağlayarak, içi yana yana harbe girme siyasetlerini tenkit ve hicvettiğimiz İttihat ve Terakki elebaşları neden böyle bir akıbete sürüklenmişlerdi?

Biraz da o sebepleri araştırmak lazımdır. Biliriz ki, asırlar süren bir padişahlık ve esirlik devrinden kısa zamanda hürriyete erişilemez. En seri kanunlar bile insan tabiatını ve sosyal nizamı yıkmaya, yerine hemen bir yenisini kurmaya yetmez. Tarihte böyle bir işi başaran olmamıştır. İlk sebep, budur, biz de başaramadık, kimse başaramazdı.

31 Mart tarihi ve sosyal bakımından pek tabii, adeta olmaması imkânsız bir hadise idi; elbette bir değil, birbiri arkasında birçok "karşı ihtilal"ler beklenmeli idi; dünyanın her yerinde olduğu gibi! Zira Meşrutiyet idaresi çoğunluğun rahatını kaçırmış, onu alıştığından etmiş, bağlı bulunduğu hayat tarzını değiştirmiş, büyük gördüklerini küçültmüş, küçük sandıklarını büyültmeye kalkışmıştır.

İşte bu bir sürü değişikliği hangi millet çarçabuk sindirebilmiştir ki, biz sindirelim? Haksızlığın en büyük sebebi de iktisadî idi; geçim korkusu, işinden olma korkusu. Önce

ihtilalleri, sonra "karşı ihtilal"leri daima iktisadi sebeplere bağlamak lazımdır. Makedonya dağlarında maaş çıkmasını bekleyenlerin hoşnutsuzluğu, sonra tenkisat[1] ve kitle halinde aziller. İhtilali gençliğin, aydın muhitin veya bizzat o ihtilali yapanların sindirmesi de yetmez. Esasen onlar da sindirememişlerdi; hazım cihazları, yani kültürleri henüz buna elverişli değildi. Sadece başka memleketlerde nice aksaklıklardan sonra nihayet yerleşebilmiş olan bir şeyi, hürriyeti beğenmişlerdi. Gerçekten de güzel şeydi o. Fakat Meşrutiyet isteyenler arasında gerçekten büyük bir baş yoktu. Mesela komünist ihtilalindeki Lenin, kuracağı binanın bütün teferruatıyla projesini yapmış, her ayrıntısını hazırlamış, hem idealist, hem icraatçı bir başmimar!

İttihat ve Terakki'nin o sırada ve daha sonra başında bulunanlardan hiçbiri "büyük" değildi. Miralay Sadık Bey mi? Ahmet Rıza Bey mi? Niyazi veya Enver bunlar veya arkalarında duranlar arasında, ne o zaman, ne daha sonra –Mustafa Kemal hariç– tek büyük adam yetişmemiştir. O kadar ki, hürriyetçiler, hürriyetin yerleştirilmesi işini, uzun müddet Sait Paşa, Kâmil Paşa, Hakkı Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa, Mahmut Şevket Paşa gibi padişahçı terbiye ile yetişmiş, idealden mahrum, esasta bu idealin faydasından ziyade mahzurlarına inanmış adamlara bırakmak zorunda kalmışlardı; cesaretsizce geride duruyorlardı, öğretmenin ara sıra eteğini çekmekle, kulağına bir şeyler fısıldamakla yetiniyorlardı. Neden tam kadrolarıyla ortaya atılmıyorlardı? Zira kendilerini küçük görme psikozu içinde idiler, bundan kendilerini sıyıramamışlardı.

1 tenkisat: eksilmeler, azaltmalar

Bir "perde arkasından idare" idi ki, gerçek hürriyetçinin, gerçek ihtilalcinin tenezzül edeceği işlerden olamazdı. Uğraştıkları, küçük işlerdi ve küçük işlerle büyük bir ideal kurulamazdı.

"İttihat ve Terakki" büyük bir başa sahip olamadığından yahut birçok küçük başların elinde kaldığından dolayı bir siyasi partinin başına gelen en elemli akıbete uğradı: ideali olan hürriyet idaresini kuramadıktan başka devleti de çökertti.

İşte bu misal de gösterir ki, şayet "Millî Mücadele" büyük baştan mahrum kalsa, küçük başlarla yürütülse idi başarıya ulaşamazdı.

"İttihat ve Terakki Partisi", nihayet Sait Halim Paşa gibi, padişahı da başından atarak tam kadrosuyla hükümete geçti, ama o zaman da iş işten geçmişti, kaçınacağına katılmaya can attığı harp çoktan kaybedildi. Güya yerleştireceğimizi sandığımız hürriyet elden gittikten başka, hürriyetsizliğe bir de yabancılara esirlik eklenmişti.

Bünyesi, teşekkülü, elemanları, tümü ile o parti ve dayandığı kitleler –hatta hiçbir parti– bize meşrutî idareyi getirecek yaratılışta değildi. Bu bakımlardandır ki, "İttihat ve Terakki"yi mazur görmemiz adeta lazım gelir. Onların yapamadığını kim yapacaktı? Öteki siyasi topluluklar mı? Yoktu öyle varlıklar!

Ancak bir şey olabilirdi: I. Dünya Harbi'ne girmemek. Şayet "İttihat ve Terakki" bunu başarabilseydi, bizi de, kendini de ne hacaletlerden[1] kurtarmış olurdu. Affedilmez millî suç odur.

1 hacalet: utanç

Şunu da diyebiliriz: harp çıktığı sıralarda aklı başında bir padişah ve sergüzeşt muhalifi, mutedil, fakat az çok enerjik bir devlet adamı –büyük adam olmasına lüzum yoktu– bulunsaydı harbe atılmaktan kurtulurduk. Şanssızlık burada! Şayet Sultan Vahideddin tahtta ve Tevfik Paşa sadarette, malum komite de daha önceden tasfiye edilmiş halde bulunsaydı, o badireyi sulh içinde atlatmamız mümkün olurdu. "Şayet'lerle Eyfel Kulesini bir şişeye sokabilirsiniz", diyen Fransız sözünü hatırlayıp, bu "şayet"li fikrimi geri alıyorum.

Her bakımdan çökmeye ve o zilleti çekmeye mahkûm imişiz. Çökmemek ve çökmemek için de lüzumlu bütün unsurlardan mahrum olduğumuza göre, başka netice beklenemezdi. Keşke –bu da "şayet" gibidir– onun yerine o sırada bir İnönü yahut aynı yaratılışta bir benzeri iktidarı ele geçirmiş olsaydı da, II. Dünya Harbi'nde yaptığı gibi bizi birincisine de katılmaktan korusaydı!

Yine pek bir şey olmazdık. Ama –zira ikincisine girmemekten lüzumu kadar faydalanamadık– ne büyük facialardan kurtulduk! Daha iyisi de olabilirdi. Enver'i tam zamanında devirip, ordunun başına geçen bir Mustafa Kemal!

Meğerse Meşrutiyet tarihinde birbiri ardından uğramadığımız talihsizlik kalmamış.

Ne olurdu, Sultan Reşat dört sene evvel vefat edemez miydi? Enver Paşa Trablus'ta şan ve şerefiyle şehadet rütbesine kavuşamaz mıydı? Mahmut Şevket Paşa yerine Talat Bey bir suikaste uğrayamaz veyahut tabii eceliyle ölemez miydi? Padişah için bir "Çanakkale" şiiri yazmaya lüzum görmeden, Enver için meccanen[1] bir "Sarıkamış" felaketi geçirmeden

1 meccanen: bedava, parasız olarak

ve Talat için de çökmüş bir devletin cesedi üstünden atlayarak firar üzüntüsü çekmeden ölmek elbette daha iyi olurdu, olacaktı. Üçü de beş altı yıl daha yaşamakla ne kazandılar ve memlekete ne kazandırdılar? Üçünü de gözyaşları dökerek toprağa verecek bir millet bulunacaktı arkalarında. Vah oldu.

Şakadan Ölümüm

Suriye ve Lübnan'da iken memleketin gazeteleri benimle uzun müddet çok meşgul olmuşlardı. Çoğu uydurma haberlerdi, nitekim bunlardan bir örneğini vermiştim: barda masayı bir aşüfte şerefine şampanya ile yıkamam gibi. O haberleri çok defa, hudut boylarındaki şehir ve kasabalardan çeşitli sebeplerle Halep'e gelip giden vatandaşlarım yayarlardı, gazetelere de bunların ağzından aksederdi. Kızar mıydım? Eh, bazen... Fakat unutulmadığıma da memnun olurdum.

Çıkarılan haberlerden bir tanesi öbürleriyle kıyaslanamayacak bir tesir yapmıştı. Ölüm haberim. İşte size şimdi bu işin eski tabiriyle "ledûnniyat"ım yani içyüzünü anlatacağım. Mühim olanı şudur ki, o haberi başkası değil, ben yaymıştım! Bıkıp da "İllallah!" dediğim bir gün, daha doğrusu bir gece, içki masası başında, arkadaşlarla otururken...

Bunlardan biri yan cebinden bir *Cumhuriyet* gazetesi çıkardı:

"Bak," dedi, "senin ağır hasta olduğuna dair şurada bir telgraf haberi var, Adana'dan çekilmiş."

Aylardan Teşrinisânî yani şimdiki ismiyle Kasım... Zaten kışa girdiğimiz kapalı bir yerde oturmamızdan belli. Yoksa masamız bir otel lokantasında değil, bahçelerden birinde kurulmuş olacaktı. O haber galiba hastalanıp ölüm arefesinde bulunduğumu müjdeler gibi bir tesir yaptığından canımı sıktı.

Şu gazeteye sert, hatta kaba bir cevap vereyim, dedim, hemen kâğıt istedim, yazdım da... Fakat beğenmedim, çirkin bir şeydi; telgrafhaneye gönderdiğim halde geri getirttim ve işte o zaman nedense aklıma bir muziplik geldi ve münasebetsiz bir ilham ile yazdığım haber şu idi: "Refik Halid iltihab-ı sehâyadan (menenjit) vefat etti."

Bir de imza lazımdı, bir isim. Halep'e sığınmış eski bir maarif müdürümüz vardı, çıkardığımız gazeteye de yazılar yazar, çeşitli yardımlarda bulunurdu; kendi halinde, aza kani, az konuşur, az görünür, kısaca bütün vasıfları "az" bir ahbap. Yine neden, nasıl bir "tedâî"[1] ile onun adı zihnimden geçti. bilmiyorum; hemen yazdım.

Telgraf gitti. Ama biz eliyorduk ki, gazete bu faka basmaz, tahrir heyeti telgrafı kâğıt sepetine atar. Atmasa, gazetesine koysa da haber fazla bir tesir yapmaz. Az sonra başka sohbetlere dalmış, yaptığımız azizliği unutmuş, bir eğlenceye gitmiştik. Bir gün sonrası için sırf gezinti olsun diye İskenderun seferi kararlaştırmıştık.

Nitekim o yolculukta Kırıkhan'a varmıştık, elimize bir "Cumhuriyet" tutuşturdular ve bana:

"Öbür dünyada ne var, ne yok? Pek çabuk döndünüz!" demeyi de unutmadılar. Hepimiz gülerek, okumamız bittik-

1 tedai: çağrışım

ten sonra içim tuhaflaşmış bir halde gazetenin birinci sayfasında, resmimin yanına dizilmiş haberi okuduk:

"Halep –(Muhabir-i mahsusamızdan) Refik Halid iltihab-ı sehâyadan vefat etti."

Altındaki yazıdan bazı cümleler:

"Türk edebiyatında çok kıymetli ve yüksek bir mevki sahibi olan genç naşirin[1] vefatından, yine edebiyatımız namına, derin bir teessür duyduk. Türk lisan ve edebiyatının tekamülünde başlı başına bir çığır açan ve üstad Ziya Gökalp'in tabirince yegâne Türkçe yazan bu muharrir Türk millî edebiyatının temellerini kurmaya çalıştı. Eserlerinin başlıca hususiyeti sadeliği ile beraber haklılığı, fikirlerini ve hislerini derhal kârinin gözü önünde tecessüm ettirebilen kudret-i fevkaladesiydi. Denilebilir ki muasır edebiyat müntesipleri[2] arasında Refik Halid ayarında kudretli bir hikâyenüvis, onun ayarında yaman bir heccav ve mizah-nüvis yok idi."

Malum ya, o devirde, 1924 senesindeyiz, gazeteler Arap harfleriyle dizilirdi ve gazete "iltihab-ı sehâya"daki "sehâ"yı yazarken bir hata yapmış, "ha" harfi yerine "he" kullanmıştı. Benim gözüme ilk ilişen bu oldu, eski Türkçeyi o kadar iyi bilirdim. Ölüme sebep olarak gösterdiğim hastalığın Frenkçesi "menenjit" idi, zamanın tıp lisanıyla yazmayı daha inandırıcı bulmuştum.

Biz İskenderun'da iken, öbür gazeteler ve mecmualar da hep –artık öldüğüme inandıklarının da rolü var– hakkımda medhü senâ, elem ve keder. Bir an evvel hayat ha-

1 naşir: yayınlayan
2 müntesip: mensup olan

berimi vermeliyim ki, ailem –insafsızlık, hatta taş yüreklilik etmiştim– üzüntüden kurtulsun.

Bir telgraf daha gönderdim, ama "Tabib-i hususî Dr. Sadullah Sami" imzasıyla ve İstanbul "Matbuat Cemiyeti"ne.. (O doktor bey gerçekten benimle beraberdi.) Bu da alaylı idi; hararet 37, nabzımın 80 olduğunu kaydettikten sonra "beray-ı tebdil-i heva" İskenderun'da bulunduğumuzu bildiriyordu. Sanki hastalığı atlatmış, nekahet devrini deniz kıyısında geçirmeye gelmiştim, günlük güneşlik bir sahil şehrinde.

Bu soğuk oyunların tarihi 1924 olduğuna ve şimdi benim şunları 1964 yılına girmemizin arafesinde yazdığıma göre uydurma vefatımdan beri tam 40 yıl daha yaşamıştım, demek. Hamdolsun 40 yılı, hiç de fena geçirmedim. Tertemiz bir aşk ve mesut bir izdivaç, bir erkek evlat daha, vatana dönüş ve dönüşten sonra da –artık ne sürgün, ne Bekirağa Bölüğü, ne tevkif, ne hapis ve katl korkusu; hoşça bir aşk ve meslek hayatı. Beni kimse incitmedi, ben de kimseyi incitmemeye çalıştım.

Demin uydurma ölüm haberi üzerine hakkımda pek güzel şeyler yazıldığını söylemiştim: hatta kasideler bile. Mesela Üstad Ali İlmî Fanî'den bir misal:

Yazıldı sağlığında resmin üzerine bir "Hüvel bâkî"
Hayatında bu da etti tecelli çeşm-i ibretle
Sana ölmüş diyenler namını ihyaya say etmiş
Edeb zinde yaşarken sen kalıp pâk-ı millette!

Önümdeki dosyada hepsi var, göklere çıkaran yazılar.

Bir fikir verme için sadece bir tanesinden birkaç cümle alacağım; üst tarafını mahviyyet göstererek dosyada bırakacağım:

"Edebiyat âlemi için pek elim, pek hazin ve telafi-nâpezîr bir ziyâ kaybetmekle nihayet derecede dilhunuz. Refik Halid Bey'in parlak ve mümtaz bir edebî hayatı, yazılarında hiçbir nâşirin, bilhassa hiçbir mizahnüvisin yetişemediği kadar kuvvetli, nafiz, cazip bir muvaffakiyet sihri vardı. O ne keskin mizah, o ne ince zekâ, ne füsunkâr kalem, ne canlı ve ne müşahhas nükte idi! Fakat Refik Halid'in hüviyet-i edebiyesi ve edebiyat âleminde onu ebediyen gurub etmiş görmekten mütevelli elem ve teessür böyle birkaç satıra sığacak kadar basit ve geçici değildir."

Nihayet benim bile, bahsedilen başka biri imiş gibi, o satırları okurken gözlerim sulanmıştı. Nerede ise kendim için kendi kendime:

"Vah zavallı genç! Gurbet illerinde sönüp gitti! Yazık oldu!" diye üzülecektim. "Nitekim İstanbul'dan aldığım yüzlerce mektup, eski ve sevgili okuyucularımın gerçekten meyus oldukları ve şehirde ufak çapta bir matem havası estiğini bildiriyordu. Bunda hiç şüphesiz vatan dışında ölmüş sanılmamın tesiri büyüktü. Benim gerçekten ölmediğim anlaşılınca tekrar atıp tutmalara başlayan kırıntı gazetelere de rastlamadım değil... "Ne ettik de aciz göründük, hükümeti kızdırdık, yaranmak lazım" düşüncesiyle gayrete gelmişlerdi."

Senelerden sonra, bir gazete nisanbalığı olarak yine ölüm haberimi yaydı: güya Amik Gölü'nde Alemdarcı Pehlivan Kadri Bey'le timsah avlarken düşmüş, boğulmuşum!

Bunu tek bir gazete yuttu, başka inanan çıkmadı, ama ismim bütün gazetelerde tekrar günün konusu olmuştu, resimlerim ve karikatürlerim yapılmıştı.

Bir defa da yine gazeteler ailemle bindiğim otomobilin paramparça olduğunu "Dörtyol"dan yani huduttan çekilen bir telgrafa inanarak yazdılar. İstanbul ve Ankara'daki akrabamız Halep konsolosluğuna ve gazetelere telgraflar göndererek –zira bizi ölmüş yahut hastaneye kaldırılmış sanıyorlardı– acı ve keder içinde tafsilat istemişlerdi. Bunlardan benim tabiatıyla haberim yoktu; kötü şakalar yapmayacak kadar uslu, akıllı olmuştum; ölümle şaka edecek yaşı da aşmıştım artık!

Şaka ettim, tabii... Fakat bugün de yine korkmam. Korku ölümü ne geciktirir, ne önler; onu ne beklemeli, ne de çağırmalı; kendiliğinden muhakkak geleceği için işi oluruna bırakmalı. Hayat, ölüme kafa yoracak kadar uzun değildir. Yormanın zararı var, faydası hiç yoktur. Adam *Maintenon*'da ne iyi söylemiştir: "İnsanlar ömrünün kısalığından şikâyet ederler. Halbuki bütün gayretimizle onu kısaltmaya çalışan bizleriz."

Ölümü düşünmediğiniz zaman nispetinde tam yaşamış sayılırız. Ahirete inanmak ölümü düşünmekten ziyade, ölümden ötesini sağlayış olduğuna göre, tesellilerin en büyüğüdür. Hayattan daha iyisini ve rahatını hele ölümsüzünü istemek, ne garantili iş bu!

Bir Beyanname

Evrakımı karıştırırken –hiç de aklımda kalmamış ve bir kere bile okumaya sıra gelmemiş– fena bir kâğıda, kaba Arap harfleriyle yazılmış risale şeklinde bir şey elime geçti: Arapça ve Türkçe bir beyannamedir bu. Evirip çevirerek ötesine berisine göz gezdirince tarihî bir vaka olduğunu anladım: Vahideddin Han'ın firarından sonra davet edildiği "Mekke"de basılmış ve yayınlanmış olacak. Ne tarih var ne de matbaa, ne naşir ismi ve yeri. Türkçe kısmının başlığı şu:

Şevketlü Sultan Mehmed Vahideddin Efendimiz Hazretlerinin Beyanname-i Hümâyunudur.

Öyle sanıyorum ki bizim matbuatta ve belki de hiçbir tarih eserimizde bahsedilmemiş, vesikalar arasında da böyle bir beyanname yer almamıştır. Bu itibarla meraklılarca okunup bilinmesi –yine tarih bakımından– faydalı olsa gerektir. Ben de zaten şu sayfaya geçirirken ilk defa okumuş olacağım. Hele bir kendimizi sıkıp okuyalım da, sonra bir fikir beyan etmek lazım gelirse beş, on söz söyleriz.

"ŞEVKETLÜ SULTAN MUHAMMED VAHİDEDDİN EFENDİMİZ HAZRETLERİNİN BEYANNAME-İ HÜMAYUNLARIDIR"[1]

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

Bidayet-i iştialinde (tutuşmasının başlangıcında) devletimizin iştirakine katiyyen rıza göstermediğim ve bütün

1 Bu belgeyle ilgili geniş bilgi için. *Tarih ve Toplum* dergisinin 16. sayısındaki (Nisan 1985), J.-L Bacque-Grammont ile Hasseme Mammerî'nin "VI. Mehmed'in Sürgündeki Hac Yolculuğu" yazısına bakılabilir.

müddet-i devamınca elimde bulunan bilcümle vesaitle tahribat ve mazarratını tahdide çalıştığım harb-i umuminin avakıb-ı vahimesi (korkutucu sonuçları) tamamıyla kendini göstermeye başladığı bir zamanda biraderimin vefat-ı müessifi vukua gelerek Kanun-u Esasî-i Osmanînin bahş ettiği hakka istinaden ve ehlü-e hail ve-e akdin (bağlayıp çözenlerin, yani devlet ileri gelenlerinin) biat-ı umumiyyesiyle (genel onayıyla) makam-ı hilafet ve saltanata câlis olmuştum (tahta çıkmıştım). O günler göz önüne getirilirse, makam-ı hükümdarîyi kabul eylediğim zaman beni karşılayan müşkilatın derece-i ehemmiyet ve azameti takdir olunur. Bilahare cephelerimizin birbirini müteakip sukut etmesiyle sabit olduğu üzere hiçbir ümid-i galebeye makrun (yaklaşmış) olmayan harb-i hâilin temadisi (korkunç savaşın sürüp gitmesi) ve usul-ü meşrutiyeti ilan ve tatbik ettirmek nikâbı (örtüsü) altında 324-1908'den beri re's-i idaremize yerleşmiş bulunan İttihat ve Terakki erkânından müfrit ve müteneffiz (aşırı ve ileri gelen) kısmının harpten bilistifade dahil-i memlekette revaç verdiği yağma, ihtikâr ve anlaşılmayan maksatlarla bir bir ika ettikleri gûnagûn (renk renk, türlü türlü) yangınlar sebebiyle payitahttan münteha-yı hududa (sınırın sonuna) kadar memleketin her noktasında milletin varlığı erimekte ve üsare-i hayatiyyesi hevlengiz (korkunç) bir surette heder olup gitmekte idi. Bu fecâi karşısında tevcih-i mesâi edilecek hedef ve gaye bittabi sulh ve müsalemetin (barışıklığın) iadesinden başka bir şey olamazdı. Bu maksadın temini için de hiç terâhi tevciz edilmemiş (gecikmeye izin verilmemiş) ve mümkün olan her çareye tevessül olunmuştur. Fakat, harbin devamından müteneffi olmakla (yararlanmakla)

beraber, memleketimizde daima daire-i hukuk ve selahiyetini tecavüze alışmış olan o zamanın hükümeti ile yine o hükümet-i mütehakkimenin (diktatör yönetimin) etrafında tesis eylediği şebeke-i ihanet, mesâimin semeredâr olmasına hâil (engel) olarak münferiden müzakerat-ı sulhiyyeye girişmekle elde edilecek menâfi (çıkarlar) ve şerait-i müsaideye (uygun koşullara) ve muhterem milletin hun-u mazlumunu (günahsız kanun) bilasebep heder olmaktan vikayeye imkân-ı vusul (korumayı sağlama olanağı) bırakmadı ve harp bütün dehşet-i tahripkâranesiyle meş'um "Mondros" mütarekenamesini imla mecburiyeti hasıl oluncaya kadar devam eyledi. Bu mütarekenin akdine memur murahhasların, elyevm Ankara'daki heyet-i vekile reisi Rauf Bey'in taht-ı riyasetinde ve o zaman memleketin en mühim kuvve-i askeriyesinin de şimdiki Ankara meclisi reisi Mustafa Kemal'in kumandası altında bulunduğu herkesin hatır-nişanıdır.

Asayiş meselesi vesile ittihaz olunarak lüzum görülen herhangi bir mahallin işgali hak ve selahiyetini düvel-i itilafiyyeye bahş eden madde-i mahsusasıyla Adana, Musul, Antalya, İstanbul, İzmir işgalleri gibi sonraki bütün felaketlerin menşe ve masdarı (kaynak ve dayanağı) bulunan mezkûr mütarekenamenin akdü imzası mağlubiyet ve mecburiyet ilcasıyla (zorlamasıyla) vuku bulmuş olduğu halde bilahare İzmir işgali dolayısıyla beni ithama cüret edenlerin nokta-i nazarına göre, mezkûr işgallere istinatgâh olan Mondros Mütarekenamesini akde bilfiil iştirak eden Rauf, Fethi ve vaziyet-i askeriyyesi ile devleti böyle bir mecburiyet-i elimeye düşürmekte cidden zi-medhal (katkısı) bulunan Mustafa Kemal gibi bugünkü rüesayı aliyyenin (yüce başların) me-

sul ve müttehem olması lazım gelir. Zira gerek bu mütarekenin imzasında ve gerek ondan sonraki bütün mesailde (sorunlarda) Kanun-u Esası mucibince mesuliyetten müstesna (sorumsuz) olan makam-ı hükümdarî için hükümet-i mesulenin maruzatını tasdik lüzumu gibi gayri kabil-i itiraz bir sebep bulunduğu halde, ne kendi imla ve imza ettiği mütarekenin tatbiki demek olan felaketlere karşı bilahare muhalefette önayak olmak küstahlığını gösteren Rauf Bey için, ne de devletin belli başlı kuvayı mevcudesinin kısm-ı küllisini esir vererek zilletle "Toros" eteklerine iltica etmesi yüzünden mütareke akdini gayri ictinab (kaçınılmaz) bir hale getiren Mustafa Kemal için şayan-ı kabul hiçbir mazeret mevcut değildir. İşte taht-ı Osmaniye cülusundan sonra ilk mühim hatve-i siyasiyyeyi (siyasal adımı) teşkil eyleyen mütarekeye kadar cereyan eden hadisat karşısında benim vaziyetim budur.

Mütarekeden sonra ittihaz ettiğim meslek ise geri alınması mümkün olmayacak bir hatve atmaktan ihtiraz ile beraber bir taraftan dahilde makul ve mutedil ıslahat ve icrata germî (hız) vermek, bir taraftan da hariçte teşebbüsat-ı siyasiyyeye devam eylemek suretiyle aleyhimizdeki gayz-ı umumiyyenin (genel kızgınlığın) bertaraf olunacağı müsait zamanlara intizar edebilmek (bekleyebilmek) için vakit kazanmaktan ibaret idi. İzmir işgali hadidesinin karşısında ittihaz ve takip ettiğim meslek ve gaye de bundan başka bir şey değildi. Çünkü Yunan askeri tarafından derhal icra olunacağı bildirilen bu işgal, düvel-i selase-i muazzamanın kati ve nagehanî (üç büyük devletin kesin ve ani) kararına istinad etmekte olduğu gibi vakanın bize tebliği de doğrudan

doğruya düvel-i selase-i müşarünileyha (anılan) tarafından vuku bulduğu cihetle düvel-i muazzama meselesi şeklinde tecelli etmiş idi. Hadisenin Yunan meselesi haline tahavvülü Yunanistan'daki vaziyet-i siyasiyyenin tebeddülü ile düvel-i muazzama-i müşarünileyhanın ittifakına haleldârî olduktan (girdikten) sonra husule geldi. Ondan evvel bu mesele, büyük ve galip devletlerce müttefikan ittihaz olunmuş bir karar-ı kafinin tebliği mahiyetinde bulunduğu cihetle hakkımızdaki gayz-ı umumiyyenin zevaline intizaren teşebbüsat-ı siyasiyye ile iktifa mesleğini tercih ettirmekte olduğu gibi, işgalin muvakkat mahiyeti haiz olması da meslek-i mezkûru müeyyed (anılan yolu doğrular) görünüyordu. Mesele Yunan meselesi halini aldıktan sonra harpte mağlup olmamak şartıyla mukavemete ben de taraftar idim ve nitekim bu his ile Kuvayı Milliye'ye mütemayil birtakım kabineleri de mevki-i iktidara getirdim. Şu kadar var ki, o devrelerde Mustafa Kemal devlet-i metbuasına (tabi olduğu devlete) itaat dairesinden huruç etmiş (çıkmış, baş kaldırmış) ve Anadolu'da birçok aksakallı müftülere varıncaya kadar asıp kesmek gibi mezalimiyle vazife-i milliyye hududunu tecavüz ederek milletin başına tahammül olunmaz bir bela kesilmiş idi.

Tıpkı İzmir hadisesi gibi, "Sevr" muahedesine ait teklif-i düvelî de Yunanistan'da vaziyet-i siyasiyyenin tebeddülünden ve devletlerin aleyhimizdeki ittifak-ı şedidine haleldarı olmadan mukaddem olarak (önce), hiçbir noktasında tadil teklifine müsaade edilmeyerek yirmi dört saat zarfında tamamen kabul veya reddine mütedair tazyikat ve tehdidatı ihtiva ettiği cihete, gayet nazik ve tehlikeli bir şekilde vuku

bulmuş idi. Bununla beraber ben "Sevr" muahedesini kesb-i katiyyet etmiş addolunacak surette tasdik etmedim. Meselenin katiyet kesbetmesi, Meclisi Mebusan'ın kabulünden sonra tasdikime mütevakkıf (bağlı) olduğunu ve hak ve adaletle telif olunamayacak surette gayri tabii olan böyle bir muahedenin devam ve tekerrür edemeyeceğini (yerleşemeyeceğini) bildiğimden, hakkımızın anlaşılmasına müsait zamanın hululüne kadar vakit kazanmak tarikinde (yolunda) devam ile, muahedenin hükümetçe kabulüne taraflar görüldüm.

Mondros Mütarekesi, İzmir hadisesi, "Sevr" muahedesi gibi müstesna bir nokta-i nazarla telakki ettiğim vekayiden sonra gelen mesailde daima icabat-ı meşrutiyete tevfik-i hareket eyledim (meşrutiyet gereklerine uygun davrandım) ve bu sebeple, muhtelif kabinelerin muhtelif ve belki mütehalif (çelişen) içtihatlarına riayet ettim. Mustafa Kemal'i Anadolu'ya gönderen ve bilahare devlet-i metbuasını tanımadığı cihetle tenkili (bastırılması) için kuvve-yi askeriyye sevkine lüzum gösteren kabinelere mümaşaatımda (uymamda) hükümet-i mes'ule ile makam-ı hükümdarinin münasebet-i mütekabilesine (karşılıklı ilişkisine) ait icabat-ı meşrutiyetten ayrılmamak arzusu ve bazı esbab-ı zaruriyye-i siyasiyye âmil olmuştur. Bundan maada gerek kabine tebeddülatında, gerek icraat-ı sairede nâzım-ı harekâtım, efkâr-ı hissiyat-ı şahsiyyemden ziyade daima efkâr-ı umumiyye veyahut gayri kabil-i mukavemet diğer müessirat olmuştur. Bunun en bariz delili; son Tevfik Paşa kabinesini, sırf aleyhinde efkâr-ı umumiyye tezahüratı meşhut olmadığı (gözlemlenmediği) için, şahsım ve makamım hakkında sui niyetleri zahir olan (görünen) Kemalcilerin, İstanbul'da tesis-i nüfuz

etmelerine müsait bulunmasına rağmen, iki seneyi mütecaviz mevki-i iktidarda tutmaklığımda görülebilir.

Ankara ile İstanbul arasındaki ikiliğin izalesi emrinde bu gibi fedakârlıklardan geri durmamakla beraber, hilafetin saltanattan tefriki veya tahtın İstanbul'dan Anadolu'ya nakli hakkındaki karar ve tasavvurlarına muvafakat eylemek elimden gelmemiştir. Bunlardan birincisi, ulema-yı İslamın malumu olduğu veçhile şer-i şerife (kutsal şeriate) katiyyen mugayir (aykırı) ve müvekkilim bulunan, temsilcisi olduğum, peygamberlerin övüncü (Hz. Muhammed) Fahr ül-Mürselîn efendimiz hazretlerinin hukukundan feragati mutazammın olmakla (içermekle) benim için selahiyet ve imkân haricinde bir şey olduğu gibi, İstanbul'un manen Ruslara teslimi ile Bolşeviklere cemile ibrazı (yaranma) mahiyetinde bulunan ikinci tasavvurları da, hilafeti İstanbul gibi siyasi ve tarihî bir istinatgâhtan mahrum eylemek demek olduğu cihetle katiyyen gayri kabil-i kabul idi. Bu gibi müfrit ve mecnunane arzularına tebaiyyet etmediğim (uymadığım) için bana hıyanet-i vataniyye izafe ve isnat edenlerle birlikte, her kul ve izan sahibinin bilmesi lazım gelir ki dünyanın en büyük cahü mansıbı (onuru) olan hilafet ve saltanat makamını fiilen ve bi'l-irs ve'l-istihkak (babadan kalarak ve layığı olarak) haiz bir hükümdarı, hıyanet-i vataniyye gibi bir cürm-ü şenîe (kötü suça) sevk edecek hiçbir emel ve ihtiras mevcut değildir. Ben o makamların ve simâ-i hilafet makamının şeref ve haysiyetini muhafaza için muvakkaten tahtımdan, vatanımdan ve huzur ve rahatımdan cüda (ayrı) düşmeyi bile göze alırdım. Bu müfarekatim (ayrılığım) bilhassa harb-i umumîden sonra kendi ef'alinin (edimlerinin) hesabını

vermek mevkiinde bulunanlara karşı, ef'alimin hesabını vermekten korkmak kabilinden olmayıp, belki hiçbir kanuna tabi olmayan insanlar elinde müdafaa ve hakk-ı kelamdan memnu bir halde hayatımı göz göre göre tehlikeye teslim etmek gibi emr-i ilahînin ve akl-ı selimin kabul etmeyeceği bir şeyden ictinab eylemek (kaçınmak) ve hem de "Elfiraru mimma la-yulak nün sünenil mürselîn" (dayanma takatını aşandan kaçmak, peygamberlerin sünnetindendir.) fehvayı şerifi (kutsal kavramı) üzere müvekkil-i zî-şanımın (vekili olduğum şanlı zatın) hicret-i nebeviyyelerine ait olan sünnet-i seniyyeye itba etmekten (uymaktan) ibarettir.

Müdafaa-i vatan gibi müstahsen gayelerle hiç münasebeti olmadığı halde Ankara meclisinin ittihaz etliği mukarrerat-ı ahire (aldığı son kararlar) üzerine, muarızlarımla aramızda tahaddüs eden (ortaya, çıkan) ve memleketimiz için hasıl olan vaziyet-i ahireyi telhis ederek (özetleyerek) derim ki:

Ceddim Osman Gazi'den Selim-i Evvel'e kadar Devlet-i Osmaniyye namıyla Türk Saltanatı var idi, Selim-i Evvelden sonra ise bu saltanat hilafetin inzimamıyla (eklenmesiyle) Saltanat-ı Muhammediyye haline geçmişti.

Şimdi bana bi-gayr-ı hakkın ihanet-i vataniyye isnat edenler, hilafeti hukuk ve nüfuzundan tecrit ve tatil ederek bu Saltanat-ı Muhammediyye'yi yıkmışlar ve yalnız vatanlarına değil, bütün âlem-i İslama ihanet etmişlerdir. Ben, devleti tehlikeden vikaye için, bilhassa harb-i umumîye iştirakimizdeki ifratların acısını attıktan sonra, siyaset-i hariciyyede muarızlarımın tabiri vechile korkarak, yani itidal ve ihtiyat ile hareket ettim; daha doğrusu, vakit kazanmak için, icap eder ise kendimi feda etmeye karar verdim. Bu

mutedil ve ihtiyatlı meslek karşısında, muarrızlarımın müfrit ve herçibâd adâb mesleği (aşırı ve her şeyi göze alır yolu) müntec-i isabet ve muvaffakiyet olur (doğruluk ve başarıyla sonuçlanır) ise, şahsen ben kaybedecektim, fakat devlet kazanacaktı; halbuki onlar devlete Saltanat-ı İslamiyyesini kaybettirdiler.

Eğer benim bir hatam var ise, din ve devletin bu derece tahrip ve tagbirine (yıkılmasına ve gücendirilmesine) (bazı müstesna şahsiyetlerden maada) bütün vükela ve ulema ve ukala ve rical-i memleket tarafından ses çıkarılmayacağına ve bazı hasis menfaatler mukabilinde gizli ve aşikâr suretlerle yardım edileceğine ihtimal vermemekliğimdedir. Ben, devletin hayat ve mematıyla herkesten ziyade alakadar olan münevveran-ı milletimin, vazife-i vataniyye ve vicdaniyyelerini bu derece suistimal etmeyecekleri hakkındaki hüsn-i zannıma ait olan hatamı itiraf ediyorum.

Netice-i kelam olarak şurasını beyan ederim ki, hilafet meselesinin halli, dini, kavmiyeti, vatanı meşkuk ve mahlut (kuşkulu ve karışık), askerîden ve sünuf-u saireden (diğer sınıflardan) mürekkep bir şirzime-i kalile (küçük bir azınlık) ile, kısmen mükreh ve mücber (korkutulmuş ve zorlanmış) ve kısmen ahvalin ledünniyatından (içyüzünden) bihaber olarak mugfel halinde (kandırılmış) bulunan beş altı milyonluk masum Türk kavminin selahiyeti dahilinde olmayıp, bu; üç yüz milyonluk âlem-i İslamın tamamına taalluk edecek bir mesele-i azimedir. Binaenaleyh şimdi ben, hilafet hakkında Ankara'da ve İstanbul'da verilen fuzulî ve cebrî hükmü katiyyen kabul etmeyerek ve hakkımda reva görülen müfteriyatı (iftiraları), isnat edenlere kemal-i nefretle red

ve iade ederek, memleketin ve bilatefrik-i cins ve mezhep bütün ahalinin saadet ve refahından başka bir emeli olmayan, ve adl ü itidalin hâkim olmasını isteyen müsterih bir kalp ve vicdan ve hak ve hakikatin mağlup edilemeyeceğine dair kavi bir iman ile sevgili vatanıma avdet edinceye kadar hak-i ıtrnâkinin ezelden müştakı (güzel kokulu toprağının öteden beri özleyeni) olduğum haremeyn-i şerifeynde ve şimdilik civar beytüllahta imar-ı evkat ediyorum (vakit geçiriyorum).

Beni "beldetüllah"a isal eden (Tanrı'nın şehrine ulaştıran) şu muhaceret-i mucib ül-mefharet (övünülmesi gereken göçme) ile, hilafetin saltanattan tecridi teklifine karşı sebat ve mücahedem, nasibe-i hestîmi ve dehr-i ahiretimi teşkil edecektir.

Misafir olduğum bülad-i mukaddese-i Arabiyyenin hükümdar-ı âlîtebarı (yüce soylu) ile ahali-i necîbesi (temiz soylu halkı) taraflarından gerek benim hakkımda ve gerek vatan-cüda diğer hemşerilerim hakkında gösterilen âsâr-ı mihman-nevaziyi (konukseverlikleri) şükür ve mahmidetle (övgüyle) yâd ettiğim gibi, haiz oldukları asalet-i mümtaza ve mutahharaya muvafık (seçkin ve temiz soyluluğa uygun) bir suretle hareket eden müşarünileyh celalet ül-mülk hazretleriyle aile-i muhteremeleri erkânının teâli-i şan ü şereflerini ve bu sayede bülad-ı mukaddese-i Arabiyyenin ve sekene-i necibesinin tarihe ziynet veren mazileriyle layık oldukları inkişaf-ı mes'uda mazhar olmalarını da cidden temenni ederim.

İstanbul'dan müfarekatimden (ayrılmamdan) sonra bu ilk beyanımdır.

Vesselamu ala men itteba'l-Hüda (Tanrı'ya uyanlara doğru yoldan gidenlere selam olsun.) Muhammed Vahideddin bin es-Sultan Abdülmecit Han."

* * *

Şimdi yapılacak en doğru iş, –lisan itibarıyla güçlükle okunup manasını kavramakta da epey zorluk çektiğimiz– şu beyanname hakkında söylenecekleri de tarihe bırakmaktır. Ancak tarih inceleyici ilim adamları için bir vazife var: Beyanname kimin kaleminden çıkmıştır? Bunu meydana koymak eski padişahla birlikte, Hicaz'a kimlerin gittiğini belirttikten sonra yazılış tarzına bakarak o adamların birini seçmektir.

Fikrimce bu, daha ziyade resmî kitabeye tamamıyla vakıf bir zatın eseridir. Araya o kitabete pek uygun düşmeyen cümleler de karıştırılmışsa da, umumi hitabı değiştirilmemiştir. Tarihçi olmadığıma göre ben bu işin ehli değilim, vaktimi de öldüremem. Ancak padişaha yoldaşlık edenler arasında Rıza (Tevfik) merhumun da bulunduğunu biliyorum, ama üslup onunki değil.

Zaten hasbıhallerinde Filozof Hicaz seyahatini –hatta lüzumsuz noktalara kadar– birçok kere anlattığı, tekrarladığı halde bizlere bir beyannameden bahsetmedi. Kâbe'yi nasıl süpürdüğünü belki sekiz, on defa dinledik. Mısır'dan Kral Abdullah'ın ısrarıyla heyete katılması, kafileye pek geç ve güç yetişmesi hikâyeleri de çok anlatıldı, daha bir sürü tafsilat... Fakat beyanname lafı geçmedi.

Böyle olduğuna göre, Rıza Tevfik'in rolü ya hiç yoktur yahut pek siliktir. Beyanname –kim verdi veya kim yolladı? Hatırlamıyorum– elime geçtikten sonra, ben de, başka iş-

lere dalarak dosyama attığımdan, unuttuğumdan dolayı olacak kendisinden sormadım. Esasen "dosya" dediğime de bakmayınız; bir gün gelip de vesikalar dolu, tarihî kıymette bir eser yazacağımı hiç düşünmediğim ve hâlâ da öyle bir iddiada bulunmadığım için, sadece kâğıtları yırtıp atmaz, bir tarafa koyardım. Artık bunu da yapmıyorum.

Şimdi ihtiyaç hasıl oldu da, mevzu çıkar ve bir şeyler hatırlatır diye gerçekten perişan vaziyette duran o kâğıtlara göz atıyorum. Meğerse bir şeyler de varmış aralarında...

Eğer "beyanname" tahminim gibi henüz elde edilmemiş ve yayınlanmamışsa, bir nokta daha aydınlanmış oldu. Tarih çorbasında tuzum var demektir. Yayınlanmışsa okuyucusu artmış olacağı için, yine de bir işe yaramış sayılır.

Tarih zaten bir taraflı olmakta devam edemez. Uzun zaman yaptığımız hep öyle idi; tek taraftan bırakıyorduk, bakmakla da kalmıyor, tek tarafı tutuyorduk, öte tarafa sadece atıp tutuyorduk. Bugün de tarafsız görmemize ve düşünmemize elverişli bir devreye eriştiğimiz, yıllar aştığımız, ciddi manasıyla tarih'e girmek çağında bulunduğumuz için her noktayı aydınlatacak vesikaları ortaya koyabiliriz.

Vahideddin de bir şeyler düşünmüş ve yapmış; söylüyor, dinleriz. Bizi kandırması artık bahis konusu değil; zamanı geçmiştir... Ama bunların tarihe geçmesini de yine tarih namına isteriz.

Atatürk'le Aramız

Sayın Hikmet Bayur Bey'in –şu hatıratı yazdığım sırada– yeni çıkan eserinden[1] bir parça okuyalım:

1 *Atatürk, Hayatı ve Eseri* (Ankara, Güven B., 1963).

"...Bu konuşmadan sonra memnun olan Mehmet Ali ayrılırken ertesi günü için Mustafa Kemal'i, Serkldoryan'da öğle yemeğine çağırır. O da Avni Paşa'dan başka birinin bulunmaması ricasıyla kabul eder.

Ertesi günü masada boş kalan bir dördüncü yerin bulunduğunu gören Mustafa Kemal'e Mehmet Ali salon kapısının solunda oturan birini göstererek 'bu zat Posta Telgraf müdir-i umumisi Refik Halid Bey'dir, gayet kıymetli bir arkadaşımızdır. Masamızda ihtiyaten onun için bir yer hazırlamıştık; müsaade buyurursanız gelsin der.

Mustafa Kemal: 'Henüz kendisini tanımam, şimdilik biz bize kalalım' karşılığını verir ve Refik Halid sofraya çağırılmaz.

Atatürk bu olayı bize anlatırken, iki nazırla daha serbest konuşarak onların düşüncelerini kazanmak için ve tanımadığı üçüncü bir kimsenin bulunmasını istemediğinden yaptığını, ancak Refik Halid'i, kendisine düşman etmiş olduğunu çok geçmeden sezdiğini, belki onun sofraya çağrılmasının daha doğru olacağını söyler."

Biz de söyleyelim:

Bu küçük vakada bir yanlışlık var, ama yalnızca ne Atatürk'ten geliyor, ne de kitabın yazarından. Olsa olsa eserde bahsi geçen Mehmet Ali Bey, bütün hayatınca yaptığı gibi mana ve mahiyetini anlamadığımız bir iş çevirmek, aklınca bir şey yapmak istemiş. Ne acaba? Bilemeyiz, bilinemez.

Zira o yemekten benim hiç haberim olmamıştı. Zaten olsa, vaka da anlatılan şekilde geçseydi bunu Minelbab İlelmihrab'da yazmaktan muhakkak çekinmezdim. Aley-

hime olan neleri bu hatıratta yazmamıştım ki! Hatta millî hareketin telgraf muhaberelerini kesmeye ve Anadolu'da o sırada yeni hatlar kurmaya kalkışmam gibi en büyük ve zararlı teşebbüslerimi bile *Minelbab İlelmihrab*'da hikâye etmiştim.

İsmi anılan Avni Paşa ile Lübnan'da bir zaman komşu idik; daha önce büyük kızını ben evlendirmiştim; aslen Türk bir Halepli olan müstakbel damadı da ben paşaya götürmüş, tanıtmış, uyuşulmasına çalışmış, mesut ve refahlı bir aile kurmalarını sağlamıştım. Yıllarca süren sohbetler esnasında bahis konusu yemeğin lafı geçmemişti... Geçemezdi, zira ne benim ne de Avni Paşa'nın böyle bir şeyden malumatımız vardı. Hem öyle bir şey olsaydı gurbetzede Paşa:

"Mustafa Kemal senin sofrada bulunmanı istemedi idi, galiba senden hazzetmezmiş, nafile af maf bekleme!" falan gibi konuşmaz mıydı? Ben de bir şeyler söylemez, yazılar yazarak cevaplar vermez miydim? Yazardım, zira 150 kişilik liste içinde benden başka istediğini yazacak bir gazeteci olan ve gurbette de gazeteciliğini ara vermeden devam ettiren kim vardı?

Bir nokta daha: Atatürk memleketin her kanaatteki kalburüstü yazarlarını okur, edebiyata meraklı idi. Mehmet Ali Bey'in –4,5 sene sürgünde kalmış *Kirpinin Dedikleri*ve *Memleket Hikâyeleri*'ni yazmış, ayrıca Hürriyet ve İtilaf Fırkası idare heyeti azasından "Efendiler Nereye?" muharririni– hiç tanımadığı biri imiş gibi sahabet ve tariz ederek tanıtmaya kalkışması da acayiptir. Kaldı ki –sofra hikâyesinden evvel mi, sonra mı, kestiremem– ben Şişli'deki eve çağrıldığımı, grev yüzünden maalesef gidemediğimi, gidememek yüzün-

den belki de hayatımın yolunu değiştirecek bir dönüm noktasını daha yukarıda yazmıştım.

Bununla beraber, şunu da memnunlukla ilave edeyim. Atatürk'ün beni gücendirmiş olduğunu sanarak üzülmesi –hikâye doğru olmasa da– büyük tesellimdir. Bereket davet meselesi asılsızdı, gücenmeme imkân yoktu. Benim bu büyük adama karşı cephe alışım da sofraya oturtmamasında değil, sofralarına sonradan kendisine suikast yapacak tıynetteki komitecileri almasından, öylelerini başlangıçta etrafına toparlamasından ileri gelmişti; iktidarı yine ele almaları, yine kanlı komiteyi kurmaları ihtimalinden ürkmüştüm, o da nihayet olmuştu.

Hikmet Bayur Bey'in kitabındaki bahsi aziz dostum Kemal Salih Sel'in evinde okuduğumuz gün, meclisimizde –gençliğinde tanıdığım ve son yarım asır içinde hariciye vekili olarak isim yapmış diplomatımız– Tevfik Rüştü Aras da bulunuyordu. Bu münasebetle şunu söyledi:

"Suikastten ve mahkeme kararlarından sonra beni üzgün gören Atatürk dedi ki: Bu adamlar bizi ortadan kaldırıp iktidarı ele geçirecekler, koca imparatorluğu batırdıkları gibi, güçlükle kurtardığımız şu vatan parçasını da tehlikeye sürükleyeceklerdi. Onların mı bizi izale etmeleri iyi olurdu, yoksa o zararlarından memleketi bizlerin kurtarması mı?"

Akan sular durur bu söze!

Sayın Aras ilave etti: "Atatürk İstiklal Mahkemesi'ni bu işte de hükümlerinde tamamıyla serbest bırakmıştı." Aynı sözü Sayın Kılıç Ali Bey de –ki Atatürk'e beslediğimiz sevgi ve saygı yüzünden birbirimizi arar, buluşup dertleşir olmuştuk– birçok vesile ile tekrar etmekten geri kalmamıştır.

Biraz malumat vermek lazım; deminden beri isimleri geçenlerden Mehmet Ali, Paris'te Atatürk'ün şahsı ve idaresi aleyhinde en şiddetli muhalefet yapan Fransızca "Zincire Vurulmuş Cumhuriyet" gazetesini çıkarmış, af üzerine İstanbul'a dönmüş; fakat gelir gelmez bir otel odasında kalp sektesinden ölüvermişti. (Meşhur miralay Sadık Bey'e o kadarı da nasip olmamış, bindiği vapur Karadeniz Boğazı'na girerken vatan toprağını görür görmez vefat etmişti. Allah rahmet eylesin, ikisinin de ancak ölülerini vatan kabul etmişti).

Avni Paşa'ya gelince: Trabzon'da ahz-ı askeri reisi iken getirtip Nafıa Nazırı yapmışlar, biçareyi zorla politikaya sokmuşlar. Gurbette defter defter hatıralarını yazıyordu. O da fücceten menfasında gözlerini yumdu; vatanına dönmeye layık bir insandı. Acaba "İstiklal Harbi'nin içyüzü ve üç yüzü" isimli hatıra defterleri ne oldu? Tamamını okuyamadığımız defter defter yazılmış ve epeycesi muharriri tarafından bana bizzat dinletilmiş bir "Hatırat" da eski bahriye vekili, yakından tanıdığım İhsan Bey'inkidir; tarihe-yardım bakımından da mühimi odur, sanıyorum; az bir kısmı gazetelerde çıktı.

Yakın dostları arayıp sormalı, kaybolup gitmekten kurtarmalıdırlar.

Artık tebdil-i makal[1] edelim.

Son Osmanlı Harpleri

Kendimi tanımaya başladığım zaman evimizde henüz Moskof Harbi'nin lakırdısı edilmekte idi; Bilhassa

1 tebdil makal: söz değişikliği

Plevne'nin ve orada bulunmuş, sonradan general olmuş amcamızın... Fakat hayal meyal hatırladığım birinci harp Amerika ile İspanya arasındakidir.

Ancak altı yaşında idim ama bir vaka ve bir resim zihnimde iz bıraktı: İki İspanyol çocuğu evde muharebe oyunu oynuyorlarmış; birisi ötekini güya esir etmiş ve gene güya esirler kurşuna dizilmiş gibi –belki de böyle şeyler oluyordu– arkadaşını bir ağaca bağlamış, gözlerini de örtmüş... Sonra babasının tüfeğiyle iyice nişan almış, çekmiş tetiği! Zavallıyı cansız yere sermiş.

Gazetede bu vakayı belirten şimşir üstüne hâkedilmiş kaba saba bir resim de çıkmıştı. Bakar bakar, üzülürdüm; hem de daha ziyade katil çocuğa acırdım, ömrünce vicdan azabından kurtulamayacak diye! Bir de şunu unutmadım: İspanyol filosunu teşkil eden tekneler ahşap imiş, düşmanınki çelik kaplı... Çocuk aklımla Amerika'nın kazanacağına hükmetmiştim. Bu harbin sonu başlangıçtan belli idi.

Ama ben İspanya tarafını tutuyordum. Neden? Zira o memleketin Kralı hemen hemen yaşıtım olan bir çocuktu; anasının kucağında resimlerini görüyordum; babasızdı...

Ayrıca soluk yüzlü, çelimsiz, hatta sıska idi de... Acıyordum öksüze! Daima, yaşadığı müddetçe XIII. Alfons bana acıma hissi vermiştir.

Derken Transval harbi çıktı. Bu harbi–nihayet Boerler'in yenileceğini bilmekle beraber– İngiltere'nin kazanmasını istemiyordum. Sebebi basit: Bir avuç ahaliye harp açan devlet o devirde dünyanın en kudretli ve istilacı bir saltanatı idi; gözü doymak bilmiyor, azametinden yanına yaklaşılamıyordu; burnu Kaf dağında idi. Hem bıkmıştım lafından! Eh,

Kraliçe Viktorya da kocakarı olmuştu; homur homur söylendiği hissini veren bir acuze! Bana sevimli gelmiyordu. Öte yandan Boerler'in Reisi, bir nevi sakallı ve sevimli maymun kafalı Kruger devlere meydan okuduğundan dolayı hoşuma gidiyordu.

Bu sefer de tuttuğum taraf yenildi.

O iki harp arasında bizi doğrudan doğruya alakadar eden Türk-Yunan Harbi'nden hatıralarım nedense çok değil. Resim olarak önce mübarek Abdülezel Paşa'yı biliyorum; sonra sokaklarda satılan, kapışılan bir karikatürü: İri bir Türk zabiti veya neferi karşısında duran fistanlı Efzun askerini üfleyerek tepetaklak deviriyor! Bu gayet iptidai karikatürün fiyatı on para idi ve zannederim "matbua" olarak satış rekorunu Türkiye'de o, karikatüristi meçhul, belki de bir ekalliyet[1] kaleminden çıkmış resim kırmıştı.

Bir matbuat ve matbaacılık tarihimiz yok ki, aslını öğrenelim.

Ha, bir resim daha hatırlıyorum; Veliaht ve Başkumandan Prens Konstantin'in Türk Ordusu yaklaşırken Yenişehir (Tesalya)'deki karargâhında içemeden bıraktığı şarap kadehiyle masasının ve odasının resmi!... Seyrine doyamazdım, baktıkça ferahlardım.

Şu da aklımda kalmış: Mütareke uzamıştı, ordumuz Alasonya'da dizanteriden kırılıyordu; babam buna çok üzülüyor, evde hükümet aleyhine atıp tutuyordu; etrafındakilere!

"Efendim, diyordu, asker aç... Civardaki bahçelere saldırmışlar, bu sene de şeftali pek bolmuş, karın doyurmak için de okkalarca yemişler. Hepsi hastalanmış..."

1 ekalliyet: azınlık

Bizim sade lisan ve konuşma Türkçesi edebiyatına geçmesi lazım gelen bir padişah beyannamesi de yine bu harple alakalıdır: Abdülhamit'in "Benim asker evlatlarım!" hitabıyla başlayan orduya teşekkür mesajını, halk gözyaşı dökerek okurdu.

Transval harbinden üç dört yıl sonra bütün Türkiye'yi sevindiren bir harp daha patlak verdi: Rus-Japon harbi. Her şeyden önce aklıma yerleşip kalan bir şehir ismidir: Vayhayvay! Belki de ismin doğru okunuşu büsbütün başka idi; fakat gazetelerimiz bu şekilde yazardı; hepimiz böyle okurduk. En doğru haberler Vayhayvay limanından geldiği için bahsi çok geçerdi.

Nitekim Rus donanmasının mahv ve perişan olduğu müjdesini de, Vayhayvay bizlere bildirmişti; orası Moskoflar için "Vayvay" diye anılacak bir yerdi. Ezeli düşmanımızın karada ve denizde bozgun havadisleri birbiri arkasına geldikçe; sevinçten kabımıza sığamıyorduk. Yok! Kabımıza sığamamak haddimize mi? Padişah alenen sevinmemize, sevincimizi göstermemize müsaade etmiyordu; için için bir sevinçti bu! Sultanahmet Meydanı'nda miting yapacak değildik a...

Bunları sonradan yaptık: Trablus, Balkan ve Birinci Dünya harplerinde... Bir işe yaramadı.

Evet, başımıza bir de o harpler çıkmıştı. Ama artık çocuk sayılmazdım. Üçünde de mağlup olmuştuk. Bereket zaman bizlere biraz teselli vermedi değil; daha doğrusu hıncımız alındı. Trablus'u yuttum sananlar İkinci Dünya Harbi'nde oradan kaçtılar; şimdi yerlerinde dost bir devlet var. Balkanlar ise düşman istilalarının med ve cezri altında felaketlerin

envaını gördü. İkinci Dünya Harbi'ne ise uzaktan seyirci kalmak suretiyle birincisindekinin acısını epeyce çıkardık. Bize dünyanın en zalimce ve insaniyetsizce muahedesini imzalatmak istedikleri mahud Sevr kasabası Hitler çizmesi altında çiğnenmişti.

Trablus harbi sırasında *Tanin* gazetesi bir tuhaflık yapmıştı, hiç de güleceğimiz yokken bizi gülümsetmişti: İtalyan makarnasına boykot ilan etmemizi tavsiye ediyordu! Makarna ki, esasen ekseriyeti teşkil eden köylü, kasabalı, hatta şehirli Müslüman Türk bunu o devirde pek yemezdi; halis İtalyan spagettisini ise arasa bulamazdı. Memlekete yılda kaç liralık makarna giriyordu? Girenin çoğunu da ekalliyetler ve ecnebiler yutuyordu.

İtalya koca bir kıtayı yutacak, biz makarnasını yemeyecektik; intikamımız çok acı olacaktı! Beğendiniz mi cevabı? O zamanki zihniyetimizle Bosna-Hersek gidince Avusturya feslerine boykot etmeyi iş sandık. Lakin Girit meselesine ithal malı fıkdanından[1] boykot yapılamadı; ona da sağa sola yafta yapıştırmakla karşı koyduk: "Ya Girit, ya ölüm!" Bir de hava uydurduk: "Girit bizim canımız, feda olsun kanımız!"

Ne derseniz deyiniz, ben Meşrutiyet devrini sevememiştim. Muvazenesiz bir idare idi. Hele Birinci Dünya Harbi'ne giriş. Bir facia olmuştu.

O sırada Sofya Ataşemiliteri bulunan Atatürk'ü bu harbe giriş çileden çıkarmıştı. Senelerce önce bir gazetenin ilave olarak verdiği eserden birkaç satır alıyorum. Paşa diyor ki: *"Osmanlı devletinin harbe girdiğinden müşteki idim. Ben sade müşteki olduğumu söylemiyordum. Almanlar ve Almanlarla beraber bulunanlar mağlup olacaklar, diyordum."*

1 fıkdan: kıtlık

Ne talihsizlik memleket için! Zira bu esnada Kolağası Enver yerine Kolağası Mustafa Kemal kabinede ve ordunun başında pekâlâ bulunabilirdi. Bulunsaydı ne kadar felaketler önlenmiş olacaktı! Harbe girmek isteyen güdük akıllı ricali, iktidar ne ustalıkla atar, kafa tutmaya yeltenenlere hadlerini ne iyi bildirirdi!

Yüzelliliklerin Affı

Bir noktayı belirtmek icap eder: 1955 yılı Temmuz ayı içinde Malta Köşkü'nde tertiplenen gazeteciler bayramı. Bayrama yeni cumhurreisi sayın Celal Bayar da katılıyor. Ona ayrılmış olan masada üç kişiyiz: Celal Bayar, Kemal Salih Sel ve ben. Gazete fotoğrafçısı bir arkadaşımız resmimizi çekivermiş, evrakım arasında duruyor. Nasılsa yalnız kalmamızdan faydalanan cumhurreisi bana doğru uzanarak (resimde bu poz çıkmış) dedi ki:

"Görüyorum ki, 150'liklerin affı hakkındaki kanun münasebetiyle yazdığınız yazılarda, pek haklı olarak Atatürk'e karşı duyduğunuz şükranı daima ifade ediyorsunuz; bu affın çıkmasında benim de payım vardır. Avrupa'ya gitmiş, oralardaki gurbetzedeler hakkında etraflı malumat edinmiştim. Çoğu yeni rejimi benimsemiş, kendi hallerinde yaşayan, durulmuş insanlardı. Dönüşümde müşahede ve kanaatlerimi Atatürk'e arz ettim, mütehassis oldular; af kanununun hazırlanması müsaadesini verdiler (Celal Bey, esasen Atatürk'te böyle bir temayül olduğunu da elbette biliyordu). Kanunu meclisten çıkarmak, engelleri bertaraf etmek için de epeyce gayretim geçmiştir."

Engelleri kaldırmaktaki verimli gayretini, hele işi başarmakta gösterdiği politikacılık hünerini sonradan birçok ahbabımdan ben de öğrenmiştim, bundan dolayı da kendisine müteşekkirdim. Hatta bir rivayet çıkmıştı, doğru mu bilemem; kanuna karşı koymak isteyen mebuslara (o zaman isimleri -maazallah!- saylav! idi) Atatürk'den meclisi fesh direktifi aldığını söyleyince, saylavlar hazaratında hoşafın yağı kesilmişti.

Yeni seçimde listeye sokulmamak korkusu bu, şaka mı? Yine güya... "150'likler aleyhinde ne isterseniz mecliste söyleyebilirsiniz; fakat ittifakla çıkacak" talimatı da verilmiş. Bu da mümkündür, zira beş on saylav sövdü, saydılar; benimle dostça muhabere eden ve dönmemi gönülden isteyen Aka Gündüz mahsun sesli inledi, ağladı, "Reyimi ancak Atatürk istiyor diye veririm," dedi.

Lehte bir zat konuştu: Eskişehir mebusu Mehmet Bey Atatürk'ün yakın dostu, gerçek dostu ve hayranı bir mebus. Dönüşümden sonra ziyaretine gitmiştim. Görüşme arzusunu kendisi göstermişti.

Aka Gündüz'le –ki I. Dünya Harbi'nde ikimiz de Bilecik'te ayrı ayrı sebepten sürgün bulunurken tanımıştım– sonra Mütareke ve Kuvayı Milliye sırası aramız açıldı, aradan yıllar geçti.

Halep'teyim, günün birinde bir gazete geldi. Dehşet! Dehşet kelimesini daha ziyade "şaşılacak şey" manasına alınız. Ama gerçekten de öyle. Bu muharrirle mülakat yapan gazeteci soruyor:

"Millî edib kime derler?" Cevap şu:

" Refik Halid'e derler."

İnanamıyorum, alay mı ediyor, tuhaflık ve espri mi? Ha-

yır. Gayet ciddi; mülakat devam ve Aka Gündüz, eski hasmı vatan-ı cüdânın tek millî muharrir ve edip olduğunda tekrar tekrar ısrar ediyor.

"Millî edebiyat kiminle başlar?"

"Refik Halid'le başlar."

Daha neler de neler, (tam manasıyla) bol maydanozlu köfteler! Bu hava nereden, nasıl esmiş ve neden o derece latif ve okşayıcı bir poyraz?

Hangi tarihte idi bilmem, lehimde bir başka badı saba daha esmişti; içinde Türk hikâyecilerinin eserlerinden numuneler bulunan Fransızca bir ansiklopedi –ki Basın-Yayın idaresi hazırlamış ve bastırmıştı– benim de hikâyelerime kısa fakat övücü hal-i tercümem ile yer vermişti. Ayrıca baharın yani affın uzak olmadığını gösteren tatlı bir esinti daha başlamıştı. Ankara semtinden: Türk Dil Kurumu neşriyatı intizamla adresime yollanıyordu; bunun Atatürk tarafından kuruma tavsiye edildiği de başkentteki akrabamdan gelen bir mektupta bildiriliyordu.

Hepsi de okşayıcı idi; hele o cânibden yani yönden şimdiye kadar hep zemheri fırtınaları estiği için bu derece şaşırtıcı değişikliği beklemezken! Ötede yazdığım gibi zemheri fırtınalarından ikisi –Suriye'den hudut dışı edilmem talebi şeklinde– beni burada güç bela yerleşerek kurduğum evimi başıma geçirtecek kadar sertti; hoş, o sıralarda ben de mülayim değildim ya!

Zira İstanbul matbuatında, aleyhime yer alan yazılara rastladıkça kamçılanmış gibi oluyordum. Hele bir tanesi –daha 150'lik liste tamamlanıp yayınlanmadan– pek öfkelendirmişti beni, pek adi bir jurnalcilikti, *Tanin*'de okumuştum: Ankara'da Refik Halid'in 150'lik listeye sokulmaması

için bir temayül hasıl olduğunu söyleyen gazete, o cereyana karşı koyuyor, behemahal sokulmamı ve memleket kapılarının ebediyen bana kapatılmasını istiyordu!

İsteyenlerden birinin Cavit Bey olduğuna emindim: Zira günü gününe tuttuğu ve sonradan *Tanin*'in şiddetli yerlerini noktalarla çizgileyip neşrettiği hatıra notlarında ismim çok geçiyordu; kulağıma da öteden beri gayz ve kininin akisleri ulaşıyordu.

Takip ettiği maliye siyasetinin aleyhinde *Şehrah* gazetesinde ilmî ve müdellel[1] yazılar yazan Zeki Bey'in Bakırköy'de katli faciasında Cavit Bey'in rolü olduğunu eskiden beri bilirdim. Nitekim bunu bilen ve söyleyen sadece ben değildim. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne, tertemiz kalmak şartıyla, sempatisini hissettiren bir zat da yayınladığı eserinde o noktaya dokunmaktadır. İnsaflı, izanlı, İttihatçılar da gördük biz! Geçen sayfalarda idealist olarak vasıflandırdığım İttihatçıların keşke sayıları daha çok olsaydı da, benim gibi aleyhtarlara cemiyeti zem ve hiciv sermayesini daha kıt verseydi.

Acaba iddia edildiği gibi Atatürk'ü öldürecek olan komitenin işi başardıktan sonra onun yerine Cavid Bey'i geçireceği doğru muydu? Bilmem fakat öyle idiyse sade Atatürk'ün değil, memleket gazeteciliğinin de pek büyük bir felaketten kurtulmuş olduğuna hükmedebiliriz. Zira yine Makedonya usulü komitecilik siyaseti yürürlüğe girecek, Zeki, Ahmet Samim, Fehmi ve Hüseyin Kâmi Bey'i ölüm yolunda takip edecek gazetecilerin listesi kabaracaktı. Gel de 150'likler listesinde bulunmayı, o listeye girmemeye tercih etme bakayım! Girdiğime ve ellerinden yine kurtulduğuma düğün bayram ederdim.

1 müdellel: delil gösterilerek kanıtlanmış

Bir nokta: o gazetecileri öldüren ve öldürten katiller ya asılarak, yahut kurşuna dizilerek, yahutta suikaste uğrayarak cezalar gördüler. Bir tanesinin akıbetini bilmiyoruz: sürgün bulunduğu kasabadan "Seni vali istiyor" diye yola çıkarılan ve nasıl öldürüldüğü sır halinde kalan Hüseyin Kâmi'ninki.

Acaba o tarihte Konya valisi kimdi? Bilse bilse işi bu adam bilir; söylemez ki!

Ara sıra aynı acı bahse döndüğümden dolayı –yeri geliyordu– okurdan özür dilerim. Bir daha o faslı –yeri gelse de– nefsimi zorlayıp hatıratımın geri kalan kısmında keşke tekrarlamasam! Beni üzüyor, sizleri de üzmesi mümkün. Esasen bir mebusun eve çağırılıp öldürülmesi vakasıyla bir an canlanacağı korkusuna kapıldığımız o vahşetler, komitecilik siyasetini güdecek kafalardan kurtulduğumuz için tamamen mazi oldu. Atatürk hükümeti, kendiliğinden bu haydutluğu yapan şahsı derhal temizlemişti.

Bununla beraber medeni bir millete yakışmayan hareketlerden yeni nesilleri iğrendirmeye yaramış olması bakımından tekrarlamalarım belki de boşa gitmeyecektir.

Peki, yukarıda Cavit Bey'den bahsederken "gayz ve kin" dedim; hangi sebeple? Sebebi eski bir tarihe dayanır: *Servet-i Fünun* sahibi Ahmet İhsan o mecmuanın "Fecr-i Âti" muharrirleri taralından çıkarıldığı sırada Avrupa'ya giderken "İstanbul Postası" başlıklı her haftaki başyazısının benim tarafımdan yazılmasını istemişti. Daha o zamanlar ancak aramızda tanınmışlardandım. İlk *İstanbul Postası*'nı esprili ve biraz da hükümete telmihli şekilde yazdım. *Tanin*'in sahibi ve onunla içtikleri su ayrı gitmeyen Cavid Bey, beni gazeteye çağırdılar.

Randevu saatinde gittim; odaya alındığım zaman ikisinin karşısına oturtuldum. Hüseyin Cahit Bey:

"Sizi gazeteye almak istiyorum," dedi, "yazılarınızı beğeniyorum; fakat bütçemiz şimdilik dardır, 400 kuruştan fazla veremeyiz ama bir de hocalık uydurursak ayda 800'ü geçer, belki 1000'i de bulur."

Cavit Bey bu arada köşeye kurulmuş, gözlüklerinin arkasında pırıl pırıl yanan zekâ kaynağı gözlerle beni süzüyordu; galiba içinden "Şu kıymetli kalemi de İttihat ve Terakki'ye mal edemez miyiz" gibi düşünceler geçiriyordu.

Düşünüp cevap vereceğimi söyledim, çıktım ama cevabın menfi olacağını ikisi de sezdi, galiba. Nitekim öyle de oldu. Bu parlak teklifi neden kabule yanaşmamıştım? Zira beğenemediğim hükümetin desteği bir gazetede bulunmak ve onun lehinde yazmak kanaatime uymuyordu. Esasen hükümet methine girince kalemimdeki kuvvetin düşeceğine, adeta bir nevi seksiyonel diyebileceğim bir çeşit dirigsizliğe uğrayacağına inanmakta idim. Keşke inansaydım, bunun mebusluğa, gazete sahipliğine, hükümet kesesinden tenezzüh, tebdil-i hava, tedavi, tetebbu, daha nice "t'li teveccühlere, elçilik ve sair diplomatik vazife payelere kadar yolu vardı. *Tanin*'e kamançó edenlerden[1] niceleri iki dünyada yani Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerinde aziz olmadılar mı? Benim onlardan ne eksiğim vardı?

Vardı: Hükümetleri tutma alerjisi. Doğrusunu isterseniz sonradan ben Atatürk'ü tuttum da, yine hükümetlerini ve arkadan gelenlerini tam randımanla bir türlü tutamadım. Demek böyle bir alerji de var. Tıp edebiyatına girmesi lazım. Belki de "psikoz" kısmına!

1 kamançó etmek: yüklemek, elden ele geçirmek

Halbuki Meşrutiyet'in ilanından sonraki mebus seçiminde Hüseyin Cahit kazanınca bu muharririn o kadar candan taraftarı ve hayranı idim ki, henüz bir isim sayılmayan meçhul imzamla ona bir de tebrik mektubu göndermiştim. Tabiidir ki, birkaç yıl geçince gazetesine çağıracağı, ileride de aleyhinde başmakale yazacağı, nihayet Çorum mangasında halef-selef olacağı ve nihayet benimle yarı ahbaplık edeceği şahsın o imza sahibi olduğunu nereden kestirebilirdi.

Evet, son yıllarında bazı toplantılarda veya lokantalarda karşılaşınca görüşürdük; hatta bir gün Karpiç Lokantası'nda:

"Çorumlular bana bütün sürgünler içinde sizden başka kimsenin iyi bir isim bırakmadığını söylemişlerdi," bile demişti. Beni Çorum'a yollayan hükümetin erkânından biri de kendisi idi; halbuki onu yollayan benimki değildi. Hoş onu da beni de yollayanlara ikimiz de müteşekkir kalmıştık: o, sürgünde bulunduğu için İstiklal Mahkemesi'nde beraat etmişti; ben de yine sürgün olduğumdan dolayı cephelere sevk edilmemiş, Kanal Seferi'ne giderken Vilatül Nahl önünde ağzım bir avuç kumla dolu, ecel şarabı bile nûş etmeden –çölde ölenler için o tabir hiç uymaz– kupkuru teslim-i ruh etmek zorunda bırakılmamıştım.

Cavit Bey darphane müdürü olan büyük biraderim Hakkı Halid'e de suistimal şaibesiyle işten el çektirmiş, müdür tayin edildiği büyük bir sigorta şirketinden de attırmış onu tevkifat listesine sokturmuş, kaçmaya mecbur; ve I. Dünya Harbi'nde yâd ellerde epeyce sıkıntı çekmeye mahkûm etmişti; bu sırada kardeşim "Darülfünun"da yani üniversitede kimya müderrisi idi; şaibelerden de tebriye olunmuştu.[1]

1 tebriye olmak: aklanmak

Bütün bu sebeplerin tesiri altında kaldığım için, mütarekede çıkardığım *Aydede*'de sabık İttihat ve Terakki maliye nazırına karşı epeyce dokunaklı şeyler yazıyordum, yine dokunaklı karikatürler de koyuyordum.

İşte bana garazı sadece kodamanı olduğu Cemiyet'in aleyhtarı olmaktan değil, böyle şahsi sebeplerden de ileri geliyordu. Cümlesine iyi akıbetler nasip olsun; geçip gidenlere rahmet dileyelim.

Harbi Umumi'de Beslenme

"Şeyhülislam Hayri Efendi, saray başkâtibinin (Ali Fuat Türkgeldi) hatıralarında okuduğuma göre, bir gün sofrasındaki yiyeceklerin sefahatini görünce utancından Enver Paşa'nın davetini bırakıp gitmişti. O sıralarda İstanbul halkına eşek eti yedirildiği, bizzat yedirmiş olan hekim dostumuz tarafından itiraf edilmişti."

Bu satırları Falih Rıfkı'nın şu günlerde elime geçen, okumakta olduğum, *Batış Yılları* isimli son eserinden aldım. Kitapta ismi yazılan şeyhülislam, şimdiki başvekil Suat Hayri Ürgüplü'nün babasıdır, bunu biliyoruz. Bilmediğimiz bir şey varsa, o da şudur: Bizler I. Dünya Harbi'nin o son yıllarında eşek eti bile bulamıyor, bulsak da alamıyor, yani yiyemiyorduk; İstanbul halkından olmakla beraber! Zira koca köşklerde, konaklarda henüz oturuyorduk, ama eşek eti yiyecek kadar hali vakti yerinde olanlardan değildik! Eşek eti yiyenler –koyun ve kuzu pirzolası yiyecek dereceye yükselmemiş– "Cihad-ı Ekber" ve "Zafer-i Nihaî" şakşakçıları ile mecmualarına "Yaşayan Ölüler" başlıklı şehit resimleri dizenler, yani tam manasıyla ve gerçekliğiyle "kuyruklar" ve

"beslemeler" idi; yine gece eşeklikleri de artıyor, anırmaları Yeditepe'yi akisleriyle döktürüyordu. Fakat her zamanki dostum Falih Rıfkı bu "kuyruklar" ve "beslemeler" tabirlerini henüz icat etmemişti, etse de kullanamazdı.

Uzun müddet Suriye ve Meşrutiyet devrinde de bir müddet Aydın, yani İzmir ve havalisi valiliğinde bulunmuş olan sabık Sıhhiye Nazırı Nâzım Paşa bir gün bizi öğle yemeğine alıkoymuştu. Koca vezirin sofrasına yemek olarak sadece soğan yardımıyla lezzetlendirilmiş kıymasız mercimek getirdiler. Bari ekmek ekmeğe benzese, hani şöyle suyuna batırılıp yenilecek, karın doyuracak cinsten ve miktarda olsa... Bir kerpiçti ki, bize bunu yutturmaya çalışan Topal İsmail Hakkı Paşa'nın öbür ayağına isabet ettirilirse artık topal değil kötürüm olurdu!

Bizim evde de yemek ya mercimek ya bakla ezmesi idi. Bereket Mabeyinci Ragıp Paşa'nın meşhur Umurca rakısı ucuz satılırdı: kara şişesi –galiba kiloluktu– Hüseyin Cahid, Talat ve Cahit imzalarını taşıyan kâğıt para bir liraya. Kendi bahçemizde yetiştirdiğimiz turp ve yeşil salatadan ibaret meze ile onu atıştırır, onun kalorisiyle yatıp uyurduk. Kesince içinden çöp, saman, toz toprak, bir miktar da süpürge tohumu çıkan ekmeğe kalanlar sapır sapır dökülürlerdi.

Fakat Cemal Paşa'nın neferinden amiraline kadar yedirdiği yarı has bir "Bahriye ekmeği" vardı ki, buldunuz mu bağrınıza basardınız, midenize bastırırdınız. Eve götürdünüz mü görenlerin gözleri parlardı; hindi dolması imişçesine sofraya bir ziyafet manzarası verirdi.

Bazen bu ekmek, uskumru balığı mevsimi piyasaya fazla miktarda düştü mü, Balıkpazarı'nda aralık sokaklara mangallar dizilir, satıcılar ızgaradan çektikleri sıcak balıkları

yardıkları o ekmeğin içine koyarlar, 50 kuruşa ibadullah satarlardı. Siz o zaman pek de ele geçmeyen 50 kuruşu bulamayıp karşıdan imrenenleri düşününüz!

Peki, hal böyle iken Tokatlıyan Oteli pastanesi ile başka pastane vitrinlerinde sulh zamanının her nesnesini seyrederdiniz. İşin başı para! Lüle lüle kaymaklar, çeşit çeşit pastalar, baklavalar ve çocukluğumdan pek sevdiğim, hâlâ da evimde yaptırdığım ve beni sevenlerin evinde bulduğum trigonalar, kuş sütü arasan bulunurdu; ben kaymağın seyrine doyamazdım.

Bereket "Hugo Stines" Alman firmasında vazifesi bulunan merhum Abdülhak Şinasi (Hisar) iyi vaziyette idi; ara sıra beni Mulatier Pastanesi'ne götürür, kaymak ikram ederdi. Küçük bir tabakta biraz süt, biraz kaymak ve üstünde toz şekeri. Dehşetti bu! Hem süt, hem kaymak, hem şeker. Ne olur başka? Aç ellerini Hindenburg'a eyle dua!

Bu tarihte dayanamamış, "İmrenmeye, Yutkunmaya Dair"[1] başlıklı bir yazı yazmıştım, kitaplarımdan birinde vardı. Fakat her günkü imrenmeler, yutkunmalar arasında iki ehemmiyetlisi hatırımdan çıkmaz:

Dostlarımdan ve dostluğunu gördüklerimden avukat Arif Bey'in –Kocabaş Arif Bey diye anılırdı; zengindi ama mesleği sayesinde– bir gece evinde misafirdim. Yemekten önce iki kızı Beyoğlu dönüşü içeriye girdiler; ellerinde bir yığın süslü paketle... Paketler gözümün önünde açıldı (Memlekette sicim yok, paketleri Alman malı, kağıttan örülmüş çürük şeritlerle sararlardı). Üç kutu üçü de en âlâsından çikolata dolu.

"Aman, şimdi yenmez bunlar, kaldırın, tıkar insanı!" de-

1 "Sakın Aldanma, İnanma, Kanma."

diler; kutuları götürürlerken iç çektiğimi sezdirmeden baktım: tıkasa da öylesine yerdim ki! Tıknefes etse bile!"

İkinci imrenme:

Bana Sinop'a vardığım zaman muhasebeci olarak bulunduğum bu kasabada dostluk gösterdiğini hatıratımda yazdığım zat, meğerse vazifeden çekilmiş ticarete atılmış, orta boy bir harp zengini olmuş. Rastlaştık, beni alıp Tokatlıyan Oteli'nde tuttuğu hususi dairesine götürdü; orada harp felaketinin türettiği yeni yetişme kansız cansız, sefaletten yeni kurtulmuş, henüz biti kanlanmamış Müslüman bir hasbacık da var, metresi olmalı. Bu kızcağızın masasında da Tokatlıyan'ın taptaze, o kızdan çok taze, sıhhatli, seksapelli çikolataları, bonbonları, naneli pastilleri, neler neler... kutu kutu dizilmiş, kiminden birkaç tane yenmiş, kimi kapağı açık, ama el sürülmemiş.

Dostum: Nusret Bey

"Haydi," dedi, "biz aşağı inelim de bir şeyler içelim."

"Dur hele, şunlardan başlayalım," diyemediğime ne dersiniz? Halbuki başka zaman olsa, yani ben de onları alabilecek halde bulunsam derdim. Oda, kutuların durduğu küçük masada kutular, hatta kutuların üzerindeki pek tanıdığım Türkçe ve Fransızca yazılar hâlâ gözümün önünde de, kızcağızdan kalan hatıra sönük mü sönük.

Hoş, şimdi şu satırları yazarken düşünüyorum: hamdolsun harpte değiliz, pahalılık var, iyi cins çikolatanın kilosu 45-50 liraya, ama alabilirim; midemden, kolestrinden, damar sertliğinden de henüz şikâyetim yok. Yine işte! Vitrinlere bakınca neden imrenmiyorsun? Tokluk, kanıksamak ve satın almak imkânının mevcut bulunuşu, ne yazık ki, insanı imrenme ve yutkunma lezzetine doyum olmayan tatlı-acı,

adeta keyifli, arayacağınız gelen o acayip duygudan mahrum ediyor.

Aman, ededursun!

Bu, bahsettiğim tarihte felaket sadece açlıktan ibaret kalabilir miydi? Tifo, tifüs, İspanyol nezlesi, hele verem ahaliyi kırıp geçiriyordu; aksi gibi ben de sürgünden malaryalı dönmüştüm, benzim soluktu, yine grip yüzünden kötü kötü öksürüyordum. Haydarpaşa rıhtımı üzerinde bir eczaneye girdim.

"Öksürüğe karşı bir ilaç verir misiniz?" dedim. Eczacı önce yüzüme baktı, sonra koltukta oturan bir adama, doktor galiba... İkisi de beni içlerinde merhamet okunan gözlerle süzdüler, muhakkak hükmü vermişlerdi: bir veremli idi bu soluk yüzlü, öksürüklü genç. Günleri sayılı idi, öbürleri gibi, binlercesi gibi... Eczacı bir tutam okaliptüs yağı uzattı:

"Kaynatıp içiniz," dedi; işitmedim ama arkamdan muhakkak başlarım sallamışlardır: ölüm teşhisini koymuşlardır.

Tifüs salgını, grip salgını... bu hastalıklardan ölmüş neferlerin sayısı o kadar artmıştı ki, cesetlerini birbiri üstüne yığarak sokaklardan tek atlı süprüntü arabalarıyla geçirdiklerini görüyorduk. Daha neler görüyorduk. İçindekilerden hepsinin İspanyol nezlesinde öldüğü, kapılarının kapanıp mühürlendiği evler biliyorduk.

Bir tanesi hâlâ yerinde duruyor: Kadıköy'de Altıyol ağzından Bahariye Caddesi'ne çıkan yokuşun sağ başındaki üç katlı ahşap ev. Burada çok önce refikamın ailesi de oturmuştu. Bu bina, işte o. Bütün sekenesi yok olduktan sonra mühürlenen evlerden biri idi; tek kişi kurtulmamıştı.

Ne tabut bulunuyordu, ne mezarcı, ne de imam. Hele

kefen bezi almak için Hüseyin Cahit Bey'in reislik ettiği "men-i ihtikâr" komisyonuna başvurmak lazım gelirdi. Ama o sırada meşhur muharrir Sıraserviler Caddesi'nde, koridorlarına servi değil, sıra sıra endam aynaları dizilmiş bir konakta oturup "garam" fişleri dolduruyordu, gönül avutuyordu.

Bir Halı Hikâyesi ve Gerisi

Ruşen Eşref'in "*Diyorlar ki*" kitabında o aynalı konağın aynalı tarif ve tasvirini okuyabilirsiniz. Yeri geldi de söylüyorum: Atatürk zamanında gösterdiği celal üzerine yokluk çektiği, Şişli'den kalkıp *Akşam* gazetesine gelmek için tramvay parası bulamadığı rivayetleri –bizzat o gazetenin sahibi Kâzım Şinasi (Dersan) dostumdan dinlemiştim– asılsız veya çok mübalağalı olsa gerektir.

Zira geçen ay gazeteler, satışı iki gün süren zengin tereke müzayedesinde bir de halı çıktığını, bu halının Sultan Abdülhamit'in Naum Tiyatrosu'na geldiği gece veya geceler caddeden locasına kadar yayılması mutad tarihî hah olduğunu yazmışlardı. Galiba bu hah bahsi, Naum'un torunu Paris sefirimiz baba dostu Naum Paşa'nın oğlu tarafından Fransızca yazılmış küçük, fakat çok kıymetli kitabında da geçer.

Öyle bir halının sabık *Tanin* sahibinde bulunduğunu bilmiyordum. Bu kabil gazete haberlerine çokluk inanmadığım için, yine de emin değilim. Emin olduğum şu ki, üstadımız rahmetli Hüseyin Cahit Bey hiçbir devirde tramvay parasını bulamayacak bir duruma düşmüş olamaz. Kendi evi vardı, şimdi hususi bir mekteptir; malı vardı, nitekim müza-

yede ile satıldı; İttihat ve Terakki kalıntısı zengin dostları vardı; kendisine bağlı idiler. Evi rehine koyamaz, halıyı veya bir başka eşyasını satamaz, halini bilen dostlardan, ödenmek şartıyla tramvaya değil, çift atlı faytona bile kurulacağı bir yardım göremez miydi?

Mantık yoluyla hepsi olurdu, ama belki de olmamıştı. Kimsenin içi bilinmez. Şu var ki, o "Tramvay parası bile yoktu" sözü bana adeta Atatürk aleyhinde bir propaganda gibi göründüğünden sinirime dokunmuştu. Daima iddia ederim; memleketi batıran İttihat ve Terakki ruhu, memleketi kurtaran Atatürk'le hiçbir zaman bağdaşamamıştır; hele o cemiyetin bir zamanlar mevki ve servet sahibi ettiği, buna karşılık yazı, söz ve propaganda yoluyla davulunu çaldırttığı şahıslardan o haslet beklenemezdi.

Ve o şahıslar Atatürk'ü şiddetle kıskandılar, yerini alamadıklarına üzülerek öldüler. Tabiidir ki, maddi menfaat gözetmeden, bir ideal olarak İttihatçılığa bağlı kalanları –hataya düştüklerini kabul etmeseler de– yine saygı ile anabiliriz.

Fransız Büyük İhtilalinde memleketi kana boyamış "Jakoben"lerden öyleleri çıkmıştı ki, idealist olarak tarihe geçtiler.

Yine I. Umumi Harp sonuna doğru idi, bir gece İstanbul tarafından eski gazeteci lisanıyla "harik-i hanümansûz" yani ev-bark, ev halkı, ehl ve iyal, mal ve mülk yakan bir yangın zuhur etmişti, alevler göğe, denize vurmuş, kızıllık ta Feneryolu'na kadar yayılmıştı. O civarda ikbaldeki pek hazzettikleri sultan damadı sivil bir züppe otururdu. Şehir sefalet ve perişanlık içinde kahrolurken köşkünde sazlı içkili âlemler yapar, devlet ricalinden birçoğu da bu ziyaretlerde bulunurdu.

Bahsettiğim yangın da ziyafete rastladı. Biz sandık ki manzaranın dehşeti karşısında utanırlar, halktan sıkılırlar da sazı keserler, dağılırlar. Hayır, âlem ta fecre kadar sürdü, yangının kızıllığıyla beraber sona erdi. Şu Neron meğerse saz elde yangından ilham ve zevk almakta, insan dediğimiz mahlukatın çoğunda bulunan bir psikoza müptela imiş; yani ne kadar çok insanda Neronluk cibilliyeti varmış! Neron hiç değilse Roma'yı yeniden ve daha güzel kurmak niyetiyle yaktırmıştı, yüksek bir fikri, kötü de olsa artistik bir tarafı vardı.

Peki, bütün bu rezaletler, Miloviç'in yatağını banknotlarla donatmak, fahişelerin sigaralarını 500'lüklerle yakmak, Büyükada'ya istimbotla dondurma getirtmeler vesaireler, Talat'ın kulağına gittiği halde, o mücessem ahlak ve hamiyet sayılan zat neden harekete geçmezdi, sefihlerin tarafını tutar, halkı ezerdi?

Kayırdığına bir misal: Harp zenginleri ve Bayramzade aleyhinde yazdığım makaleden dolayı ve Bayramzade'nin bizzat şikâyeti üzerine ona değil, bana kızarak tekrar sürgüne gönderilmem hakkında polise emir vermişti de, ancak Ziya Gökalp merhumun dayatması sayesinde zor bela İstanbul'da kalabilmiştim!

Zamane sadrazamı felaketler silsilesi karşısında memleketi batırdığını anlayarak öyle apışmıştı ki, vaktiyle seyyar posta memurluğunda kalmadığına üzülmüş, başından büyük işlere kalkıştığına muhakkak pişman olmuştu. Hiç şüphem yoktu, içi yanıyordu.

Zaten Talat Paşa'ya sadece o günlerdeki ıstırabını düşünerek acırdım. Ne acı akıbetti bu! İntihar yakışırdı ona; tarihin de kalbi sızlardı.

Tek Parti

Bu da "Arasözlerden" bir tanesi: Gerçekten ne idi o bir zamanlar, tek parti zamanları, hele tek parti bakanları? Korkmazlardı basından. Koltuğuna kurulur, bir bakardı şöyle gazetelere, kızarırdı yüzü öfkeden:

"Ne halt etmişler," derdi birden, "buğday fiyatları düşüyor" diye yazmış köftehorlar! Çizmeden yukarı çıkmışlar, devletin itibarını kırmışlar, millî şerefe kıymışlar!

Hemen bir direktif gelirdi, "Buğday fiyatlarından sakın bahsetmeyin" denirdi, buğday lafı alargaya çekilirdi. Şayet bakan fazla kızdı, vaka eğlence ile geçen bir gecenin insanı tersleştiren sabahına rastladı, cinleri başına üşüştü ise telefona sarılırdı, başbakana bir şeyler söyler, karar derhal çıkardı; gazete hapı yutardı!

Bunu kimseler yapmamıştı ki? İsmet Paşa kabinesi, Paşa'nın seçtiği başbakanları, arkasından gelenler, Saydam'ından Saraç'ına, Saka'sından Serçe'sine kadar hepsi. Ah, ne hoştu böyle başbakanlığa, bakanlığa erişmek! Haydarpaşa garında hususi treninden indi mi, Kıbrıs mitingi varmışçasına bir kalabalık karşılardı; etrafına göz atar, valinin elini sıkar, genel müdüre gülümser, başmüfettişe surat asar, kimini sevindirir, kimini ürkütürdü. Bekleyen motoru şanına uygun bulmaz, kaşlarını çatardı; korku bilmez, korkuturdu.

Gazeteciler fazla sordular mı suratını asar, hepsini "kışt!" dercesine başından savardı.

Ah, ne hoştu bir zamanlar bu yurtta bakan olmak! Tek adam çıkıp da "Nedir yapılan?" diyemezdi, mimlenirdi. Bildikleri her ne ise, ne herze ise, "Kabul, kabul!", "Bravo!",

"Bin yaşa!" diye alkışlamaktan başka bir söz işitilmezdi. Bakan bağırır, biz susardık; bakan gelir karşılardık; bakan gider uğurlardık. "Bakanın şoförü bize baktı" der, şımarırdık; bakan aksırdı mı hep bir ağızdan:

"Çok yaşa!" diye tempo tutar, aksırırdık. Ah ne hoştu bir zamanlar bakanlıkta yer almak! Mecliste ittifakla oy almak! Lüzumsuzdu sağı, solu kollamak! Demokrasi, sosyal adalet, kalkınma veya reform kelimeleri yoktu siyasi lehçemizde, rahattık. Tek parti ile cumhuriyet bayramları kutlar, kurulur, kurumlanırdık; rahat eder, böyle gider sanırdık.

Ah! Ne hoştu bir zamanlar tek partide cumhurbaşkanlığı, başbakanlık, bakanlık! Bir tarafta "Mevlut" oku, öte yandan Lenin'i. Bir yanda Hitler kesil, öbür yanda sulh perisi! Lahavlenin boncuğu! Evet, ne hoştu o zamanlar:

Tek partide saylavlık!

Tek partide amirlik!

Tek partide memurluk!

Tek partiye mensupluk!

Başbakanın vakti çoktu, rahatı da... satranç oynar, şiir düzer:

Pıtır! Seni yerim kıtır kıtır, diye yeni şairlere örnek çizer; siyasette değilse de, dilde, edebiyatta geleceği, Allah için sezer; böylece harpler geçer, sulhlar gelir, dünya değişir, biz bağlandığımız yerde otlar, gelişeceğimize gerilerdik.

Geri geri ilerledik. İşte bugün duyduğumuz o günlerin acısı, çektiğimiz o günlerde yediğimiz hurmaların sancısıdır.

Sözde Bir Dost

İstanbul'dan tanıdığım bir Müşfik Selami vardı, ara sıra evde, meclislerimize de katıldığı olurdu. Ressam Mihri Hanım'la da –o zamanlar– evli idi. Hariciyede memurdu galiba. Gurbette memleketimi ve dostlarımı düşündüğüm zaman aklıma gelenlerden olmamakla beraber aşina bir çehre sayılırdı.

Daha ilk senelerde idi, bir yaz gecesi Halep'in çalgılı bahçelerinden birinde yeni edindiğim dostlarla yiyip içip sohbet ederken garson bana bir kart getirdi. Fransız istihbaratına mensup olduğu bilinmekle beraber herkesin pek sevdiği, pek sevgili Doktor Faracallah'ın ismini taşıyan bu kartta benim lütfedip masasına kadar gelirsem eski bir dostla tanıştıracağı yazılıydı. Garsona nerede oturduklarını sordum; uzakla loş bir yeri gösterdi.

Kimdi bu eski dost acaba? Ve neden ben oraya çağrılıyordum da doktor yanındaki adamla beraber bizim masaya gelmiyordu? Gurbette de –bilhassa gurbette– teşrifat kaidelerine fazla ehemmiyet verdiğim için davet hoşuma gitmemekle beraber işin içinde bir gizlilik sezdiğimden ve doktorun tedbir-i kati lüzum görmedikçe beni çağırmayacağını bildiğimden o tarafa doğru yürüdüm. Yürürken de, daha uzaktan "eski dost"un kim olduğunu seçmeye çalıştımsa da çıkaramadım.

Doktor –ismine aldanmayınız, Müslüman değildir Farac Arapça'da "zafer" manasına gelir– nargile meraklısıydı, marpuç elinde ayağa kalktı, öbürü de. Gösterilen yere oturdum. "Eski dost" tanıdık bir çehre idi, ama hemen boynuna sarılacak kadar zihnimde yer etmiş olanlardan değil...

"Demek beni tanımadın, ha? Ben Müşfik Selami..."

"Ya! Sen misin? Değişmişsin biraz... Ne arıyorsun buralarda?"

"Hariciye memuru olarak geldim, bir hudut meselesinin tahkikatına."

"Hoş geldin, safa geldin! Doktoru eskiden mi tanırsın?"

"Hayır, burada tanıştık. Eksik olmasın, bana görülecek yerleri gezdirdi."

"En mükemmelini bulmuşsun, talihin varmış."

Pek belli idi ki, Faracallah'ı onun karşısına çıkaran, dostluk kurduran gizli Fransız servisi idi. "Eski dost" bana dedi ki:

"Buradan çıkınca otele gidelim, 'Baron' oteline. Balkona öteberi hazırladım şampanya, falan... oturur, hem yer içer, hem konuşuruz."

"Demek öyle "supe"lere alıştın? Çarlık zamanı grandükleri gibi."

"Seni bu bahçede muhakkak bulacağımızı, her gece geldiğini doktor söylemişti. Onun üzerine hazırlıklı bulunmak istedim. Görüyorum ki pek eğlenceli bir hayat sürüyorsun, seni adeta kapışıyorlarmış, çok memnun oldum, vallahi."

"Eee, fena geçmiyor şimdilik..."

"Bütün bunları konuşacağız."

Okuyucularımı yormayayım. Maksat anlaşıldı, daha doğrusu tahminim gibi bu eski ahbap bana –tabiidir ki aldığı emre uyarak– yarı kapalı şekilde epeyce zorluk çekerek cesaretsizce şunu anlatmak isledi: Hükümete kafa tutacak zehir zemberek yazılar yazacağıma tarafsız kalmalı imişim; hiç kimsenin şüphe etmediği vatanseverliğimden bekle-

nen bu imiş. Konsolos ile de tanışmalı, iki vatandaş arasında bir dostluk kurulmalı ve pek de uzak olmayan affı beklemeli. O şekilde hareket edenlere karşı hükümet elbette müsamahakâr davranacaktır, vesaire...

O tarihte –muhaliflik ateşim düşmemişti ve gurbeti henüz fazla yadırgamakta olduğumdan yüreğim serinlememişti– bu, biraz da acemice önüme sürülen umdurucu teklifler bende beklenilen tesiri yapmadı. Kızmamıştım. Ama işi soğuk karşılamıştım. "Supe"ye gittim, geç vakit. Ne buzda şampanya vardı, ne de buzlu meyve ve soğuk tavuk. Verilen emir yerine getirilmişti. Ayrıldık.

Birkaç gece sonra idi; yine Faracallah'dan şifahi bir haber: "Gelsin de bizi görsün!" denilen eğlence evine gittim; Halep'inkiler pek meşhurdu; memurumuzun etrafını dört kadın almış. Kendisi de mest-i elest! İçki sofrası, vur patlasın, çal oynasın. Doktor bir köşede yine nargilesini höpürdetiyor; yüzüme:

"Şu hali görüyor musun?" manasına baktı. Önce utandım, sonra kızdım ve usulcacık kaçtım. 'Eski dost' öylesine kendinden geçmiş idi ki, geldiğimin de, gittiğimin de pek farkında olmadı. Sonra? Ben Lübnan'a yollandım, öteki de yurda dönmüş olacaktı."

Bu vakayı ne sebeple yazdım? Şu; hani benim iki defa Fransız mandası altındaki memleketlerden hudut harici edilmekliğim için Ankara teşebbüse geçmiş, ikisinde de istediğini yaptıramamıştı ya... Yukarıda anlatmıştım. İşte yüksek komiserliğin himayesi, doktor Faracallah'ın o sırada haberim olmadan yolladığı rapora dayanırmış: "Birçok teklifte bulundular, yanaşmadı, kafa tuttu. Müfrit ve inatçı bir kalem" gibi bir şeyler yazmış, yani gözü önünde geçen vakayı,

vazifesi icabı rapor etmiş. Eh, yüksek komiserlik de böyle bir adamı kolay kolay fedaya razı olur mu? Hikâyeyi, dönüşüme yakın bizzat Faracallah anlatmıştı. Olgun yaşında ölüverdi. Halep, Arap vatanseverleri de dahil, adeta matemini tuttu. Bir ajan için görülmemiş mutlu akıbet!

Netice: "Eski dost" bana bilvasıta, yine farkına varmadan bir iyilik etmişti; bari o yerde kalabilmiş, sonra da, orada kalmış olmaktan dolayı bilhassa Hatay davasında bir zamanlar hudut dışına atılmamı isteyen hükümete hizmette bulunmuştum.

Öyle yapmakla, yıllarca önce beni hem memleketten kaçarken, hem de idaresi altında ara sıra koruyan, kayırmış olan Fransa'ya karşı küfranda mı bulundum. Hayır! Zira –işin içinde idim– o devlet ne olsa bir gün çekilmeye mecbur kalacağını pek iyi bildiği, isyanları bir türlü bastıramadığı Suriye yerine, Hatay'ın; başında Atatürk bulunan birleşmiş ve mazi sahibi bir devlete iadesini tercih etmişti. İleriyi pek iyi görmüş, bu yeni politikası ile şımarıklıklarla Türk topraklarını bol keseden ihsan ettiğini sanan Suriye'yi adaletle cezalandırmış da dostluğumuzu kazanmıştı.

Şunu da söyleyeceğim: Atatürk'ün ilk tasarladığı "Büyük Hatay" da –engel olanlar çıkmasaydı– belki hakikat olabilirdi. Zira Halep'in şimali Türklerle meskûndu ve Halep coğrafi ve iktisadi vaziyeti icabı Türkiye'ye bağlıydı. Halkın çoğunluğu bu şehirde gizlice Türk bayraklarını hazırlamış, hudutlardan Türk ordusunun girişini bekliyordu; hepsinin şahidiyim.

Öyle olmakla beraber, sanırım olan, olacaktan daha hayırlı oldu.

Ben ne istekli, ne de zoraki diplomatım. Diplomatlık

taslamak korkusuyla bu bahsi geçiyorum; çizmeden yukarıya çıkmayalım. Esasen hayatımda zorlu olan çok şey oldu, ama hiç de zoraki bir şey olmadım. Ne muhalifliğim zorakidir, ne muvafıklığım.

Sakın bu sözlerimi dostum Yakup Kadri'ye taş atmak sanmayınız, zira ben onun diplomatlığını zoraki bulmadım; yani o hususdaki yazılar beni bu inanca götürmedi, götürmeye yetmedi.

Dr. Rıza Nur

Bu hatıralarımın birinci kısmında bir Rıza Nur bahsi geçmişti. Gazete sütunlarında kalıp unutulmasın. Bu zatın yine eski gazetelere geçmiş bir hareketini –öfkeye kapılmadan, tarafsız olmaya çalışarak– belirtmek zorundayım:

Kendisi ilk Hürriyet ve İtilâfçılardan idi; Arnavutluk ve Halaskârlar ayaklanması hazırlığında rolü olmuştu. Mütarekede Avrupa dönüşü Muhalefet partisinin içyüzünü yazdı, bunda iyi etti. Bizler Sinop'a yollanırken Cemal Paşa içimizden iki muhalif politikacıyı kayırmış, harice göndermişti, Rıza ile Ali Kemal. Hatta paşanın hatıratında ikisinin de maaş-ı memuriyet dilediklerine –dilendiklerine diyeceğim geliyor– dair el yazılarıyla yazılmış mektup suretleri vardır; para ve memuriyet de almışlardır.

Olağan işler bunlar...

Derken Anadolu hareketine katıldı, sulh müzakereleri sırası adam kıtlığı yoktu ama murahhaslığı kopardı. Maarif Vekili olmuştu, daha sonra Atatürk'e kafa tuttu. Niçin? Oralarını bilmiyorum. Nihayet afur tafur, Paris'e yerleşti. Hata-

sım da bu şehirde işlemiştir: Meşhur Larousse müessesesi 20. Asır Ansiklopedisi "Türkiye" faslını hazırlarken o devletin sabık bir maarif vekili Paris'tedir diye haber alıyor ve Türkiye ile alakalı kısımları ve isimleri ona yazdırtıyor. Bir maarif vekilinden daha salahiyet sahibi kim bulunabilir ki? Müessese haklı, doğru şeyler yazacağına ve gerçekten dışarı çıkmayacağına inanır.

İşte o maarif vekili de Ansiklopedi'ye Mustafa Kemal için sadece 33 satır yazıyor, kendi ismi olan "Rıza Nur" için 27. Bütün ansiklopedide hiçbir Türk politikacı ve fikir adamı için 27 satırlık bir yer ayrılmamıştı, zira hiçbiri kendi ismi hizasındaki yazıyı kendisi yazmamıştı. Yazsa bile bu derece bencilliğe kapılacak ve fırsattan faydalanma küçüklüğünü gösterecek olanı yoktur.

Peki, eski neslin pek az, yeni nesillerin hemen hiç tanımadığı bu 27 satırlık büyük adam kim imiş, ne imiş, ne yapmış ki koca millî mücadeleyi tasarlayıp başaran, sulh muahedesini yapan, inkılaplar gerçekleştiren, dünya çapında şöhrete erişen bir zattan ancak 6 satır eksik icraatta bulunmuş, eserler meydana getirmiştir? (Hoş, Türk edebiyatı tarihi bahsinde kendisine o altı satırdan fazlasını da eklediği için Atatürk'ü de geçmiştir!)

Hadsiz ve hesapsız!

Önce İstanbul fakültesinde profesör imiş. Değildi[1], "fenn-i hıtan" yani "sünnetçilik fenni" ismiyle bir kitap yazıp başına Abdülhamit'e methiye koymuş bir doktordu; doktorlukta da dikiş tutturamamıştı.

1 *Türk Ansiklopedisi*'nde "Rıza Nur" maddesini yazan Fethi Tevetoğlu, onun Hürriyet'in İlanı'ndan önce Cerrahî Profesörü ve Binbaşı olduğunu, daha sonra ise Tıbbiye'den tasfiye edildiğini ve rütbesinin kolağalığına (önyüzbaşılığa) indirildiğini belirtir.

1908 İnkılabında büyük rol oynamışmış. Oynamamıştı, sadece ilk meclise İttihat ve Terakki mebusu olarak katılmıştı, muhalefete geçmiş, hapse atılmıştı, kurtulmuştu.

Tarihî ve edebî tam 52 eserin muharriri imiş. Biri çıkıp onda birini sayarsa bravo!

Bu eserlerden bir tanesi, "Türk Tarihi" tastamam 14 cilt imiş. Nerede bulunuyor, okunuyor bu 14 ciltlik tarih?[1]

Yalnız o kadar mı? Şimdi ansiklopedideki "Türkiye" kelimesinin "edebiyat ve sanat" faslına göz gezdirelim; burada deniliyor ki: "İlk defa Rıza Nur'dur ki Arabî ve Farisî kelimelerinden temizlenmiş 14 ciltlik Türk Tarihi yazmıştır." Dahası var: "Yine ilk defa hece vezni ile opera yazan ve Fransız operaları tercüme eden de yine yukarıda ismi geçen Tarih yazarı Rıza Nur'dur."

Hangi operalardır bunlar? Kimmiş o ünlü tarih allamesi?

Edebiyat faslında Rıza Nur'un çeşitli sebeplerle hazzetmediği tanınmış simaların hepsi yok edilmiş: mesela Ziya Gökalp, Yahya Kemal, Yakup Kadri, Ömer Seyfettin, Falih Rıfkı, Fazıl Ahmet vesaire... Tabiatıyla ne mizah, ne hikâye vadisinde ben kayda layık görülmemişim; çoktan neşredilmiş, şöhret yapmış *Kirpinin Dedikleri* ve *Memleket Hikâyeleri*'ne rağmen.

Ancak Larousse sonradan hatasını anlamış, "Memento Larousse" Ömer Seyfettin ile bana kocaman birer sütun ayırmıştı. Bakalım yeni "Larousse"a da biri burnunu soktu veya sokacak mı? Sanmam, Rıza Nur kadar şahsi kin ve hır-

1 Bu kitabın ilk 12 cildi, 1924-28 yılları arasında Maarif Vekâleti'nce (eski harflerle) yayımlanmış, yeni basımıysa İstanbul'daki Toker Yayınevi'nce 1970'lerin sonlarından itibaren yapılmıştır.

sını memleket menfaatine karşı kullanacak ve kendisine verilen vazifeyi kendi şöhretine yersiz ve asılsız olarak destek yapacak adam pek bulunmaz!

Zaten bu satırları esefle yazıyorum; yazmamak da gerçeğe karşı ihanet olurdu. Masal anlatmıyorum, dolayısıyla tarihimizin bazı noktalarını aydınlatıyorum.

İşte size; Allah günahını affetsin –biz edemiyoruz– müteveffa hayatta ve İstanbul'da iken gazetelerde çıkan iki yazı. Yazan ben değilim. Birincisini dostumuz "Vâ-Nû" (Vala Nureddin) yazmış, 25.1.1941 tarihli *Akşam*'da Larousse ansiklopedisinden bahsediyor, bir yerinde diyor ki:

"Başka bir garabet de göstereyim:

Mimar Sinan'dan, Tevfik Fikret'ten, Rıza Tevfik'ten bahseden dört beş satır mukabilinde, Rıza Nur'a dair, 25 satırla (muharriri iyi hesaplamamış, satır adedi 27'dir) şöyle uzun uzadıya malumat veriyor:

Sinop'ta 1879'da doğmuş Türk gazetecisi, tarihçisi ve siyaset adamıdır. Evvela İstanbul Tıp Fakültesi'nde çocuk cerrahî profesörlüğü yapmıştır ve Türkiye'ye 1908 kanunu esasisini bahşeden inkılap hareketine gayet faal şekilde iştirak etmiştir. Sinop mebusu seçildikten sonra, İttihat ve Terakki'den ayrılmış, Mecliste bir muhalefet fırkası kurmuştur. Muhtelif seferler hapis ve sonra nefyedildi. Faaliyetine Arnavutluk'ta devam etti. Bu ülkenin padişaha karşı isyanına iştirak eyledi. 1914-1918 Cihan Harbi'nden sonra Sinop mebusu seçildi ve Ankara Cumhuriyet hükümetinin teşekkülüne iştirak etti. Maarif Vekilliğinde bulundu. Seri halinde çok hars (milli kültür) müesseseleri kurdu. Türk dilinin saflaştırılmasına dair emirnameler çıkardı. Zaman zaman Sıhhiye ve İçtimaî Muavenet Vekili ve Hariciye Vekili oldu.

1921'de Moskova'da Türk-Rus muahedesini ve 1922'de Harkof'ta Türk-Ukrayna muahedesini ve Türk-Polonya muahedesini akdetti.

Türkiye'de kilise (?) ile devlet işlerinin birbirlerinden ayrılmasına girişti. Türkiye'de hükümdarlığın ilgasını temin eden layihayı kaleme aldı ki, bu ittifakla kabul edilmiş; 23 Teşrinievvel 1923 (!?) inkılabı meydana gelmiştir. Sonra siyasi hayattan ayrılarak Paris'e çekildi. Tarihle ve edebiyatla uğraştı. Elli iki eserin müellifidir. Bunlardan biri Türk tarihidir ve on dört ciltliktir.

Rıza Nur'a dair pek çok vatandaşlarımız bu satırlardan kendileri için meçhul birtakım malumat edineceklerdir. Bazıları da, "Acaba inkılaplarımızın yarısını o mu yapmış?" diye şaşıracaklardır. Ve kimi de tereddüde düşecektir: "Yirminci asır Larousse'unun Türkiye'ye taalluk eden faslını kim meydana getirdi?"

Bu yazıyı Tan'da yine dostumuz Naci Sadullah şu satırlarla aydınlatıyor ve tamamlıyor:

"Vâ-Nû, Fransız ansiklopedisini; hazırlanacak ansiklopediye esas ittihaz etmemizin mahzurlarını sayarken, şayanı dikkat bir noktaya ilişmektedir ki, onun üzerinde durmamak elimden gelmiyor:

Bu nokta, Fransızca yirminci asır Larousse'unun, Doktor Rıza Nur'a müteallik olan kısmıdır. O ansiklopedide Rıza Nur'u anlatan yazıda, şu satırlar da vardır:

Türkiye'de, din ve devlet işlerini birbirinden ayıran Rıza Nur'dur. Rıza Nur, Türkiye'de saltanatın ilgasını temin eden layihayı kaleme aldı ki, bu, ittifakla kabul edilmiş, ve bu suretle, 29 Teşrinievvel 1923 İnkılabı meydana gelmiştir!

Vâ-Nû o ansiklopediden bu satırları tercüme ettikten sonra, pek haklı olarak şu cümleleri yazıyor:

"Bay Rıza Nur'a dair, pek çok vatandaşlarımız, bu satırlardan kendileri için meçhul birtakım malumat edineceklerdir. Bazıları da:

Acaba inkılaplarımızın yarısını o mu yapmış?..." diye şaşıracaklardır!"

Vâ-Nû, bu cümlelerine, şu suali de ilave ediyor:

'Acaba, yirminci asır Larousse'unun Türkiye'ye taalluk eden faslını kim meydana getirdi?'

İşte benim bugün kısaca yapmak istediğim vazife, meslektaşım Vâ-Nû'yu ve onun ortaya koyduğu sonuncu sualin cevabını isteyecekleri tenvir etmektir.

Larousse müessesesinin vaktiyle kendisine de tevcih edilmiş bulunan bu şayanı dikkat suale verdiği cevap şudur:

'Eserimizin Türkiye'ye taalluk eden bahisleri, Sayın Bay Rıza Nur tarafından yazılmıştır!'

Bu cevap, o zaman, Rıza Nur'la aramızda bir münakaşaya mevzu teşkil etmişti. Fakat o münakaşanın karşılıklı yazıları fazla rağbet kazanamamış mecmualarda intişar ettiği içindir ki, Vâ-Nû ortaya koyduğu ve taze zannettiği suale, çoktan cevap verilmiş bulunduğundan haklı olarak bihaberdir."

Şaka maka epeyce vesika saklamışım meğerse! Görülüyor ki, Millî Mücadeleye katılan İtilafçılar'dan Rıza Nur da davaya sonradan ihanet etmiş, dünyada maruf bir ansiklopediye yalan yanlış, saçma sapan yazılar koydurarak küçüklük göstermiştir. Bununla beraber İttihatçılar kadar ileri gitmemiş, kurtuluş hareketinin önderini ortadan kaldıracak bir suikaste karışmamıştır. Zavallı politikacının gücü ancak büyük adamın ismini bir kitapta küçültmek, kendilerininkini büyült-

mek ve sevmediklerini sütunlarından silmek teşebbüsünden ibaret kalmıştır; halbuki yâranın gayretine rağmen küçülen, silinen, unutulmaya yüz tutan kendi ismi olmuştur.

Doktor Rıza Nur'u 1908 yılında Sinop'tan mebus seçilip kısa bir müddet sonra Mecliste İttihat ve Terakki Fırkası'ndan çekilerek muhalefete geçince tanımıştım; dost olmuştuk. Hatta tevkif edilip nihayet tahliye olunduktan sonra, bu tahliye şerefine Erenköy'deki köşkte bir ziyafet vermiş, muhalefete katılan birkaç mebusla belli başlı muhalefet erkânını da çağırmıştım. Yenilmiş, içilmiş, yine şerefine parlak nutuklar söylenmişti.

Vaktaki Sinop'a sürüldüm, oralı eski bir balıkçı olan ak sakallı, kendi halinde ve oğlunun başına gelenlere şaşıp kalmış vaziyette bulunan babası bir mektubunu getirmişti; artık Cemal Paşa'ya sığınmış olan bu ahpabım, "Doğup büyüdüğü bir kasabadan benim gibi değerli bir gence menfa vazifesi görmesine karşı pek çok üzüldüğünü" bildirmek nezaketinde bulunuyordu.

Mütarekede de rastlaştıkça ayakta görüşürdük, ama şöyle böyle... Zira o devirde iktidara gelmişlerden iltifat göremediğine, hele "Hürriyet ve İtilaf Fırkası"nı yeniden kuranlara ve onları destekleyenlere karşı pek kızgındı. Nihayet bu yüzden aramız açıldı, galiba aleyhte yazıştık da...

Anadolu'ya geçti; aradığı yüzü orada buldu, astarını da istedi. Lozan Konferansı'na katıldı, eski arkadaşlarının canlarını yakmak yolunu tutarak 150 kişinin af dışı bırakılması için canla başla çalıştı; affın umumi olması tezini kayıran Venizelos ile çarpıştı bile!

Ben şaşmadım; kızmadım bile diyebilirim. Her memleket tarihinde böyle şahıslar ve hadiseler görülmüştür. Rıza

Nur eski arkadaşlarına o kadarcık bir zarar verebildi; ya kendisine ummadığı mevkileri layık gören Atatürk'e ve kurulmuş rejime yapmak isledikleri...

Nelerdi bunlar? Onları biraz sonra kendi eliyle yazdığı bir vesikadan öğreneceğiz. Ama vesikadakileri de siyasi bir kanaatmiş! İttihatçı olarak mebus çık; değiş, İtilafçı kesil; ondan da ayrıl, Atatürkçü görün; bunu tep, bambaşka bir işe giriş. Bu az zamanda, ister siyasi, ister ilmî veya ahlaki olsun bu derece değişme, eskiyi tepme, yeniden dönme ve ayrıldıklarının kanına susama normal bir gelişme değildir. Merhum, çok eski dostum galiba bir hasta imiş. Esasen ötede okuyacağımız vesika ancak bunu meydana koymaya ve bu sebepten müspet bir iş görmeye yarıyor.

Keşke kendisini hiç tanımasaydım da, hatıratıma şu bahsi katmasaydım. Tanıdıktan sonra katmamak da olamazdı; hele yaptıklarından sonra! Bununla beraber yine de üzülmekteyim.

Kalıntı taraftarlarının, önderleri lehinde olmayan şu neşriyatımdan memnun kalmayacaklarını, belki de bir şeyler söylemeye kalkışacaklarını hesaba katmamış değilim.

Onlara veya öylelerine cevabı gazetelerde yeni çıkan vesika ve yazılanlar vermiş olacaktır. İşte misali:

Hatıratımı yazdığım sırada Rıza Nur Bey hakkında Doç Dr. Cavit Orhan Tütengil imzasını taşıyan bir yazı çıktı. Gazete: *Cumhuriyet*, Tarih: 1.3.1964. Hayretler içinde okudum; hayretler ve hiddetlerle... Beş, on aşırı ırkçıdan başka kimse o yazıyı, daha doğrusu yazının içindeki vesikayı başka türlü okuyamaz, sanırım. Mademki bahsimiz Rıza Nur'dur, bu zatın hüviyet veya mahiyetini mükemmel şekilde belirtecek ve eğlenecek söz bırakmayacak olan öyle bir vesikayı

buraya kaydetmeden geçmek bir "hatırat" için gerçekten kusur, kabahat, hatta günah sayılır.

Buyurunuz, okuyalım. Okumuş iseniz bile tekrar göz gezdirelim. Son zamanda siyasi hayatımız bundan daha dikkate ve şaşkınlığa değer bir vesika elde etmemiştir:

Siyasi hayatımızda olduğu kadar "Türkçü" akım içinde de belli bir yeri ve rolü olan doktor Rıza Nur (1879-1942) Sir George Hill'e yazdığı 4 Haziran 1935 tarihli mektubunda, British Museum'a sunacağı 4 yazma eser hakkında şu şartları öne sürüyordu:

1) Hiçbir kimse, mirasçıları bile, yazmaları hiçbir paha ile geriye satın alamayacak.

2) British Museum bu yazmaları, bağışlayanın mührü ile paketlenmiş olarak saklayacak.

3) Adı geçen yazmalar, 1960 yılına kadar okuyuculara sunulmayacak.

Sözü edilen dört yazma eser ise şu adları taşımaktadır:

a) Birinci Şiir Kitabına Dercedilmemiş Olan Şiirlerim, İskenderiye (1936)

b) Türkiye'nin Yeni Baştan İhyası ve Fırka Programı, Paris (1929)

c) Şiirlerim ve Nesir Makalelerimden Birkaçı, Paris (1929)

ç) Hayat ve Hatıratım, Paris (1929)

İkinci şartın ne dereceye kadar yerine getirildiğini bilmiyoruz. Fakat, adı geçen yazma eserler, "British Museum"un Doğu Yazmaları Kataloğuna 1961 yılının 5. ayında geçirilmiştir. Her biri çeşitli açılardan incelenmeye değer olan bu yazmalardan ikincisi, "Türkiye'nin Yeni Baştan İhyası ve Fırka Programı" Türkçü bir partinin ideolojisini, temel görüş-

leri yanı sıra bazı ayrıntılarını göstermesi bakımından ilgi çekici bir belge özelliği kazanmaktadır. Yazarın, Meşrutiyetin ilanından sonra "...mebus intihap olunup siyasi sahaya geçen" Cumhuriyet'in ilk yıllarında "Türkiye Maarif Veziri, sonra Sıhhiye Veziri" olan, Lozan Konferansı'na murahhas olarak katılan bir insan oluşu ve Türkçülük akımı içinde yetkili bir kişi olarak tanınması bu ilgiyi haklı kılan sebepler arasında sayılabilir. Ana fikirlerini ortaya koymak istediğimiz bu yazmalardan ikincisinde bir "Başlangıç"tan sonra "Fırka Programı" adını taşıyan bölüm gelmektedir. 34 maddelik programın ilk maddeleri şunlardır:

1. Fırkanın adı "Türkçü"dür.
2. Hükümet şekli Cumhuriyettir.
3. İdare sistemi laik ve içtimaidir. Din ve devlet ayrılışı esastır.

Bu maddelerin yanı sıra 6. maddede "Türkiye'nin resmî dini vardır. Bu da Müslümanlıktır. Bunu Teşkilat-ı Esasiye Kanuna koyacaktır." 31. maddede "Eski yazıya ricat edilecek[1] ve Latin harfiyle de yanlışsız bir yazı yapılıp ikisi beraber yürüyecektir." 32. maddede "Tekkeler ıslah edilip onlara misyoner teşkilatı verilerek ikmal edilecek, bunlar Türklük için çalışacaklar ve Türklüğü bilfiil yapacaklardır." gibi görüşler öne sürülmektedir. "Avrupa'nın ilim, teknik, metot, teşkilat ve intizamı" ile "dans ve emsali" arasında bir ayırım yapan Fırka programı, sosyalistliği de, komünistlik, enternasyonallik ve kozmopolitiklik gibi "İçtimai nizamın birer mikrobu, milletlerin birer felaketi" sayarak şiddetle aleyhine hareket edileceğine işaret etmektedir. Sendika ile loncaları "içtimai ve iktisadi teşkilat" olarak birlikte ele alan

1 ricat etmek: geri dönmek

program, Türkiye'nin bir sanayi ülkesi halini almasını doğru bulmamaktadır.

"Alınacak Tedbirler" adını taşıyan ikinci bölümde ise, iki ayrı başlık altında,

I. İlk tedbirler.

II. İkinci ve esaslı tedbirler ele alınıyor. 96 madde halinde üzerinde durulan "İlk tedbirler" meyanında Cumhuriyet devrinin bütün ileri gelenleriyle ilgili şahsi mahiyette pek çok şey üzerinde durulmaktadır. Bir zihniyeti belirtmek bakımından aşağıdaki maddelerin ele alınmasını gerekli saymaktayız.

1. Mustafa Kemal Paşa'nın ıskatı[1] ve cezalandırılması.

2. Mustafa Kemal'in ve onun aleti olup sırf mevkide kalmak ve servet yapmak için her kötülüğü kabul ve icra eden İsmet Paşa'nın cezalandırılması. Bütün fenalıklardan kanun huzurunda İsmet mesuldür.

3. Erkân-ı Harbiye Riyasetinden Fevzi Paşa gibi şerre istinatgâh olan birinin kaldırılması.

6. Meclis feshedilip yerine yeni bir Meclis intihabı.

7. Cumhuriyet Halk Fırkasını feshedip yerine "Türkçü" Fırkayı koymak ve Halk Fırkası emvalini bu fırkaya vermek.

14. İlk hamlede Mustafa Kemal, İsmet, Heyeti Vekile ve emsali tevkif edilecek.

20. Mustafa Kemal'in heykelleri kâmilen imha ve bunları yapanlar mesul edilecek.

21. Mustafa Kemal ve emsaline izafeten konan şehir, sokak, köy ve emsali adlar kaldırılacak.

66. Eski yazının iadesi.

1 ıskat: düşürülme, yok edilme

68. Muhtelit[1] mekteplerin ilgası. "İkinci ve esaslı tedbirler" arasında da şunlar anılmaya değer:

17. Cumhuriyette birçok bayramlar yapıldı. Bunları kaldırmalı.

29. Türk olmayan zabit, memur, muallim, çıkarılacak bir kanunla 15 yıl çalışmış olanlarına tekaüdiye verilecek.

30. Türklerden Rumelililer de memuriyete, zabitliğe, muallimliğe Anadolulara mukabil nüfusları nispetinde alınacaktır.

35. Bize yalnız fenni ve sistemli bir ziraat, ufak sanayi, ihtiyacımız kadar fabrika sanayii ve serbest ticaret lazımdır. Memleketimizi sanayi memleketi yapmak büyük bir felakettir.

Doktor Rıza Nur, "bu esaslar dahilinde müfredata" girişerek Meclis, Bakanlık ve dairelerin meseleleri üzerinde duruyor. Millet Meclisi başlığı altında ele aldığı meseleler arasında:

1. Mebuslar vilayetlerin iki göbek yerli ahalisinden olacaktır.

3. Mecliste muhtelif fırkalar olmalıdır. Bu fırkalar, ırk üzerine müesses olamayacağı gibi henüz Türkiye'de fabrika ve amele hayatı tesis edecek derecede fabrikalar olmadığından komünist ve sosyalist fırkaları da olamaz.

Maarife büyük önem veren yazar "Din ve vakıf teşkilatı" bölümünde "Hilafetin yeniden tesisi hayati bir ihtiyaçtır" diyerek tarikatlerin Hilafete merbut[2] olmasını istemektedir. Ona göre, "Zikir için bir mahal tahsis edilip haftada bir defa âyin icra edilecektir."

---

1 muhtelit: karma

2 merbut: bağlı

"Bütün Türklerden konfederasyon halinde büyük bir devlet teşkili", "Resmî vazifelerde Anadolu evlatlarının bulunması", Başbakanlığa bağlı bir "Irk Müdürlüğü"nün kurulması; "Kadın sokaktan eve" ilkesi... bu yazma eserde yer alan düşünceler arasındadır. Bu görüş açısı içinde "şehirlerden hariç olarak taaddüdü zevcata[1] müsaade edilmesi", "irsi hastalıklara müptela olanların kısırlaştırılması" gibi konular pek de yadırganmamalıdır.

Atatürk Düşmanlığı

Kendi aralarında pek de tutarlı görünmeyen fikirlerin bir karşı devrim mihveri etrafında toplandıkları meydandadır. Mecliste çeşitli fırkaların bulunması ilkesi ve tek dereceli seçim usulü ile demokratik yolla iktidara gelmek zehabı yaratılmakta ise de "İlk tedbirler"in bazı maddeleri, bir arka düşüncenin varlığından şüphe bırakmamaktadır. Bize kalırsa "Türkiye'nin Yeni Baştan İhyası ve Fırka Programı" bir fikir cereyanının siyasi emelleri ve gerçek felsefesi hakkında, yetkili bir kişi olarak sayılan Doktor Rıza Nur'un düşüncelerini ortaya koyması bakımından daha büyük bir önem taşımaktadır. 1946 yılından bu yana çok partili hayat içinde, ister iktidarda bulunsun, isterse muhalefette kalsın bazı partilerin genel tutum ve davranışları ile söz konusu edilen "madde"ler arasında bazı ilişkiler kurulabilir sanıyoruz. "Biz, şiddetli Türkçü nasyonalistiz" diyen yazarın gerçek düşünceleri ve maksadı, paravana gibi kullanılan kelimelerin arkasında olanca çıplaklığı ile ifadesini bulmaktadır.

1 taaddüdü zevcat: çok eşlilik, çok karılılık

Yine aynı gazete o makale üzerine bazı fikirler ileri sürmekte ve şu hatıratım kitap şeklinde basıldığı zaman, kolay elde edilir vesika yerine geçer, zamanımızın bir düşünüş cereyanını belirtmeye yarar diye bu görüşün beş, on satırını araya katıştırmayı lüzumlu buluyorum.

Bir zamanların Bakanı ve Lozan murahhas heyeti üyesi Dr. Rıza Nur'un 1935'ten önce hazırlayıp British Museum'a verdiği Türkiye'nin geleceği hakkındaki düşüncelerle parti programında ırkçılık ve din anlayışına dayanan bir devlet kuruluşu öngörülmüştür. Her ne kadar tekkelerin misyoner teşkilatı haline getirilip Türkçülük için çalışacakları, dolayısıyla lüzumsuz müesseselerden faydalanılması ileri sürülmüş gibi görünüyorsa da Anayasaya konulması istenen din ve laiklik konularıyla ilgili ve hayli çelişik olan maddeler ırkçılıkla, şeriatçılığın sarmaş dolaş hâle geldiğini ortaya koyması bakımından pek ilgi çekicidir. Bunların ilerisinde asıl önemli olan Atatürk'e ve onun devrimlerine karşı belirmiş kinin Dr. Rıza Nur'un programına olduğu gibi aksetmesidir. Dr. Nur'un istediği, Atatürk'ün ıskatı ve cezalandırılması, İsmet İnönü ve Mareşal Fevzi Çakmak'la o zamanki Bakanların, Atatürk'ün etrafındakilerin temizlenmesidir. Doktor aynı zamanda Atatürk heykellerinin imhasını, şehir, sokak ve köylerden isimlerinin kaldırılmasını istemektedir. Rıza Nur programında hilafetçidir, aynı zamanda ırkçıdır ve Türkiye'yi federatif bir devlet halinde düşünmektedir.

Ekonomi bakımından üzerinde durulmayacak kadar saçma olan fikirler bir yana, fakat 1960'tan sonra başlayan Atatürk heykellerine tecavüzler, hilafet, şeriat isteyen hareketlerle Dr. Rıza Nur'un programı arasındaki yakın ilişki gerçekten üzerinde durulmaya değer. Zaman zaman "Bü-

yük Türkçü Rıza Nur" başlığı altında yayınlanan ve hatta Lozan delegesi doktorun Atatürkçü olduğunu ileri süren makalelerle ortaya çıkarılan belge karşılaştırılınca ırkçıların bir taraftan kendilerini nasıl maskelemeye çalıştıkları, öte taraftan liderlerinin işaret ettiği yolda nasıl yürüdüklerini açıkça görüyoruz, ki bu da olayları ve gerçekleri yakından anlamaya kâfi fikir veriyor.

1960'tan sonra aynı akımı yazılarıyla ve sözleriyle destekleyenlerin içyüzleri Dr. Rıza Nur'un 35 yıl önce hazırladığı programda çirkin çirkin sırıtmaktadır. Hele bir zamanlar başka hüviyette görünüp de, ellerine geçen kuvvetten faydalanarak Rıza Nur'u takip etmeye çabalayanların maskeleri sayın Doç. Tütengil'in açıklamasıyla düşüveriyor. Doç. Tütengil'in makalesi bu açıklama dolayısıyla bize aynı zamanda, Türkiye'nin geçirmekte olduğu çalkantıların nedenlerini bulmak için faydalı bir anahtar olmuştur. Açıklamadan bir kere daha anlaşılıyor ki, Atatürk devrimlerine karşı kâh sinsi sinsi devam eden, kâh açığa çıkan hareketlerin gerisinde birtakım cahilleri ve cahillilikleri yüzünden ümmetçi olanları değil, kökü eskiye dayanan ve 2. Dünya Harbi içinde faşizmle beslenen ırkçı akımların yürütücülerini aramak gerekir. Zira Nurcularıyla, Ticanîleriyle, serbest kalmak isteyen tarikatçılarıyla derebeyi artıklarıyla bütün geri unsurlar Dr. Rıza Nur'un programında birleşmektedirler ve bu programın savunucuları bugün yasama meclislerine kadar girebilmişlerdir."

Yine Cavit Orhan Tütengil imzalı ve yine aynı gazetede 10.8.1964 tarihli bir makale daha çıkmıştır ki bu tatsız, fakat lüzumlu bahsi kapatmak için onu da derc eylemekten kendimi alamadım. Bahis neden lüzumludur? Bir nesli gelecek nesillere tanıttığı için.

1963 yılının yaz günlerinde Londra'da, dünyanın sayılı kitaplıklarından biri olan British Museum'da çalışırken Doktor Rıza Nur'un yazma eserleri ile karşılaşmak benim için büyük bir sürpriz olmuştu. Haftalarımı alan uzun bir çalışmadan sonra derin düşüncelere dalmış, yakın olaylar ve insanlar üzerinde bile hüküm vermenin ne kadar güç olduğunu görmüştüm. Fikir hayatımız bakımından büyük önem taşıyan bu dört yazma eser hakkında toplu bilgi veren ilk yazımın yayınlanması 1963 yılının Ekim ayındadır (Bk. Kitap Belleten, Doktor Rıza Nur'un "British Museum'daki yazma eserleri, Sayı 28, s. 3-5). Daha sonra, bu yazmalardan en önemlisi saydığım "Türkiye'nin Yeni Baştan İhyası ve Fırka Programı"nı bu sütunlarda tanıtmıştım. Bu iki yazı, kaçak güreşen bir pehlivanın sandığı gibi hayatta bulunan büyük bir insanı savunmak için değil, tarihe hizmet ve nasıl yürütüldüğü ilgililerce bilinen bir akımın üzerindeki örtüyü kaldırmak için yazılmıştı.

Doktor Rıza Nur'un kişiliği, bize kalırsa, bu yazmalardan sonra önem kazanıyor. Onun kişiliğini yaptığını sandıran ana çizgilerin yanı sıra kişiliğinin dokusunu ortaya koyan küçük işaretlere eğilmek lüzumunu duyuyoruz. Çünkü bunlar bilinmeden doğru bir neticeye varmak mümkün olamayacaktır.

Birinci yazmanın son sayfasına "18 Teşrinievvel 1935, İskenderiye" tarihiyle eklediği bilanço özeti şudur:

"Eserlerimizin sayısı 71
Boyum 1 m. 69 cm.
Kitaplarımın ağırlığı 35 kg. 350 gr.
Eserlerimin sahife adedi 17.147
Şiirlerimin adedi 600
Şiirlerimin mısra adedi 11.967"

İkinci yazmanın "İlmi ve edebi cemiyet" başlıklı bölümünde (s. 124-125) "Altın Dağ adında ilmi ve edebi bir cemiyet teşkil edeceğim," diyen Rıza Nur "Şunlar aza olacak (kabul ederlerse):" diyerek aşağıdaki listeyi veriyor. Arada bir adın karalandığı ve en son addan sonra bir virgülün yer aldığı bu liste şöyledir:

"Mehmet Ali, Mükrimin Halil, Zeki Velidî, Doktor Süheyl, Fikret Çeltikçi, Nihal, Ağaoğlu Mehmet, Hâmit Zübeyr, Vâlâ Nurettin, Nâzım Hikmet, Peyami Safa, Reşat Nuri, Kutsi Rahmeti, Aziz, Robert Kolejden Hüseyin."

Üçüncü yazmada çirkin kelimelerle dolu "Zühre Mabedi - Bir Sefarethane" başlığı ile yer alan "manzume"yi defterimize not etmeye elimiz varmamıştı. 1923 yılında Moskova'da yazıldığı anlaşılan bu manzume için Rıza Nur şu açıklamayı yapmaktadır:

"Bu şiir gerek mündericatı,[1] gerek tarihî cihetiyle buraya girecek değil, şiirlerim arasında bile bulunacak mahiyette değildir. Âdet de böyledir, Fakat Rusya'ya Fevkalade Heyeti Murahhasa Reisi olarak gittiğim vakit bana sefarethane ile konsoloshanelerin de teftişi vazifesi verilmişti. Moskova Sefarethanesini fuhuşhane halinde buldum. Bu hal bana bu şiiri yazdırdı. Çirkin tabirleri olan bir şiirdir. Fakat tasvir ettiği şey başka türlü ifade ve tespit edilemezdi". (s. 142)

Dördüncü yazmadan da Türkçe ve Fransızca olarak iki küçük aktarma ile yetinmek istiyoruz. Mareşal Fevzi Çakmak'ın Zafer Bayramı vesilesiyle Mustafa Kemal'e çektiği telgrafı "Milliyet" gazetesinden naklettikten sonra Rıza Nur, Mareşale hücum ederek onun için ağza alınmayacak kelimeleri kullanmaktadır. (s. 1749)

1 mündericat: içindekiler

Aşağıdaki satırlar 7 Ağustos 1930 tarihiyle Claude Farrére'e yazıp yolladığı mektuptan alınmıştır:

"...Il y a un homme qui dirige tout exclusivement par sa volonté personelle. Il est ambitieux égoiste et exessivement jaloux mème de sa renommée. Un jour un vent soufflera et l'effacera. En remplacant le fez par le chapeau on ne peut pas changer le contenu du cerveau. Croyez-moi, c'est l'apparence seule qui est changé"[1]

(*Hayal ve Hatıratım*'a ekli mektup, s.6 ve 7)

Ne yukarıdaki satırlara bir şey ekleyecek, ne de bir yorumda bulunacağız. Bir insanın kişiliğini psikanaliz yoluyla ortaya çıkarma eğiliminde olanlar için bir "malzeme" özelliği taşıyan bu satırlar herhalde Doktor Rıza Nur'un bilinen kişiliğine yeni bir aydınlık getirebilecektir. Türk dostu bir yazara mektubunda sözünü ettiği "bir gün esecek olan rüzgâr" sözüyle neyi kastettiği "Türkiye'nin Yeni Baştan İhyası ve Fırka Programı"ndaki ana fikirlerine aşina olanlar için bellidir. İttihat ve Terakki Fırkası içinde siyasete atıldıktan sonra bu fırkanın muhalifi Hürriyet ve İtilaf Fırkasına oradan da millî harekete katılan Doktor Rıza Nur, bir kere daha, karakterinin ana çizgisine uyarak içinde bulunduğunun ve bulunduklarının insafsızca karşısına geçmektedir. Açıkladığımız liste ise, ideoloji farkı gözetmeden, kimlerle işbirliği etmeyi tasarladığını ortaya koyuyor.

İnsanların tanrılaştırılmasından yana değiliz. Hakikatler aranırken, elbette olaylar ve insanlara değişik, hatta karşıt açılardan bakılması gereklidir. Bu düşüncede olduğumuz

1 Her şeyi kişisel iradesiyle idare eden bir adam vardır. Haristir, egoisttir, kendi tanınmışlığını bile az görecek kadar kıskançtır. Bir gün bir rüzgâr esecek ve onu yok edecektir. Fesi şapka ile değiştirmekle zihniyet değişmez. Buna inanınız, değişen sadece dış görünüştür.

içindir ki, Ankara'daki Türk Devrim Tarihi Enstitüsü'nün dikkatini bu yazma eserlere çekmiştik.

Eski Dostlar

Size şimdi Meşrutiyet'ten sonra politikaya karışmış yahut politikaya özenip bir müddet ön sırada yer aldıktan sonra çoğu köşelerine çekilmiş ve göçmüş muhalif simaları anlatacağım; oldukları gibi veya benim anladığım kadar.

Bu zevat arasında en orijinallerinden biri, Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin mahdumu, Bâlâ rütbesi ricalinden ve Şûrayı Devlet azasından Muhtar Bey idi. (Devlet Salnamesinde nişanları yazılı: Birinci Osmanî, yani "gran kordon", murassa Mecidî "büyük kordonun elmaslısı", altın ve gümüş imtiyaz madalyası. Bunlar madalyaların en yükseğidir. Hepsini de genç yaşta takıp takıştırmıştır). Bana onu ilk defa, gazeteci şehitlerin ikincisi olan, bizim "Fecr-i Âti"den Ahmed Samim tanıttı. Hem de –zavallı genç çok şakrak, neşeli, hareketli idi– acayip bir tarzda:

Menfur cinayetten ancak bir yıl önce idi, galiba bir yaz günü... Boğaziçi'nden dönerken vapurda Ahmet Samim ile karşılaştık; dedi ki:

"Kuruçeşme'de inelim, seni bir yere götüreceğim."

İskelede indik, o zamanlar burası kibar yatağı idi; büyük yalılar, büyük korular, debdebe, dârât, hepsi var: denizde dört çifte kayıklar ve akaju narin kikler; karada Bentler markalı faytonlar, kupalar, iki tekerlekli sepet arabalar, İngiliz yapısı büriks mutfak bacaları, fabrika bacaları kadar duman püskürüyor; hademe, haşeme, seyis, ayvaz, haremağası,

neler, kimler yok ki! İmparatorluğun her kıyafetten halkı, Arnavut'undan Kürt'üne kadar hepsi mevcut. Harem daireleri de –görünmüyorlar ama– yine öylece dolu olduğu malumumuz.

Yalılarla yamaçlar arasına sıkışmış dar ve Arnavut kaldırımlı yolda yürüyoruz. Ahmet Samim koru tarafındaki ufak bir kapıdan girdi. Merdivenleri çıkıyoruz, boyuna çıkıyoruz. Şimdi de kum döşeli, kavisli bahçe yollarına tırmanmaktayız. Nihayet beyaz boyalı, süslü püslü bir köşk göründü, koru içinde. Arkadaşım sürpriz yapacağını belli eden gülümsemeli bir susma halinde yürümektedir. Kapıyı açan redingotlu uşağa soruyor:

"Beyefendi kalktılar mı?"

"Şimdi uyandılar, efendim. Buyurunuz, haber vereyim."

"Daha yemeğini yemedi tabii?"

"Hayır, yemek üzereler."

Şaştım kaldım. Neden mi diyeceksiniz? Saat ikindiyi çoktan geçti, hemen hemen güneşin batması yakın; Ramazan ayında da değiliz. O "beyefendi" ne gibi bir uykudan kalkmış ve ne zaman yemeğini yiyecek? Yaz, kış Allah'ın günü oruç tutan biri midir? Ve bizim böyle bir adamın evinde işimiz ne?

Meşrebi laubali olan Ahmed Samim uşağa aldırmadan merdivene doğru yürüdü; arkasından ayrılmamamı işaret etmişti. Üst kattayız. Bir kapıda durdu ve kapı ardından seslendi:

"Ben geldim," dedi, "Refik Halid'i de getirdim. Girelim mi?"

Cevabı beklemedi galiba. İçerideyiz ve ufak tefek, siyah

bıyıklı, robdöşambra bürünmüş, orta yaşlı bir zatın karşısındayız. Arkadaşım beni öne geçirdi:

"İşte," dedi, "o beğendiğin yazıları yazan çocuk budur." Hâlâ kiminle tanıştırıldığımı bilmiyorum. Meçhul zat, yüzünde gizli bir memnunluk ve biraz da hayret, koştu. Elimi tuttu, bir koltuğa götürdü:

"İftihar ediyoruz sizinle," dedi, "safa geldiniz, hoş geldiniz!"

Anladım ki, muhaliflerden yani iktidardaki partinin aleyhtarlarından. Beni evde alkışla kışkırtarak –şans eseri ölümden kurtulup– sürgüne yollandıktan sonra, "o da fazla ileri gitti idi, çok sert yazıyordu" diyecek bir beyzade, bir "devr-i sabık" gözdesi!

"Beyefendi"nin yemeği, kapaklı Saksonya tabaklarda –onlardan bizim evde de vardı, artık antika olmuştur, vaktiyle epeyce evlerde muhakkak bulunurdu– yalıdan geldi. Öğle yemeği imiş bu. Muhtar Bey meğerse cheri (!?) illetine müptela olduğundan ancak sabaha karşı yatar, günü çok defa uykuda geçirir, sonra da dostlarını kabul eder, onlarla akşam yemeğini yer, sohbet geç vakte kadar sürermiş. Misafirler dönemediklerinden köşkte ve yalıda gecelerlermiş.

Nitekim biz de öyle yaptık.

Yeni misafirler ne biçim adamlardı? Üdebadan, ulemadan, politikacılardan çoğu tanınmış adamlar. Sultan Abdülhamit devrinde de Muhtar Bey'in dostları ve devamlı misafirleri aynı kıratta: Hüseyin Cahit, Mehmed Cavid, Ahmet Kaygılı, Servet-i Fünun'culardan başkaları, hep hürriyetçi ve rejim aleyhtarı gençler! Sere serbest idareyi çekiştiriyorlar. Zira bu yalıdan ve Deveyokuşu denilen semtteki konaktan daha emniyetli yer bulunur mu?

Şeyhülislam Efendi hazretleri padişahın gözbebeği; mahdumları ise gözbebeğin gözbebeği! O devirde "Cercle d'Orient"da Türk olarak birkaç aza vardı: müze müdürü ressam (Osman) Hamdi Bey ve biraderi, bu Muhtar Bey, Arap İzzet'in damadı ve şehremini Reşid Muhtar Paşa'nın genç mahdumu, yine Bâlâ ricalinden ve Şûrayı Devlet azasından Semih Muhtar Bey (Bu zattan, ayrıca bahsedeceğim, son zamanlarda üslup ve tarzı acayip olmakla beraber, değerli "hatıralar" yazmıştı, dostlarımdandı ve devamlı misafirlerimden. O da şahsı nevine münhasır zevattandı).

Kendisiyle tanıştığım sırada Muhtar Bey'in yukarıda isimlerini saydığım yeni hürriyet ricali ile arası açılmıştı; açılmış söz mü? Birbirlerine düşman kesilmişlerdi. Doğrusunu isterseniz, Şeyhülislamzade onlara akıl hocalığı etmeye kalkışmış, onlar da şımardıklarından eski dostlarını nankörlük yoluna saparak başlarından atmışlardı; hem artık bunların mükellef sofralara ihtiyaçları da yoktu; her yerden çağırılıyorlar, kendileri de yavaş yavaş konak ve sofra sahibi oluyorlardı. Bunlardan Şuayıb Bey, bir müddettir, eski Nafıa Nazırı, Erenköy istasyonu yanındaki cami'bânisi Zihni Paşa'nın damadı idi... Ne yazık ki, bu devlet uzun süremedi; *Hayat ve Kitaplar* muharriri birdenbire 34 yaşında ve 1910 yılında apandisitten öldü; üzülmüştük.

Ölmeseydi neler olabilirdi! Mebus, sefir, maarif nazırı, meclis reisi, hepsi. Fakat bahtsızlık sanılan bu vakitsiz ölüm, belki de onu İttihat ve Terakki elebaşlılarından bir kısmının uğradığı idam, firar, suikast vesaire gibi kötü akıbetlerden kurtarmış oluyordu. İsmi, gazetecileri öldüren veya öldürten, Almanya'nın kuyruğuna takılıp, memleketi parçalatan, arkalarında korkunç bir yıkım ve yakım manzarası bırakarak

vicdan azapları içinde yâd ellerde sönen arkadaşları arasına girerdi. Rahmetle analım.

Muhtar Bey'e dönüyoruz:

Meşrutiyet'ten sonra başına yeni devrin yeni yetişen münevverlerini de topladığı olmuştu: benim meclisinde gördüklerim arasında Fecr-i Âticiler'den Ahmet Samim, Celal Sahir, Fazıl Ahmet, Yakup Kadri, Şahabeddin Süleyman ve daha sonraki müdavimlerden Yahya Kemal vardı. Ben nadir uğrayanlardan idim, zira ne derece enteresan olsa, kadın karışmayan, sadece erkek kokulu meclislerden hazzetmezdim. Evlenmemiş olan Muhtar Bey de benim hazzettiğimden zevk almazdı!

Ahmet Samim, yanında Fazıl Ahmet, işte bu Muhtar Bey'in Kuruçeşme'deki yalısına giderken Bahçekapı fırını önünde, ensesinden girip burnunun yanından çıkan bir kurşunla öldürülmüştü. Facianın tafsilatını Fazıl Ahmet yazmıştır. Şu var ki ben ertesi günü Hilal Matbaası'nda cesedi görmüştüm. Kurşun o sevimli, güzel yüzde hiç tahribat yapmamıştı: ensede küçük bir delik, burun yanında hemen hemen hiç fark edilmeyen, çoktan kapanmış, kansız bir nokta.

Gören onu eceliyle, bir kalp sektesinde ölmüş sanabilirdi. Sima tamamıyla sakin, rahattı; belli ki ne acı çekmişti, ne korku geçirmişti.

Ahmet Samim cinayeti maktulün en yakın dostlarını –başta Kıbrıslı Şevket ve ben bulunmak üzere– bu zatı da isyan ettirmişti. Hilal Matbaası'ndaki toplantıya katıldı. Hatta içeriye zorla giren jandarmalar ve polis kuvvetine karşı göğsünü açarak:

"Tabutu alamazsınız, almak isterseniz önce beni vu-

run!" demek cesaretini de candan gösterdi. Gece evinde toplandık; hükümete karşı bir şeyler yapmak istiyorduk. Uzun tartışmalar sonunda çoğunluk ve arada Muhtar Bey yürürlükteki kanunlara göre yapılacak en ufak hareketin idamla cezalandırılacağı üzerinde durdu. Bu, bir "panik" idi, korku ve dehşet salgını. O zaman Şevket tek başına kaldığını sanarak:

"Ben muhakkak bir şey yapacağım!" diye haykırdı. Bir ses daha işitildi:

"Ben de seninle beraberim!"

Kimdi onu söyleyen! Tabiidir ki, ben! Ve bize avukat merhum Kuruçeşme'den Kıbrıslı Celal ile yine Şevket'in hayranlarından Halid Bey katıldı.

Ne yapabilirdik?

En iyisi ve tesirlisi gazete, bulamazsak risale, yani broşür ile neşriyat. Gecenin ilerlemiş bir saati idi, hemen yazmaya başladık. Şafak sökerken önümde bir yığın vardı.

Hikâyenin üst tarafını bu haturatın Ahmet Samim ile alakalı birinci kısmında okumuştunuz.

Merhum Muhtar Bey de komitenin elinden canını güç kurtararak memleket dışına çıktı. I. Dünya Harbi'ni Fransa'da geçirdi. Buradan Mütareke zamanı döndüğü zaman yanında iri yapılı, uknaz, babacan, zekâca kıt, Türkçe bilmez bir adam, galiba Korsikalı bir Fransız vardı. Yalıda yiyip içen, beyin daima meclisinde karşısında bulunan, konuşanları anlamamakla beraber huzurdan bir türlü ayrılmayan o zat kimdi?

Şeyhülislamzadenin Fransa'da muhafazasına memur edilmiş bir sivil polise yıllarca peşinde gezen bu şahsa o kadar alışmıştı ki, ayrılmaya razı olamamış, maaşını kendisi vermek şartıyla yanına alarak İstanbul'a getirmişti.

Muhtar Bey'in baş merakı yüksek makamlara "layiha" vermekti, ıslahat layihası yani tasarısı! Sultan Abdülhamit'e verirdi, sonrakilere de... İşittiğime göre Atatürk'e yollardı. İsmet Paşa'ya da... Yapılması gereken işleri anlatır, akıl öğretir, yol gösterirdi. Çoğu –birkaç örneğini kendisi okumuştu da bilirim– bilgiye dayanan yazılardı, yabana atılacak cinsten değildi, ama muhakkak ki, padişahları da, sadrazamları da, öbür ricali de memnun etmezdi. Bunlar "Kendisine ait olmayan işlere burnunu sokmak" tesiri yaptığı için, belki de pek uzun tutulduğundan ve birbiri arkasında sunulduğundan üzerinde durulmamış, unutulmuştu:

İstiklal Mahkemeleri

Halep'teyim, sene 1925. Galiba ağustos başındayız. Akşam saatleri, yani beşten sofra başına geçilene kadar olan dört saatlik devre, –o saatlerde eğlencesi olmayan ve toplantılar yapılmayan şehirlerde, hele evde– pek sıkıntılıdır. Âdet etmiştim. Bahsettiğim zamanı "Doğru Yol" gazetesi idarehanesinde geçirir, ziyaretçi varsa konuşur, ziyarete gelenler yakın ahbaplarsa hem konuşur, hem yazardım.

Bu akşamların birinde kapıda içeriye tanımadığım tıknaz, temiz giyinmiş, münevver görünüşlü bir zat girdi, bana doğru yürüdü, kendisini takdim etti:

"Ertuğrul Şakir!"

Bu isim yabancı gelmedi, ama yeter bir fikir de vermedi; yer gösterdim.

"Beyefendi," diye söze başladı, "memleketi terk ettikten sonra Filistin'e gitmiştim. Kudüs'e... Şimdiye kadar oralar-

da kaldım, masum olduğumdan yardım görerek şöyle böyle yaşadım. Fakat çekilir şey değil bu. Vatana dönme kararı aldım. Bu geceki trenle gidiyorum, Halep'e gelmişken, trenin hareketine de vakit var, ziyaretinizde bulunayım, dedim."

"Teşekkür ederim, fakat..."

Sustum; nasihat vermeyi sevmem. Karşımdaki adam anlayışlı, derhal sezdi.

"Niçin sustunuz efendim? Gitmemi mahzurlu mu görüyorsunuz?"

"Evet. Sizin hakkınızda eski faaliyetinize dair malumatım yok, gurbetteki vaziyetinizi de bilmiyorum. Öyle olmakla beraber şu sırada memleketteki havayı pek beğenmiyorum. İstiklal Mahkemeleri de henüz kalkmamıştır. Bir müddet daha bekleseniz iyi olur. Birtakım gazetecileri Elazığ'a sevk etmişler; Ankara'da da muhakemeler oluyor. Komünist denilen birçok kişi mahkûm edilmek üzere..."

"Benim bir cürmüm, faaliyetim yok ki beyefendi... hele gurbette hiçbir işte çalışmadım."

"Ama sanırım muhalefette isim yapmış şahıslardandınız."

"Eski hikâye o..."

"Siz bilirsiniz."

Başka lafa geçtik; zaten orada başkaları da vardı. İkimizin masa başında konuşmamızı onlar işitmemişlerdi. Az sonra misafir:

"Yolcu yolunda gerek..." diyerek kalktı, kapıya kadar götürdüm. Hava kararmış, henüz elektriğe kavuşmamış odalar karanlık içinde. İçerimde bir kanama var, kötü bir his dayanamadım, tekrar ettim:

"Şu seyahati tehir etseniz... Demin söylediğim gibi zaman müsait değil."

"Biletimi aldım, gitmezsem yanar; bir daha para da tedarik edemem. Allahaısmarladık."

"Selametle o halde..."

Gitti. Aldığı biletin onu dosdoğru öbür dünyaya götüreceğini anlayamamıştı. Keşke bilet yansa idi, kendisi yanmazdı. Aradan ancak on, on beş gün geçmişti. İstanbul gazetelerinin geldiği bir gün tevkif edildiği haberini, bir gün sonra da idam olunduğunu öğrendim. Acayibi şudur ki, aynı günde asılan on iki kişi arasında biri daha vardı ki, onu da vaktiyle kurtarmak istemiştim: Tevfik Bey.

Bu Tevfik Bey Anadolu ordusu İstanbul'a girip hükümete el attıktan sonra muhaliflerin İngiliz sefaretine sığındıkları sırada aralarında idi; hatta beraberce sefarethaneden çıkmış, karşıdaki lokantaya girmiş, yemiş, içmiştik. Tam döneceğimiz zaman o:

"Ben kalıyorum, siz gidiniz," demişti; ben "Yapma, etme" diye tekrar sefarethaneye girmesinde ayak direttim, ama sözlerimi dinlememiş, çekip gitmişti.

Gazetelerin verdiği tafsilat arasında şu satırları da okudum. "...Evvela sabık yaver Darendeli İsmet, en sonra Ertuğrul Şakir asıldı. İçlerinde Osman Daver boynuna ip geçirildiği zaman 'ya Hüseyin' diye bağırmış, Ertuğrul Şakir 'Yaşasın Cumhuriyet' demiştir. En metanetlileri İsmet, Tevfik ve Ertuğrul Şakir idi."

Düşününüz ki, şu okuduğunuz satırları *Doğru Yol* gazetesi, İstanbul gazetelerinden naklen sütunlarına geçirmişti. O *Doğru Yol* gazetesi ki idarehanesinde, daha on beş, yirmi gün önce bu Ertuğrul Şakir Bey tamamıyla hür ve her türlü korkudan uzak, oturmuş, kahvesini içmişti; benim yolculuğunu geri bırakması nasihatimi dinlememişti. Nitekim

Tevfik Bey de iki buçuk yıl önceki ikazıma kulak asmamıştı. Asmış olsaydı, o da asılmak gibi kötü bir akıbete uğramayacaktı.

Mukadderat!

Peki, suçları ve günahları ne idi bu adamların?

Elimde vesikalar yok ki, inceleyerek bir hükme varabileyim. Bildiğim şey, "Kaçanın anası ağlamamış!" Biri kaçmamakla, öbürü daha beterini yaparak, kaçtığı halde dönmekle, siyasi suçların en büyüğünü işlemişlerdi. Bilmeleri lazım gelen ortada bir "tarih" vardır. Politikacı en önce kafasını tarihî malumatla doldurmalı ve bu malumattan yeri gelince faydalanmayı bilmelidir. Danton'un dediği gibi, vatanı tabanlarının altında götürmek mümkün değilse de, vatan muhabbetiyle dolu kafayı ele vermek de marifet sayılmaz. Kaldı ki, vatan dışında da vatanı kayırmak, onun hizmetine koşulmak ihtimali de vardır.

Paris Üniversitesi "Fransız İhtilali Tarih" profesörü Albert Mathiez son neşredilen 3 ciltlik eserinin bir yerinde diyor ki: "Dış düşmana karşı harp etmekte olan bir memlekette, ayrıca iç harp oluyorsa, hükümettekilerin düşmanla birleşenlerle suikast ve isyan hareketlerine girişenlere karşı süratli ve az formaliteli bir adalet sistemine başvurmadıkları tarihte hemen hemen hiç misali görülmemiş vakalardandır."

Bu sözler İstiklal Mahkemelerinin sebep ve illetini izaha epeyce yarar. Bizim memlekette de o sayılan vaziyetlerin hepsi olmuştur; dış harp sona ermekle beraber, suikast ve isyan hareketleri sürdürülmüştür ve bu halden faydalanılarak mimlilerin bertaraf edilmesi de –tarihçinin süratli ve az formaliteli diye vasıflandırdığı– adalet sisteminin işlerinden biri olmuştur.

Tarih öyle bir sistemin netice itibarıyla neye yaradığını tahlil eder. Albert Mathiez Fransa'dakinin boşa gitmediği kanaatinde. Bakalım, bizimki için, Mathiez gibi tarihçilerimiz olduğu zaman, bunlar ne hükme varacak?

Ne Oldum Dememeli

Yukarıda ismi geçen Semih Mümtaz Bey, Sultan Abdülaziz zamanında nazır ve Mısır kapıkethüdalığı etmiş Mümtaz Efendi'nin torunu ve uzun müddet Beyrut, Bursa valilikleriyle İstanbul şehreminliğinde ve neden sonra, sonuncu Damat Ferid Paşa kabinesinde mek miktar Dahiliye Nazırlığında bulunmuş olan Reşit Mümtaz Paşa'nın oğlu idi. Fakat hepsinden önemlisi, Abdülhamit'in meşhur Arap İzzet denilen en yakını milyoner Şamlı'nın damadı olmasıydı.

İstibdadın çökmesinden birkaç yıl önce bir gün Köprü üzerinden geçiyorduk; yağız atlar koşulmuş muhteşem bir fayton içinde pürazamet oturmuş sarışın bir genci işaret eden ortanca kardeşim:

"Bak," dedi, "şu çocuğa... Şûrayı Devlet azasıdır. Bâlâ rütbesi ve murassa nişanları da vardır. Beğendin mi?"

Hani o çocuk –genç dememiz lazım– hanedana mensup, şehzade falan da değildi;

"Kim bu?"

"Arap İzzet'in damadı, Şehremininin oğlu."

Galatasaray Sultanisi'nin –kitaplarında ve derslerinde hiç bahsi geçmemekle beraber yine de havası ile– aşıladığı hürriyet ve demokrasi şuuru beni istibdat düşmanı ettiği içindir ki, o istibdattan az çok faydalanmış bir aileden olma-

ma rağmen fena halde kızdım. Daha doğrusu, o derece lutf ve ihsanı kıskandım, çok aşırı, adeta XIV. asır zamanındakiler kadar zamanımıza uymaz, milletle alay eder ve milleti hiçe sayar buldum.

Osmanlı Devleti'ne büyük hizmetlerde bulunmuş çok eski, namlı bir aileden de sayılmazdı; büyükbabasının babası Eğinli bir ağa ve balmumu tüccarı idi. O zamanki anlayış açısından bile ölçülere sığmayıp öfke duymakta ve rejime atıp tutmakta haklı idim.

Aradan bir iki yıl geçti, geçmedi; Meşrutiyet ilan edildi.

Arap İzzet Paşa kaçtı, Reşit Mümtaz Paşa hakaretlere uğradı, sonra o hengamede tuhaf bir şey de oldu: Semih Mümtaz Bey, Babıâli karşısındaki "Servet-i Fünun Matbaası" penceresinden halka hürriyetperverane bir nutuk verdikten başka, gazetelere babasının suçluluğundan dolayı refikası hanımın ayıplanamayacağına dair bir de beyanname gönderdi; arkasından hepsi unutuldu. Bu "mustalah" yani sade olmayan, tekellüflü beyannamenin, Semih Bey'in, babası Bursa valisi iken mektupçuluğunda bulunan ve o münasebetle genç ve yakışıklı mahdum beye konağında her sabah hulus çakmağı unutmayan Süleyman Nazif merhumun kaleminden çıktığı söylenmişti.

Hele içinde bir tabir vardı ki, eski edebiyatçılarca güç manalandırılmış, yenilerin ise kavramasına imkân bulunmamıştı. Keşke elimde o zamanın günlük *Servet-i Fünun*'u olsaydı da buraya bir suretini geçirseydim!

Bir gün Yakup Kadri ile Galata'dan geçiyorduk, bana:

"Gel," dedi, "Ömer Abid Hanı'nda bir ahbap var, ona uğrayalım:"

Yazıhaneden girdik, odada tek başına genç bir zat otu-

ruyordu. Hemen yerinden fırladı, fevkalade nezaketle bizi karşıladı, yine fevkalade nezaketle konuştu. Gözüm ısırıyordu, ama kimdi? Çıkaramıyordum. O nazik delikanlı beni de, babamı da tanıyordu:

"Peder beyefendi afiyettedirler, inşallah? Pek kibar, zarif bir zattır, ellerinden öptüğümü söyleyiniz, sarayda görüşürdük... bendenize iltifatta bulunurlardı..." deyince buldum: Hani, bir veya iki yıl önce yağız atlı siyah faytonla köprüden geçip giden ve beni öfkelendiren genç, yani Semih Mümtaz Bey değil mi? İşte dostluğumuz o günden başlamış ve fasılalarla vefatına kadar sürmüştü.

Peki, hatıratımda kendisine neden bu kadar yer veriyorum? Sebebi şu: Semih Mümtaz Bey de tıpkı Şeyhülislamzade Muhtar Bey gibi Sultan Abdülhamit devrinden Meşrutiyet ve Cumhuriyet adlarını verdiğimiz iki rejime bergüzar, yani bizi hatırdan çıkarma diye verilmiş bir, iki tipik yahut şahsiyetli zattan biri idi.

Mümtaz Efendi'nin torunu Mütareke zamanında kısa bir müddet şehremini muavini olmuştu. Son yıllarında belediye meclisi üyesi seçilmişti. Zevcesinden ayrılmış, tek başına yaşardı. Çoğu akşam yemeğe bize gelirdi. Fakat merdiven çıkma güçlüğü ye korkusu başlayınca –apartmanımız asansörsüzdü– ayağını kesmeye mecbur kaldı. Kemal Salih Bey'inki asansörlüydü. Haftanın belirli gecelerinde oraya gidiyordu. Semih Mümtaz Bey artık başında bere, elinde tespih, monden bir Ticanî şekil ve kıyafeti vermişti kendisine. Ben de Halep'le iken Paris'in namlı büyük otellerinin antetli zarf ve kağıtlarına yazılmış mektuplarını alırdım. Gazeteler de yollardı. Babadan kalanı o da Şeyhülislamzade gibi oralarda bitirmişti galiba. Memlekete zor durumda döndü.

Ta İstibdat devrinden azası olduğu *Serkldoryan*'a ve nefret ettiği Beyoğlu'na uğramıyordu.

Avrupa'da bulunduğu sırada talebemiz teşkilatlarıyla yakından alakadar idi. Belki bazı talebeye yardım da etmişti. Bu talebeler sonradan büyük vazifelerle kayrıldılar. Saraçoğlu gibi içlerinden başbakanlığa geçenler bile zuhur etmişti. Hiçbirinden dostluk görmedi. Pekâlâ bir idare meclisi azalığıyla bir tarafa iliştirilebilirdi. Kendisini oyalayacak bir iş bulunabilirdi.

Yine de haysiyetiyle yaşadı. Daima beyzade kaldı. Efendiliğine söz getirmek şöyle dursun, toz kondurmadı. Bir beyin kanamasından göçüp gitti. Abdülhamit devri ile alakalı –bir kısmı kitap halinde de çıkmış– hatıraları, o devri yazacaklar için iyi bir kaynaktır. Şarkı besteleri de vardır. Şu satırlarım yarın da o zatı hatırlatmaya yarayacak olursa sevinç duyarım. Ömrü boyunca görmediği kalmamıştı. Saraylar, haşmetli düğünler, murassa nişanlar, giranbaha hediyeler, dalkavukların hem çeşitlisi, hem üdeba fasilesinden olanları, neler yoktu? Abdülhak Hamit'in:

"Lakta, Kaskatta randevular var idi" dediği gibi, böyle şeyler de var idi. Sonra hiçbiri kalmadı ye epeyce zaman Çarlık grandükü gibi ömür süren Semih Mümtaz Bey nihayet muhacir grandükler gibi, hem de kendi memleketinde, yine epeyce zaman feleğin sarsıntısına uğradı. Servet sâman çok şey kaybetti, ama bazı kusurlu hareketlerine, inat ve titizliğine rağmen, kişizadeliğinden bir şey kaybetmedi.

Son

Peki ben ne oldum?

Dokuz köyden kovulduğum, yani çeşitli maceralar geçirip epeyce hırpalandığım halde, nasılsa –dört diyemezsek de– daima üçbuçuk ayağım üstüne düşebildim. Şu satırları yazdığım 1964 yılı başlarında; başımızı soktuğumuz bir evimiz, misafirlerime açık, tadı tuzu yerinde yemekler çıkaran bir soframız, kıymetli dostlarımız, baskıları tekrarlanan kitaplarımla, hatırat ve romanlarımın sağladığı, şöyle böyle bizi kimseye minnet ettirmeyen bir geçim kaynağımız yok mu? Bu kadarcığı belki çok kimseye yetmez, ama anlattığım vartalardan sonra bana yeter de artar bile!

Bir Ömür Boyunca isimli hatıratımın ikinci kısmını şu –kiminin boş kiminin hoş bulacağı– teselli ile bitiriyordum: Tanrı nasip ederse, üçüncü, belki dördüncü kısımları da yazacağım. Yazacak daha neler nelerim var.

Refik Halid Karay'ın Eserleri

Anı

1- Minelbab İlelmihrab

2- Bir Ömür Boyunca

Hikâye

1- Gurbet Hikâyeleri – Gençler İçin

2- Memleket Hikâyeleri

3- Memleket Hikâyeleri – Gençler İçin

4- Gurbet Hikâyeleri ve Yeraltında Dünya Var

Kronik

1- Bir Avuç Saçma

2- Bir İçim Su

3- İlk Adım

4- Makyajlı Kadın

5- Tanrı'ya Şikâyet

6- Üç Nesil Üç Hayat

7- Üç Nesil Üç Hayat – Gençler İçin

Mizah

1- Ago Paşa'nın Hatıratı

2- Ay Peşinde

3- Deli

4- Guguklu Saat

5- Kirpinin Dedikleri

6- Sakın Aldanma, İnanma, Kanma

7- Tanıdıklarım

Roman

1- Anahtar
2- Ayın Ondördü
3- Bu Bizim Hayatımız
4- Bugünün Saraylısı
5- Çete
6- Dişi Örümcek
7- Dört Yapraklı Yonca
8- Ekmek Elden Su Gölden
9- İki Cisimli Kadın
10- 2000 Yılın Sevgilisi
11- İstanbul'un Bir Yüzü
12- Kadınlar Tekkesi
13- Karlı Dağdaki Ateş
14- Nilgün
15- Sonuncu Kadeh
16- Sürgün
17- Yerini Seven Fidan
18- Yezidin Kızı

Refik Halid Karay

•

Bir Ömür Boyunca

Albüm

1888'de İstanbul'da doğan Refik Halid, kendi deyimiyle az çok üç rejime de –mutlakiyet, meşrutiyet, cumhuriyet– yetişmiş bir yazardır. Keskin gözlemleri, derin bilgisi ve olayları yorumlamadaki ustalığı, ince mizahı, onun özellikle bu dönemleri birbiriyle karşılaştırdığı yazılarında kendini belli eder. Kendisindeki yazarlık yeteneğinin henüz on iki yaşında başladığını söyleyen Refik Halid; önce şiirler yazar, manzumeler düzer, daha sonra hikâye yazmaya başlar.

Düzyazılarında geçmişi anlatırken, çocukluk yıllarına da değinen Refik Halid, tanık olduğu savaş yıllarını, çökmekte olan bir imparatorluğun hızla değişen günlük hayatını, âdetlerini yansıtır. Refik Halid, beş yaşında (Üstte), okula ilk başladığı yıl (1894), (yanda).

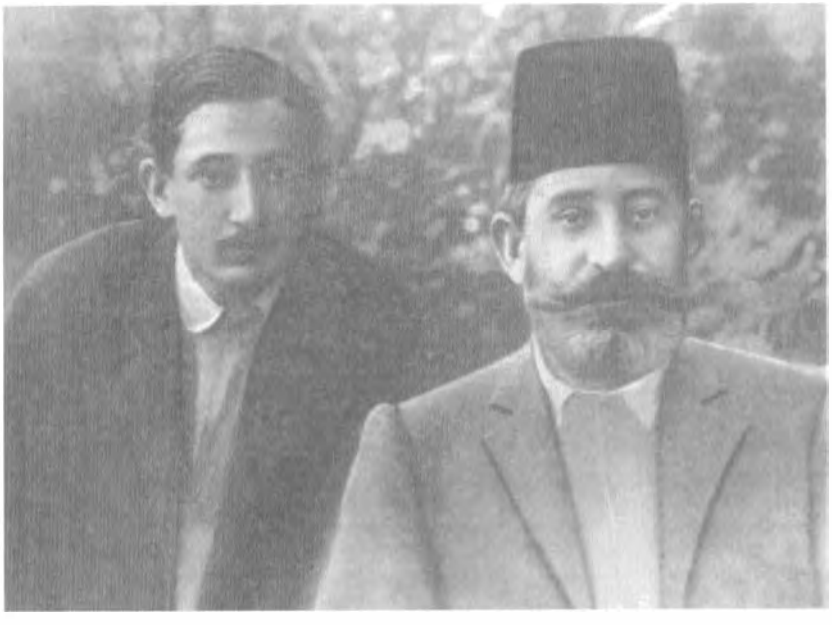
1899'da Galatasaray Sultanisi'ne giren Refik Halid için bu dönem çok önemlidir. Kendi deyişiyle "muharrirliğe yeniden başladığı" yıllardır. Yukarı sınıflarda Ahmet Haşim, Emin Bülent, İzzet Melih, aşağı sınıflarda Müfit Ratip ve kendisi... Ve iki grup arasında Abdülhak Şinasi...
Mektebi Sultani'de hoca ve arkadaşlarıyla (ayakta duranlardan ikinci sırada soldan dördüncü)

Mektebi Hukuk'ta okurken, II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte daha önce memur olarak çalıştığı Maliye Nezareti'ndeki kâtiplik görevinden ayrılan Refik Halid, Servet-i Fünun'da çevirmen olarak çalıştı. Önceleri muhabirlikten, düzeltmenliğe ve çeviriye kadar her işi yapan Refik Halid, daha sonra Resimli Kitap, Muhit, Âlem, Kalem gibi dergilerde de yazmaya başladı. Refik Halid mütareke yıllarında (1921)

Refik Halid'i Halit Ziya'nın Aşk-ı Memnu romanındaki hoppa ve züppe Behlül'e benzeten, kendisiyle olan arkadaşlığını tiryakilikle açıklayan Yakup Kadri, onun yergi edebiyatımızda bir çığır açtığını kabul eder.

Servet-i Fünun'dan sonra Tercüman-ı Hakikat'te çalışmaya başlayan Refik Halid, bu dönemde Fecr-i Âti topluluğuna katıldı. (1909). Muhit dergisinde "Ayşe'nin Talihi" adlı ilk imzalı yazısını yazdıktan sonra Kalem'e rakip olarak çıkan Âlem adlı mizah dergisinde ilk kez mizah yazıları yazan Refik Halid, babası Maliye Nezareti serveznedarı Halid Bey'le birlikte (yukarda). Mütareke Döneminde Posta Telgraf Umum Müdürlüğü yaptığı günlerde, (sağda)

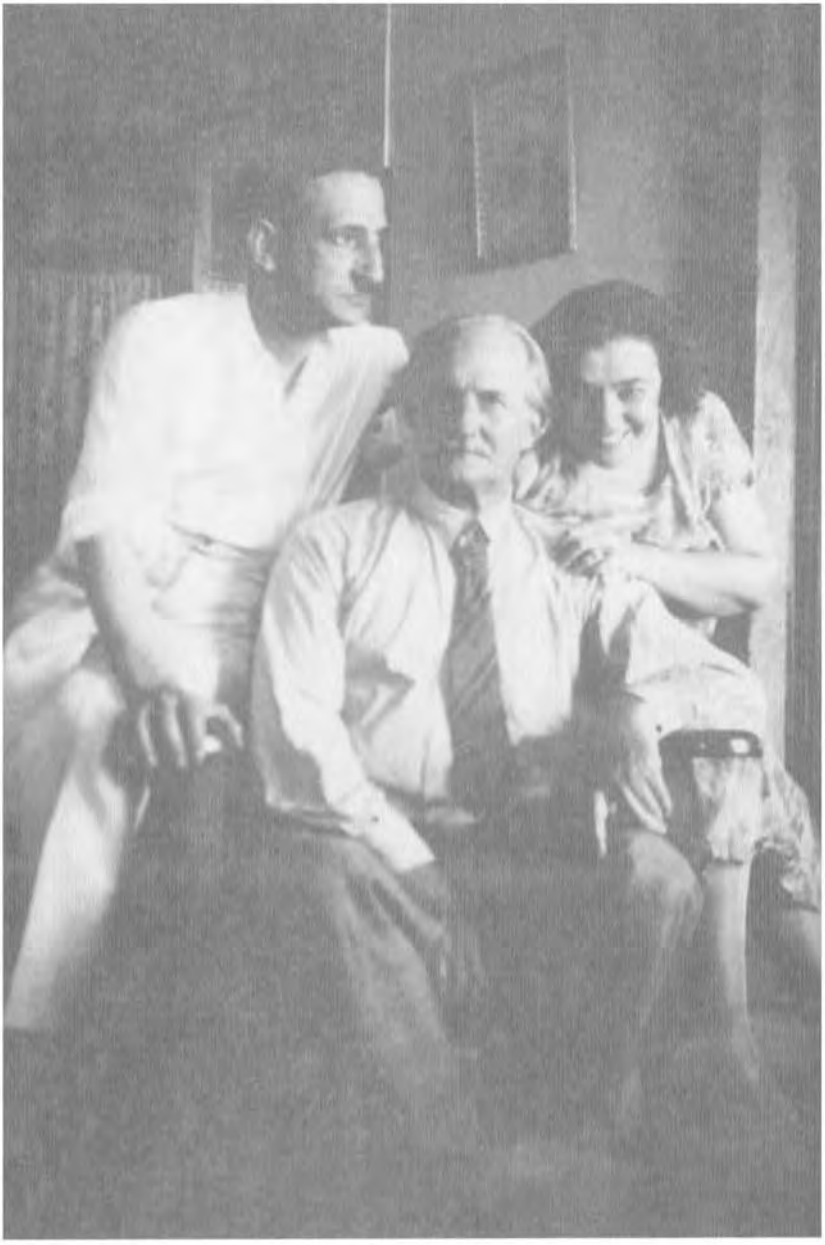
Yazılarında kullandığı takma adı "Kirpi'nin isim babasının Yakup Kadri olduğunu yazan Refik Halid, 1913'te Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine birçok tanınmış yazar ve aydınla birlikte Sinop'a sürgüne gönderildi. Çorum, Ankara ve Bilecik'te de sürgün yaşayan Refik Halid, Mütareke Döneminde Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü yaptı. Milli Mücadele'de Alemdar ve Sabah gazetelerinde yazdı. Aydede adlı bir mizah dergisi yayımladı. Daha sonra "Yüzellilikler" listesine dahil edilerek Beyrut ve Halep'e sürgüne gönderildi. Büyük oğlu Ender'le sürgün yıllarında (1924)

Refik Halid Karay küçük oğlu Uğur Karay'la

Refik Halid Karay 1920'li yıllarda

Refik Halid Karay, Rıza Tevfik'le birlikte

Refik Halid'in eşi, Nihal Hanım, yazarın sürgün yıllarında

Refik Halid'in eşi, Ender Karay (ayakta duran) ve Uğur Karay, Erenköy'de babasının köşkü önünde.

Yakup Kadri, Gençlik ve Edebiyat Hatıralarında Yüzelliliklerin affını hazırlayan ortamı yaratan kişinin Refik Halid olduğunu yazar. Ünlü yazar, bir gece Atatürk'ün sofrada Refik Halid'in "Deli" adlı piyesini bizzat okuduğunu, bitirdikten sonra Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'ya "Ne yapacaksak yapalım, onun bir an önce memlekete dönmesinin çaresine bakalım" dediğini anlatır. Şükrü Kaya, Refik Halid'in bir sınır karakoluna geldiği takdirde, buradan da Ankara'ya getirileceğini, böylelikle meselenin çözümleneceğini önerir. Ancak Refik Halid böyle bir çözümü reddeder. Sonunda Meclis'ten çıkarılan bir yasayla tüm Yüzelliliklerin dönmesi sağlanır. Refii Cevad Ulunay'la (masada yazı yazan) birlikte (altta).

Refik Halid Karay, eşiyle bir davette

Refik Halid, yurda döndükten sonra hayatını gazetecilik yaparak, roman yazarak kazanmaya başladı. Yakup Kadri'nin deyişiyle "eski neşesini ve eski keyfini" buldu. Romanları satmaya, yazıları okunmaya başladı. Son yıllarında Babıâli'nin neredeyse en üretken yazarlarındandı. 1965'te İstanbul'da öldü. 1960'ta evinde (sağda) "Kendisinden çok şey öğrendim." diyen Yaşar Kemal'le birlikte (1960)

Yan sayfada Refik Halid, Kemal Salih Sel ve Celal Bayar (1955). Yukarıda, bir konuşma sırasında Refik Halid yanında A. Menderes arkada.

Refik Halid Karay

Bir Ömür Boyunca

Refik Halid, *Minelbab İlelmihrab*'ın devamı niteliğinde olan *Bir Ömür Boyunca*'yla ülkemizin Meşrutiyet, Mütareke ve Cumhuriyet dönemlerine ait yaşantılarını anlatmayı sürdürüyor.
Lübnan, Suriye ve Türkiye'deki anılarını yazarken, kronolojik bir sıra takip etmeyen Refik Halid, anlatımında geçmişe ve geleceğe gidip gelerek toplumdaki siyasal, sosyo-kültürel değişimleri ve benzerlikleri göz önüne seriyor.
Tarihimizin önemli bir bölümünü farklı pencereden bakarak daha iyi değerlendirmeyi sağlayan *Bir Ömür Boyunca*, *Minelbab İlelmihrab* ile birlikte edebiyatımızda anı türünün en güzel örnekleri arasında yer alıyor.

ISBN 978-975-10-2886-0
9 789751 028860